BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ

İŞÂRÂTÜ'L İ'CAZ

RİSALE-İ NUR KULLİYATINDAN

1.0

وَبِهِ نَسْتَعِينُ [1]

Tenbih

İşârâtü’l-İ’câz tefsiri, eski Harb-i Umumînin birinci senesinde, cephe-i harpte, me’hazsiz ve kitap mevcut olmadığı halde telif edilmiştir. Harp zamanının zaruretinden başka, dört sebebe binaen gayet muhtasar ve îcazlı bir tarzda yazılmış; Fatiha ve nısf-ı evvel, daha mücmel, daha muhtasar kalmıştır.

Evvelâ: O zaman, izaha müsaade etmiyordu. Eski Said, îcazlı ve kısa tabiratla ifade-i meram ediyordu.

Saniyen: Gayet zekî olan kendi talebelerinin derece-i fehimlerini düşünüyordu, başkaların anlamalarını düşünmüyordu.

Salisen: Eski Said, en dakik ve en ince olan nazm-ı Kur’ân’daki îcazlı olan i’câzı beyan ettiği için, kısa ve ince düşmüştür. Fakat şimdi ise, Yeni Said nazarıyla mütalâa ettim: Elhak, Eski Said’in bütün hatiatıyla beraber, şu tefsirdeki tetkikat-ı âliyesi, onun bir şaheseridir. Yazıldığı vakit daima şehid olmaya hazırlandığı için, hâlis bir niyetle ve belâgatın kanunlarına ve ulûm-u Arabiyenin düsturlarına tatbik ederek yazdığı için, hiçbirini cerh edemedim. Belki Cenâb-ı Hak, bu eseri ona kefaret-i zünub yapacak ve bu tefsiri de tam anlayacak adamları yetiştirecek inşaallah.

Eğer Birinci Harb-i Umumî gibi mâniler olmasaydı, tefsirin şu birinci cildi, i’câz vücûhundan olan i’câz-ı nazmîyi beyan ettiği gibi, diğer cüzler ve mektuplar da müteferrik hakaik-i tefsiriyeyi içine alsaydı, Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyana güzel bir tefsir-i câmi olurdu. Belki inşâallah, şu cüz-ü tefsir ve altmış altı adet, belki yüz otuz adet Sözler ve Mektubat risaleleriyle beraber me’haz olursa, ileride bahtiyar bir heyet öyle bir tefsir-i Kur’ânî yazsın, inşâallah.

1. Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlar ve ancak Ondan yardım dileriz.

Said Nursî

Hâşiye: Bu harika tefsirde, münafıklar hakkında olan on iki âyet ile muannid kâfirler için olan iki âyetin izahat ve tafsilâtının içinde bazı çok münasebât-ı belâgati çoklar anlamayacak ve istifade etmeyecek ehemmiyetsiz nüktelerinin zikredilmesinin sırrı ve diğer âyetlerdeki tahkike ve izaha muhalif olarak mahiyet-i küfriyenin tafsilâtına ve ehl-i nifakın temessük ettikleri şüphelerine

pek az temas edilmesinin hikmeti ve yalnız elfaz-ı Kur’âniyenin ince ince işârât ve delâletlerinin ehemmiyetle beyan edilmesinin sebebi üç nüktedir.

Birinci Nükte: Bidayet-i zuhur-u İslâmiyette muannid ve kitapsız kâfirlerin ve nifaka giren eski dinlerin münafıkları gibi, aynen bu zaman-ı âhirde bir nazîresi çıkacağını ders-i Kur’ânîden gelen bir sünuhat ile Eski Said hissetmiş. Münafıklar hakkındaki âyetleri izah ile en ince nükteleri beyan etmiş; fakat mütalâacıların zihnini bulandırmamak için mahiyet-i mesleklerini ve istinat noktalarını mücmel bırakmış, izah etmemiş. Zaten Risale-i Nur’un mesleği odur ki, zihinlerde bir iz bırakmamak için, sair ulemaya muhalif olarak, muarızların şüphelerini zikretmeden öyle bir cevap verir ki, daha vehim ve vesveseye yer kalmaz. Eski Said, bu tefsirde, Risale-i Nur gibi, zihinleri bulandırmamak için yalnız belâgat noktasında lâfzın delâletine ve işârâtına ehemmiyet vermiş.

İkinci Nükte: Madem Kur’ân-ı Hakîmin her harfinin okunmasıyla öyle bir kıymeti olur ki, bir harf, on, yüz, bin ve binler sevabı ve bâki meyve-i uhrevîyi verecek mahiyettedir. Elbette Eski Said’in bu tefsirinde bir saç gibi, bir zerre gibi, Kur’ân’ın kelimatına temas eden nükteleri izah etmesi israf değil, ehemmiyetsiz değil; belki göz kapaklarının kirpikleri ve belki gözbebeğinin zerreleri gibi kıymetli olduğunu hissetmiş ki, o dehşetli harp içinde bu incecik saç gibi münasebetleri yazmaktan ve düşünmekten, avcı hattında düşman gülleleri onu şaşırtmamış, ondan vazgeçirmemiş.[HAŞİYE-1]

Üçüncü Nükte: Türkçeye tercümesi, Arapçadaki cezalet, belâgat ve harika kıymetini muhafaza edememiş, bazan da muhtasar gitmiş. İnşaallah Arabî tefsir, bu tercümenin âhirinde bir mâni olmazsa neşredilecek; tercümedeki noksanlarını izale edecek. Fakat Arabî tefsirde tevafukun envaından çok harikalar vardır; beşer ihtiyarı karışmamıştır. Onun için, o matbuun aynı tarzında—imkânı varsa—mümkün olduğu kadar çalışmak lâzımdır ki, alâmet-i makbuliyet olan o harikalar kaybolmasın.

Said Nursî

Haşiye-1 Acaba böyle bir adam, hiç mümkün müdür ki; dini, siyasete, dünyaya alet etsin? Bu ithamı yapanların ne derece adaletten hariç bir zulüm ettikleri anlaşılır.
(Nur talebelerinden: *Zübeyir, Bayram)*

بِاسْمِهِ سُبْحَانَهُ [1]

Kırk sene evvel, Harb-i Umumîde, cephede, avcı hattında, bazan at üstünde telif edilen bu *İşâratü'l-İ'câz* tefsirinin bir kısmını Üstadımızdan ders aldık. İlm-i belâgati ve kavâid-i Arabiyeyi bilmediğimiz halde, aldığımız ders ile bundaki bir sırr-ı azîmi fehmettik ki, bu *İşârâtü'l-İ'câz* tefsiri, hakikaten harikadır. Bu tefsir, Kur'ân'ın vücuh-u i'câzından yalnız nazmındaki i'câzı harika bir tarzda göstermesi münasebetiyle dört noktayı beyan ediyoruz.

Birincisi: Madem Kur'ân kelâmullahtır; umum asırlar üzerinde ve arkasında oturan muhtelif tabaka tabaka olarak dizilmiş bütün nev-i beşere hitap ediyor, ders veriyor. Hem bu kâinat Hâlık-ı Zülcelâlinin kelâmı olarak rububiyetin en yüksek mertebesinden çıkıp, bu binler muhtelif tabaka muhataplarla konuşuyor, umumunun bütün suallerine ve ihtiyaçlarına cevap veriyor. Elbette mânâları küllî ve umumîdir. Beşer kelâmı gibi mahsus bir zamana, muayyen bir taifeye ve cüz'î bir mânâya inhisar etmiyor. Bütün cin ve insin binler muhtelif tabakada olan efkâr ve ukul ve kulûb ve ervahının herbirisine lâyık gıdaları veriyor, dağıtıyor.

İkincisi: Kelâm-ı ezelîden gelen ve bütün asırları ve bütün tavaif-i nev-i beşeri muhatap ittihaz eden Kur'ân-ı Hakîmin gayet küllî mânâlarının cevherlerinin sadefi hükmünde olan lâfz-ı Kur'ânî, elbette küllîdir. Yalnız kıraatinde herbir harfinin on, yüz, bin ve binler ve eyyam-ı mübarekede otuz bine kadar sevab-ı uhrevî ve meyve-i Cennet veren huruf-u Kur'âniyenin herbirinde mevcudiyeti kat'î olan i'câzın bir kısmını bu tefsirde gördük.

Üçüncüsü: Birşeyin hüsün ve cemâli, o şeyin mecmuunda görünür. Cüzlere ayrıldığı vakit, mecmuunda görünen hüsün ve cemâl, parçalarında görünmez. O şeyin umumunda tezahür eden nakış ve güzellik, herbir kısmında aranmaz. Görünmediği vakit, görünmemesi, onun sebeb-i kusuru tevehhüm edilmez. Böyle olmasına rağmen, Kur'ân-ı Hakîmin sûre ve âyetlerinde görünen mu'cize-i nazm, hey'ât ve keyfiyat itibariyle tahlil edildiği vakit, başka bir tarzda yine kendini ehl-i tetkike gösteriyor. İşte bu *İşârâtü'l-İ'câz* Arabî tefsiri, i'câz-ı Kur'ân'ın yedi menbaından bir menbaı olan nazmındaki cezaleti, en ince esrarına kadar beyan ve izhar ediyor. Kur'ân-ı Hakîmin on, yüz, bin ve binler ve eyyam-ı mübarekede otuz bine kadar semere-i uhrevî veren hurufatının herbirine ait, *İşârâtü'l-İ'câz*'ın âzamî ihtimamla onlardaki i'câzı göstermeye çalışması, elbette israf değil, ayn-ı hakikattir.

Dördüncüsü: Kur'ân-ı Hakîmin kelâm-ı ezelîden gelmesi ve bütün asırlardaki

bütün tabakat-ı beşere hitap etmesi hasebiyle, mânasında bir câmiiyet ve külliyet-i harika vardır. İnsandaki akıl ve lisan gibi, bir anda yalnız bir meseleyi düşünmek ve yalnız bir lâfzı söylemek gibi cüz'î değil, göz misillü muhît bir nazara sahip olmak gibi, kelâm-ı ezelî dahi bütün zamanı ve bütün tâife-i insaniyeyi nazara alan bir külliyette bir kelâm-ı İlâhîdir. Elbette Onun mânâsı, beşer kelâmı gibi cüz'î bir mânâya ve hususi bir maksada münhasır değildir. Bu sebepten bütün tefsirlerde görünen ve sarahat, işaret, remiz, îma, telvih, telmih gibi tabakalarla müfessirînin beyan ettikleri mânâlar, kavaid-i Arabiyeye ve usul-ü nahve ve usul-ü dine muhalif olmamak şartıyla, o mânâlar, o kelâmdan bizzat muraddır, maksuddur.

Tâhirî, Zübeyir, Sungur, Ziya, Ceylân, Bayram

1. Her türlü noksan sıfatlardan yüce olan Allah'ın adıyla.

İfadetü'l-Meram

Kur'ân-ı Azîmüşşan, bütün zamanlarda gelip geçen nev-i beşerin tabakalarına, milletlerine ve fertlerine hitaben Arş-ı Âlâdan irad edilen İlâhî ve şümullü bir nutuk ve umumî, Rabbanî bir hitabe olduğu gibi; bilinmesi, bir ferdin veya küçük bir cemaatin iktidarından hariç olan ve bilhassa bu zamanda, dünya maddiyatına ait pek çok fenleri ve ilimleri camidir. Bu itibarla, zamanca, mekânca, ihtisasca dâire-i ihatası pek dar olan bir ferdin fehminden ve karihasından çıkan bir tefsir, bihakkın Kur'ân-ı Azîmüşşana tefsir olamaz. Çünkü, Kur'ân'ın hitabına muhatap olan milletlerin, insanların ahval-i ruhiyelerine ve maddiyatlarına, cami bulunduğu ince fenlere, ilimlere bir fert, vâkıf ve sahib-i ihtisas olamaz ki, ona göre bir tefsir yapabilsin. Hem bir ferdin mesleği ve meşrebi taassuptan hâli olamaz ki, hakaik-i Kur'âniyeyi görsün, bîtarafane beyan etsin. Hem bir ferdin fehminden çıkan bir dâvâ, kendisine has olup, başkası o dâvânın kabulüne dâvet edilemez—meğer ki bir nevi icmaın tasdikine mazhar ola.

Binaenaleyh, Kur'ân'ın ince mânâlarının ve tefsirlerde dağınık bir surette bulunan mehasininin ve zamanın tecrübesiyle fennin keşfi sayesinde tecellî eden hakikatlerinin tesbitiyle, herbiri birkaç fende mütehassıs olmak üzere muhakkıkîn-ı ulemadan yüksek bir heyetin tetkikatıyla, tahkikatıyla bir tefsirin yapılması lâzımdır. Nitekim, kanunî hükümlerin tanzim ve ıttıradı, bir ferdin fikrinden değil, yüksek bir heyetin nazar-ı dikkat ve tetkikatından geçmesi lâzımdır ki umumî bir emniyeti ve cumhur-u nâsın itimadını kazanmak üzere millete karşı bir kefalet-i zımniye husule gelsin ve icma-ı millet, hücceti elde edebilsin.

Evet, Kur'ân-ı Azîmüşşanın müfessiri, yüksek bir deha sahibi ve nâfiz bir içtihada malik ve bir velâyet-i kâmileyi haiz bir zât olmalıdır. Bilhassa bu zamanlarda, bu şartlar ancak yüksek ve azîm bir heyetin tesanüdüyle ve o heyetin telâhuk-u efkârından ve ruhlarının tenasübüyle birbirine yardım etmesinden ve hürriyet-i fikirlerinden ve taassuplarından âzâde olarak tam ihlâslarından doğan dâhi bir şahs-ı mânevîde bulunur. İşte, Kur'ân'ı ancak böyle bir şahs-ı mânevî tefsir edebilir.

Çünkü "Cüzde bulunmayan, küllde bulunur" kaidesine binaen, her fertte bulunmayan bu gibi şartlar, heyette bulunur. Böyle bir heyetin zuhurunu çoktan beri bekliyorken, hiss-i kablelvuku kabilinden olarak, memleketi yıkıp yakacak

büyük bir zelzelenin arefesinde bulunduğumuz zihne geldi.[HAŞİYE-1]

Haşiye-1 Evet, Van'da Horhor medresemizin damında esnâ-yı derste büyük bir zelzelenin gelmekte olduğunu söyledi. Hakikaten söylediği gibi, az bir zaman sonra Harb-i Umumî başladı. (*Hamza, Mehmed Şefik, Mehmed Mihri).*

"Birşey tamamıyla elde edilemediği takdirde o şeyi tamamıyla terketmek caiz değildir" kaidesine binaen, acz ve kusurumla beraber, Kur'ân'ın bazı hakikatleriyle, nazmındaki i'câzına dair bazı işaretleri tek başıma kaydetmeye başladım. Fakat, Birinci Harb-i Umumînin patlamasıyla Erzurum'un, Pasinler'in dağ ve derelerine düştük. O kıyametlerde, o dağ ve tepelerde fırsat buldukça, kalbime gelenleri, birbirine uymayan ibarelerle, o dehşetli ve muhtelif hallerde yazıyordum. O zamanlarda, o gibi yerlerde müracaat edilecek tefsirlerin, kitapların bulunması mümkün olmadığından, yazdıklarım, yalnız sünuhat-ı kalbiyemden ibaret kaldı. Şu sünuhatım eğer tefsirlere muvafık ise, nurun alâ nur; şayet muhalif cihetleri varsa, benim kusurlarıma atfedilebilir.

Evet, tashihe muhtaç yerleri vardır; fakat hatt-ı harpte, büyük bir ihlâsla, şehidler arasında yazılıp giydirilen o yırtık ibarelerin tebdiline (şehidlerin kan ve elbiselerinin tebdiline cevaz verilmediği gibi) cevaz veremedim ve kalbim razı olmadı. Şimdi de razı değildir; çünkü o zamandaki ihlâs ve hulûsu şimdi bulamıyorum.[HAŞİYE-1]

Maahâzâ, kaleme aldığım şu *İşârâtü'l-İ'câz* adlı eserimi, hakikî bir tefsir niyetiyle yapmadım. Ancak ulema-i İslâmdan ehl-i tahkikin takdirlerine mazhar olduğu takdirde, uzak bir istikbalde yapılacak yüksek bir tefsire bir örnek ve bir me'haz olmak üzere, o zamanların insanlarına bir yadigâr maksadıyla yaptım.

Haşiye-1 Yeni Said, Risale-i Nur'daki hakikî ihlâsla yine o ihlâsı buldu. Yeni Said, aynı ihlâsla baktı, tashih yerini bulamadı. Demek sünuhat-ı Kur'âniye olduğundan, i'câz-ı Kur'âniye, onu yanlışlardan himaye etmiş.
(Nur talebeleri)

Kur’ân Nedir, Tarifi Nasıldır?

Kur’ân;

Şu kitab-ı kebir-i kâinatın bir tercüme-i ezeliyesi,

ve âyât-ı tekviniyeyi okuyan mütenevvi dillerinin tercüman-ı ebedîsi,

ve şu âlem-i gayb ve şehadet kitabının müfessiri,

ve zeminde ve gökte gizli esmâ-i İlâhiyenin mânevî hazinelerinin keşşâfı,

ve sutûr-u hâdisâtın altında muzmer hakaikın miftahı,

ve âlem-i şehadette âlem-i gaybın lisanı,

ve şu âlem-i şehadet perdesi arkasında olan ve âlem-i gayb cihetinden gelen iltifâtât-ı ebediye-i Rahmâniye ve hitâbât-ı ezeliye-i Sübhaniyenin hazinesi,

ve şu İslâmiyet âlem-i mânevîsinin güneşi, temeli, hendesesi,

ve avâlim-i uhreviyenin mukaddes haritası,

ve zat ve sıfât ve esmâ ve şuûn-u İlâhiyenin kavl-i şârihi, tefsir-i vâzıhı, bürhan-ı kàtıı, tercüman-ı sâtıı,

ve şu âlem-i insaniyetin mürebbîsi ve insaniyet-i kübra olan İslâmiyetin mâ ve ziyâsı,

ve nev-i beşerin hikmet-i hakikiyesi,

ve insaniyeti saadete sevk eden hakikî mürşidi ve hâdîsi,

ve insanlara

hem bir kitab-ı şeriat,

hem bir kitab-ı dua,

hem bir kitab-ı hikmet,

hem bir kitab-ı ubudiyet,

hem bir kitab-ı emir ve dâvet,

hem bir kitab-ı zikir,

hem bir kitab-ı fikir,

hem insanın bütün hâcât-ı mâneviyesine merci olacak çok kitapları tazammun eden tek, câmi bir kitâb-ı mukaddes,

hem bütün evliya ve sıddîkînin ve urefa ve muhakkıkînin muhtelif meşreplerine ve ayrı ayrı mesleklerine, herbirindeki meşrebin mezâkına lâyık ve

o meşrebi tenvir edecek ve herbir mesleğin mesâkına muvafık ve onu tasvir edecek birer risale ibraz eden mukaddes bir kütüphane hükmünde bir kitâb-ı semavîdir.

Kur’ân, Arş-ı Âzamdan, İsm-i Âzamdan, her ismin mertebe-i âzamından geldiği için, On İkinci Sözde beyan ve ispat edildiği gibi, Kur’ân, bütün âlemlerin Rabbi itibarıyla Allah’ın kelâmıdır.

Hem bütün mevcudatın İlâhı ünvanıyla Allah’ın fermanıdır.

Hem bütün semavât ve arzın Hâlıkı namına bir hitaptır.

Hem rububiyet-i mutlaka cihetinde bir mükâlemedir.

Hem saltanat-ı âmme-i Sübhaniye hesabına bir hutbe-i ezeliyedir.

Hem rahmet-i vâsia-i muhîta nokta-i nazarında bir defter-i iltifâtât-ı Rahmâniyedir.

Hem ulûhiyetin azamet-i haşmeti haysiyetiyle, başlarında bazan şifre bulunan bir muhabere mecmuasıdır.

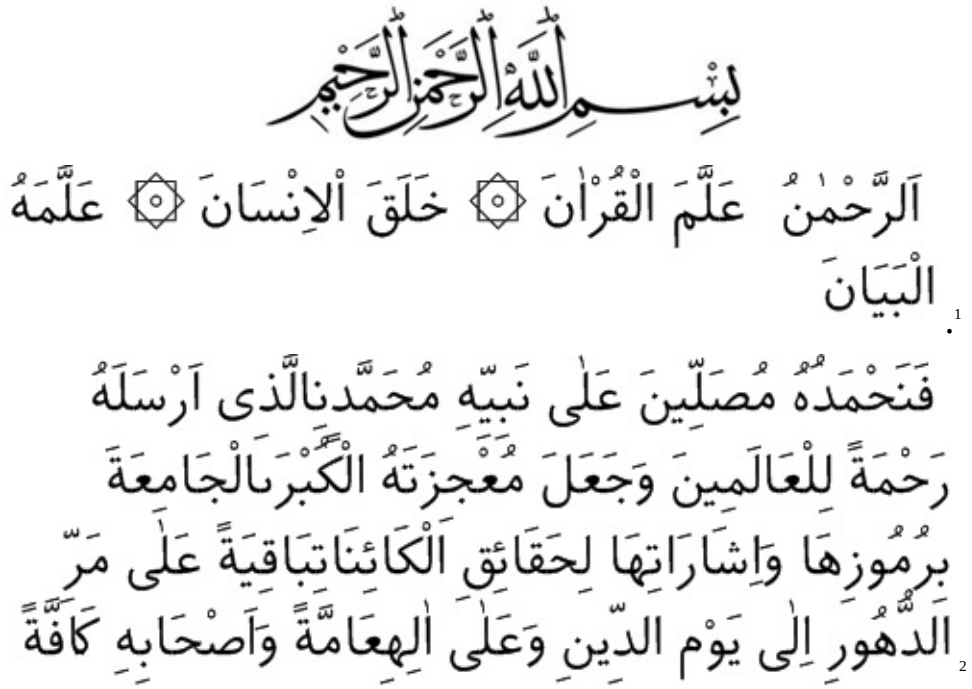
Hem İsm-i Âzamın muhîtinden nüzul ile Arş-ı Âzamın bütün muhâtına bakan ve teftiş eden hikmet-feşan bir kitab-ı mukaddestir.

Ve şu sırdandır ki, Kelâmullah ünvanı, kemâl-i liyakatle Kur’ân’a verilmiş ve daima da veriliyor.

Kur’ân’dan sonra, sair enbiyanın kütüp ve suhufları derecesi gelir. Sair nihayetsiz kelimât-ı İlâhiyenin ise, bir kısmı dahi, has bir itibarla, cüz’î bir ünvan ile, hususî bir tecellî ile, cüz’î bir isimle ve has bir rububiyetle ve mahsus bir saltanatla ve hususî bir rahmetle zahir olan ilhamat suretinde bir mükâlemedir. Melek ve beşer ve hayvanatın ilhamları, külliyet ve hususiyet itibarıyla çok muhteliftir.

Kur’ân, asırları muhtelif bütün enbiyanın kitaplarını ve meşrepleri muhtelif bütün evliyanın risalelerini ve meslekleri muhtelif bütün asfiyanın eserlerini icmalen tazammun eden ve cihât-ı sittesi parlak ve evham ve şübehatın zulümatından musaffâ; ve nokta-i istinadı, bilyakîn vahy-i semavî ve kelâm-ı ezelî; ve hedefi ve gayesi bilmüşahede saadet-i ebediye; içi bilbedahe hâlis hidayet; üstü bizzarure envar-ı iman; altı biilmelyakîn delil ve burhan; sağı bittecrübe teslim-i kalb ve vicdan; solu biaynelyakîn teshir-i akıl ve iz’an; meyvesi bihakkalyakîn rahmet-i Rahmân ve dâr-ı cinân; makamı ve revacı, bi’l-hadsi’s-sadık makbul-ü melek ve ins ve cân bir kitab-ı semavîdir.

Said Nursî

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ ۞ خَلَقَ الْاِنْسَانَ ۞ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ[1].

فَنَحْمَدُهُ مُصَلِّينَ عَلٰى نَبِيِّهِ مُحَمَّدِنَالَّذِى اَرْسَلَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَجَعَلَ مُعْجِزَتَهُ الْكُبْرَىالْجَامِعَةَ بِرُمُوزِهَا وَاِشَارَاتِهَا لِحَقَائِقِ الْكَائِنَاتِبَاقِيَةً عَلٰى مَرِّ الدُّهُورِ اِلٰى يَوْمِ الدِّينِ وَعَلٰى اٰلِهِعَامَّةً وَاَصْحَابِهِ كَافَّةً[2].

1. “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. O Rahmân ki Kur’ân’ı öğretti. İnsanıyarattı. Ona anlamayı ve anlatmayı öğretti.” Rahmân Sûresi, 55:1-4.
2. Biz dahi, kâinat hakaikine dair rumuz ve işârâtıyla câmi ve aradan geçenasırlara rağmen kıyamete kadar bâki kalacak mu’cize-i kübrâsı olanKur’ân ile âlemlere rahmet olarak gönderdiği Muhammed’e ve bütün âl veashabına salât ve selâm ederek o Rahmân’a hamd ederiz.

Fatiha Sûresi

Evvelâ: Şu *İşârâtü’l-İ’câz* adlı eserden maksadımız, Kur’ân’ın nazmına, lâfzına ve ibaresine ait i’câz işaretlerini ve remizlerini beyan etmektir. Çünkü, i’câzın mühim bir vechi, nazmından tecelli eder ve en parlak i’câz Kur’ân’ın nazmındaki nakışlardan ibarettir.

Saniyen: Kur’ân’daki anâsır-ı esasiye ve Kur’ân’ın takip ettiği maksatlar tevhid, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet olmak üzere dörttür. Bu dört unsuru beyan edeceğiz.

Sual: Kur’ân’ın, şu dört hedefe doğru yürüdüğü neden malûmdur?

Cevap: Evet, benî Âdem, büyük bir kervan ve azîm bir kafile gibi mâzinin derelerinden gelip, vücut ve hayat sahrâsında misafir olup, istikbalin yüksek dağlarına ve müzeyyen bağlarına müteveccihen kafile kafile müteselsilen yürümekte iken, kâinatın nazar-ı dikkatini celb etti. “Şu garip ve acip mahlûklar kimlerdir? Nereden geliyorlar? Nereye gidiyorlar?” diye ahvallerini anlamak üzere hilkat hükûmeti, fenn-i hikmeti karşılarına çıkardı ve aralarında şöyle bir muhavere başladı:

Hikmet: “Nereden geliyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz? Bu dünyada işiniz

nedir? Reisiniz kimdir?”

Bu suale, benî Âdem namına, emsali olan büyük peygamberler gibi, Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm, nev-i beşere vekâleten karşısına çıkarak şöyle cevapta bulundu:

“Ey hikmet![1] Bu gördüğün insanlar, Sultan-ı Ezelînin kudretiyle, yokluk karanlıklarından, ziyadar varlık âlemine çıkarılan mahlûklardır. Sultan-ı Ezelî, bütün mevcudatı içinde biz insanları seçmiş ve emanet-i kübrâyı bize vermiştir. Biz, haşir yoluyla saadet-i ebediyeye müteveccihen hareket etmekteyiz. Dünyadaki işimiz de, o saadet-i ebediye yollarını temin etmekle re’sü’l-malımız olan istidatlarımızı nemalandırmaktır. Ve şu azîm insan kervanına, bundan sonra Sultan-ı Ezelîden risalet vazifesiyle gelip riyaset eden benim. İşte o Sultan-ı Ezelînin risalet beratı olarak bana verdiği Kur’ân-ı Azîmüşşân elimdedir. Şüphen varsa al, oku!”

1. Buradaki “Ey hikmet” tabiri, “Ey hikmet diye isimlendirilen fen” şeklinde takdir olunabilir. Veya diğer birifadeyle, “Ey, varlıkların hakikatlerini varlık âlemindekikeyfiyetlerine göre araştıran ilim.” Zira, fen, her ilim için kullanılan bir tabirdir. Hikmet ise, eşyanın hakikatlerini varlık âlemindeki keyfiyetlerine göre araştıran nazarî ilme denir (Seyyid Şerif Cürcânî, *Tarifat).*

Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâmın verdiği şu cevaplar, Kur’ân’dan muktebes ve Kur’ân lisanıyla söylenildiğinden, Kur’ân’ın anâsır-ı esasiyesinin şu dört maksatta temerküz ettiği anlaşılıyor.

S - Şu makasıd-ı erbaa, Kur’ân’ın hangi âyetlerinde bulunuyor?

C - O anâsır-ı erbaa, Kur’ân’ın hey’et-i mecmuasında bulunduğu gibi, Kur’ân’ın sûrelerinde, âyetlerinde, kelâmlarında, hattâ kelimelerinde bile sarahaten veya işareten veya remzen bulunmaktadır. Çünkü, Kur’ân’ın küllü, cüzlerinde göründüğü gibi, cüzleri de, Kur’ân’ın küllüne âyinedir. Bunun içindir ki Kur’ân, “müşahhas olduğu halde, efrad sahibi olan küllî” gibi tarif edilir.

S - بِسْمِ اللّٰهِ [1]ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ [2] gibi âyetlerde makasıd-ı erbaaya işaretler var mıdır?

C - Evet, قُلْ kelimesi, Kur’ân’ın çok yerlerinde mezkûr veya mukadderdir. Bu mezkûr ve mukadder olan قُلْ kelimelerine esas olmak üzere بِسْمِ اللّٰهِ tan evvel قُلْ kelimesi mukadderdir. Yani, “Ya Muhammed! Bu cümleyi insanlara söyle ve tâlim et.” Demek besmelede İlâhî ve zımnî bir emir var. Binaenaleyh, şu mukadder olan قُلْ emri, risalet ve nübüvvete işarettir. Çünkü resul olmasaydı, tebliğ ve tâlime memur olmazdı. Kezalik, hasrı ifade eden câr ve mecrûrun

takdimi, tevhide îmadır.

Ve keza, اَلرَّحْمٰنِ[3] nizam ve adâlete, اَلرَّحِيمِ[4] de haşre delâlet eder.

Ve keza اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ’taki ل ihtisası ifade ettiğinden tevhide işarettir.

رَبِّ الْعَالَمِينَ[5]adaletle nübüvvete remizdir. Çünkü terbiye, resuller vasıtasıyla olur. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ[6] zaten sarahaten haşir ve kıyamete delâlet eder.

Ve keza [1] اِنَّآ اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ sadefi de, o makasıd-ı erbaa cevherlerini tazammun etmiştir.

1. Allah’ın adıyla.
2. “Ezelden ebede her türlü hamd ve övgü Allah’a mahsustur.” Fatiha Sûresi, 1:2.
3. “Kullarına karşı çok merhametli olan ve şefkat eserleri bütün varlık âlemini kuşatan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:3.
4. “Rahmeti herşeyi kuşatmakla birlikte, dilediği varlıklara çok özel ihsanı vehususî rahmet tecelîsi olan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:3.
5. “Bütün âlemlerin Rabbi; Her bir varlığa yaratılış gayelerine ulaşmaları içinmuhtaç olduğu şeyleri veren, onları terbiye eden; tedbir, tasarruf veegemenliği altında bulunduran Allah.” Fatiha Sûresi, 1:2.
6. “Hesap gününün yegane sahibi, yöneticisi ve hakimi olan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:4.

بِسْمِ اللّٰهِ[2]: Bu kelâm, güneş gibidir. Yani, güneş başkalarını gösterdiği gibi, kendini de gösterir, başka bir güneşe ihtiyaç bırakmaz. بِسْمِ اللّٰهِ başkalarına yaptığı vazifeyi, kendisine de yapıyor; ikinci bir بِسْمِ اللّٰهِ daha lâzım değildir.

Evet بِسْمِ اللّٰهِ öyle müstakil bir nurdur ki, bu nur, hiçbir şeye bağlı değildir. Hattâ bu nurun câr ve mecrûru bile hiçbir şeye muhtaç değildir. Ancak ب harfinden müstefad olan اَسْتَعِينُ[3] veya örfen malûm olan اَتَيَمَّنُ veyahut mukadder olan قُلْ[4] ün istilzam ettiği اِقْرَأْ[5] fiillerinden birine müteallliktir.

İhtar: بِسْمِ اللّٰهِ taki câr ve mecrûra müteallik olarak mezkûr olan fiiller, besmeleden sonra takdir edilir ki, hasrı ifade etmekle ihlâs ve tevhidi tazammun etsin. İsim, Cenâb-ı Hakkın zâtî isimleri olduğu gibi, fiilî isimleri de vardır. Bu fiilî isimlerin, Gaffar ve Rezzak, Muhyî ve Mümît gibi pek çok nevileri vardır.

1. “(Yâ Muhammed) Biz sana kevseri verdik.” Kevser Sûresi, 108:1.
2. Allah’ın adıyla.

3. Yardım diliyorum.
4. De ki.
5. Oku.

S - Bu fiilî isimlerinin kesretle tenevvüü neden meydana geliyor?

C - Kudret-i ezeliyenin, kâinattaki mevcudatın nevilerine, fertlerine olan nispet ve taallûkundan husule gelir. Bu itibarla, بِسْمِ اللّٰهِ [1] kudret-i Ezeliyenin taallûk ve tesirini celb eder. Ve o taallûk, abdin kesbine ve işine yardım edici bir ruh gibi olur. Öyleyse, hiç kimse, hiçbir işini besmelesiz bırakmasın!

اَللّٰهُ Lâfza-i celâli, bütün sıfât-ı kemâliyeyi tazammun eden bir sadeftir. Çünkü Lâfza-i Celâl, Zât-ı Akdese delâlet eder; Zât-ı Akdes de, bütün sıfât-ı kemaliyeyi istilzam eder. Öyleyse, o lâfza-i mukaddese, delâlet-i iltizamiye ile, bütün sıfât-ı kemâliyeye delâlet eder.

İhtar: Başka ism-i haslarda bu delâlet yoktur. Çünkü, başka zatlarda sıfât-ı kemâliyeyi istilzam etmek yoktur.

اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيم [2] Bu iki sıfatın Lâfza-i Celâlden sonra zikirlerini icap eden münasebetlerden birisi şudur ki:

1. Allah'ın adıyla.
2. "Kullarına karşı sınırsız rahmet sahibi olan ve rahmetinin eserleri dünya ve âhireti dolduran Allah." Fatiha Sûresi, 1:3.

Lâfza-i Celâlden, celâl silsilesi tecellî ettiği gibi, bu iki sıfattan dahi cemal silsilesi tecellî ediyor.

Evet, herbir âlemde emir ve nehiy, sevap ve azap; terğib ve terhib, tesbih ve tahmid, havf ve reca gibi pek çok füruat, celâl ve cemâlin tecellîsiyle teselsül edegelmektedir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakkın ismi, Zât-ı Akdesine ayn olduğu cihetle, Lâfza-i Celâl, sıfât-ı ayniyeye işarettir. اَلرَّحِيم [1] de, fiilî olan sıfât-ı gayriyeye îmadır. اَلرَّحْمٰنِ [2] dahi, ne ayn ne gayr olan sıfât-ı seb'aya remizdir. Zira Rahmân, "Rezzak" mânasınadır. Rızık, bekaya sebeptir. Beka, tekerrür-ü vücuttan ibarettir. Vücut ise, birincisi mümeyyize, ikincisi muhassısa, üçüncüsü müessire olmak üzere, "ilim, irade, kudret" sıfatlarını istilzam eder. Beka dahi, semere-i rızık mahsulü olduğu için, "basar, sem', kelâm" sıfatlarını iktiza eder ki, merzuk, istediği zaman ihtiyacını görsün, istediği zaman işitsin, aralarındavasıta bulunduğu takdirde o vasıta ile konuşsun. Bu altı sıfat,şüphesiz, birinci sıfatı olan "hayat"ı istilzam ederler.

1. "Rahmeti herşeyi kuşatmakla birlikte, dilediği varlıklara çok özel ihsanı vehususî rahmet tecelîsi olan Allah." Fatiha Sûresi, 1:3.
2. "Kullarına karşı çok merhametli olan ve şefkat eserleri bütün varlık âlemini kuşatan Allah." Fatiha Sûresi, 1:3.

S - *Rahmân* büyük nimetlere, *Rahîm* küçük nimetlere delâlet ettikleri cihetle, *Rahîm*'in, *Rahmân*'dan sonra zikri, yukarıdan aşağıya inmek mânâsına olan "san'atü't-tedellî" kaidesine dahildir. Bu ise, belâgatça makbul değildir.

C - Evet, kaşlar göze, gem ata mütemmim oldukları ve onların noksanlarını ikmal ettikleri gibi, küçük nîmetler de büyük nimetlere mütemmimdirler. Bu itibarla, mütemmim olan, haddizatında küçük de olsa, faideyi ikmal ettiğinden, büyükten daha büyük olması icap eder.

Ve keza, büyükten beklenilen menfaat küçüğe mütevakkıf ise, o küçük, büyük sırasına geçer; o büyük dahi küçük hükmünde kalır; kilit ile anahtar, lisan ile ruh gibi.

Ve keza, bu makam, nimetlerin tâdâdı veya nimetlerle imtinan makamı değildir. Ancak, insanları, gizli ve küçük nimetlere tenbih ve ikaz etmek makamıdır. Evvelki makamlardaki "tedellî" şu tenbih makamında "terakki" sayılır. Çünkü, gizli ve küçük nimetleri insanlara göstermek ve insanları onların vücuduna ikaz etmek, daha lâyık ve daha lâzımdır. Bu itibarla, şu meselemizde tedellî değil, terakki vardır.

S - Mebde ve me'haz itibarıyla "rikkatü'l-kalb" mânâsını ifade eden bu iki sıfatın Cenâb-ı Hak hakkında kullanılması caiz değildir. Eğer mânâ-yı hakikatlerinin lâzımı ve neticesi olan in'am ve ihsan kastedilirse, mecazda ne hikmet vardır?

C - Bu iki sıfat—"yed" gibi—mâna-yı hakikileriyle Cenâb-ı Hak hakkında kullanılması muhal olan müteşabihattandır. Müteşabihatta, mânâ-yı mecazînin, mânâ-yı hakikînin lâfzıyla, üslûbuyla gösterilmesindeki hikmet, insanların melûf ve malûmları olmayan mânâları ve hakikatleri zihinlerine yakınlaştırıp kabul ettirmekten ibarettir. Meselâ "yed"in mânâ-yı mecazîsi insanlara me'nus olmadığından, mânâ-yı hakikînin şekliyle, lâfzıyla gösterilmesi zarureti vardır.

اَلْحَمْدُ لِلّٰه[1] *Evvelâ:* Bu kelimeyi mâkabline bağlattıran cihet-i münasebet, *Rahmân* ve *Rahîm*'in delâlet ettikleri nimetlerin hamd ve şükürle karşılanması lüzumundan ibarettir.

1. "Ezelden ebede her türlü hamd ve övgü Allah'a mahsustur." Fatiha Sûresi, 1:2.

Saniyen: Şu اَلْحَمْدُ لِلّٰه[1] cümlesi, herbiri niam-ı esasiyeden birine işaret olmak üzere, Kur'ân'ın dört sûresinde[2] tekerrür etmiştir. O nimetler de, "neş'e-i ûlâ ile neş'e-i ûlâda beka, neş'e-i uhrâ ile neş'e-i uhrâda beka" nimetlerinden ibarettir.

Salisen: Bu cümlenin Kur'ân'ın başlangıcı olan Fâtiha Sûresine fâtiha, yani

başlangıç yapılması neye binaendir?

C - Kâinatın ve dolayısıyla insanların hilkatindeki hikmet ve gaye,

وَمَاخَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلاَّ لِيَعْبُدُونِ [3]

ferman-ı celîlince, ibadettir. Hamd ise, ibadetin icmâlî bir sureti ve küçük bir nüshasıdır. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ’ın bu makamda zikri, hilkatin gayesini tasavvur etmeye işarettir.

1. “Ezelden ebede her türlü hamd ve övgü Allah’a mahsustur.” Fatiha Sûresi, 1:2.
2. Bu dört sûre En’am, Kehf, Fatır ve Sebe’ sûreleridir.
3. “Cinleri ve insanları ancak Bana îman ve ibadet etsinler diye yarattım.” Zâriyat Sûresi, 51:56.

Rabian: Hamdin en meşhur mânâsı, sıfât-ı kemâliyeyi izhar etmektir. Şöyle ki:

Cenâb-ı Hak, insanı, kâinata câmi bir nüsha ve on sekiz bin âlemi hâvi şu büyük âlemin kitabına bir fihrist olarak yaratmıştır. Ve Esmâ-i Hüsnâdan herbirisinin tecellîgâhı olan herbir âlemden bir örnek, bir nümune, insanın cevherinde vedîa bırakmıştır.

Eğer insan, maddî ve mânevî herbir uzvunu Allah’ın emrettiği yere sarf etmekle hamdin şubelerinden olan şükr-ü örfîyi îfa ve şeriate imtisal ederse, insanın cevherinde vedîa bırakılan o örneklerin herbirisi, kendi âlemine bir pencere olur.İnsan, o pencereden, o âleme bakar ve o âleme tecellî eden sıfatla oâlemden tezahür eden isme bir mir’at ve bir âyine olur. O vakit insan, ruhuyla, cismiyle âlem-i şehadet ve âlem-i gayba bir hülâsa olur ve her iki âleme tecellî eden, insana da tecellî eder. İşte bu cihetle, insan, sıfât-ı kemâliye-i İlâhiyeye hem mazhar olur, hem muzhir olur. Nitekim Muhyiddin-i Arabî,

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَعْرِفُونِى [1]

hadîs-i şerifinin beyanında, “Mahlûkatı yarattım ki, Bana bir âyine olsun ve o âyinede cemâlimi göreyim” demiştir.

ل: لِلّٰهِ [2]burada ihtisas içindir. Hamdin Zât-ı Akdese has ve münhasır olduğunu ifade eder. Bu ل ’ın mütealliki olan ihtisas hazf olduktan sonra ona intikal etmiştir ki, ihlâs ve tevhidi ifade etsin.

İhtar: Müşahhas olan birşeyin umumî bir mefhumla mülâhaza edildiğine binaen, Zât-ı Akdes de müşahhas olduğu halde, Vâcibü’l-Vücud mefhumuyla tasavvur edilebilir.

رَبِّ [3]Yani, herbir cüz’ü bir âlem mesabesinde bulunan şu âlemi bütün eczasıyla terbiye ve yıldızlar hükmünde olan o cüzlerin zerratını kemâl-i intizamla tahrik eder.

1. Süyûti, *ed-Dürerü’l-Müntesire*,s. 125; Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-Merfûa’*, s. 273.
2. Allah'a has olan.
3. Her bir varlığa yaratılış gayelerine ulaşmaları için muhtaç olduğu şeyleriveren, onları terbiye eden; tedbir, tasarruf ve egemenliği altındabulunduran Allah.

Evet, Cenâb-ı Hak, herşey için bir nokta-i kemal tayin etmiştir ve o noktayı elde etmek için o şeye bir meyil vermiştir. Herşey, o nokta-i kemale doğru hareket etmek üzere, sanki mânevî bir emir almış gibi muntazaman o noktaya müteveccihen hareket etmektedir. Esna-yı harekette onlara yardım eden ve mânilerini def eden, şüphesiz, Cenâb-ı Hakkın terbiyesidir.

Evet, kâinata dikkatle bakıldığı zaman, insanların taife ve kabileleri gibi, kâinatın zerratı, münferiden ve müçtemian Hâlıklarının kanununa imtisalen, muayyen olan vazifelerine koşmakta oldukları hissedilir. (Yalnız bedbaht insanlar müstesna!)

اَلْعَالَمِينَ [1]Bu kelimenin sonundaki يِنَ yalnız i’rab alâmetidir, عِشْرِينَ، ثَلَاثِينَ [2]gibi. Veya cem’ alâmetidir; çünkü, âlemin ihtiva ettiği cüzlerin herbirisi bir âlemdir. Veyahut, yalnız manzume-i şemsiyeye münhasır değildir. Cenâb-ı Hakkın, şu gayr-ı mütenahi fezada çok âlemleri vardır.

Evet,

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ كَمْ لِلّٰهِ مِنْ فَلَكٍ تَجْرِى النُّجُومُ بِهِ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ [3]

Ve رَأَيْتُهُمْ لِىسَاجِدِينَ [4]’de olduğu gibi, burada da ukalâya mahsus cem’ sîgasıyla gayr-ı ukalâ cem’lendirilmiştir. Bu ise, kavaide muhaliftir?

1. Âlemler, varlık âlemleri.
2. Yirmi, otuz.
3. Hamd olsun Allah’a ki Onun tayin ettiği nice yörüngeler vardır ki, yıldızlar, güneş ve ay o yörüngelerde akıp gider.
4. “Bana secde ettiklerini gördüm.” Yûsuf Sûresi, 12:4.

Evet, âlemin ihtiva ettiği uzuvların birer âkıl, birer mütekellim suretinde tasavvur edilmesi, belâgatin en makbul bir prensibidir. Zira, kâinatın âlem ile tesmiyesi, kâinatın Sâniine olan delâleti, şehadeti, işareti içindir. Binaenaleyh, kâinatın uzuvları da Sanie olan delâletleri, şehadetleri için birer âlem olmaları icap eder. Öyleyse, Sâniin o uzuvları terbiyesinden ve o uzuvların da Sânii ilâm etmelerinden anlaşılır ki, o uzuvlar; birer hayy, birer âkıl, birer mütekellim

suretinde tasavvur edilmiştir. Binaenaleyh, bu cem’de kavaide muhalefet yoktur.

اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيم[1] Mâkabliyle bu iki sıfatın nazmını icap eden şöyle bir münasebet vardır ki:

Biri menfaatleri celp, diğeri mazarratları def etmek üzere terbiyenin iki esası vardır. “Rezzak” mânâsına olan اَلرَّحْمٰنِ[2] birinci esasa, “Gaffar” mânâsını ifade eden اَلرَّحِيم[3] de ikinci esasa işaretleri için birbiriyle bağlanmıştır.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ[4] Mâkabliyle şu sıfatın nazmını iktiza eden sebep şudur ki:

1. “Kullarına karşı sınırsız rahmet sahibi olan ve rahmetinin eserleri dünya ve âhireti dolduran Allah.” Fatiha Sûresi, 1:3.
2. “Kullarına karşı çok merhametli olan ve şefkat eserleri bütün varlık âlemini kuşatan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:3.
3. “Rahmeti herşeyi kuşatmakla birlikte, dilediği varlıklara çok özel ihsanı ve hususî rahmet tecelîsi olan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:3.
4. “Hesap gününün yegane sahibi, yöneticisi ve hakimi olan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:4.

Şu sıfat, rahmeti ifade eden mâkabline neticedir. Zira, kıyametle saadet-i ebediyenin geleceğine en büyük delil, rahmettir. Evet, rahmetin rahmet olması ve nimetin nimet olması, ancak ve ancak haşir ve saadet-i ebediyeye bağlıdır. Evet, saadet-i ebediye olmasa, en büyük nimetlerden sayılan aklın, insanın kafasında yılan vazifesini görmekten başka bir işi kalmaz. Kezalik, en lâtif nimetlerden sayılan şefkat ve muhabbet, ebedî bir ayrılık düşüncesiyle, en büyük elemler sırasına geçerler.

S - Cenâb-ı Hakkın herşeye mâlik olduğu bir hakikat iken, burada haşir ve ceza gününün tahsisi neye binaendir?

C - Şu âlemin, insanlarca, hakir ve hasis sayılan bazı şeylerine kudret-i Ezeliyenin bizzat mübaşereti azamet-i İlâhiyeye münasip görülmediğinden, vaz edilen esbab-ı zahiriyenin o gün ref’iyle; herşeyin şeffaf, parlak içyüzüyle tecellî edip Sâniini, Hâlıkını vasıtasız göreceğine işarettir.

يَوْم[1] tâbiri ise, haşrin vukuunu gösteren emarelerden birine işarettir. Şöyle ki:

1. Gün.

Saniye, dakika, saat ve günleri gösteren haftalık bir saatin millerinden birisi devrini tamam ettiği zaman, behemehal ötekiler de devirlerini ikmal edeceklerine kanaat hasıl olur. Kezalik, yevm, sene, ömr-ü beşer ve ömr-ü dünya içinde tayin edilen mânevî millerden birisi devrini tamam ettiğinde,ötekilerin de —velev uzun bir zamandan sonra olsun—devirlerini ikmaledeceklerine hükmedilir.

Ve keza, bir gün veya bir sene zarfında vukua gelen küçük küçük kıyametleri,

haşirleri gören bir adam, saadet-i ebediyenin, (haşrin tulû-u fecriyle, şahsî bir nev’ hükmünde olan) insanlara ihsan edileceğine şüphe edemez.

دِين kelimesinden maksat ya cezadır, çünkü o gün hayır ve şerlere ceza verilecek bir gündür; veya hakaik-i diniyedir, çünkü hakaik-i diniye o gün tam mânâsıyla meydana çıkar. Ve daire-i itikadın, daire-i esbaba galebe edeceği bir gündür.

Evet, Cenâb-ı Hak, müsebbebatı esbaba bağlamakla, intizamı temin eden bir nizamı kâinatta vaz etmiş. Ve herşeyi, o nizama müraat etmeye ve o nizamla kalmaya tevcih etmiştir. Ve bilhassa insanı da, o daire-i esbaba müraat ve merbutiyet etmeye mükellef kılmıştır. Her ne kadar dünyada, daire-i esbab daire-i itikada galip ise de, âhirette hakaik-i itikadiye tamamen tecellî etmekle, daire-i esbaba galebe edecektir. Buna binaen, bu dairelerin herbirisi için ayrı ayrı makamlar, ayrı ayrı hükümlervardır. Ve her makamın iktiza ettiği hükme göre hareket lâzımdır. Aksitakdirde, daire-i esbabda iken tabiatıyla, vehmiyle, hayaliyle daire-i itikada bakan Mutezile olur ki, tesiri esbaba verir. Ve keza, daire-i itikadda iken, ruhuyla, imaniyle daire-i esbaba bakan da, esbaba kıymet vermeyerek Cebriye mezhebi gibi tembelcesine bir tevekkülle nizâm-ı âleme muhalefet eder.

ك: إِيَّاكَ نَعْبُدُ [1] zamirinde iki nükte vardır.

Birincisi: Mâkablinde zikredilen sıfât-ı kemâliyenin ك zamirinde müstetir ve mutazammın olduğuna işarettir. Çünkü, o sıfatların birer birer tâdadından hasıl olan büyük bir şevkle, gaybdan hitaba, yani ism-i zâhirden şu ك zamirine iltifat[2] ve intikal olmuştur. Demek ك zamirinin mercii, geçen sıfât-ı kemaliye ile mevsuf olan Zattır.

İkincisi: Elfaz okunurken mânâlarını düşünmek, belâgat mezhebinde vâcip olduğuna işarettir. Çünkü, mânâlar düşünülürse, nâzil olduğu gibi okunur. Ve o okuyuş, tabiatıyla, zevkiyle hitaba incirar eder. Hattâ إِيَّاكَ نَعْبُدُ ’yu okuyan adam, sanki [3] أُعْبُدْ رَبَّكَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ cümlesindeki emre imtisalen okuyor gibi olur.

Cem’ sîgasıyla zikredilen نَعْبُدُ[4] ’deki zamir, üç taifeye işarettir.

1. “Yalnızca Sana ibadet ederiz.” Fatiha Sûresi, 1:5.
2. İltifat: Sözün üçüncü şahıstan ikinci şahsa veya tekellüme (yani “o” zamirinden “sen” zamirine) veya ikinci şahıstan üçüncü şahsa intikal etmesi, geçiş yapmasıdır (Tarifat). Bu geçiş san’atı, bir sözde dinleyicinin zihnini canlı tutma, dikkatiniçekme veya onu ikaz etme gibi inceliklere binaen uygulanır (bk. b-l-ğ).
3. “Rabbine, sanki Onu görüyormuş gibi ibadet et.” Hadis-i bilmânâdır. *Buhari*, Tefsîru Sûre 31:2, İmân: 37; *Müslim*,İmân: 1,5,7; *Ebu Dâvud*, Sünne: 16; *Tirmizî*, İmân: 4; *İbni Mâce*, Mukaddime: 9; *Neseî*, İmân: 5, 6; *Müsned*, 1:27, 51, 53, 319, 2:107, 462, 4:129, 164.
4. “İbadet ederiz.” Fatiha Sûresi, 1:5.

Birincisi, insanın vücudundaki bütün âzâ ve zerrâta râcidir ki, bu itibarla şükr-ü örfîyi eda etmiş olur.

İkincisi, bütün ehl-i tevhidin cemaatlerine aittir; bu cihetle şeriata itaat etmiş olur.

Üçüncüsü, kâinatın ihtiva ettiği mevcudata işarettir. Bu itibarla, şeriat-ı fıtriye-i kübrâya tâbi olarak hayret ve muhabbetle kudret ve azametin arşı altında sâcid ve âbid olmuş olur.

Bu cümlenin mâkabliyle vech-i nazmı, نَعْبُدُ[1] ’nun اَلْحَمْدُ[2] ’ye tefsir ve beyanı olmakla مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ[3] de bir netice ve bir lâzım olmasıdır.

İhtar: اِيَّاكَ[4] ’nin takdimi, ihlâsı vikaye etmek içindir. Ve zamir-i hitap da, ibadetin sebep ve illetine işarettir. Çünkü, hitaba incirar eden, geçen sıfatla muttasıf olan Zât, elbette ibadete müstehaktır.

وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ : نَسْتَعِينُ[5] ’de müstetir zamir, نَعْبُدُ ’nun fâili gibi, o üç cemaatten herbirine râcidir. Yani, “Bizim vücudumuzun zerratı veya ehl-i tevhid cemaatı veyahut kâinat mevcudatı, bütün hâcat ve maksatlarımıza, bilhassa en ehem olan ibadetimize, Senden iane ve tevfik istiyoruz.”

1. “İbadet ederiz.” Fatiha Sûresi, 1:5.
2. Hamd, övgü.
3. “Hesap gününün yegane sahibi, yöneticisi ve hakimi olan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:4.
4. “(Yalnızca) Sana.” Fatiha Sûresi, 1:4.
5. “Ve yalnızca senden yardım dileriz.” Fatiha Sûresi, 1:5.

اِيَّاكَ kelimesinin tekrarlanmasındaki hikmetin,

Birincisi, hitap ve huzurdaki lezzetin arttırılmasına;

İkincisi, ayân makamının burhan makamından daha yüksek olduğuna;

Üçüncüsü, huzurda sıdk olup kizbin ihtimali olmadığına;

Dördüncüsü, ibadetle istianenin ayrı ve müstakil maksatlar olduklarına işarettir.

Bu iki fiili birbiriyle bağlayan münasebet, ücretle hizmet arasındaki

münasebettir. Zira ibadet, abdin Allah'a karşı bir hizmetidir. İane de, o hizmete karşı bir ücret gibidir. Veya mukaddeme ile maksud arasındaki alâkadır. Çünkü iane ve tevfik, ibadete mukaddemedir.

إِيَّاكَ[1] kelimesinin takdiminden doğan hasr, abdin, Cenâb-ı Hakka karşı yaptığı ibadet ve hizmetle, vesait ve esbaba olan tezellülden kurtuluşuna, işarettir. Lâkin, esbabı tamamen ihmal ve terk etmek iyi değildir. Çünkü, o zaman Cenâb-ı Hakkın hikmet ve meşietiyle kâinatta vaz edilen nizama karşı bir temerrüd çıkar.

Evet, daire-i esbabda iken tevekkül etmek, bir nevi tembellik ve atalettir.

اِهْدِنَا[2] Hidayeti talep etmekle ianeyi istemek arasında ne münasebet vardır?

Evet, biri sual, diğeri cevap olduklarından birbiriyle bağlanılmıştır. Şöyle ki:

نَسْتَعِينُ[3] ile iane talep edilirken makam iktizasıyla "Ne istiyorsun?" diye varid olan mukadder sual, اِهْدِنَا[4] ile cevaplandırılmıştır. اِهْدِنَا ile istenilen şeylerin ayrı ayrı ve müteaddit olması اِهْدِنَا mânâsının da ayrı ayrı ve müteaddit olmasını icap eder. Sanki اِهْدِنَا dört masdardan müştakdır. Meselâ, bir mü'min hidayeti isterse, اِهْدِنَا sebat ve devam mânâsını ifade eder. Zengin olan isterse, ziyade mânâsını, fakir olan isterse i'tâ mânâsını, zayıf olan isterse iane ve tevfik mânasını ifade eder.

1. "(Sadece) sana." Fatiha Sûresi, 1:4.
2. "Bizi hidayete ulaştır." Fatiha Sûresi, 1:6.
3. "Yardım dileriz." Fatiha Sûresi, 1:4.
4. "Bizi hidayete ulaştır." Fatiha Sûresi, 1:6.

Ve keza, "Her şeyi halk ve hidayet etmiştir." mânâsında bulunan وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهَدٰى[1] hükmünce, zâhirî ve bâtınî duygular, âfâkî ve hâricî deliller, enfüsî ve dahilî burhanlar, peygamberlerin irsaliyle, kitapların inzali gibi vasıtalar itibarıyla da hidayetin mânâsı taaddüt eder.

İhtar: En büyük hidayet, hicabın kaldırılmasıyla hakkı hak, bâtılı bâtıl göstermektir.

اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اِتِّبَاعَهُ وَ اَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَارْزُقْنَا اِجْتِنَابَهُ اٰمِينَ[2]

اَلصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ[3] Sırat-ı müstakim şecaat, iffet, hikmetin mezcinden ve hülâsasından hasıl olan adl ve adalete işarettir. Şöyle ki:

1. Her şeyi yarattı ve ona doğru yolu gösterdi.
2. Allah'ım bize hakkı hak olarak gösterip onun ittibâıyla, bâtılı da batıl olarak gösterip onun içtinabıyla rızıklandır.
3. "En doğru ve istikametli yol." Fatiha Sûresi, 1:6.

Tagayyür, inkılâp ve felâketlere mâruz ve muhtaç şu insan bedeninde iskân edilen ruhun yaşayabilmesi için üç kuvvet ihdas edilmiştir. Bu kuvvetlerin,

Birincisi, menfaatleri celp ve cezb için kuvve-i şeheviye-i behimiye,

İkincisi, zararlı şeyleri def için kuvve-i sebuiye-i gadabiye,

Üçüncüsü, nef' ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden temyiz için kuvve-i akliye-i melekiyedir.

Lâkin, insandaki bu kuvvetlere, şeriatça bir had ve bir nihayet tayin edilmişse de, fıtraten tayin edilmemiş olduğundan, bu kuvvetlerin herbirisi, *tefrit*, *vasat*, *ifrat* namıyla üç mertebeye ayrılırlar.

Meselâ,kuvve-i şeheviyenin tefrit mertebesi humuddur ki, ne helâle ve ne de harama şehveti, iştihası yoktur. İfrat mertebesi fücurdur ki, namusları ve ırzları pâyimal etmek iştihasında olur. Vasat mertebesi ise iffettir ki, helâline şehveti var, harama yoktur.

İhtar: Kuvve-i şeheviyenin yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi füruatında da bu üç mertebe mevcuttur.

Ve keza, kuvve-i gadabiyenin tefrit mertebesi, cebanettir ki korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi tehevvürdür ki, ne maddî ve ne mânevî hiçbir şeyden korkmaz. Bütün istibdadlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür. Vasat mertebesi ise şecaattir ki, hukuk-u diniye ve dünyeviyesi için canını feda eder, meşru olmayan şeylere karışmaz.

İhtar: Bu kuvve-i gadabiyenin füruatında da şu üç mertebenin yeri vardır.

Ve keza, kuvve-i akliyenin tefrit mertebesi gabâvettir ki, hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezedir ki, hakkı bâtıl, bâtılı hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekâya malik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir ki, hakkı hak bilir, imtisal eder; bâtılı bâtıl bilir, içtinap eder.

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا[1]

İhtar: Bu kuvvetin şu üç mertebeye inkısamı gibi, füruatı da o üç mertebeyi hâvidir. Meselâ, halk-ı ef’al meselesinde Cebr mezhebi ifrattır ki, bütün bütün insanı mahrum eder. İtizal mezhebi de tefrittir ki, tesiri insana verir. Ehl-i Sünnet mezhebi vasattır. Çünkü bu mezhep, beyne-beynedir ki, o fiillerin bidayetini irade-i cüz’iyeye, nihayetini irade-i külliyeye veriyor.

Ve keza, itikadda da tatil ifrattır, teşbih tefrittir, tevhid vasattır.

Hülâsa: Şu dokuz mertebenin altısı zulümdür, üçü adl ve adalettir. Sırat-ı müstakimden murad, şu üç mertebedir.

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ [2]Kur’ân’ın inci gibi lâfızlarının dizilmesi bir hayta, bir çeşide, bir nakşa münhasır değildir. Belki, zuhurca, hafâca, yakınlıkça, uzaklıkça mütefavit çok tenasüplerden hasıl olan pek çok nakışlar üzerine dizilmişlerdir, nazmedilmişlerdir. Zaten i’câzın esası, ihtisardan sonra ancak böyle nakışlardadır.

Evet, صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ile mâkablindeki herbir kelime arasında bir münasebet vardır.

Meselâ, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ [3]ile münasebeti vardır; çünkü nimet, hamde delil ve karinedir. رَبِّ الْعَالَمِينَ [4] ile münasebettardır. Çünkü, terbiyenin kemâli, nimetlerin tevâli ve teâkubu ile olur. اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ [5] ile alâkadardır; çünkü اَلَّذِينَ [6] ’den irade edilen “enbiya, şüheda, suleha, ulema” rahmettirler. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ [7] ile alâkası vardır; çünkü, nimet-i kâmile, ancak dindir. نَعْبُدُ [8] ile alâkası var; çünkü ibadette imamlar bunlardır. نَسْتَعِينُ [9] ile var; çünkü, tevfike ve ianeye mazhar bunlardır. اِهْدِنَا [10] ile var; çünkü hidayette muktedâbih onlardır.

1. “Kime hikmet verilmişse işte ona pek çok hayır verilmiştir.” Bakara Sûresi, 2:269.
2. “Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna…” Fatiha Sûresi, 1:7..
3. “Ezelden ebede her türlü hamd ve övgü Allah’a mahsustur.” Fatiha Sûresi, 1:2.
4. “Bütün âlemlerin Rabbi; Her bir varlığa yaratılış gayelerine ulaşmaları içinmuhtaç olduğu şeyleri veren, onları terbiye eden; tedbir, tasarruf veegemenliği altında bulunduran Allah.” Fatiha Sûresi, 1:2.
5. “Kullarına karşı sınırsız rahmet sahibi olan ve rahmetinin eserleri dünya ve âhireti dolduran Allah.” Fatiha Sûresi, 1:3.
6. O kimseler ki (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl).
7. “Hesap gününün yegane sahibi, yöneticisi ve hakimi olan Allah.” Fatiha Sûresi, 1:4.
8. “İbadet ederiz.” Fatiha Sûresi, 1:5.
9. “Yardım dileriz.” Fatiha Sûresi, 1:5.

10. “Bizi hidayet yoluna ulaştır.” Fatiha Sûresi, 1:6.

صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ[1]ile vardır; çünkü doğru yol ancak onların mesleğidir.

طَرِيقْ[2]veya سَبِيلْ[3] kelimelerine صِرَاطْ[4] kelimesinin tercihi, mesleklerinin etrafı mahdut ve işlek bir cadde olduğuna ve o caddeye girenlerin bir daha çıkmamalarına işarettir.

Mahut ve malûm olan şeylerde kullanılması usul ittihaz edilen esmâ-i mevsûleden اَلَّذِينَ tabiri, onların zulümat-ı beşeriye içinde elmas gibi parladıklarına işarettir ki, onları taharrî ve talep etmeye ve aramaya lüzum yoktur. Onlar, herkesin gözü önünde hazır olduklarını temin eden bir ulüvv-ü şâna maliktirler.

Cem’ sîgasıyla اَلَّذِينَ ’nin zikri, onlara iktida ve tâbi olmak imkânının mevcudiyetine ve onların mesleklerinde butlan olmadığına işarettir. Çünkü, ferdî olmayan bir meslekte tevatür vardır; tevatürde butlan yoktur.

1. En doğru ve istikametli yol.
2. Yol.
3. Geniş yol.
4. Sınırları çizilmiş ve belirlenmiş yol.

Mâzi sîgasıyla اَنْعَمْتَ[1] ’nin zikri, tekrar nimeti talep etmeye bir vesile olduğuna ve Allah’a râci olan zamiri de bir yardımcı ve bir şefaatçi vazifesini gördüğüne işarettir. Yani, “Ey Rabbim! Madem ki in’am senin fiilindir ve evvelce de in’âmı yapmışsın; istihkakım olmadığı halde in’âmı tekrarlamak, Senin şe’nindir.”

عَلَيْهِمْ[2]’deki عَلَى[3] enbiyaya yükletilen risalet ve teklif yükünün pek ağır olduğuna ve sahraları faidelendirmek için yağmur, kar ve fırtınaların şedaidine mâruz kalan yüksek dağlar gibi, peygamberlerin de ümmetlerini feyizlendirmek için risalet zahmetlerine mâruz kaldıklarına işarettir.

İhtar: Başka bir surede zikredilen

فَأُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ
وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ[4]

olan âyet-i kerime, buradaki اَلَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ[5] âyet-i celilesini beyan

eder. Zaten Kur’ân’ın bir kısmı, bir kısmını tefsir eder.

1. “Nimet verdin.” Fatiha Sûresi, 1:7.
2. Onların üzerine.
3. …üzerine (bk. n-ḫ-v: Cer harfleri).
4. “İşte onlar, Allah’ın kendilerine pek büyük nimetler bağışladığıpeygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kimselerle beraberdirler.”Nisâ Sûresi, 4:69.
5. “Nimet ve lütfuna mazhar ettiğin kimseler...” Fatiha Sûresi, 1:7.

S - Peygamberlerin meslekleri birbirine uymadığı gibi, ibadetleri de birbirine muhaliftir. Bunun esbabı nedir?

C - İtikad ve amelde, usûl ve ahkâm-ı esasiyede peygamberlerin hepsi daimdirler, sabittirler, müttehittirler. İhtilâf ve tefavütleri, ancak füruattadır. Zaten zamanların tebeddülüyle füruatın da tebeddül ve tegayyürü tabiî birşeydir.

Evet, mevâsim-i erbaada tedavi ve telebbüs gibi çok şeyler tebeddüle uğrar. Meselâ, kışın giyilen kalın elbise yazın tebeddüle uğrar veya kışın güzel tesiri olan bir ilâcın yazın fena tesiri olur, kullanılmaz. Kezalik, kalb ve ruhların gıdası olan ahkâm-ı diniyenin füruatı da, ömr-ü beşerin devreleri itibariyle tebeddüle uğrar.

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ [1]Havf ve firar makamı olan şu sıfatın mâkablindeki makamlarla münasebatı ise, bu makamın hayret ve dehşet nazarıyla celâl ve cemâl ile muttasıf olan makam-ı rububiyete baktırması; ve iltica ve dehalet nazarıyla نَعْبُدُ [2] ’deki makam-ı ubudiyete baktırması ve acz nazarıyla نَسْتَعِينُ [3] deki tevekkül makamına baktırması; ve tesellî nazarıyla refik-ı daimîsi olan makam-ı recâya baktırmasıdır. Çünkü, korkunç birşeyi gören adam, korku ve hayret içinde kalır, sonra firar etmeye meyleder. Âciz olduğu takdirde tevekkül eder, sonra tesellî yollarını arar.

1. “Gazaba uğramışların yoluna değil.” Fatiha Sûresi, 1:7.
2. “İbadet ederiz.” Fatiha Sûresi, 1:5.
3. “Yardım dileriz.” Fatiha Sûresi, 1:5.

S - Cenâb-ı Hak Ganiyy-i Mutlaktır. Âlemde bu kadar dalâletlerin ve pek çirkin fena şeylerin yaratılışında ne hikmet vardır?

C - Kâinatta maksud-u bizzat ve küllî ve şümullü olarak yaratılan, ancak kemaller, hayırlar, hüsünlerdir. Şerler, kubuhlar, noksanlar ise hüsünlerin, hayırların, kemallerin arasında görülmeyecek kadar dağınık ve cüz’iyet kabilinden tebeî olarak yaratılmışlardır ki, hayırların, hüsünlerin, kemallerin mertebelerini, nevilerini, kısımlarını göstermeye vesile olsunlar ve hakaik-i nisbiyenin vücuduna veya zuhuruna bir mukaddeme ve bir vahid-i kıyasî olsunlar.

S - Hakaik-i nisbiyenin ne kıymeti var ki, onun için şerler istihsan edilecek?

C - Hakaik-i nisbiye denilen şeyler, kâinatın eczası arasında bulunan

rabıtalardır. Ve kâinattaki nizam, ancak hakaik-i nisbiyeden doğmuştur. Ve hakaik-i nisbiyeden kâinatın envaına bir vücud-u vâhid in’ikâs etmiştir. Hakaik-i nisbiye, büyük bir ölçüde hakaik-i hakikiyeden çoktur. Hatta bir zatın hakaik-i hakikiyesi yedi ise, hakaik-i nisbiyesi yedi yüzdür. Binaenaleyh, kubuh ve şerde şer varsa da kalildir. Malûmdur ki, şerr-i kalil için hayr-ı kesir terk edilmez. Terk edilirse, şerr-i kesir olur; zekât ve cihadda olduğu gibi.

Evet, اِنَّمَا تُعْرَفُ الْاَشْيَاءُ بِاَضْدَادِهَا [1] meşhur kaziyeden maksat, birşeyin zıddı, o şeyin hakaik-i nisbiyesinin vücut veya zuhuruna sebeptir. Meselâ kubuh olmasaydı ve hüsünlerin arasına girmeseydi, hüsnün gayr-ı mütenahi olan mertebeleri tezahür etmezdi.

S – اَنْعَمْتَ [2] fiil, مَغْضُوبِ [3] ism-i mef’ul, ضَالِّينَ [4] ism-i fail olarak zikirlerinde ve keza, üçüncü fırkanın sıfatını ve ikinci fırkanın sıfatına terettüp eden âkıbetini ve birinci fırkanın ünvan-ı sıfatını aynen zikretmekte ne gibi bir hikmet vardır?

1. Her şey zıtlarıyla bilinir.
2. Nimet verdin.
3. Gazaba ve öfkeye maruz kalanlar.
4. Hak yoldan sapanlar.

C - “Nimet” ünvanı, nefsin daima meylettiği bir lezzet olduğundan ihtiyar edilmiştir. Fiil-i mâzi olarak zikrindeki sebep, evvelce beyan edilmiştir.

İkinci fırka ise, kuvve-i gadabiyenin galebe ve tecavüzüyle tecavüz ederek ahkâmın terkiyle zulüm ve fıska düşmüşlerdir: Yahudilerin temerrüdü gibi.

Zulüm ve fıskta hasis ve hayırsız bir lezzet görüldüğünden, onlardan nefis teneffür etmez. Kur’ân-ı Kerim, o zulmün âkıbeti olan gadab-ı İlâhîyi zikretmiştir ki, nefisleri o zulüm ve fısktan tenfir ettirsin.

İstimrar ve devam şe’ninde olan isimlerden ism-i mef’ul olarak zikredilmesi ise, şer ve isyanların devam edip, tevbe ve af ile inkıta etmedikleri takdirde kat’îleşeceğine ve silinmez bir damga şekline geçeceğine işarettir.

وَلاَ الضَّالِّينَ [1] Üçüncü fırka ise, vehim ve hevâ-yı nefsin akıl ve vicdanlarına galebesiyle, bâtıl bir itikada tâbi olarak nifaka düşen bir kısım Nasârâdır. Dalâlet, nefisleri tenfir ve ruhları inciten bir elem olduğundan, Kur’ân-ı Kerim, o fırkayı aynı o sıfatla zikretmiştir.

1. “Ve sapmışların yoluna değil.” Fatiha Sûresi, 1:7.

Ve ism-i fâil olarak zikrindeki sebep ise, dalâletin dalâlet olması, devam etmesine mütevakkıf olup, inkıtaa uğradığı zaman affa dahil olacağına işarettir.

Ey arkadaş! Bütün lezzetler imanda olduğu gibi, bütün elemler de dalâlettedir.

Bunun izahı ise:

Bir şahıs, kudret-i Ezeliye tarafından, adem zulümatından şu korkunç dünya sahrasına atılırken gözünü açar, bakar. Bir lütuf beklediği zaman, birden bire, düşmanlar gibi, hastalıklar, elemler, belâlar hücum etmeye başlarlar. Bir medet, bir yardım için müsterhimâne tabiata ve anâsıra baktığı vakit, kasavet-i kalble, merhametsizikle karşılaşır. Ecram-ı semaviyeden istimdat etmek üzere başını havaya kaldırır. O ecram, atom bombaları gibi dehşetli ve heybetli halleriyle gözüne görünür.Hemen gözünü yumar, başını eğer, düşünmeye başlar. Bakar ki, hayatî hâcetleri bağırıp çağırmaya başlarlar. Bütün bütün tevahhuş ederek hemen kulaklarını tıkar, vicdanına iltica eder.

Bakar ki, vicdanı, binler âmâl (emeller) ve emanî ile dolu gürültülerinden cinnet getirecek bir hale gelir. Acaba, hiçbir cihetten hiçbir tesellî çaresini bulamayan o zavallı şahıs, mebde ile meâdı, Sâni ile haşri itikad etmezse, onun o vaziyetinden Cehennem daha serin olmaz mı?

Evet, o bîçare, havf ve heybetten, acz ve ra’şetten, vahşet ve gönül darlığından, yetimlikle meyusiyetten mürekkep bir vaziyet içinde olup, kudretine bakar; kudreti âciz ve nâkıs. Hâcetlerine bakar; def edilecek bir durumda değildir. Çağırıp yardım istese,yardımına gelen yok. Her şeyi düşman, her şeyi garip görür. Dünyayageldiğine bin defa nedamet eder, lânet okur.

Fakat o şahsın, sırat-ı müstakime girmekle kalbi ve ruhu nur-u imanla ışıklanırsa, o zulmetli evvelki vaziyeti nuranî bir hâlete inkılâp eder. Şöyle ki:

O şahıs, hücum eden belâları, musibetleri gördüğü zaman, Cenâb-ı Hakka istinad eder, müsterih olur.

Yine o şahıs, ebede kadar uzanıp giden emellerini, istidatlarını düşündüğü zaman, saadet-i ebediyeyi tasavvur eder. O saadet-i ebediyenin mâü’l-hayatından bir yudum içer, kalbindeki emellerini teskin eder.

Yine o şahıs, başını kaldırıp semaya ve etrafa bakar, herşeyle ünsiyet peyda eder.

Yine o şahıs, semadaki ecrama bakar; hareketlerinden dehşet değil, ünsiyet ve emniyet peyda eder ve onların o hareketlerini ibret ve hayretle tefekkür eder.

Yine o şahıs, ecram-ı ulviye ile öyle bir kesb-i muarefe eder ki, hangi bir cirme bakarsa baksın, o cirmlerden “Ey arkadaş, bizden tevahhuş etme. Hareketlerimizden korkma. Hepimiz bir Hâlıkın memurlarıyız” diye, me’nus ve emniyet verici sesleri kalben işitmeye başlar.

Hülâsa: O şahıs, evvelki vaziyetinde, vicdanındaki o dehşetli ve vahşetli ve korkunç âlâm-ı şedideden kurtulmak için, tesellîlerle hissini iptal ve sarhoşlukla

o halleri unutmak ister. İkinci hâletinde ise, ruhunda yüksek lezzetleri ve saadetleri hisseder; kalbini ikaz, vicdanını tahrik edip ruhunu ihsas ettikçe o saadetler ziyadeleşir ve ona mânevî cennetlerin kapıları açılır.

اَللّٰهُمَّ بِحُرْمَةِ هٰذِهِ السُّورَةِ اِجْعَلْنَا مِنْ اَصْحَابِ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيم. اٰمِينَ [1]

1. Allah’ım, bizi bu sûrenin hürmetine sırât-ı müstakim ehlinden eyle. Âmin.

Bakara Sûresi

Sual: Îcâz ile i’câz sıfatlarını hâvi Kur’ân-ı Azîmüşşanda, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ [1] ve فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ [2] ve وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ [3] gibi pek çok âyetler tekerrür etmektedir. Halbuki bu tekrarlar, belâgate münafidir, usanç veriyor.

olan Allah'ın adıyla.**1.** Rahmân ve Rahîm
2. “Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edersiniz.” Rahmân Sûresi, 55:13.
3. “O gün yalanlayanların (peygamberi ve âhireti) vay haline!” Mürselât Sûresi, 77:15.

Cevap: Ey arkadaş! Her parlayan şey, yakıcı ateş değildir. Evet, tekrar ve tekerrür bazan usanç veriyor, fakat umumî değildir. Her yere, her kelâma ve her kitaba şâmil değildir. Usanç verici addedilen pek çok zâhirî tekrarlar, belâgatçe istihsan ve takdir edilmektedir.

Evet, insanın yediği yemekler, biri gıda, diğeri tefekküh (meyve) olmak üzere iki kısımdır.

Birinci kısım, tekerrür ettikçe memnuniyet verir, kuvvet verir, kat kat teşekkürlere sebep olur.

İkinci kısmın tekerrüründe usanç, teceddüdünde lezzet vardır.

Kezalik, kelâmlar da iki kısımdır.

Bir kısmı ruhlara kut, fikirlere kuvvet verici hakikatlerdir ki, tekerrür ettikçe güneşin ziyası gibi, ruhlara, fikirlere hayat verir. Meyve kabilinden iştihayı açan kısımda tekerrür makbul değildir, istihsan edilmez.

Buna binaen Kur’ân, hey’et-i mecmuasıyla kalblere kut ve kuvvet olup, tekrarı usanç değil, halâvet ve lezzet verdiği gibi, Kur’ân’ın âyetlerinde de öyle bir kısım vardır ki, o kuvvetin ruhu hükmünde olup tekerrür ettikçe daha ziyade parlar, hak ve hakikat nurlarını saçar. هُوَ الْمِسْكُ مَا كَرَّرْتَهُ يَتَضَوَّعُ [1]

Ezcümle: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ [2] gibi âyetlerde bulunan ukde-i hayatiye ve nuranî esaslar, tekerrür ettikçe iştihaları açar; misk gibi, karıştırıldıkça kokar. Demek tekerrür zannedilen, hakikatte tekerrür değildir. Ancak وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا [3] kabilinden, o ayrı ayrı hikmetleri, nükteleri,

gayeleri ifade eden tekrarlı kelâmlar, yalnız ibarece, lâfızca birbirine benzedikleri için tekrar zannedilir. Hattâ kıssa-i Mûsâ, çok meziyetleri ve hikmetleri müştemildir. Her makamda o makama münasip bir vecihle zikredilmesi, ayn-ı belâgattir.

1. O misk gibidir, karıştırıldıkça kokususu yayılır.
2. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.
3. "(Cennet ehline) Rızıkları birbirine benzer şekilde kendilerine sunulur." Bakara Sûresi, 2:25.

Evet, Kur'ân-ı Azîmüşşan, o kıssa-i meşhureyi, gümüş iken, yed-i beyzâsına alarak altın şekline ifrağıyla öyle bir nakş-ı belâgate mazhar etmiştir ki, bütün ehl-i belâgat, onun belâgatine hayran olmuşlar, secdeye varmışlardır.

Ve keza, teyemmün, teberrük ve istiane gibi çok vecihleri hâvi; ve tevhid, tenzih, senâ, celâl ve cemal ve ihsan gibi çok makamları tazammun; ve tevhid ve nübüvvet, haşir ve adalet gibi makasıd-ı erbaaya işaret eden besmele, zikredilen yerlerin herbirisinde bu vecihlerden, bu makamlardan biri itibarıyla zikredilmiş ve edilmektedir. Maahâza, hangi sûrede tekerrür varsa, o sûrenin ruhuyla münasip olan bir vecih bizzat kasdedilmekle öteki vecihlerin istitradî ve tebeî zikirleri, belâgate münafi değildir.

1. âyetin tefsiri

الم Sûrelerin başlarında bulunan hurûf-u mukattaaya ait izahatı dört mebhasta zikredeceğiz.

BİRİNCİ MEBHAS: الم ile, sûrelerin evvellerinde bulunan hurûf-u mukattaadan teneffüs eden i'câz hakkındadır. İ'câz, inci gibi incecik letaif-i belâgatın parıltılarının imtizaç ve içtimaından tecellî eden bir nurdur. Bu mebhasta, bu nuru, birkaç letaif zımnında izah etmekle parlatacağız. Fakat herbir lâtife ince ve ziyası az ise de, letaifin heyet-i mecmuasından hasıl olan tam bir ziya ile fecr-i sadık çıkacaktır.

1. Hece harflerinin adedi—elif-i sâkine hariç kalmak şartıyla—yirmi sekiz harftir. Kur'ân-ı Azîmüşşan, sûrelerin başında bu harflerin yarısını zikretmiş, yarısını da terk etmiştir.

2. Kur'ân'ın almış olduğu nısıf, terk ettiği nısıftan daha ziyade kesîrü'l-istimaldir.

3. Kur'ân, sûrelerin başında zikrettiği kısım içinde lisan üzerine daha suhuletli olan *elif, lâm*'ı çok tekrar etmiştir.

4. Kur'ân, aldığı harfleri, hece harflerinin adedince sûrelere tevzi etmiştir.[1]

5. Hece harflerinin mehmûse, mechûre, şedîde, rahve, müsta'liye,münhafıza, mutbika, münfetiha gibi çiftli cinslerinin herbirisinden yine nısıf almıştır.[2]

6. Çifti, yani eşi olmayan (evtar) kısmında sakilden azı, hafiften çoğu almıştır: Kalkale, zellâka gibi.

7. Kur'ân-ı Azîmüşşanın, sûrelerin başındaki hurûf-u mukattaanın zikredilen minval üzerine tansifleri hakkında ihtiyar ettiği tarîk, 504 ihtimalden intihap edilmiştir. Ve intihap edilen şu tarikten başka hiçbir ihtimalle mezkûr tansif mümkün değildir. Çünkü, taksimler pek çok birbirine girmiş ve çok mütefavittir.

1. Yani, mukattaat harfleri, hece harflerinin sayısı olan yirmi dokuz sûrenin başında geçmektedir.

2. Bk. Kavramlar Sözlüğü h-r-f / ح ر ف kökü: Harflerin Bazı Sıfatları.

Bu gibi i'câz lem'alarından hisse alamayan, zevkine levm ve itab etsin!

İKİNCİ MEBHAS: Bu mebhasta da birkaç letaif vardır:

1. الم ile emsalinde göze çarpan garabet, bu harflerin pek garip ve acip birşeyin mukaddemesi ve keşif kolları olduklarına işarettir.

2. Bu sûrelerin başlarındaki taktî-i huruf ile isimleri hecelemek, müsemmânın me'hazine ve neden neş'et ettiğine işarettir.

3. Bu harflerin takti'i, müsemmânın vahid-i itibarî olup, terkib-i mezcî olmadığına işarettir.

4. Bu harflerin takti' ile tâdadı, san'atın madde ve me'hazini muhataba göstermekle muarazaya talip olanlara karşı meydan okuyarak, "İşte, i'câz-ı san'atı, şu gördüğünüz harflerin nazım ve nakışlarından yaptım. Buyurunuz meydana!" diye, onların tahkirane tebkitlerine (tekdirlerine) işarettir.

5. Mânâdan soyulmuş şu hece harflerinin zikri, muarızları hüccetsiz bırakmaya işarettir.

Evet, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, şu mânâsız harflerin lisan-ı hâliyle ilân ediyor ki: "Ben sizden beliğ mânâları, hükümleri, hakikatleri ifade eden yüksek hutbeleri ve nutukları istemiyorum. Yalnız şu tâdâd ettiğim harflerden bir nazîre yapınız—velev iftira ve hikâyelerden ibaret bile olursa olsun!"

6. Harfleri tâdâd ile hecelemek, yeni kıraate ve kitabete başlayan müptedilere mahsustur. Bundan anlaşılıyor ki, Kur'ân, ümmî bir kavme ve müptedi bir muhite muallimlik yapıyor.

7. ا ل د gibi harfleri, meselâ, *elif, lâm, dal*gibi isimleriyle tabir ve zikretmek ehl-i kıraat ve erbab-ı kitabetin ittihaz ettikleri bir usuldür. Bundan anlaşılıyor ki, hem söyleyen, hem dinleyen ümmî olduklarına nazaran, bu tabirler, söyleyenden doğmuyor ve onun malı değildir; ancak, başka bir yerden ona geliyor.

Ey arkadaş! Bu letaifin ince iplerinden dokunan yüksek nakş-ı belâgati göremeyen adam, belâgat ehlinden değildir. Erbab-ı belâgate müracaat etsin.

ÜÇÜNCÜ MEBHAS: الم İ'câzın esaslarından, îcâzın en yüksek ve en ince derecesine bir misaldir. Bunda da birkaç letaif vardır.

1. الم üç harfiyle üç hükme işarettir. Şöyle ki: *Elif,*[1] هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ الْاَزَلِيُّ hükmüne ve kaziyesine; *lâm,* [2] نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ hükmüne ve kaziyesine; *mim,*

[3] عَلٰى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ hükmüne ve kaziyesine remzen ve imaen işarettir.

1. Bu Ezelî olan, Allah'ın kelâmıdır.
2. Onu Cebrâil (a.s.) indirmiştir.
3. Muhammed'e (a.s.m.).

Evet, nasıl ki Kur'ân'ın hükümleriuzun bir sûrede, uzun bir sûre kısa bir sûrede, kısa bir sûre bir âyette, bir âyet bir cümlede, bir cümle bir kelimede, o kelime de *sin, lâm, mim* gibi hurûf-u mukattaada irtisam eder, görünür. Kezalik, الم'in herbir harfinde mezkûr hükümlerden biri temessül etmiş görünüyor.

2. Sûrelerin başlarındaki hurûf-u mukattaa, İlâhî bir şifredir. Beşer fikri ona yetişemiyor. Anahtarı, ancak Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmdadır.

3. Şifrevari şu hurûf-u mukattaanın zikri, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın fevkalâde bir zekâya malik olduğuna işarettir ki, Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, remizleri, îmaları ve en gizli şeyleri sarih gibi telâkki eder, anlar.

4. Şu harflerin taktîi, harf ve lâfızların hâvi oldukları kıymet, yalnız ifade ettikleri mânâlara göre olmayıp, ilm-i esrarü'l-hurufta beyan edildiği gibi, adet ve sayılar misillu harflerin arasında fıtrî münasebetlerin bulunduğuna işarettir.[HAŞİYE-1]

Haşiye-1 Kırk sene sonra Risale-i Nur, bu lem'a-i i'câzı körlere dahi göstermiştir.

5. الم taktîiyle, bütün harflerin esas mahreçleri olan "halk, vasat, şefe" mahreçlerine işarettir. Ve zihinlerin nazar-ı dikkatini şu mahreçlere çeviriyor ki, zihinler, gerek bu üç mahreçte, gerek bunlara bağlı küçük küçük mahreçlerde lâfızların ve harflerin nasıl vücuda geldiklerini hayret ve ibretle mütalâa etsinler.

Ey zihnini belâgatin boyasıyla boyayan arkadaş! Bu letaifi sıkacak olursan,

[1] هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ içinden çıkacaktır.

DÖRDÜNCÜ MEBHAS: الم emsaliyle beraber, terkip şeklinden takti' suretinde zikirleri, bu şeklin müstakil olup hiçbir imama tâbi olmadığına ve hiç kimseyi taklit etmiş olmadığına ve üslûpları acip, çeşitleri garip yeni saha-i vücuda gelen bir bedîa olduğuna işarettir. Bu mebhasta da birkaç letâif vardır.

1. Hatip ve beliğlerin âdetindendir ki, mesleklerinde daima bir misale tâbi oluyorlar ve bir örnek üzerine nakış dokuyorlar ve işlenmiş bir yolda yürüyorlar. Halbuki, bu harflerden anlaşıldığına nazaran, Kur'ân hiçbir misale tâbi olmamıştır[2] ve hiçbir nakş-ı belâgat örneği üzerine nakış yapmamıştır ve

işlenmemiş bir yolda yürümüştür.

1. Bu Allah'ın kelâmıdır.
2. Bk. Rahman Sûresi, 55:74.

2. Kur'ân, baştan aşağıya kadar, nâzil olduğu heyet üzerine bâkidir. Bu kadar Kur'ân'ı taklit etmeye müştak olan dostlar ve mütehâcim düşmanlara rağmen, şimdiye kadar Kur'ân'ın ne taklidi yapılmış ve ne de bir misali gösterilmiştir.

Evet, Kur'ân, milyonlarca Arabî kitaplarla mukayese edilirse, benzeri bulunamaz. O halde, Kur'ân, ya hepsinin altındadır; bu ise muhaldir. Öyle ise hepsinin fevkindedir; öyle ise Allah'ın kelâmıdır.

3. Beşerin san'atı olan birşey, bidayette çirkin ve gayr-ı muntazam olur, sonra yavaş yavaş intizama sokulur. Kur'ân ise, ilk zuhurunda gösterdiği halâveti, güzelliği, gençliği şimdi de öylece muhafaza etmektedir.

Ey belâgat letafetinin kokusunu koklayan arkadaş! Zihnini şu mebâhis-i erbaaya gönder ki, bal arısı, [1] اَشْهَدُ اَنَّ هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ balını çıkarsın!

1. Bunun Allah'ın kelâmı olduğuna şehadet ederim.

2. âyetin tefsiri

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَرَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ [1]

Arkadaş! Kelâmların hüsnünü artıran ve güzelliğini fazlaca parlatan belâgatın esaslarından biri deşudur ki: Bir havuzu doldurmak için etrafından süzülen sular gibi, beliğ kelâmlarda da zikredilen kelimelerin, kayıtların, heyetlerin tamamen o kelâmın takip ettiği esas maksada nâzır olmakla onun takviyesine hizmet etmeleri, belâgat mezhebinde lâzımdır.

Birinci misal: [2] وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ olan âyet-i kerime nazar-ı dikkate alınırsa görülür ki, bu kelâmdaki maksat ve esas, pek az bir azapla fazla korkutmaktır. Ve bu kelâmda olan mezkûr kelimeler ve kayıtlar, tamamen o maksadı takviye için çalışıyorlar.

Ezcümle, şek ve ihtimali ifade eden اِنْ şartiye olup, azabın azlığına ve ehemmiyetsizliğine işarettir.

Ve keza نَفْحَةٌ [3] sîgasiyle ve tenviniyle azabın ehemmiyetsizliğine îmadır.

1. "Şu yüce kitap ki, onda asla şüphe yoktur. O, Allah'ın emir ve yasaklarınakarşı gelmekten sakınanlar için bir yol göstericidir." Bakara Sûresi,2:2.
2. "Rabbinin azâbından küçük bir esinti onlara hafifçe dokunacak olsa..." Enbiyâ Sûresi, 21:46.
3. Küçük bir esinti.

Ve keza مَسَّ [1] kelimesi, azabın şedit olmadığına işarettir.

Ve keza, teb'îzi ifade eden مِنْ ve şiddeti gösteren نَكَالْ [2] kelimesine bedel, hiffeti îma eden عَذَابٌ [3] kelimesi ve رَبِّ [4] kelimesinden îma edilen şefkat, hepsi de azabın kıllet ve ehemmiyetsizliğine işaret etmekle şu şiiri, lisan-ı hâlleriyle temessül ediyorlar.

عِبَارَاتُنَا شَتَّى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ وَكُلٌّ اِلٰى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ

Yani, "İbarelerimiz ayrı ayrı ise de, hüsnün birdir. Hepsi de o hüsne işaret

ediyorlar.”

İkinci misal: الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَرَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ [5] olan âyet-i kerimedir. Bu âyette maksad-ı esas, Kur’ân’ın yüksekliğini göstermektir. Ve bu maksadı takviye eden الٓمٓ [6] ذٰلِكَ [7] اَلْكِتَابُ [8] لاَرَيْبَ فِيهِ [9] kayıtlarıdır. Evet, bu kayıtlar, istinad ettikleri pek ince ve gizli delillerine işaret etmekle beraber, o maksadın takviyesine koşuyorlar.

1. Hafifçe dokunma, temas etme.
2. Ağır azap, ağır ceza.
3. Azap.
4. Her bir varlığa yaratılış gayelerine ulaşmaları için muhtaç olduğu şeyleriveren, onları terbiye eden; tedbir, tasarruf ve egemenliği altındabulunduran Allah.
5. “Elif, Lâm, Mîm. İşte bu kitapta hiç şüpheye yer yoktur; takvâ sahipleri içinbir hidâyet kaynağıdır.” Bakara Sûresi, 2:1,2.
6. “Elif, Lâm, Mîm.” Bakara Sûresi, 2:1.
7. “Bu (kitap).” Bakara Sûresi, 2:2.
8. “(Bu kitap) Kur’ân-ı Kerim.” Bakara Sûresi, 2:2.
9. “Onda hiç şüpheye yer yoktur.” Bakara Sûresi, 2:2.

Ezcümle, الٓمٓ kasem olduğu cihetle, Kur’ân’ın azametine ve altında müstetir, gizli o mezkûr letaif cihetiyle de dâvânın ispatına işaret eder.

Ve keza, ذٰلِكَ zat ile sıfatı gösteren bir işaret olması itibarıyla hem Kur’ân’ın azametine, hem azameti ispat eden sıfât-ı kemâliyeye işaret eder.

Ve keza, ذٰلِكَ işaret-i hissiyeye mahsus iken, işaret-i akliyede kullanılması, tâzim ve ehemmiyeti ifade ettiği gibi, mâkul olan Kur’ân’ı, mahsus suretinde göstermesi, Kur’ân’ı, ezhan ve enzârın nazar-ı dikkatine arz etmekle tesettürü icap eden hile, za’fiyet ve sair çirkin şeylerden münezzeh olduğunu izhar ve itiraf ettirmektir.

Ve keza ذٰلِكَ ’nin ل vasıtasıyla ifade ettiği bu’d, Kur’ân’ın kemâline delâlet eden ulüvv-ü rütbesine işarettir.

Ve keza اَلْكِتَابْ [1] ’daki اَلْ hasr-ı örfîyi ifade ettiğinden, Kur’ân’ın azametine ve başka kitapların mehasinini cem etmekle onların fevkinde olduğuna işarettir.

Ve keza كِتَابْ tabiri ehl-i kıraat ve kitabetten olmayan bir ümmînin mahsulü olmadığına işarettir.

Ve keza لاَرَيْبَ فِيهِ [2] zamirinin her iki ihtimaline binaen Kur’ân’ın kemâlini

ispat veya tekit eder.

1. “Kitap.” Bakara Sûresi, 2:2.
2. “Onda hiç şüpheye yer yoktur.” Bakara Sûresi, 2:2.

Ve keza, istiğrâkı ifade eden لاَ Kur’ân’ın her köşesinde rekz ve her yerinde zikredilen deliller, burhanlar, hücuma gelen şek ve şüpheleri def ile, Kur’ân’ın o gibi lekelerden münezzeh olduğunu ilân eder. Ve lisan-ı haliyle şu şiiri okutur:

وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلاً صَحِيحًا وَآفَتُهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ [1]

Yani, “Kur’ân’da ta’yip edilecek hiçbir nokta yoktur. Kur’ân gibi sahih kavilleri tayip etmek, ancak fehimlerin sekametinden ileri geliyor.”

Ve keza, zarfiyeti ifade eden فِى tâbiri, Kur’ân’ın sathına ve zâhirine konan şek ve şüphe varsa, içerisindeki hakaik ile def edilebileceğine işarettir.

Arkadaş! Tahlil vasıtasıyla terkibin kıymetini ve küll ile cüzler arasındaki farkı idrak edebildiysen, bu misallerdeki kuyud ve hey’âta dikkat et. Ve o kelimelerden nebean eden zülâl-i belâgati ve kevser-i fesahati doyuncaya kadar iç, “Elhamdülillâh” de.

S - الم ۞ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَرَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ [2] âyet-i kerimesinin cümleleri, atf ile birbiriyle bağlanmamış olması neye binaendir?

C - O cümleler arasındaki şiddet-i ittisal, bağlılık ve sarılmaktan bir ayrılık yoktur ki, birbiriyle bağlanmayalüzum olsun. Zira, o cümlelerin herbirisi, arkadaşlarına hem babadır,hem oğul; yani, hem delildir, hem neticedir.

1. El-Mütenebbî, *Dîvan*, 4:246.
2. "Elif, Lâm, Mîm. İşte bu kitapta hiç şüpheye yer yoktur; takvâ sahipleri içinbir hidâyet kaynağıdır." Bakara Sûresi, 2:1,2.

Evet, الم lisan-ı haliyle hem muarazaya meydan okur, hem mu’ciz olduğunu ilân eder. ذٰلِكَ الْكِتَابُ [1] hem bütün kitaplara fâik olduğunu tasrih eder, hem müstesna ve mümtaz olduğunu izhar eder. لاَرَيْبَ فِيهِ [2] hem Kur’ân’ın şek ve şüphe yeri olmadığını tasrih eder, hem müstesna ve mümtaz olduğunu izhar eder. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ [3] hem tarik-i müstakimi irâe etmekle muvazzaf olduğunu gösterir, hem mücessem bir nur-u hidayet olduğunu ilân eder.

1. “Bu kitap (Kur'ân-ı Kerim).” Bakara Sûresi, 2:2.
2. “Onda hiç şüpheye yer yoktur.” Bakara Sûresi, 2:2.
3. “Takvâ sahipleri için bir hidâyet kaynağıdır.” Bakara Sûresi, 2:2.

İşte bu cümlelerden herbirisi, ifade ettiği birinci mânâsıyla arkadaşlarınadelil olduğu gibi, ikinci mânâsıyla da onlara neticedir.

Sonra bu âyetin şu cümleleri arasında i’câza menba, belâgate medar olan on iki münasebet, alâka ve bağlılık vardır. Bunlardan misal olarak üç taneyi zikir, ötekileri de sana havale ederim.

1. الم bütün muarızları, muarazaya dâvet eder. Öyle ise, en yüksek bir kitaptır. Öyleyse, bir yakîn sadefidir. Zira kitabın kemâli, yakîn iledir. Öyle ise, nev-i beşer için mücessem bir hidayettir.

2. ذٰلِكَ الْكِتَابُ [1]Yani, emsaline tefevvuk etmiştir. Öyle ise, müstesnadır. Çünkü şek ve şüphe yeri değildir. Çünkü müttakîlere doğru yolu gösterir. Öyle ise mu’cizedir.

1. “Bu kitap (Kur'ân-ı Kerim).” Bakara Sûresi, 2:2.

3. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ Yani, tarik-i müstakime irşad eder. Öyle ise yakîniyattandır. Öyle ise mümtazdır. Öyle ise mu’cizdir.

Ey arkadaş, şu هُدًى لِلْمُتَّقِينَ cümlesindeki nur-u belâgat ve hüsn-ü kelâm, dört noktadan tezahür etmiştir.

1. Bu cümlede “mübteda” mahzuftur. Bu hazf, cümleyi teşkil eden “mübteda” ile “haber” arasındaki ittihad öyle bir dereceye varmış ki, sanki “mübteda” hazf olmayıp haberin içerisine girmiş. Haricen ikisi müttehid oldukları gibi, zihnen de müttehid olduklarına işarettir.

2. هَادِى [1]yerinde هُدًى [2] yani, ism-i fâil mevkiinde masdarın kullanılması, tecessüm eden nur-u hidayetten cevher-i Kur’ân’ın husule geldiğine işarettir.

3. هُدًى ’deki tenvin-i tenkirden anlaşılıyor ki, hidayet-i Kur’ân öyle ince bir dereceye varmıştır ki, hakikatı idrak edilemez ve öyle geniş bir sahayı işgal etmiştir ki, ihatası ilmen kabil değildir. Çünkü, “ma’rife”nin zıddı olan “nekre,” ya şiddet-i hafâdan olur veya kesret-i zuhurdan neş’et eder. Buna binaendir ki, “Tenkir bazan tahkiri, bazan tâzimi ifade eder” denilmiştir.

4. Müteaddit kelimelere bedel ism-i fâil sigasıyla ihtiyar edilen مُتَّقِينَ [3] kelimesiyle yapılan îcaz, hidayetin semeresine ve tesirine işaret olduğu gibi,

hidayetin vücuduna da bir delil-i innîdir.

1. “Hidâyet veren; doğru yolu gösteren.” Bakara Sûresi, 2:2.
2. “Hidayet.” Bakara Sûresi, 2:2.
3. “Takvâ sahipleri.” Bakara Sûresi, 2:2.

S - Gayet mahdut, az birkaç noktadan beşerin takatinden hariç denilen i’câzın doğması ihtimali var mıdır?

C - Maddî ve mânevî her şeyde yardımın ve içtimaın büyük kuvvet ve tesiri vardır. Evet, in’ikâs sırrıyla, üç şeyin hüsnü içtima ederse, beş olur. Beş içtima ederse on olur. On içtima ederse kırk olur. Çünkü herşeyde bir nevi in’ikâs ve bir nevi temessül vardır. Nasıl ki, birbirine mukabil tutulan iki âyinede çok âyineler görünüyor; kezalik, iki üç nükte veya iki üç hüsün içtima ettikleri zaman pek çok nükteler, pek çok hüsünler tevellüt eder. Bu sırra binaendir ki, her hüsün sahibinin ve herbir sahib-i kemâlin emsaliyle içtima etmeye fıtrî bir meyli vardır ki, içtimaları zamanında hüsünleri, kemalleri bir iken iki olur. Hattâ bir taş, taşlığıyla beraber, kubbeli binalarda ustanın elinden çıkar çıkmaz başını eğer, arkadaşıyla birleşmeye meyleder ki, sukut tehlikesinden kurtulsunlar. Maalesef, insanlar teavün sırrını idrak edememişler. Hiç olmazsa taşlar arasındaki yardım vaziyetinden ders alsınlar!

S - Belâgat ve hidayetten maksat, hakikati vâzıh bir şekilde gösterip fikirleri ve zihinleri ihtilâflardan kurtarmak iken, müfessirlerin bu gibi âyetlerde yaptıkları ihtilâfat, gösterdikleri ihtimaller, beyan ettikleri ayrı ayrı, birbirine uymayan vecihler altında hak ve hakikat ne suretle görülebilir?

C - Malûmdur ki, Kur’ân-ı Azimüşşan, yalnız bir asra değil, bütün asırlara nâzil olmuştur. Hem bir tabaka insanlara mahsus değil, bütün tabakat-ı beşere şümulü vardır. Hem bir sınıf insanlara ait değil, bütün beşerin sınıflarına râcidir. Binaenaleyh, herkes, her tabaka, her zaman, fehmine, istidadına göre Kur’ân’ın hakaikinden hisse alabilir ve hissedardır. Halbuki nev-i beşer derece itibarıyla muhtelif ve zevk cihetiyle mütefavit; ve keza meyil, istihsan, lezzet, tabiat itibariyle birbirine uymuyor. Meselâ bir taifenin istihsan ettiği birşey, öteki taifenin zevkine muhaliftir. Bir kavmin meylettiği birşeyden öteki kavim nefret ediyor. Bu sırra binaendir ki, Kur’ân-ı Kerim, günahların cezası veya hayırların mükâfatı hakkında zikrettiği âyetlerde tahsisat yapmamış, âmm bir şekilde bırakmıştır ki, herkes zevkine göre fehmetsin.

Hülâsa, Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan, âyetlerini, cümlelerini öyle bir şekilde nazmetmiş ve vaz etmiştir ki, her cihetten ihtimal yolları bulunsun ki, muhtelif fehimler ve istidatlar, zevklerine göre hisselerini alabilsinler. Binaenaleyh, ulûm-u Arabiyenin kaidelerine muvafık ve belâgatın prensiplerine uygun ve ilm-i usule mutabık olmak şartıyla, müfessirlerin birbirine muhalif olan beyanatı ve ihtimalleri, zamanlara, tabakalara ve fehimlere göre murad ve câizdir diye

hükmedilebilir. Bu nükteden anlaşıldı ki, Kur’ân’ın i’câz vecihlerinden biri odur ki, nazmı öyle bir üslûptadır ki, bütün asırlara, tabakalara intibak edebilir.

3. âyetin tefsiri

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ [1]

Bu cümlenin evvelki cümle ile nazmını icap ettiren münasebet vecihleri ise:

Bu cümle mü’minleri medheder, evvelki cümle de Kur’ân’ı medheder. Şu her iki medih arasında bir insibab (dökülmek) vardır ki, o onu ister, o onu ister. Çünkü ikinci medih, birinci medhin neticesidir ve birinci medhe bir bürhan-ı innîdir ve hidayetin semeresi ve şahididir. Ve aynı zamanda hidayete bir yardımcı vazifesi görüyor. Çünkü mü’minleri medhetmekte imana gelmek için bir teşvik vardır. Teşvik ise bir nevi hidayettir. اَلَّذِينَ [2] ile مُتَّقِينَ [3] arasındaki münasebete gelince:

1. “Onlar ki gayba inanırlar.” Bakara Sûresi, 2:3.
2. Onlar ki (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl).
3. “Takvâ sahipleri” Bakara Sûresi, 2:2.

Bunların biri tahliye تَخْلِيَه diğeri tahliye تَحْلِيَه ’dir.

Tahliye, تَخْلِيَه tathir etmek ve temizlemektir.

Tahliye تَحْلِيَه ise, tezyin etmek ve süslendirmek mânâsınadır. Bunlar birbiriyle arkadaş olup, buradaolduğu gibi, daima birbirini takip ediyorlar. Onun için kalb, takvâ ile seyyiattan temizlenir temizlenmez, hemen onun ardında imanla tezyin edilmiş ve süslendirilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim, takvâyı üç mertebesiyle zikretmiştir:

Birincisi, şirki terk,

İkincisi, maâsiyi terk,

Üçüncüsü, mâsivâullahı terk etmektir.

Tahliye تَحْلِيَه ise, hasenat ile olur. Hasenat da, ya kalble olur veya kalıp ve bedenle olur veyahut mal ile olur.

A’mâl-i kalbînin şemsi, imandır.

A’mâl-i bedeniyenin fihristesi, namazdır.

A’mâl-i mâliyenin kutbu, zekâttır.

S - اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ[1] hal iktizasına göre îcaz ise de, aynı mânâyı ifade eden اَلْمُؤْمِنُونَ kelimesine nazaran itnabdır (uzundur). Evet, اَلْ harfi, اَلَّذِينَ[2] ile مُؤْمِنُونَ[3] kelimesi يُؤْمِنُونَ[4] fiiliyle tebdil edilmiştir. Bu itnabın, îcâza tercih sebebi nedir?

1. “Onlar ki gayba inanırlar.” Bakara Sûresi, 2:3.
2. Onlar ki (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl).
3. Mü'minler, Allah'a inananlar.
4. İnanırlar.

C - اَلَّذِينَ esmâ-i müphemeden olduğundan, onu tayin ve temyiz eden yalnız sılasıdır. Demek bütün kıymet, sılasına aittir; başka sıfatlarında hiç kıymet yoktur. Bu ise, burada sılası olan imana büyük bir azamet vermekle insanları iman etmeye teşvik eder.

Amma مُؤْمِنُونَ kelimesine bedel fiil sigasıyla يُؤْمِنُونَ’nin tercihi, iman fiilini hayal nazarına gösterip keyfiyetin tasvir edilmesine, dahilî ve haricî delillerin tecellîsiyle imanın istimrar ve devam ile teceddüt etmesine işarettir. Evet, delâilin zuhuru nisbetinde iman ziyadeleşir, teceddüt eder. بِالْغَيْبِ[1] yani, nifaksız, ihlâs-ı kalble iman ediyorlar. Veya iman edilen şeyler gayb olmakla beraber iman ediyorlar. Veyahut gaibe veya âlem-i gayba iman ediyorlar.

1. Gayba; Bilinmez hâller ve görünmez şeylere.

İman, Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâmın tebliğ ettiği zaruriyat-ı diniyeyi tafsilen ve zaruriyatın gayrısını icmalen tasdik etmekten hasıl olan bir nurdur.

S - Avâm-ı nâstan, hakaik-i diniyeyi tabir eden ancak yüzde birdir.

C - Tabir etmemesi, bilmemesine delil olamaz. Evet, çok defa lisan, insanın tasavvuratından incelerini tabirden âciz olduğu gibi, kalbindeki ve vicdanındaki inceler de akla görünmez. Hattâ belâgat dâhilerinden Sekkâkî gibi bir zât, İmruu’l-Kays veya başka bir bedevînin ibraz ettiği belâgat incelerini kavramamıştır. Maahâzâ, imanın var olup olmadığı sorguyla anlaşılır. Meselâ âmi bir adama, bütün cihetleriyle, eczasiyle kudretinde ve tasarrufunda bulunan Sâniin, yarattığı bu âlemin bir cihette Sânii olup olmadığı hakkında bir sorgu yapıldığı zaman, “Hiçbir cihette değildir! Olamaz!” dese kâfidir. Çünkü, nefiy cihetinin, yani Sâni’siz olamayacağının onun vicdanında sabit olduğuna delâlet eder.

İman, Sa’d-ı Taftazanî’nin tefsirine göre; “Cenâb-ı Hakkın, istediği kulunun kalbine, cüz-i ihtiyarının sarfından sonra ilka ettiği bir nurdur” denilmiştir. Öyleyse, iman, Şems-i Ezelîden vicdan-ı beşere ihsan edilen bir nur ve bir şuadır ki, vicdanın içyüzünü tamamıyla ışıklandırır. Ve bu sayede, bütün kâinatla bir ünsiyet, bir emniyet peyda olur ve her şeyle kesb-i muarefe eder. Ve insanın kalbinde öyle bir kuvve-i mâneviye husule gelir ki, insan, o kuvvetle her musibete, her hadiseye karşı mukavemet edebilir. Ve öyle bir vüs’at ve genişlik verir ki, insan o vüs’atle geçmiş ve gelecek zamanları yutabilir.

Ve keza, iman, Şems-i Ezelîden ihsan edilmiş bir nur olduğu gibi, saadet-i ebediyeden de bir parıltıdır. Ve o parıltıyla, vicdanında bulunan bütün emel ve istidatlarının tohumları bir şecere-i tûbâ gibi neşvünemaya başlar, ebed memleketine doğru hareket eder, gider.

[1] وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ Bu cümlenin evvelki cümleyle bağlılığı ve münasebeti gün gibi âşikârdır. Lâkin bedenî ibadet ve taatlerden namazın tahsisi, namazın bütün hasenata fihrist ve örnek olduğuna işarettir. Evet, nasıl ki Fâtiha Kur’ân’a, insan kâinata fihristedir; namaz da hasenata fihristedir. Çünkü namaz; savm, hac, zekât ve sair hakikatleri hâvi olduğu gibi, idrakli ve idraksiz mahlûkatın ihtiyarî ve fıtrî ibadetlerinin nümunelerine de şâmildir. Meselâ secdede, rükûda, kıyamda olan melâikenin ibadetlerini, hem taş, ağaç ve hayvanların o ibadetlere benzeyen durumlarını andıran bir ibadettir.

S – [2] يُقِيمُونَ’nin fiil sîgasıyla zikrinde ne hikmet vardır?

1. “Namazı dos doğru kılarlar.” Bakara Sûresi, 2:3.
2. “Namazlarını kılarlar.” Bakara Sûresi, 2:3.

C - Ruha hayat veren namazın o geniş hareketini ve âlem-i İslâma yayılmış olan o intibah-ı ruhanîyi muhataba ihtar edip göstermektir. Ve o güzel vaziyeti ve o muntazam haleti hayale götürüp tasvir etmekle sâmi’lerin namaza meylini ikaz edip artırmaktır.

Evet, dağınık bir vaziyette bulunan efradı büyük bir sevinçle içtimaa sevk ettiren malûm âletin sesi gibi, âlem sahrasında dağılmış insanları cemaate dâvet eden ezan-ı Muhammedînin (a.s.m.) o tatlı sesiyle, ibadete ve cemaate bir meyil, bir şevk husule gelir.

S – [1] يُصَلُّونَ kelimesine bedel, itnablı [2] يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ ’nin zikrinde ne hikmet vardır?

1. Namaz kılarlar.
2. “Namazı (ikame ederler) dos doğru kılarlar.” Bakara Sûresi, 2:3.

C - Namazda lâzım olan tâdil-i erkân, müdavemet, muhafaza gibi “ikame”nin

mânâlarını müraat etmeye işarettir.

Arkadaş! Namaz, kul ile Allah arasında yüksek bir nispet ve ulvî bir münasebet ve nezih bir hizmettir ki, her ruhu celb ve cezb etmek namazın şe'nindendir. Namazın erkânı, *Fütuhat-ı Mekkiye*'nin şerh ettiği gibi, öyle esrarı hâvidir ki, her vicdanın muhabbetini celb etmek, namazın şe'nindendir. Namaz, Hâlık-ı Zülcelâl tarafından her yirmi dört saat zarfında tayin edilen vakitlerde mânevî huzuruna yapılan bir dâvettir. Bu dâvetin şe'nindendir ki, her kalb, kemâl-i şevk ve iştiyakla icabet etsin ve mi'racvâri olan o yüksek münâcâta mazhar olsun.

Namaz, kalblerde azamet-i İlâhiyeyi tesbit ve idame ve akılları ona tevcih ettirmekle adalet-i İlâhiyenin kanununa itaat ve nizam-ı Rabbânîye imtisal ettirmek için yegâne İlâhî bir vesiledir. Zaten insan, medenî olduğu cihetle, şahsî ve içtimaî hayatını kurtarmak için, o kanun-u İlâhîye muhtaçtır. O vesileye müraat etmeyen veya tembellikle namazı terk eden veyahut kıymetini bilmeyen, ne kadar cahil, ne derece hâsir, ne kadar zararlı olduğunu bilâhare anlar, ama iş işten geçer.

[1] وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *Bu kelâmın mâkabliyle nazmını îcab ettiren münasebet ise:*

Namaz عِمَادُ الدِّينِ [2] yani dinin direği ve kıvamı olduğu gibi, zekât da İslâmın kantarası, yani köprüsüdür. Demek, birisi dini, diğeri asayişi muhafaza eden İlâhî iki esastırlar. Bunun için birbiriyle bağlanmışlardır.

Zekât ile sadakanın lâyık oldukları mevkilerini bulmak için birkaç şart vardır:

1. Sadakayı vermekte israf olmaması.

2. Başkasından alıp başkasına vermek suretiyle halkın malından olmayıp kendi malından olması.

3. Minnetle in'âmın bozulmaması.

4. Fakir olmak korkusuyla sadakanın terk edilmemesi.

5. Sadakanın yalnız mala ve paraya münhasır olmadığı bilinmesiyle, ilim, fikir, kuvvet, amel gibi şeylerde de muhtaç olanlara sadakanın verilmesi.

6. Sadakayı alan adam, o sadakayı sefahette değil, hâcât-ı zaruriyesinde sarf etmesi lâzımdır.

Kur'ân-ı Kerim bu şartları, bu nükteleri insanlara sadaka olarak ihsan ve ihsas

etmek için يُزَكُّونَ[3] veya يَتَصَدَّقُونَ[4] veyahut يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ[5] gibi îcazlı bir ifadeyi terk edip, وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ[6] gibi itnablı bir cümleyi ihtiyar etmiştir.

1. "Ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden muhtaçların ihtiyaçlarını giderirler." Bakara Sûresi, 2:3.
2. "(Namaz) Dinin direğidir. (Tirmizi, İmân: 8; İbni Mâce, Fiten: 12; Müsned, 5:231, 237; el-Hâkim, el-Müstedrek, 2:76.)
3. Tezkiye ederler; bir şeyi temizlerler.
4. Sadaka verirler.
5. Zekatlarını verirler.
6. "Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden muhtaçların ihtiyaçlarını giderirler." Bakara Sûresi, 2:3.

1. Teb'îzi ifade eden مِنْ israfın reddine;

2. مِمَّا 'nın takdimi, sadakanın kendi malından olduğuna;

3. رَزَقْنَا[1] minnetin olmamasına (çünkü veren Allah'tır, kul ise bir vasıtadır);

4. Rızkın نَا 'ya olan isnadı, fakirlikten korkulmamasına;

5. Rızkın âmm ve mutlak olarak zikredilmesi, sadakanın ilim ve fikir gibi şeylere de şâmil olmasına;

6. نَفَقَ[2] maddesi, alanın sefahete değil, hâcât-ı zaruriyesine sarf etmesine işaretlerdir.

Bütün muavenet ve yardım nevilerini hâvi olan zekât hakkında, sahih olarak Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâmdan اَلزَّكَاةُ قَنْطَرَةُ الْاِسْلَام[3] hadis-i şerifi mervidir. Yani, Müslümanların birbirine yardımları, ancak zekât köprüsü üzerinden geçmekle yapılır. Zira yardım vasıtası zekâttır. İnsanların heyet-i içtimaiyesinde intizam ve asayişi temin eden köprü, zekâttır. Âlem-i beşerde hayat-ı içtimaiyenin hayatı, muavenetten doğar. İnsanların terakkiyatına engel olan isyanlardan, ihtilâllerden, ihtilâflardan meydana gelen felâketlerin tiryakı, ilâcı, muavenettir.

1. Rızık olarak verdik.
2. Muhtaçlara dağıtırlar.
3. "Zekât, İslâmın köprüsüdür." el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 1:517.

Evet, zekâtın vücubu ile ribanın hurmetinde büyük bir hikmet, yüksek bir maslahat, geniş bir rahmet vardır.

Evet, eğer tarihî bir nazarla sahife-i âleme bakacak olursan ve o sahifeyi lekelendiren beşerin mesâvisine, hatâlarına dikkat edersen, heyet-i içtimaiyede

görünen ihtilâller, fesatlar ve bütün ahlâk-ı rezilenin iki kelimeden doğduğunu görürsün.

Birisi: “Ben tok olayım da, başkası açlığından ölürse ölsün, bana ne!”

İkincisi: “Sen zahmetler içinde boğul ki, ben nimetler ve lezzetler içinde rahat edeyim.”

Âlem-i insaniyeti zelzelelere maruz bırakmakla yıkılmaya yaklaştıran birinci kelimeyi sildiren ancak zekâttır.

Nev-i beşeri umumî felâketlere sürükleyen ve bolşevikliğe sevk edip terakkiyatı, asayişi mahveden ikinci kelimeyi kökünden kesip atan, hurmet-i ribadır.

Arkadaş! Heyet-i içtimaiyenin hayatını koruyan intizamın en büyük şartı, insanların tabakaları arasında boşluk kalmamasıdır. Havas kısmı avamdan, zengin kısmı fukaradan hatt-ı muvasalayı kesecek derecede uzaklaşmamaları lâzımdır. Bu tabakalar arasında muvasalayı temin eden zekât ve muavenettir. Halbuki vücub-u zekât ile hurmet-i ribaya müraat etmediklerinden, tabakalar arası gittikçe gerginleşir, hatt-ı muvasala kesilir, sıla-i rahim kalmaz. Bu yüzdendir ki, aşağı tabakadan yukarı tabakaya ihtiram, itaat, muhabbet yerine ihtilâl sadâları, haset bağırtıları, kin ve nefret vâveylâları yükselir. Kezalik, yüksek tabakadan aşağı tabakaya merhamet, ihsan, taltif yerine zulüm ateşleri, tahakkümler, şimşek gibi tahkirler yağıyor.

Maalesef, tabaka-i havastaki meziyetler, tevazu ve terahhuma sebep iken, tekebbür ve gurura bâis oluyor. Tabaka-i fukaradaki acz ve fakirlik, ihsan ve merhameti mucip iken, esaret ve sefaleti intaç ediyor. Eğer bu söylediklerime bir şahit istersen âlem-i medeniyete bak, istediğin kadar şahitler mevcuttur.

Hülâsa, tabakalar arasında musalâhanın temini ve münasebetin tesisi, ancak ve ancak erkân-ı İslâmiyeden olan zekât ve zekâtın yavruları olan sadaka ve teberruatın heyet-i içtimaiyece yüksek bir düstur ittihaz edilmesiyle olur.

4. âyetin tefsiri

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ [1]

Kur’ân-ı Kerim, bu âyet gibi çok âyetlerde terkiplerin, kelâmların muhtemel bulundukları ihtimallerden, vecihlerden bir ihtimalini veya bir vechini bir emare ile tayin etmemekle, nazm-ı kelâmı, mürsel ve mutlak bırakmıştır. Bu da i’câzı intaç eden îcâza menşe olarak lâtif bir sırdır. Şöyle ki:

Belâgat, muktezâ-yı hale mutabakattan ibarettir. Kur’ân’ın muhatapları, muhtelif asırlarda mütefavit tabakalardır. Bu tabakalara mürâaten, muhavere ve mükâlemeyi o asırlara teşmil etmek üzere, çok yerlerde tâmim için hazf yapıyor, çok yerlerde nazm-ı kelâmı mutlak bırakıyor ki, ehl-i belâgat ve ulûm-u Arabiyece güzel görünen vecihler, ihtimaller çoğalsın ki, her asırda her tabaka, fehimlerine göre hissesini alsın.

Bu âyeti mâkabliyle nazm ve rapteden münasebet:

Kur’ân-ı Kerim, evvelki âyetle tâmim yaptıktan sonra, bu âyetle tahsis yapmıştır. Evet, bu âyet, ehl-i kitaptan iman edenleri tahsisle şereflerini ilân; ve imana gelmeyenleri imana teşvik ediyor. Abdullahibn-i Selâm ele alınarak diğerlerinin Abdullah ibn-i Selâm gibi olmaları için yapılan teşvik gibi.

Ve keza, Kur’ân-ı Kerimin bütün ümmetlere ve risalet-i Muhammediyenin bütün milletlere şâmil olduklarını tasrih etmek üzere, her iki اَلَّذِينَ [2] ile مُتَّقِينَ [3] ’nin her iki kısmına tansis edilmiştir.

1. “Onlar sana indirilen Kur’ân’a da, senden önceki peygamberlere indirilenkitaplara da inanırlar. Onlar, âhirete de kesin olarak iman etmişkimselerdir.” Bakara Sûresi, 2:4.
2. Öyle ki (bk. n-ḫ-v: İsm-i mevsûl).
3. Allah'tan korkanlar; takvâ sahipleri.

Ve keza, يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ [1] sadefinde bulunan imanın rükünlerini beyan etmek için, icmalden sonra tafsile geçmiştir. Çünkü bu âyet; kitaplara, kıyamete sarahaten; rusül ve melâikeye zımnen delâlet eder.

Kur’ân-ı Azimüşşan burada وَالْمُؤْمِنُونَ بِالْقُرْاٰنِ [2] gibi îcazlı ifadeleri terk

edip, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ [3] ile itnabı ihtiyar etmiştir. Şu itnab, bu makamı yüksek nükte ve letâifle tezyin etmek için ihtiyar edilmiştir.

1. Esmâ-i mevsûle ve müphemeden bulunan اَلَّذِينَ burada hükmün medârı ve maksadın esası, iman sıfatı olduğuna ve mevsûfu ile sâir sıfatları iman sıfatına tâbi ve altında görünmez bir durumda olduklarına işarettir.

2. Yalnız bir zamanda sübutu ifade eden مُؤْمِنُونَ [4] kelimesine bedel, fiil sigasıyla يُؤْمِنُونَ [5] tabiri, nüzul ve zuhur tekerrür ettikçe imanın teceddüt ettiğine işarettir.

1. "Gayba inanırlar." Bakara Sûresi, 2:3.
2. Kur'ân'a iman edenler.
3. "Onlar sana indirilen Kur'ân'a inanırlar." Bakara Sûresi, 2:4.
4. Mü'minler, Allah'a inananlar.
5. İnanırlar.

3. İphamı ifade eden مَا iman-ı icmâlînin kâfi geldiğine ve imanın, hadîs gibi bâtınî ve Kur'ân gibi zâhirî vahiylere şâmil olduğuna işarettir.

4. اُنْزِلَ [1] maddesi itibarıyla, Kur'ân'a iman, Kur'ân'ın Allah'tan nüzulüne iman demek olduğunu gösteriyor. Kezalik, Allah'a iman, Allah'ın vücuduna iman; âhirete iman, âhiretin gelmesine iman demektir.

5. اُنْزِلَ mâziye delâlet eden heyeti itibarıyla, henüz nâzil olmayanın nüzulü, nâzil olanın nüzulü kadar muhakkak olduğuna işarettir. Maahaza, يُؤْمِنُونَ [2] 'deki istikbâl, اُنْزِلَ 'nin mâziliğinden neş'et eden noksanı telâfi eder. Yani henüz nâzil olmayan kısım اُنْزِلَ 'nin şumulü dahilinde değilse de, يُؤْمِنُونَ 'nin şumulü altındadır. Bu tenzil meselesi, Kur'ân'ın çok yerlerinde vuku bulmuştur. Bazan mâzi, istikbale misafir gider; bazan de muzari; mâzinin memleketine gelir. Bunda, çok lâtif bir belâgat vardır. Şöyle ki:

Bir adam, kendisine göre henüz geçmemiş birşeyi mâziye delâlet eden bir sîga ile işittiği zaman, zihni heyecana gelir, ayılır. Anlar ki, muhatap yalnız o değildir. Belki, arkasında muhtelif mesafelerde pek çok ayrı ayrı taifeler, saflar

bulunmakla, kendisine tevcih edilen hitapları, nidaları, İlâhî hitabeleri, arkasında bulunan bütün o taifeler işitir gibi zihnine gelir.

عَلَيْكَ[3]’ye bedel اِلَيْكَ[4] ’nin zikri, Resul-i Ekremin (a.s.m.) teklif edilen risalet vazifesini cüz-i ihtiyarîsiyle haml ve kabul etmiş olduğuna ve bu hizmet Cibril tarafından görüldüğünden, Resul-i Ekremin (a.s.m.) daha yüksek olduğuna işarettir. Çünkü عَلٰى da ihtiyar olmadığı gibi, vasıta-i nüzulün daha yüksek olduğuna delâlet eder. اِلَيْكَ[5] ’deki zamirin ism-i zâhire tercih sebebi, Kur’ân ve Kur’ân’a ait hususat hususunda Hazret-i Muhammed (a.s.m.) yalnız muhatap olup, kelâm, Allah’ın kelâmı olduğuna işarettir. Bu kelâmın îcaz derecesi, şu zikredilen letâiften anlaşıldı.

1. İndirildi.
2. İnanırlar.
3. Senin üzerine.
4. Sana.
5. Sana.

وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ[2]Bu gibi sıfatlarda bir teşvik vardır. Ve o teşvikten sâmileri imtisâle sevk eden emirler ve nehiyler doğuyor.

2. Senden önce indirilen (kitaplara)... Bakara Sûresi, 2:4.

Bu cümlenin mâkabliyle nazmına dair “dört letaif” vardır.

1. Bu cümlenin mâkabline atfı, medlûlün delile olan bir atfıdır. Şöyle ki:

“Ey insanlar! Kur’ân’a iman ettiğiniz gibi, kütüb-ü sâbıkaya da iman ediniz. Çünkü Kur’ân, onların sıdkına delil ve şahittir.”

2. Yahut o atıf, delilin medlûle olan atfıdır. Şöyle ki:

“Ey ehl-i kitap! Geçmiş olan enbiya ve kitaplara iman ettiğiniz gibi, Hazret-i Muhammed (a.s.m.) ileKur’ân’a da iman ediniz. Zira onlar, Hazret-i Muhammed’in (a.s.m.)gelmesini tebşir ettikleri gibi, onların ve kitaplarının sıdkına olan deliller, hakikatiyle, ruhuyla Kur’ân’da ve Hazret-i Muhammed’de (a.s.m.) bulunmuştur. Öyleyse, Kur’ân Allah’ın kelâmı ve Hazret-i Muhammed (a.s.m.) de resulü olduğunu tarik-i evlâ ile kabul ediniz ve etmelisiniz.”

3. Zaman-ı Saadette Kur’ân’dan neş’et eden İslâmiyet, sanki bir şeceredir. Kökü Zaman-ı Saadette sabit olmakla, damarları o zamanın âb-ı hayat menbalarından kuvvet ve hayat alarak her tarafa intişar ettikleri gibi, dal ve budakları da istikbal semâsına kadar uzanarak âlem-i beşere maddî ve mânevî semereleri yetiştiriyor.

Evet, İslâmiyet, mâzi ile istikbali kanatları altına almış, gölgelendirerek,

istirahat-i umumiyeyi temin ediyor.

4. Kur’ân-ı Kerim, o cümlede ehl-i kitabı imana teşvik etmekle, onlara bir ünsiyet, bir sühulet gösteriyor. Şöyle ki:

“Ey ehl-i kitap! İslâmiyeti kabul etmekte size bir meşakkat yoktur; size ağır gelmesin. Zira, size bütün bütün dininizi terk etmenizi emretmiyor. Ancak, itikadatınızı ikmal ve yanınızda bulunan esasat-ı diniye üzerine bina ediniz diye teklifte bulunuyor. Zira Kur’ân, bütün kütüb-ü sâlifenin güzelliklerini ve eski şeriatlerinin kavaid-i esasiyelerini cem etmiş olduğundan usulde muaddil ve mükemmildir. Yani, tâdil ve tekmil edicidir. Yalnız, zaman ve mekânın tagayyür etmesi tesiriyle tahavvül ve tebeddüle maruz olan füruat kısmında müessistir. Bunda aklî ve mantıkî olmayan bir cihet yoktur. Evet, mevasim-i erbaada giyecek, yiyecek ve sair ilâçların tebeddülüne lüzum ve ihtiyaç hasıl olduğu gibi, bir şahsın yaşayış devrelerinde, talim ve terbiye keyfiyeti tebeddül eder. Kezalik, hikmet ve maslahatın iktizası üzerine, ömr-ü beşerin mertebelerine göre ahkâm-ı fer’iyede tebeddül vardır. Çünkü, fer’î hükümlerden biri, bir zamanda maslahat iken, diğer bir zamana göre mazarrat olur. Veya bir ilâç, bir şahsa devâ iken, şahs-ı âhere dâ’ olur. Bu sırdandır ki, Kur’ân, fer’î hükümlerden bir kısmını neshetmiştir. Yani vakitleri bitti, nöbet başka hükümlere geldi, diye hükmetmiştir.”

مِنْ قَبْلِكَ [1]: Kur’ân’da hiçbir kelime bulunmuyor ki, mevkiiyle münasebettar olmasın veyahut mevkiinin başka bir kelimeye münasebeti daha çok olsun. Evet, Kur’ân’ın herhangi bir yerinde bulunan bir kelime, o mevkiinbaşında bir tâc-ı zerrin gibi görünür. Ve aralarındaki münasebetlerden dolayı, aralarında geçimsizlik yeri yoktur. Ezcümle, مِنْ قَبْلِكَ kelimesine bak. Bu âyetin her tarafından uçup bu kelimenin başına konan letâifi gör. Zira bu âyet, nübüvvet hakkındadır. Nübüvvet meselesinde beş maksat vardır. Bu maksatlar, beş nükte ve letâifden in’ikâs etmiştir. Bu beş letâif, مِنْ قَبْلِكَ [2] ’nin sadefindedir. Maksatlar ise:

1. Senden önce.
2. Senden önce.

1. Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, resuldür.
2. Ekmelü’r-Rusüldür.
3. Hâtemü’l-Enbiyadır.
4. Risaleti, âmmedir.

5. Şeriati, sâir şeriatlerin mehâsinini cem ile onların nâsihidir.

Birinci maksadın مِنْ قَبْلِكَ ’den veçh-i in’ikâsı: Meslekleri ve yolları bir olan bir cemaat, مِنْ قَبْلِكَ kelimesinden îmaen fehmolunur. Binaenaleyh, Hazret-i Muhammed’in (a.s.m.) مِنْ قَبْلِكَ ’deki zamire merci olması, o cemaatten mâdud olmasını iktiza eder. Ve onların meslekleri olan nübüvvetlerine ve kitaplarının sıdkına olan bütün deliller, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın risaletine ve Kur’ân’ın Allah’tan nâzil olduğuna bir hüccet-i katıa olduğu gibi, onların mu’cizeleri de Hazret-i Muhammed’in (a.s.m.) dâvâsına bir mu’cize hükmüne geçer.

İkinci maksadın veçh-i in’ikâsı, üç kaideden tezahür eder.

1. Sultanlar daima halkın, cemaatin, ordunun sonunda çıkarlar.

2. Nev-i beşerde tekemmül vardır. Bu tekemmül kanunu, ikinci mürebbînin ve ikinci mükemmilin, evvelki mürebbîlerden daha ekmel olmasını iktiza eder.

3. Alelekser, halefin mahareti, selefinden daha ziyadedir.

İşte bu üç kaideden, Hazret-i Muhammed’in (a.s.m.) ekmel-i enbiya olduğu tezahür eder.

Üçüncü maksadın vech-i in’ikâsı: Meşhur bir kaidedir ki, bir vâhid çoğalsa, teselsül eder, gittikçe gider, bir yerde durmaz. Fakat çoklar ve kesir olanlar ittihad etse, kuvvetlenir, istikrar peyda eder, yerinde kalır, daha değişmez. Demek, Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, hâtemü’l-enbiyadır. Mefhum-u muhalifiyle işmam eder ki, ondan sonra peygamber gelmez; hâtemiyetine hâtem ve imza basar.

Dördüncü maksadın veçh-i in’ikâsı: مِنْ قَبْلِكَ [1]kelimesinin ifade ettiği gibi, Hazret-i Muhammed (a.s.m.), onların halefidir ve onlar, tamamen o hazretin selefleridir. Binaenaleyh, halefin, selefe ait vazifeyi tamamıyla üzerine alarak onların yerine kaim olması, o hazretin bütün seleflerine nâip ve bütün ümmetlerine resul olduğunu iktiza eder.

1. Senden önce.

Evet, bu kaide, hükmüne uygun fıtrî bir kaidedir. Zira, Zaman-ı Saadetten evvel insan âleminin ihtiva ettiği ümmetler, milletler arasında maddeten ve mânen, istidaden ve terbiyeten pek muhtelif ve geniş mesafeler vardı. Bunun içindi ki, terbiye-i vâhide ve dâvet-i münferide kâfi gelmiyordu. Vakta ki âlem-i

insaniyet Zaman-ı Saadetin şems-i saadetiyle uyandı ve müdavele-i efkâr ile, an'anelerinin terkiyle, tebdiliyle ve kavimlerin birbirine ihtilâtlarıyla ittihada meyil gösterdi ve aralarında münakale ve muhabere başladı; hattâ küre-i arz bir memleket, belki bir vilâyet, belki bir köy gibi oldu; bir dâvet ve bir nübüvvet umum insanlara kâfi görüldü.

Beşinci maksadın vech-i in'ikâsı: مِنْ قَبْلِكَ [1] 'deki مِنْ iptidâ mânâsını ifade eder. İptidâ ise, bir intihâya bakar. İntihâ, adem-i ihtiyaca delâlet eder. Öyleyse, o hazret, Hâtemü'l-Enbiyadır ve âlem-i insaniyetin başka bir resule ihtiyacı yoktur. مِنْقَبْلِكَ kelimesinin bu beş letâife mâkes ve mazhar olmasına nazar-ı belâgatçe delâlet eden emare şudur ki: Bu beş maksat, bir nehir gibi şu âyetlerin altında cereyan etmekle, âyetten âyete intikal neticesinde مِنْ قَبْلِكَ havuzunda içtima etmiştir.

Evet, kelimenin sathında görünen bir tereşşuh, bir yaşlık, kelimenin altında havuzun bulunduğuna delâlet ve ima eder. Maahaza, bu maksatların beyanına ayrı ayrı âyetler tahsis edilmiştir.

وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ [2] Bu âyet, haşir meselesine işarettir. Haşrin ispatı hakkında feyz-i Kur'ân'dan fehmettiğim ve başka bir risalede[3] tafsilâtıyla zikrettiğim on burhanın hülâsasına burada işaret edeceğiz. Şöyle ki:

1. Senden önce.
2. "Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar." Bakara Sûresi, 2:4.
Kast ve iradeden doğan bir nizam-ı ekmel vardır. Hilkat ve yaratılışta tam bir hikmet hükümfermâdır. Âlemde abes yok, fıtratta israf yok. Bu şahitleri tezkiye eden, istikrâ-ı tamdır ki, her fen, mevzuu bulunduğu nev'in nizamına bir şahid-i âdildir.
3. Bu burhanlar, *Mesnevi-i Nuriye*'nin Lâsiyyemalar bölümünde, Yirmi Dokuzuncu ve Onuncu Sözlerde daha geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Ve keza, yevm ve sene vesaire gibi her nevide, nev'î bir kıyamet-i mükerrere vardır.

Ve keza, beşerdeki istidat, kıyamete bir remizdir.

Ve keza, beşerin gayr-ı mütenahi meyil ve emelleri, kıyameti ister.

Ve keza, Sâni-i Hakîmin rahmet hazinesinin mahall-i sarfı, ancak kıyamet ve haşirdir.

Ve keza, sıdk ve emanetle maruf Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm, sarahaten ilân ediyor.

Ve keza, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan [1] وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا

[2] وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ âyetleriyle ve bu âyetlerin emsaliyle haşrin vukuunu kat’iyetle ispat ediyor.

1. “Oysa, sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır.” Nuh Sûresi, 71:14.
2. “Rabbin, kullara zulmedici değildir.” Fussilet Sûresi, 41:46.

İşte, tam 10’a baliğ olan şahitler, saadet-i ebediyenin anahtarı olup, o cennetin kapılarını açarlar.

Birinci burhan: Evet, kâinat saadet-i ebediyeyi intaç etmese, akılları hayrette bırakan kâinatta görünen en bâriz, en mükemmel şu nizam, aldatıcı zayıf bir suretten ibaret kalır. Ve bütün mâneviyat ve alâkalar, rabıtalar ve nispetler hep hebâ olur. Öyleyse, o nizamın nizam olması, ancak ve ancak saadet-i ebediyeyi intaç etmekle olur. Yani, o nizamdaki mâneviyat ve nükteler, ancak âlem-i âhirette sümbüllenecektir. Yoksa, bütün mâneviyat söner, rabıtalar kesilir, nispetler darma dağınık olur, nizam da berhava olur. Halbuki o nizamda bulunan kuvvet, bütün kuvvetiyle o nizamın berhava edilmeyeceğini ilân ediyor.

İkinci burhan: Herbir nevide, herbir fertte hikmetlere, maslahatlara riayet eden ve inayet-i ezeliyenin timsâli olan hikmet-i tâmme, saadet-i ebediyenin gelmesini tebşir ediyor. Çünkü, aksi halde, bedahetle ikrar ve tasdik ettiğimiz şu hikmetleri ve faideleri inkâr etmemiz lâzım gelir. Çünkü, o faidelerin, o hikmetlerin, o maslahatların herbirisi zıddına inkılâp ederler. Bu hal ise safsatadır.

Üçüncü burhan: İkinci burhanı tefsir eder. Fennin de şehadet ettiği gibi, Sâni-i Hakîm, herşeyde en kısa yolu, en yakın ciheti, en güzel ve en hafif sureti ihtiyar etmiştir. Bu ihtiyar, kâinatta abesiyetin bulunmadığına delâlet eder. Bu ise ciddiyete delâlet eder. Ciddiyet ise, saadet-i ebediyenin gelmesiyle olur; yoksa bu varlık adem sayılır ve herşey abesiyete tehavvül eder. Halbuki abes ve israf gibi bâtıldan pâk ve münezzeh olduğunu şu [1] سُبْحَانَكَ مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاً kelâmiyle i’lâm ve tâlim eden Zât-ı Zülcelâl, sözüne nasıl muhalefet eder?

1. “(Rabbimiz) Seni bütün noksanlardan tenzih ederiz. Bunu (kâinatı ve içindekivarlıkları) boşuna yaratmadın.” Âl-i İmran Sûresi, 3:191.

Dördüncü burhan: Üçüncü burhanı izah eder. Bütün fenlerin şehadetiyle, fıtratta israf yoktur. Eğer insan-ı ekber denilen âlemdeki hikmetleri idrakten âciz isen, âlem-i asgar denilen insandaki nüktelere, hikmetlere dikkat et.

Evet, fenn-i menâfiü’l-a’zânın şerh ve beyan ettiği vecihle, insanın cisminde, herbirisi bir menfaat için takriben iki yüz küsur kemik vardır. Ve herbirisi bir faide için altı bin damar vardır. Ve hüceyrata hizmet eden yirmi dört bin mesame ve pencere vardır. O hüceyratta câzibe, dâfia, mümsike, musavvire, müvellide

namıyla, herbirisi bir maslahat için beş kuvvet çalışıyor.

Âlem-i asgar böyle olsa, insan-ı ekber ondan geri kalır mı? Ruha nisbeten ehemmiyetsiz olan ceset bu derece israftan uzak bulunsa, ne suretle cevher-i ruhla âsârında, emellerinde, efkârında ve maneviyatında israf olur. Çünkü, saadet-i ebediye olmasa, bütün maneviyat kurur. O hakikatler, israf memleketine kaçarlar. Acaba dünya kadar kıymetli olan bir cevhere mâlik olmakla, hem daima onun zarfını ve gılâfını muhafaza ettikten sonra, o cevheri birden bire yere vurup kırmak ihtimali var mıdır? Hangi akıl kabul eder?

Hem bir şahsın bünyesindeki kuvvet, âzâsındaki sıhhat, istidadındaki kabiliyet, o şahsın yaşayışına ve tekemmülüne delil olduğu gibi, kâinatın ruhuna kadar nüfuz eden hakikat-i sâbite ve devam ile yaşayışını imâ eden intizamındaki kuvvet-i kâmile ve tekemmülüne giden nizamındaki kemâl acaba haşr-i cismanî yoluyla saadet-i ebediyeye delil olmaz mı? Zira intizamını ihtilâlden ve bozulmaktan kurtaran, saadet-i ebediyedir. Ve tekemmüle vasıta olur. Ve o kuvveti inkişaf ettiren odur.

Beşinci burhan: Evet, her nevi mahlûkatta bir nevi kıyametin ve bir çeşit haşrin tekrarla vukua gelmekte olduğu, büyük kıyametin vukuuna ve geleceğine işarettir. Buna bir misal:

Evet, haftalık saate bak. O saatte saniyeleri, dakikaları, saatleri, günlerisayan ibrelerden ve millerden saniyeleri sayan ibre, dakikaları sayanibrenin hareketini ihbar ediyor. Dakikaları sayan ibre, saatleri sayanibrenin hareketini ilân ediyor. Saatleri sayan ibre de, günleri gösteren ibrenin hareketini husule getiriyor ve i’lâm ediyor. İşte, birincinin hareketinin tamam olması, ikincisinin de hareketinin tamam olacağına ve ikincinin tamam-ı hareket etmesi, üçüncünün de itmam-ı hareket edeceğine işarettir.

Kezalik, Sâni-i Hakîmin kâinat denilen büyük bir saati vardır. Bu saatin milleri, feleklerin çeşit çeşit deveranından ibarettir. İşte bu deveranlar günleri, seneleri, ömr-ü beşeri, dünyanın beka müddetini gösteriyorlar. Binaenaleyh, her geceden sonra sabahın, her kıştan sonra baharın gelmesi gibi, haşrin sabahı, o büyük saatten doğacağına delil ve işarettir.

Sual: Kâinatta görünen şu nev’î kıyametlerde eşya ayniyle iade edilmiyor. Halbuki büyük kıyamette neden ecsam ayniyle iade edilir?

Elcevap: İnsanın bir ferdi, başka mahlûkatın bir nev’i gibidir. Zira insandaki o nur-u fikir, emellerine, ruhuna öyle bir inkişaf, öyle bir inbisat vermiştir ki, bütün zamanları yutsa doymaz. Zira ondaki o yüksek fikir, insanın mahiyetini ulvî, kıymetini umumî, nazarını küllî, kemâlini gayr-ı mahsur, lezzet ve elemini daimî kılmıştır. Başka nevilerin fertleri ise böyle değildir. Onların mahiyetleri

cüz’î, kıymetleri şahsî, nazarları mahdut, kemâlleri mahsur, lezzet ve elemleri ânidir. Bundan anlaşılıyor ki, insanın bir ferdi, sair mahlûkatın bir nev’i hükmündedir. Binaenaleyh, o nevilerde görünen şu kıyametlerin ve haşir ve neşirlerin keyfiyetleri nasıl ise, efrad-ı insaniye de öyledir.

Altıncı burhan: Saadet-i ebediyeye işaret eden burhanlardan biri de, insandaki gayr-ı mütenahi istidatlardır.

Evet, Cenâb-ı Hak tarafından mükerrem kılınan insanın cevher-i ruhunda ekilen ve rakamlara sığmayan istidatlar var.

Bu istidatların altında, hesaba gelmeyen kabiliyetler var.

Ve bunlardan neş’et eden, hadde gelmeyen meyiller var.

Ve bunlardan husûle gelen gayr-ı mütenâhî efkâr ve tasavvurat var.

İşte bunların herbirisi haşr-i cismanînin arkasındaki saadet-i ebediyeye, şehadet parmaklarını uzatarak gösteriyorlar.

Yedinci burhan: Evet, Rahmân ve Rahîm olan Sâni-i Hakîmin rahmeti, rahmetlerin en büyüğü olan saadet-i ebediyenin geleceğini tebşir ediyor. Zira rahmet, ancak saadet-i ebediye ile rahmet olur. Ve nimet, ancak o saadetle nimet olur.

Evet, bütün nimetleri nıkmetlere çeviren ebedî ayrılmaktan doğan ve umumî mâtemlerden yükselen o belâlardan kâinatı, bilhassa şuurlu olan mahlûkatı kurtaran şey saadet-i ebediyenin gelmesidir. Çünkü bütün nimetlerin, rahatların, lezzetlerin ruhu olan saadet-i ebediye gelmezse, umum kâinatın şehadetiyle sabit olan ve güneş gibi parlayan rahmet ve şefkat-i İlâhiyenin bedahetine karşı mükâbere ile inkâr lâzım gelir.

Ey Habib-i Şefik ve ey Şefik-i Habib! Ey Said-i Mecid ve ey Mecid-i Said! Rahmet-i İlâhiyenin en lâtifi, en zarifi, en lezizi olan muhabbet ve şefkatine bakınız. O muhabbet ve şefkati, firak-ı ebedî ve hicran-ı lâyezalî ile karşıladığınız takdirde, vicdan, hayal ve ruh ne hale gireceklerdir? O muhabbet ve o şefkat en büyük, en tatlı bir nimet iken, en azîm bir musibete, bir belâya inkılâb eder.

Acaba göz önünde bilbedahe görünen rahmet-i İlâhiye, firak-ı ebedînin muhabbet ve şefkat aleyhine hücum etmesine müsaade eder mi? لاَ وَاللّٰهِ Vallahi hayır!

Ancak o rahmetin şe’nindendir ki, firak-ı ebedîyi hicran-ı lâyezalîye, hicran-ı lâyezalîyi firak-ı ebedîye ve adem-i mutlakı da her ikisine musallat eder ki, o firakların, o hicranların kökleri ortadan kalksın.

Sekizinci burhan: Bütün âlemce her hususta sıdkı ve doğruluğu malûm ve müsellem olan Hazret-i Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm, parmağıyla kameri şak ettiği gibi, lisanıyla da saadet-i ebediyenin kapılarını açmıştır. Ve bütün enbiya-yı izâmın bu hakikat üzerine icmaları, bir hüccet-i katıadır.

Dokuzuncu burhan: On üç asırdan beri yedi vecihle[1] i'câzı tasdik edilen Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyanın haşir hakkındaki beyanatı, saadet-i ebediyenin geleceğine kâfi bir delil değil midir? Başka bir delile ihtiyaç var mıdır?

1. Bu vecihler Yirmi Beşinci Sözde daha geniş açıklanmıştır.

Onuncu burhan: Bu burhan, binlerce burhanları müçtemidir. Bu burhanları, çok âyetler tazammun etmişlerdir.

Evet, Kur'ân-ı Kerim, çok âyetlerinden haşre nâzır pencereler açmıştır.

Ezcümle, [1] وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا âyetiyle, saadet-i ebediyeye yol açan bir kıyas-ı temsilîye işaret etmiştir.

Kezâlik, [2] وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ âyet-i kerimesiyle, o saadeti gösteren bir kıyas-ı adlîye işaret etmiştir.

1. "Oysa, sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır." Nuh Sûresi, 71:14.
2. "Rabbin, kullara zulmedici değildir." Fussilet Sûresi, 41:46.

Birinci âyetle işaret edilen kıyas-ı temsilî: Evvelâ insanın vücuduna bak. Nasıl tavırdan tavıra, yani nutfeden alakaya, alakadan mudgaya, mudgadan et ve kemiğe, et ve kemikten insan suretine bir kast, bir irade ve bir ihtiyar altında mahsus kanunlarla, muayyen nizamlarla, muntazam hareketlerle intikal ettiğini ve kalıptan kalıba girip çıktığını gör.

Sonra insanın bekàsına dikkat et. İnsan, bu vücut libasını her sene değiştirir. Bu vücut değişmesi, bedendeki hüceyratın yıkılıp yapılmasıyla olur. Bu tamirat da, bütün âzânın erzak mahzeni hükmünde olan Cenâb-ı Hakkın bir kanun-u mahsusla ihzar ettiği o madde-i lâtifeden alınan ecza ile yapılır.

Sonra o madde-i lâtifenin ahvaline bak. Nasıl âzânın ihtiyaçlarına göre muayyen bir kanunla taksim edilir ve bedenin her tarafına mahsus bir nizamla muntazaman dağıtılır.

Yine şâyân-ı dikkattir ki, o madde-i lâtife, dört matbahta pişirildikten sonra ve dört inkılâptan geçtikten sonra ve dört süzgeçten tasfiye edildikten sonra rızık olarak taksim edilir.

Hem yine şâyân-ı dikkattir ki, o madde-i lâtife, yemeklerin ruhu ve hülâsasıdır. O yemekler âlem-i anasırda dağınık menbalardan muntazam bir düstur ile, mahsus bir nizam ile cem' ve tahsil edilirler.

İşte bütün bu nizamlar, bu kanunlar, bu intizamlar, hep bir kast, bir irade, bir hikmetten çıkıyor. Evet, meselâ Habib'in gözünde yerleşen bir zerrenin, unsur-u havadan veya unsur-u türabdan o garip, acip tavırlarda, inkılâplarda yaptığı muntazam hareketinden anlaşılır ki, o zerre, toprakta iken Habib'in gözüne tayin edilmiş ve bir memur gibi mahall-i memuriyetine muntazaman i'zam kılınmıştır (yükseltilmiştir).

Evet, fennî bir nazarla dikkat edilirse anlaşılır ki, o zerrenin hareketi, körü körüne, tesadüf eseri değildir. Çünkü o zerre, hangi mertebeye girerse, o mertebenin nizamına tâbi olur. Ve hangi bir tavra intikal etmişse, onun muayyen kanunuyla amel etmiştir. Ve hangi bir tabakaya misafir gitmişse, muntazam bir hareketle sevk edilmiştir.

Hülâsa, neş'e-i ûlâya dikkat edenin, neş'e-i uhrâ hakkında tereddüdü kalmaz. Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâmın emrettiği gibi, "Neş'e-i ûlâyı gören adam, neş'e-i uhrâyı inkâr edebilir mi?" Çünkü ikinci teşekkül, yani ikinci yapılış, birinci teşekkülden daha kolaydır. Bunu yapan, onu daha kolay yapar.

Meselâ, bir fırka askerin ilk teşekkülünde, efradın birbiriyle ünsiyetleri, muarefeleri olmadığından ve talim ve terbiye görmemeleri yüzünden yontulmamış taşlar gibi olduklarından, o efrad, o fırkanın bünyesinde yerleştirilinceye kadar çok zahmetler vardır. Fakat ba'de't-teşekkül terhis edilip de bir daha taht-ı silâha dâvet edildiği zaman, pek kolay içtima eder ve fırkayı teşkil ederler. Bu teşekkül, evvelki teşekkülden daha kolay olur.

Kezalik, birbiriyle ülfet peyda eden ve herbirisi yerini tanıyan ve bir derece yontulmuş taşlar gibi kesb-i letafet eden bedenin zerratı, ölümle dağıldıktan sonra, haşirde, Hâlıkın izniyle, İsrafil'in borusuyla o zerrat-ı asliye ve esasiye içtimaa dâvet edildikleri zaman, pek kolay içtima ederler ve beden-i insanîyi yine eskisi gibi teşkil ederler. Maahâzâ, kudret-i ezeliyeye nisbeten en büyük, en küçük gibidir; hiçbir şey o kudrete ağır gelemez.

Arkadaş! Zâhire nazaran, haşirde, ecza-yı asliye ile ecza-yı zâide birlikte iade edilir. Evet, cünüp iken tırnakların, saçların kesilmesi mekruh ve bedenden ayrılan herbir cüz'ün bir yere gömülmesi sünnet[1] olduğu, ona işarettir. Fakat tahkike göre, nebatatın tohumları gibi "acbü'z-zeneb" tabir edilen bir kısım zerreler, insanın tohumu hükmünde olup, haşirde o zerreler üzerine beden-i insanî neşv ü nema ile teşekkül eder.[2]

İkinci âyetle işaret edilen delil-i adlî ise: Evet, görüyoruz ki, alelekser, gaddar, fâcir zâlimler lezzetler, nimetler içinde pek rahat yaşıyorlar. Yine görüyoruz ki, mâsum, mütedeyyin, fakir mazlumlar zahmetler, zilletler, tahkirler, tahakkümler altında can veriyorlar. Sonra ölüm gelir, ikisini de götürür. Bu vaziyetten bir

zulüm kokusu gelir. Halbuki kâinatın şehadetiyle, adalet ve hikmet-i İlâhiye zulümden pâk ve münezzehtirler. Öyleyse, adalet-i İlâhiyenin tam mânâsıyla tecellî etmesi için haşre ve mahkeme-i kübraya lüzum vardır ki, biri cezasını, diğeri mükâfatını görsün.

وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ [3]

1. "Siz, kan, saç ve tırnaklarınızı toprağa gömünüz ki, büyücüler onlarla sihir yapmasınlar." *Müsnedü'l-Firdevs*, 1:102; *Fethü'l-Kebîr*, 2:375; *Kenzü'l-Ummal*, 17245; *Cem'u'l-Cevâmi'*, no: 885.
2. "İnsanda bir kemik (kemikte bir hücre) hariç, hepsi çürür. Bu çürümeyen,acbü'z-zeneb denilen kuyruk sokumu kemiğidir. Kıyamet günü yenidenyaratılış bundan terkip edilecektir." *Buhari*, Tefsir: 39:3, 78:1; *Müslim*, Fiten: 141; *Muvatta*, Cenaiz: 48; *Ebu Davud*, Sünnet: 24; *Nesai*, Cenaiz: 117e; *Müsned*, 2:322, 428, 499, 3:28.
3. Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar. Bakara Sûresi, 2:4.

Bu cümledeki kelimelerin arasında bulunan nazm ve nizam:

1. Bu cümlenin mâkabliyle bağlanmasını ifade eden وَ bu rükn-ü imaniyenin burada sarahaten zikredilmesi için, âmm olarak zikredilen evvelki cümleden bu cümlenin tahsis lüzumuna binaen atıf yapılmıştır.

2. Takdimiyle hasrı ifade eden بِالْاٰخِرَةِ [1] kelimesi, bazı ehl-i kitabın iman ettikleri âhiret, hakikî bir âhiret olmadığına târizdir. Çünkü, onların [2] لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلاَّ اَيَّامًا مَعْدُودَةً âyet-i kerimesinin hikâye ettiği gibi, "Cehennem ateşi, bizi daima yakacak değil ya! Ancak birkaç gün yakacaktır" gibi sözleriyle ve bir cihette lezaiz-i cismaniyeyi nefiy ve inkâr ettiklerinden anlaşıldığına göre, bildikleri âhiret, mecazî bir âhiret imiş.

3. Malûm ve mâhut olan şeye işaret için vaz edilen اَلْ edatı, bütün kütüb-ü semâviyenin lisanlarında deveran eden mâhut âhirete işarettir. Veyahut mezkûr delâil-i fıtriye ile akılların gözleri önünde hazır olan ve âhiret ile anılan hakikate işarettir.

4. Mukadder bulunan neş'enin sıfatına âhiret tabiri, zihinleri neş'e-i ûlâya çevirip, ondan neş'e-i uhrâya bil'intikal, imkân yolunu göstermek için ihtiyar edilmiştir.

5. Yakîn ile beraber tasdiki birlikte ifade eden يُؤْمِنُونَ [3] kelimesine bedel يُوقِنُونَ [4] tabiri, haşir meselesi şek ve şüphelere bir mahşer ve bir mecma' olduğu için, tasdikten fazla îkan ve yakîn daha ehemmiyetli olduğuna işarettir. Veya ehl-i kitabın iddia ettikleri iman, yakînden hâli olduğundan, onların imanı, iman olmadığına işarettir.

1. Âhirete.
2. “Sayılı birkaç gün müstesna ateş bize dokunmayacaktır.” Bakara Sûresi, 2:80.
3. İnanırlar.
4. Kesin olarak inanırlar.

5. âyetin tefsiri

أُولٰئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ [1]

Bu cümledeki nüktelere işaret eden me'hazlar şunlardır:

1. Evvelki cümle ile bu cümlenin nazmı.
2. أُولٰئِكَ [2]ile işaret-i hissiye.
3. أُولٰئِكَ 'deki uzaklık.
4. عَلٰى [3]'daki ulviyet.
5. هُدًى [4]'deki tenkir.
6. مِنْ [5]
7. رَبِّهِمْ [6]'deki terbiyeden ibaret yedi me'hazdır.

1. "İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler." Bakara Sûresi, 2:5.
2. İşte onlar… (bk. n-ḥ-v: İsm-i işaret)
3. …üzere, …üzerinde (bk. ḥ-r-f: Cerf harfleri)
4. Bir hidâyet.
5. …den (bk. ḥ-r-f: Cer harfleri)
6. Rableri.

BİRİNCİSİ: Bu cümleyi mâkabliyle bağlayan münasebetlerdir.

Birinci münasebet: Bu cümle mâkablinden neş'et eden üç suale cevaptır.

Birincisi: Hidayetten neş'et eden o güzel vasıfları lâbis olarak hidayet tahtı üstünde oturan o şahısları görmek isteyen sâile cevaptır.

İkincisi: "O adamların hidayete istihkak ve ihtisasları nedendir?" diye sual eden sâmie cevaptır. Yani illet, sebep, أُولٰئِكَ ile işaret edilen vasıflardır.

S - Sâbıkan mezkûr vasıfların tafsilen zikirlerini أُولٰئِكَ kelimesindeki icmalden daha vâzıh bir surette sebebi gösteriyor.

C - İcmal, bazan tafsilden daha vâzıh olur. Bilhassa matlup, birkaç şeyden

mürekkep olduğu zaman, sâmiin gabaveti veya nisyanı dolayısıyla, o mürekkebin eczasını mezc etmekle sebebi çıkarmak müşkül olur.

Üçüncüsü: “Hidayetin neticesi, semeresi ve hidayetteki lezzet ve nimet nedir?” diye sual eden sâile cevaptır. Yani, hidayette saadet-i dâreyn vardır. Hidayetin neticesi, nefs-i hidayettir. Hidayetin semeresi, ayn-ı hidayettir. Zira, hidayet haddizatında büyük bir nimettir ve vicdanî bir lezzettir ve ruhun cennetidir. Nasıl ki dalâlet ruhun cehennemidir; öyle de وَبِالْاٰخِرَةِ [1] âhiretin felâh ve saadetini intaç eder.

İKİNCİ ME’HAZ: اُولٰئِكَ [2] ile yapılan işaret-i hissiye, birşeyin müteaddit sıfatlarını zikretmek, o şeyin zihinlerde tecessüm etmesine ve akılda hazır ve hayalde mahsus olmasına sebep olduğuna işarettir. Maahâzâ, sâbıkan zikirlerinden bir mâhudiyet çıkar. Bu mâhudiyet-i zikriye mâhudiyet-i hariciyelerine kapı açar. Haricî olan mâhudiyetlerinden, mümtaz ve müstesna insanlar oldukları tebarüz eder ki, nev-i beşer içinde gözünü açıp bakanların gözlerine en evvel onların parıltıları çarpar.

1. Ve âhirete…
2. İşte onlar (bk. n-ḥ-v: ism-i işaret)

ÜÇÜNCÜ ME’HAZ: Uzaklığı ifade eden اُولٰئِكَ onların filcümle yakın oldukları halde uzak gösterilmeleri, ulüvv-ü mertebelerine mecazî bir işaret olduğuna işarettir. Çünkü, uzakta bulunanlara bakıldığı zaman, boyca en uzunları görünür. Maahâzâ, zamanî ve mekânî olan bu’d, hakikî kastedilirse, belâgate daha uygun olur. Çünkü bütün asırlar Asr-ı Saadet gibi, bu âyeti zikrediyorlar. Öyleyse, اُولٰئِكَ ile yapılan işaret, safların evvellerine işarettir. Ve bu itibarla bu’d, hakikî olur, mecazî değildir. Binaenaleyh, onların hakikaten zaman ve mekânca uzak oldukları halde işaret-i hissiye ile gösterilmeleri, azametlerine ve ulüvv-ü mertebelerine işarettir.

DÖRDÜNCÜ ME’HAZ: Ulviyeti ifade eden عَلٰى kelimesidir.

Arkadaş! Eşya ve şeyler arasında öyle münasebetler vardır ki, onları âyine gibiyapıyor. Herbirisi, ötekisini gösteriyor. Birisine bakıldığı zaman,ötekisi görünür. Meselâ bir parça cam büyük bir sahrayı gösterdiği gibi, bazan olur ki, bir kelime, uzun ve hayalî bir macerayı sana gösterir. Bir kelime, pek acip bir vukuatı senin gözünün önüne getirir, temessül ettirir. Yahut bir kelâm, zihnini alır; misalî âlem-i misallere kadar götürür, gezdirir.

Meselâ, بَارَزَ[1] kelimesi muharebe meydanını, ثَمَرَةَ[2] kelimesi büyük bir meyve bahçesini insanın fikrine getirir. Buna binaen, buradaki عَلٰى kelimesi, temsilî bir üslûba pencere açar, gösterir kastıyla zikredilmiştir. Şöyle ki: Sanki hidayet-i İlâhî, bir burak olup mü'minlere gönderilmiştir. Mü'minler tarik-i müstakimde ona binerek arş-ı kemalâta yürürler.

1. Silâhlı mücadele yaptı, savaştı.
2. Bir meyve.

BEŞİNCİ ME'HAZ: هُدًى[1] 'deki tenkirdir. Bir nekre, marife olarak mükerreren zikredilirse, o mârife, o nekrenin aynı olur. Fakat o nekre, nekre olarak zikredildiği takdirde, alelekser birbirinin aynı olamaz. Bu kaideye göre, nekre olarak tekerrür eden هُدًى evvelki هُدًى 'nin aynı değildir. Ancak, evvelki هُدًى masdardır; ikincisi hâsıl-ı bilmasdardır ve birincisinin semeresi hükmünde mahsus ve sâbit bir sıfattır.

1. Bir hidâyet.

ALTINCI ME'HAZ: Hidayetin Allah'tan olduğunu ifade eden مِنْ kelimesinden burada bir cebir hissedilmekteyse de, hakikatte cebir değildir. Çünkü, onların cüz-i ihtiyarlarıyla hâsıl-ı bilmasdar olan hidayete yorumları üzerine, Cenâb-ı Hak, o sıfat-ı sâbite olan hidayeti halk ve ihsan etmiştir. Demek ihtida, yani hidayete doğru yürümek, onların kesb ve ihtiyarları dahilindedir; fakat sıfat-ı sâbite olan hidayet, Allah'tandır.

YEDİNCİ ME'HAZ: Terbiyeyi ifade eden رَبِّ kelimesidir. Bu kelimenin burada ihtiyar edilmesi; onların rızık ile terbiyeleri, rububiyetin şe'ninden olduğu gibi, hidayetle de tagaddîleri rububiyetin şe'ninden olduğuna işarettir.

[1] وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *Bu cümledeki nüktelerin me'hazları:*

1. وَ ile atıf.
2. أُولٰئِكَ[2]'nin tekrarı.

3. Zamirü’l-fasl olan هُمْ

4. اَلْ edatı.

5. Felâh yollarının adem-i zikriyle مُفْلِحُونَ[3] ’nin âmm ve mutlak bırakılması gibi beş me’hazdan ibarettir.

Birincisi: و ile yapılan atıf, her iki cümle arasında bulunan münasebete binaen yapılmıştır. Zira birinci أُولٰئِكَ saadet-i âcile عَاجِلَهُ[4] olan hidayet semeresine işarettir. İkinci أُولٰئِكَ hidayetin semere-i âcilesine آجِلَهُ[5] işarettir.

1. “Dünya ve âhirette saâdet ve kurtuluşa erenler de onlardır.” Bakara Sûresi, 2:5.
2. İşte onlar (bk. n-ḥ-v: ism-i işaret).
3. Kurtuluşa erenler.
4. Aceleyle, derhal gerçekleşen.
5. Ertelenerek sonradan gerçekleşen.

Evet, herbir أُولٰئِكَ[1] mâkabline bir fezleke, bir icmaldir. Fakat erkân-ı İslâmiye me’haz tutulmakla, birinci أُولٰئِكَ ’nin birinci وَالَّذِينَ[2] ’ye raptı; ikincisinin de ümmî mü’minlere tahsisi ve keza erkân-ı imaniye ile yakîn me’haz tutulmakla ikinci أُولٰئِكَ ’nin ikinci وَالَّذِينَ ’ye raptı ve ikisinin de ehl-i kitap mü’minlere ircaı daha evlâdır.

1. İşte onlar (bk. n-ḥ-v: ism-i işaret)
2. Ve onlar öyle kimseler ki… (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl)

İkincisi: أُولٰئِكَ ’nin tekrarı, her iki saadetin gerek hidayete, gerek onların medih ve senâlarına müstakil ve ayrı ayrı gayeler ve sebepler olduklarına işarettir. Fakat ikinci أُولٰئِكَ ’nin hükmüyle beraber, birinci أُولٰئِكَ ’ye işareti daha evlâdır.

Üçüncüsü: Zamîrü’l-fasl olan هُمْ[1] ehl-i kitaptan olup Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâma iman etmeyenlere bir târiz olmak üzere bu cümle ile yapılan hasrı te’kit etmekle beraber, güzel bir nükteyi tazammun etmiştir. Şöyle ki:

Müpteda ile haber arasında bulunan هُمْ zamiri, müptedayı, çok haberlere müpteda yapar. Ve bu gibi haberlerin tayinini de hayale havale eder. Yani haberlerin mahdut ve muayyen olmadığını hayale arz etmekle, hayali, münasip haberleri taharrî etmeye teşvik eder.

Nasıl ki Zeyd'i ele almakla "Zeyd âlimdir, Zeyd fâzıldır, Zeyd güzeldir" gibi Zeyd'in sıfatlarından çok hükümleri dizebilirsin. Kezalik أُولٰئِكَ 'den sonra gelen هُمْ [2] zamiri hayali harekete getirmekle "Onlar ateşten kurtulurlar," "Onlar Cennete girerler," "Onlar rüyete mazhar olurlar" ve daha bu gibi sıfatlarına münasip çok hükümleri ve cümleleri hayale yaptırır.

1. Onlar (bk. n-ḥ-v: zamir)
2. Onlar (bk. n-ḥ-v: zamir).

Dördüncüsü: اَلْمُفْلِحُونَ [1] kelimesindeki اَلْ hakikati tasvire işarettir. Sanki lisan-ı haliyle diyor ki: "Eğer müflihlerin hakikatini görmek istersen, أُولٰئِكَ [2] 'nin âyinesine bak, sana temessül edecektir." Yahut onların tayin ve temyizlerine işarettir. Sanki diyor: "Ehl-i felâh olanları tanımak istersen, أُولٰئِكَ 'ye bak, içindedirler." Veya hükmün zâhir ve bedihî olduğuna işarettir.

1. Kurtuluşa erenler.
2. İşte onlar.

Beşincisi: Felâh ve necat yollarını tayin etmeyen اَلْمُفْلِحُونَ kelimesindeki ıtlak, tâmim içindir. Şöyle ki:

Kur'ân'a muhatap olan, matlupları ve istekleri muhtelif pek çok tabakalardır ki, bir kısmı ateşten necat istiyorlar, bir kısmı Cennete girmek istiyorlar, bir kısmı rüyete mazhar olmak istiyorlar. Ve bunlar gibi o tabakaların pek çok dilekleri vardır. Kur'ân-ı Kerim, اَلْمُفْلِحُونَ kelimesini âmm ve mutlak bırakmıştır ki, herkes istediğini takip etsin.

6. âyetin tefsiri

اِنَّ الَّذينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَيُؤْمِنُونَ [1]

1. "İnkâr edenlere gelince, sen onları inkârlarının âkıbetinden sakındırsan dabirdir, sakındırmasan da..." Bakara Sûresi, 2:6.

Bu cümlenin mâkabliyle cihet-i nazmı:

Arkadaş! Cenâb-ı Hakkın sıfât-ı ezeliye âleminde biri celâlî, diğeri cemalî, iki türlü tecellîsi vardır.

Celâl ile cemâlin sıfât-ı ef'al âleminde tecellîsinden lütuf ve kahır, hüsün ve heybet tezahür eder.

Ef'al âlemine tecellî edince, tahliye تَحْلِيَه ile tahliye تَخْلِيَه, (tezyin ile tenzih) doğar.

Âsâr ve a'mâl âleminden âlem-i âhirete intıba' edince, lütuf Cennet ve nur olarak, kahır da Cehennem ve nar olarak tecellî eder.

Sonra âlem-i zikre in'ikâs edince, biri hamd, diğeri tesbih olmak üzere iki kısma ayrılır.

Sonra âlem-i kelâmda tecellî edince, kelâmın emir ve nehye taksimine sebep olur. Sonra âlem-i irşada intikal edince, irşadı tergib ve terhib, tebşir ve inzara taksim eder.

Sonra vicdana tecellî edince, reca ve havf husule gelir.

Sonra irşadın iktizasındandır ki, havf ile reca arasındaki müvazene devamla muhafaza edilsin ki, reca ile doğru yollara sülûk edilsin, havf ile de, eğri yollara gidilmesin; ne Allah'ın rahmetinden me'yus, ne de azabından emin olunsun.

İşte böylece teselsül eden şu hikmetten dolayı, Kur'ân-ı Kerim, aleddevam, tergibden sonra terhib; ve ebrarı medhettikten sonra füccârı zemmetmiştir.

S - Bu cümle ile اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِى نَعِيم ۞ وَاِنَّ الْفُجَّارَ لَفِى جَحِيم [1] cümlesi arasında ne gibi bir fark vardır ki, orada atıf var, burada yoktur?

C - Atfın hüsnü, münasebetin hüsnüne bakar. Hüsn-ü münasebet, her iki cümleden takip edilen arz ve maksadın bir olmasına mütevakkıftır. Halbuki

oradaki maksat, burada yoktur. Burada birinci cümledeki maksat, Kur’ân’ın medhine incirar eden mü’minlerin medhidir. İkinci cümleden maksat, yalnız tahvif ve terhib için kâfirlerin zemmidir. Bu ise Kur’ân’ın medhiyle alâkadar değildir.

Sonra bu cümlenin ihtiva ettiği eczanın nazmında tezahür eden letaif cihetine bakalım.

اِنَّ ile اَلَّذِينَ[2] mevkilere göre ifade ettikleri nüktelerden maada, belâgatçe kıymetli sayılan iki nükteyi daha tazammun etmişlerdir ki, Kur’ân, pek çok yerlerinde اِنَّ ile اَلَّذِينَ ’yi mükerreren zikretmiştir.

1. “İhlas ile kulluk edenler, nimetlerle dolu Cennet içindedir. Günaha dalankâfirler ise Cehennem ateşindedir.” İnfitar Sûresi, 82:13-14.
2. O kimseler ki (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl).

Tahkiki ifade eden اِنَّ ’deki nükte şöyle tasvir edilebilir ki: اِنَّ herhangi bir cümlede bulunursa, o cümlenin damını deler, hakikate nüfuz eder. Ve o dâvâyı veya hükmü aşağıya indirir. Hakikate yapıştırmakla, o hükmün hayalî veya zannî veya mevzu veya hurafe hükümlerden olmadığını ve ancak hakaik-i sâbiteden olduğunu ispat eder.

Bu cümlede اِنَّ ’nin hususî nüktesi: Bu âyetin muhatabı olan Hazret-i Muhammed’e (a.s.m.) şek ve inkâr bulunmadığı halde şek ve inkârı ref etmek şe’ninde olan اِنَّ ile karşılanması, onların iman etmesi için Peygamberin (a.s.m.) şiddet-i hırsına işarettir.

اَلَّذِينَ[1] kelimesi ise, göze görünmezden evvel akla görünen garip ve yeni hakikatlere bir vasıta-i işarettir. Bunun içindir ki, hakikatleri tebdil ve tecdid eden ve inkılâpları tasvir için kullanılan işaret ve vasıtalardan en çok kullanılan اَلَّذِينَ ve emsalidir.

1. O kimseler ki (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl).

Kur’ân’ın tecellîsiyle çok neviler silindi, hakikatler yıkıldı. Onlara bedel, yeni yeni neviler, hakikatler teşekkül etti. Evet, zaman-ı cahiliyete bak: O zamanda bütün neviler millî rabıtalar üzerine teşekkül ettiği gibi, içtimaî hakikatler de taassub-u kavmî üzerine bina edilmişti. Kur’ân’ın tecellîsiyle o rabıtalar kesildi, o hakikatler tahrip edildi. Onlara bedel, dinî rabıtalar üzerine yeni neviler ve hakikatler ihdas edildi.

Evet, Şems-i Kur’ân’ın tulûu ile, bazı kalbler, onun ziyasıyla tenevvür etti. Ve mü’minlerin nev’ini temyiz ve tayin eden bir hakikat-i nuraniye meydana geldi. Kezalik, o keskin ziya karşısında, mezbeleye benzeyen bazı pis kalbler de yanıp kömür oldular. Ve o kâfirlerin nev’ini ilân eden zehirli bir hakikat-i küfriye husule geldi. İşte bu hakikat-i küfriyeye işaret için اَلَّذِينَ zikredilmiştir.

Maahâzâ, her iki اَلَّذِينَ arasında tam bir münasebet vardır. Çünkü, herbirisi birbirine zıt olan bir hakikate işarettir.

Ve keza, harf-i tarif olan اَلْ’in ifade ettiği beş mânâyı اَلَّذِينَ’de ifade ediyor. O mânâların en meşhuru, ahiddir. Yani, gerek اَلْ’den, gerek اَلَّذِينَ’den, mâhut ve malûm birşey kasdedilir. Binaenaleyh, Ebu Cehil, Ebu Leheb, Ümeyye ibni Halefve saire gibi mâhut ve meşhur büyük kâfirlere اَلَّذِينَ[1] ile işaret edilmiş olduğu ihtimali pek kavîdir. Bu ihtimale binaen, şu âyet, gaybdan ihbar eden âyetlerden biri olur. Çünkü onlar küfür üzerine ölmüşlerdir. Ve aynı zamanda, i’câz-ı mânevînin dört nev’inden bir nev’i, şu gaybî ihbarlardan tezahür eder.

1. O kimseler ki (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl).

S - Kur’ân, zaruriyat-ı diniyedendir. Zaruriyatta ihtilâf olamaz. Halbuki müfessirlerce verilen ayrı ayrı mânâların bir kısmı birbirine muhaliftir.

C - Azizim! Kur’ân’ın herbir kelâmı, üç kaziyeyi müştemildir.

Birincisi: Bu, Allah’ın kelâmıdır.

İkincisi: Allah’ca murad olan mânâ, haktır.

Üçüncüsü: Mânâ-yı murad, budur.

Eğer Kur’ân’ın o kelâmı, başka bir mânâya ihtimali olmayan muhkemattan olursa veya Kur’ân’ın başka bir yerinde beyan edilmişse, birinci ve ikinci kaziyeleri aynen kabul etmek lâzımdır ve inkârları da küfürdür. Şayet Kur’ân’ın o kelâmı, başka bir mânâya ihtimali olan bir nass veya zâhir olursa, üçüncü kaziyeyi kabul etmek lâzım olmadığı gibi, inkârı da küfür değildir. İşte, müfessirlerin ihtilâfları, ancak ve ancak şu kısma aittir.

İhtar: Mütevatir hadîsler de, bu hususta, âyetler gibidir. Yalnız birinci kaziye, teemmül yeridir. Çünkü هٰذَا ile işaret edilen hadîsin hakikaten hadîs olup

olmadığında tereddüt yeri vardır.

S - Küfür, cehildir. Halbuki kâfirler, Hazret-i Muhammed'i (a.s.m.) evlâtları kadar tanıyorlardı.

C - Küfür iki kısımdır. Bir kısmı, bilmediği için inkâr eder; ikincisi, bildiği halde inkâr eder. Bu da, birkaç şubedir. Birincisi, bilir, lâkin kabul etmez. İkincisi, yakîni var, lâkin itikadı yoktur. Üçüncüsü, tasdiki var, lâkin vicdanî iz'ânı yoktur.

S - Şeytanın kalbinde marifet var mıdır?

C - Yoktur. Çünkü, san'at-ı fıtriyesi iktizasınca, kalbi daima idlâl ile telkin için, fikri, daima küfrü tasavvur etmekle meşgul olduğundan, kalbinde veya fikrinde boş bir yer marifet için kalmıyor.

S - Küfür, kalbe ait bir sıfattır. Kalbde o sıfat bulunmadığı takdirde, zünnar bağlanmasından veya ona kıyas edilen şapkanın giyilmesinden niçin küfür hasıl olsun?

C - Gizli olan umura, şeriat, emarelere göre hükmeder. Hattâ illet olmayan esbab-ı zahirîyi, illet yerine kabul eder. Binaenaleyh itmam-ı rükûa mâni olan bir kısım zünnarların bağlanması ve secdenin ikmâline mâni olan bazı şapkaların giyilmesi, ubudiyetten istiğna ve küfre teşebbüh etmeye emarelerdir. Gizli olan o sıfat-ı küfriyenin yok olduğuna kat'iyetle hükmedilemediğinden, bu gibi emarelere göre hükmedilir.

S - Eğer inzar fayda vermeyecekse teklif niçin yapılıyor?

C - İnzar yapılmadığı takdirde teklif de yapılmazsa, adem-i tecziyelerine bir hüccet olur. Zira, "Biz ne yapalım? Ne tebliğat yapıldı ve ne tekliften haberimiz var" diye mücazattan kurtuluşlarına bir medar olur.

S - Cenâb-ı Hakkın onların küfür ve temerrüdlerinden yaptığı ihbar, onların imana gelmelerini imtinâ derecesine çıkarıyor. Mümteni ve muhal birşey teklif edilir mi?

C - Cenâb-ı Hakkın ihbarı, ilmi ve iradesi, sebepten kat-ı nazarla yalnız küfürlerine taallûk etmez. Ancak ihtiyarlarıyla küfürlerine birlikte taallûk eder. Bu ise ihtiyarlarını nefyetmez ki, teklif-i bilmuhal olsun. Bu bahsin tafsilâtı gelecektir.

S - İman etmeyeceklerini ifade eden لَا يُؤْمِنُونَ [1] ve emsali âyetlere, onları iman etmeye dâvet etmekten, adem-i imana iman çıkıyor. Bu ise, muhal-i aklîdir.

C - Onlara teklif edilen iman, icmalîdir, tafsilî değildir. "Herbirâyete, herbir hükme ayrı ayrı, birer birer iman ediniz" diye teklifyapılmıyor ki bu mahzur

lâzım gelsin.

Sonra, küfürlerini sîga-i mâzi ile zikretmek, Hakkın izhar ve ispatından evvel onların, küfrü kucaklayıp kabul etmelerine işarettir. Bunun içindir ki, onlara karşı inzarın adem-i inzar gibi faidesiz kaldığına, سَوَاءٌ[2] kelimesiyle işaret yapılmıştır.

Sonra, fevkaniyeti ifade eden عَلَيْهِمْ[3] ’deki عَلَى onların yüzleri yere yapışmış gibi, başlarını kaldırıp âmirlerinin sözünü dinleyemediklerine işarettir.

Ve keza mânâya bir zarar ve bir halel iras etmeyen ve terkine tercih edilen عَلَيْهِمْ ’in zikri, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâma nazaran, inzarın, adem-i inzar gibi olmadığına işarettir. Zira inzarda ecr ü sevap vardır.

ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْلَمْ تُنْذِرْهُمْ[4] cümlesindeki hemze ile اَمْ müsavatı ifade ettiğinden سَوَاءٌ kelimesine tekittir. Yahut سَوَاءٌ kelimesinden müsavatın bir mânâsı, hemze ile اَمْ ’den ikinci mânâsı irade edilir. Çünkü, müsavatın medarı ya adem-i faidedir veya mûcibin adem-i vücududur.

1. İman etmezler.
2. Eşittir.
3. Onlar üzerinde.
4. “O inkar edenleri korkutarak ikaz etsen de, etmesen de...” Bakara Sûresi, 2:6.

S - İstifham şekliyle müsavatı ifade etmekte ne mânâ vardır?

C - Yapmış olduğu fiilinde bir faidesi olmayan muhatabın fiilinin faidesiz olduğuna lâtif ve mukniâne bir vecihle ikaz edilmesi ancak istifham ile olur ki, muhatap, fiilini düşündükten sonra, kötü neticesini nazara alarak kalbi mutmain olsun.

S - سَوَاءٌ[1] kelimesi inzar ve adem-i inzardan mecaz ise, aralarındaki alâka nedir?

C - İstifhamın müsavatı tazammun etmesidir. Zira istifham eden adamın bilgisine göre vücut ile adem mütesavidir. Maahaza bu gibi istifhamlara verilen cevaplar, alelekser şu müsavat-ı zımniye ile verilir.

S - Mâzi sigasıyla inzardan yapılan tabir neye işarettir?

C - İkinci ve üçüncü inzarlara lüzum kalmadığına işarettir. Yani “Yaptığın

inzar faide vermedi, bundan sonra da faidesiz kalır.”

S - İnzar etmemekte faidenin bulunmaması zâhirdir. اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ [2] kaydında ne faide vardır?

1. Eşittir.
2. Uyarmasan da.

C - Sükût etmek, bazan muhatabın insafa gelip matlup işe muvafakatine sebep olur.

S - Kur’ân-ı Kerim, başka makamlarda terhibden sonra tergib de yaptığı halde, burada tergibi terketmiştir. Esbabı nedir?

C - Küfür makamına, ancak terhib ve tahvif münasiptir. Hem de küfür gibi mazarratları def etmek, Cenneti kazanmak gibi menfaatlerin celbinden daha evlâ ve daha tesirlidir. Maahâzâ, buradaki terhib, tergibi de andırıyor. Çünkü, inzar ve adem-i inzarı gören hayal, zıddiyet münasebetiyle, derhal tebşir ve adem-i tebşire intikal eder.

Azizim! Herbir hükmün başka şeylere hizmet eden çok mânâları olduğu ve herbirhükümden takip edilen gizli maksatlar bulunduğu ve bu kelâmın daHazret-i Muhammed’e (a.s.m.) işaret eden mânâları olduğu gibi, küfrü takbih etmek maksadıyla büyük bir ölçüde tenkiratta bulunmuştur.

Ezcümle, Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâmın görmekte olduğu zahmetlerin tahfifine ve göstermekte olduğu hırs ve şiddetin tehvinine medar olmak için, mânâ-yı harfî kabilinden bazan imalarda bulunmuş ve eski resullerin hallerini nazara alarak, onlara iktida ile tesellî yollarını göstermişse de, bu bir kanun-u fıtrîdir, tahammül ve inkıyad lâzımdır diye lisan-ı hal ile ilân etmiştir.

Bu âyet وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ [1] cümlesine kadar bütün eczasıyla küfrü takbih, ve tenfir ile nehyeder. Ve ehl-i küfrü, tehdit ve tahvifle küfürden terhib eder. Ve keza, bütün kelimatıyla, küfrün büyük bir musibet olmakla beraber, lezzeti yok, elemi var; nimeti yok, nikmeti var diye ilân eder. Ve keza, bütün cümleleriyle küfrün herşeyden zararlı olduğunu tasrih eder.

Evet, onlar iman etmediklerinden ve cevher-i ruhu ifsad ve bütün elemleri içine alan küfür musibetine maruz kaldıklarından لَمْ يُؤْمِنُوا [2] ’ya bedel كَفَرُوا [3] tabiriyle işaret edilmiştir. Ve keza لَايَتْرُكُونَ الْكُفْرَ [4] kelimesine bedel لَايُؤْمِنُونَ [5] tabiriyle, onların büyük musibete maruz kaldıkları gibi, pırlanta

gibi cevher-i imanîyi de kaybettiklerine işarettir.

Ve keza, خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ [6] cümlesiyle, kalb ile vicdan, nur-u iman sayesinde hakaik-i İlâhiyenin tecellîsine mazhar olmakla menba-ı kemâlât, hayattar ve ziyadar oldukları halde; küfrün ihtiyar edilmesiyle zulmetli, ıssız haşarat-ı muzırra yuvasına inkılâp ettikleri için mühürlenmiş, kilitlenmiş ki, o korkunç yuvadaki akreplerden veya yılanlardan içtinap edilmesine işaret edilmiştir.

1. Onlar için çok büyük bir azap vardır. Bakara Sûresi, 2:7.
2. İmân etmediler.
3. Onlar Allah'ı inkâr ettiler.
4. Küfrü terk etmezler.
5. İman etmezler.
6. Allah onların kalpleri üzerine mühür vurmuştur. Bakara Sûresi, 2:7.

Ve keza وَعَلٰى سَمْعِهِمْ [1] kelimesiyle, küfür sebebiyle kulağa ait pek büyük bir nimeti kaybettiklerine işaret edilmiştir. Hattâ kulaktaki zar, nur-u iman ile ışıklandığı zaman, kâinattan gelen mânevî nidaları işitir. Lisan-ı hal ile yapılan zikirleri, tesbihatları fehmeder. Hattâ o nur-u iman sayesinde rüzgârların terennümatını, bulutların nâralarını, denizlerin dalgalarının nağamatını ve hâkezâ yağmur, kuş ve saire gibi her neviden Rabbânî kelâmları ve ulvî tesbihatı işitir. Sanki kâinat, İlâhî bir musikî dairesidir. Türlü türlü avazlarla, çeşit çeşit terennümatla kalblere hüzünleri ve Rabbânî aşkları intiba ettirmekle kalbleri, ruhları, nuranî âlemlere götürür, pek garip misalî levhaları göstermekle o ruhları ve kalbleri lezzetlere, zevklere garkeder.

Fakat o kulak, küfürle tıkandığı zaman, o leziz, mânevî, yüksek savtlardan mahrum kalır. Ve o lezzetleri îras eden avazlar, mâtem seslerine inkılâp eder. Kalbde, o ulvî hüzünler yerine, ahbabın fıkdanıyla ebedî yetimlikler, mâlikin ademiyle nihayetsiz vahşetler ve sonsuz gurbetler hasıl olur.

Bu sırra binaendir ki, şeriatça bazı savtlar helâl, bazıları da haram kılınmıştır. Evet, ulvî hüzünleri, Rabbânî aşkları îras eden sesler helâldir. Yetimâne hüzünleri, nefsânî şehevâtı tahrik eden sesler haramdır. Şeriatın tayin etmediği kısım ise, senin ruhuna, vicdanına yaptığı tesire göre hüküm alır.

وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ [2] Bu cümle ile rüyete, yani göze ait büyük bir nimet-i basariyenin küfürle kaybolduğuna işaret edilmiştir. Zira, gözün nuru, nur-u imanla ışıklanırsa ve kavîleşirse, bütün kâinat gül ve reyhanlarla müzeyyen bir cennet şeklinde görünür. Gözün gözbebeği de, balarısı gibi, bütün kâinat safhalarında menkuş gül ve çiçek gibi delillerinden, burhanlarından alacağı ibret, fikret, ünsiyet gibi usare ve şıralarından vicdanda o tatlı imanlı balları yapar.

1. Kulakları üzerine de.

2. “Gözlerinde de bir çeşit perde vardır.” Bakara Sûresi, 2:7.

Eğer o göz küfür zulmetiyle kör olursa, dünya, genişliğiyle beraber bir hapishane şekline girer. Bütün hakaik-i kevniye, nazarından gizlenir. Kâinat ondan tevahhuş eder. Kalbi ahzan ve ekdar ile dolar. وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ [1] cümlesiyle, küfür şeceresinin âhirete ait zakkum gibi semeresine işaret edilmiştir. لَا يُؤْمِنُونَ [2] kelimesi ise, inzar ile adem-i inzar arasındaki müsavata nassederek سَوَاءٌ [3] kelimesine tekittir.

1. Onlar için büyük bir azap vardır. Bakara Sûresi, 2:7.
2. İman etmezler.
3. Eşittir.

7. âyetin tefsiri

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى
اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ [1]

Mukaddeme

1. “İnkârlarında ısrar ettikleri için Allah onların kalblerini de, kulaklarını damühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de, hakkı görmelerine mâni bir perdevardır. Âhirette ise onların hakkı pek büyük bir azaptır.” BakaraSûresi, 2:7.

Bu âyetin üzerinde durmak icap ediyor. Ehl-i İ’tizal, Ehl-i Cebir, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat gibi ehl-i kelâmın şu âyet-i azimenin altında yaptıkları muharebe-i ilmiyelerini dinleyelim. Zira, bu gibi fikrî harpler, ehl-i nazarı dikkate dâvet eder. Binaenaleyh, onların bu âyette takip ettikleri cihetleri kontrol lâzımdır.

Evet, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaatin sırat-ı müstakim üzerine olduğunu, ötekilerin ya ifrata veya tefrite maruz kaldıklarını ispat için, bazı münasebetlerin zikri lâzımdır.

Birincisi: Tahakkuk etmiş hakaiktendir ki, tesir-i hakikî, yalnız ve yalnız Allah’ındır. Öyleyse, Ehl-i İ’tizalin abde verdiği tesir-i hakikî hilâf-ı hakikattir.

İkincisi: Allah Hakîmdir; öyleyse, sevap ve ikab abes değildir, ancak istihkaka göredir. Öyleyse ıztırar ve cebir yoktur.

Üçüncüsü: Herşeyin biri mülk, diğeri melekût, yani biri dış, diğeri iç olmak üzere iki ciheti vardır.

Mülk ciheti, bazı şeylerde güzeldir, bazı şeylerde de çirkin görünür: Âyinenin arka yüzü gibi.

Melekût ciheti ise, herşeyde güzeldir ve şeffaftır: Âyinenin dış yüzü gibi. Öyleyse,çirkin görünen şeyin yaratılışı, çirkin değildir, güzeldir. Ve aynızamanda o gibi çirkinlerin yaratılışı, mehasini ikmal içindir. Öyleyse, çirkinin de bir nevi güzelliği vardır. Binaenaleyh, bu hususta Ehl-i İ’tizalin “Çirkin şeylerin halkı Allah’a ait değildir” dedikleri safsataya mahal kalmadı.

Dördüncüsü: Meselâ darp ve katle terettüp eden elem ve ölüm gibi “hâsıl-ı bilmasdar” ile tabir edilen şey, mahlûk ve sabit olmakla beraber, câmiddir. İlm-i sarfta malûmdur ki, câmidlerden ism-i fâil gibi sıfatlar yapılamaz. Ancak kisbî, nisbî, itibarî olan mânâ-yı masdarîden yapılabilir. Öyleyse, ölümün halkı katl değildir. Öyleyse, Ehl-i İ’tizalin hatâlarına, hatâ nazarıyla bakılmalıdır.

Beşincisi: İnsanın katl gibi zahirî ve ihtiyarî olan fiilleri, nefsin meyelânına intiha eder. Cüz-i ihtiyarî denilen şu nefis meyelânı üzerine münazaalar deveran eder.

Altıncısı: Âdetullah üzerine, irade-i külliye-i İlâhiye, abdin irade-i cüz'iyesine bakar. Yani, bunun bir fiile taallûkundan sonra, o taallûk eder. Öyleyse cebir yoktur.

Yedincisi: İlim, malûma tâbidir. Bu kaziyeye göre, malûm, ilme tâbi değildir; çünkü devir lâzım gelir. Öyleyse, bir insan, amelen yaptığı bir fiilin esbabını kadere havale etmekle taallül ve bahaneler gösteremez.

Sekizincisi: Ölüm gibi hâsıl-ı bilmasdar denilen şey, kesb gibi bir masdara mütevakkıftır. Yani, âdetullah üzerine, o hâsıl-ı bilmasdarın vücuduna şart kılınmıştır. Kesb denilen masdarda, çekirdek ve ukde-i hayatiye meyelândır. Bu düğümün açılmasıyla, meseledeki düğüm de açılır.

Dokuzuncusu: Cenâb-ı Hakkın ef'alinde tercih edici bir garaza, bir illete ihtiyaç yoktur. Ancak tercih edici, Cenâb-ı Hakkın ihtiyarıdır.

Onuncusu: Bir emrin, behemehal bir müessirin tesiriyle vücuda gelmesi lâzımdır ki, tereccüh bilâ-müreccih lâzım gelmesin. Amma itibarî emirlerde tahsis edici birşey bulunmasa bile muhal lâzım gelmez.

On birincisi: Birşey, vücudu vâcip olmadıkça vücuda gelmez. Evet, irade-i cüz'iyenin taallûkuyla irade-i külliyenin taallûku birşeyde içtima ettikleri zaman, o şeyin vücudu vacip olur ve derhal vücuda gelir.

On ikincisi: Birşeyi bilmekle, mahiyetini bilmek lâzım gelmez. Ve birşeyi bilmemekle, o şeyin adem-i vücudu lâzım gelmez. Binaenaleyh, cüz-i ihtiyarînin mahiyetinin tabir edilememesi, vücudunun kat'iyetine münafi değildir.

Nazar-ı dikkatinize arz ettiğim şu esasları tam mânâsıyla anladıktan sonra, şu maruzatımı da dinleyiniz.

Biz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Ehl-i İ'tizale karşı diyoruz ki: Abd, kesb denilen masdardan neş'et eden, hâsıl-ı bilmasdar olan esere hâlık değildir. Abdin elinde ancak ve ancak kesb vardır. Zira Allah'tan başka müessir-i hakikî yoktur. Zaten tevhid de öyle ister.

Sonra Ehl-i Cebre döner söyleriz ki: Abd, bir ağaç gibi bütün bütün ıztırar ve cebir altında değildir. Elinde küçük bir ihtiyar vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak hakîmdir, cebir gibi zulümleri intaç eden şeylerden münezzehtir.

S - Cüz-i ihtiyarî denilen şey nedir? Ne kadar etrafı kazılırsa, altından cebir çıkıyor! Bu nasıl birşeydir?

C - *Birincisi:* Fıtrat ile vicdan, ihtiyarî emirleri, ıztırarî emirlerden tefrik eden

gizli birşeyin vücuduna şehadet ediyorlar. Tayin ve tabirine olan acz, vücuduna halel getirmez.

İkincisi: Abdin bir fiile olan meyelânı, Eş'arîlerin mezhebi gibi mevcut bir emir ise de, o meyelânı bir fiilden diğer bir fiille çevirmekle yapılan tasarruf, itibarî bir emir olup abdin elindedir.

Eğer Mâturidîlerin mezhebi gibi o meyelânın bizzat bir emr-i itibarî olduğuna hükmedilirse, o emr-i itibarînin sübut ve tayini, kendisinin bir illet-i tâmme olduğunu istilzam etmez ki, irade-i külliyeye ihtiyaç kalmasın. Çünkü çok defalar meyelânın vukuunda fiil vaki olmaz.

Hülâsa: Âdetullahın cereyanı üzerine hâsıl-ı bilmasdarın vücudu, masdara mütevakkıftır. Masdarın esası ise meyelândır. Meyelân veya meyelândaki tasarruf mevcudattan değildir ki, bir müessire ihtiyacı olsun. Mâdum da değildir ki, hâsıl-ı bilmasdar gibi mevcut olan birşeyin vücuduna şart kılınmasına veya sevap ve ikaba sebep olmasına cevaz olmasın.

S - İlm-i ezelînin veya irade-i ezeliyenin bir fiille taallûkları ihtiyara mahal bırakmıyor.

C - *Birincisi:* Abdin ihtiyarından neş'et eden bir fiile ilm-i ezelînin taallûku, o ihtiyara münafi ve mâni değildir. Çünkü müessir, ilim değildir, kudrettir. İlim, malûma tâbidir.

İkincisi: İlm-i ezelî, muhit olduğu için, müsebbebatla esbabı birlikte abluka eder, içine alır. Yoksa ilm-i ezelî, zannedildiği gibi uzun bir silsilenin başı değildir ki, esbabdan tegafül ile, yalnız müsebbebat o mebdee isnad edilsin.

Üçüncüsü: Malûm nasıl bir keyfiyet üzerine olursa, ilim öylece taallûk eder. Öyleyse, malûmun mekayisi ve esbabı, kadere isnad edilemez.

Dördüncüsü: Zannedildiği gibi, irade-i külliyenin bir defa müsebbebe, bir defa da sebebe ayrı ayrı taallûku yoktur. Ancak, müsebbeple sebebe bir taallûku vardır.

Bu mezheplerin nokta-i nazarlarını bir misal ile izah edelim:

Bir adam, bir âletle bir şahsı öldürse, sebebin mâdum olduğunu farz edersek, müsebbebin keyfiyeti nasıl olur?

Ehl-i Cebrin nokta-i nazarları: "Ölecekti." Çünkü, onlarca taallûk ikidir. Ve sebeple müsebbeb arasında inkıta câizdir.

Ehl-i İ'tizalce: "Ölmeyecekti." Çünkü onlarca muradın iradeden tahallüfü câizdir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatçe, bu misalde sükût ve tevakkuf lâzımdır. Çünkü, irade-i külliyenin sebeple müsebbebe bir taallûku vardır. Bu itibarla, sebebin

ademi farz edilirse, müsebbebin de farz-ı ademi lâzım gelir. Çünkü taallûk birdir. Cebir ve İ’tizal, ifrat ve tefrittir.

İkinci Bir Mukaddeme

Ehl-i tabiat, esbaba hakikî bir tesir veriyor.

Mecusîler, biri şerre, diğeri hayra olmak üzere iki hâlıka itikad ediyorlar.

Ehl-i İ'tizal de, "Ef'âl-i ihtiyariyenin hâlıkı abddir" diyor. Bu üç mezhebin esası, bâtıl bir vehm-i mahz, bir hatâ ve huduttan tecavüzdür. Bu vehmi izale için, birkaç meseleyi dinlemek lâzımdır.

Birincisi: İnsanın dinlemesi, konuşması, düşünmesi cüz'î olduğu için, teâkub suretiyle eşyaya taallûk ettiği gibi, himmeti de cüz'îdir; nöbetle eşya ile meşgul olabilir.

İkincisi: İnsanın kıymetini tayin eden, mahiyetidir. Mahiyetin değeri ise, himmeti nisbetindedir. Himmeti ise, hedef ittihaz ettiği maksadın derece-i ehemmiyetine bakar.

Üçüncüsü: İnsan hangi birşeye teveccüh ederse, onunla bağlanır ve onda fâni olur. Bu sırra binaendir ki, insanlar, hasis ve cüz'î şeyleri büyük adamlara isnad etmezler, ancak esbaba ve vesâile atfederler. Sanki, hasis insanlarla iştigal onların vakarına münasip olmadığı gibi, cüz'î şeyler de onların azîm himmetlerini işgal etmeye lâyık değildir!

Dördüncüsü: İnsan, birşeyin ahvalini muhakeme ettiği zaman, o şeyin rabıtalarını, esbabını, esaslarını evvelâ kendi nefsinde, sonra ebnâ-yı cinsinde, sonra etraftaki mümkinatta taharrî eder. Hattâ hiçbir suretle mümkinata müşabeheti olmayan Cenâb-ı Hakkı düşünecek olursa, kuvve-i vâhimesi ile bir insanın mekayisini, esasatını, ahvalini mikyas yaparak Cenâb-ı Hakkı düşünmeye başlar.

Halbuki, Cenâb-ı Hakka bu gibi mikyaslarla bakılamaz. Zira, sıfâtı inhisar altında değildir.

Beşincisi: Cenâb-ı Hakkın kudret, ilim, iradesi, şemsin ziyası gibi bütün mevcudata âmm ve şâmil olup, hiçbir şeyle muvazene edilemez; Arş-ı Âzama taallûk ettikleri gibi, zerrelere de taallûk ederler. Cenâb-ı Hak, şems ve kameri halk ettiği gibi, sineğin gözünü de O halk etmiştir. Cenâb-ı Hak, kâinatta vaz' ettiği yüksek nizam gibi, hurdebînî hayvanların bağırsaklarında da pek ince ve lâtif bir nizam vaz' etmiştir. Semadaki ecramı birbiriyle rapteden cazibe-i umumî kanunu gibi, cevahir-i ferdi de, yani zerratı da o kanunun bir misliyle nazmetmiştir. Sanki bu zerrat âlemi, o semavî âleme küçük bir misaldir. Hülâsa, aczin müdahalesi ile kudret mertebeleri ayrılır. Aczi mümteni olan kudretçe,

büyük-küçük birdir.

Altıncısı: Kudret-i ezeliye, en evvel eşyanın melekût, yani içyüzüne taallûk eder. Bu yüz ise, alelumum güzel ve şeffaftır. Evet, şems ve kamerin yüzleri parlak olduğu gibi, gecenin ve bulutların da içyüzleri ziyadardır.

Yedincisi: Beşerin zihni ve fikri, Cenâb-ı Hakkın azametine bir mikyas, kemâlâtına bir mizan, evsafının muhakemesine bir vasıta bulmak vüs'atinde değildir; ancak cemi' masnuatından ve mecmu-u âsârından ve bütün ef'âlinden tahassul ve tecellî eden bir vecihle bakılabilir. Evet, zerre mir'at olur, fakat mikyas olamaz.

Bu meselelerden tebarüz ettiği vecihle, Cenâb-ı Hakkın mümkinata kıyas edilmesi ve mümkinatın Onun şuunatına mikyas yapılması, en büyük cehalet ve hamakattir. Çünkü aralarındaki fark, yerden göğe kadardır.

Evet, vâcibi mümkine kıyas etmekten, pek garip ve gülünç şeyler çıkar. Meselâ, ehl-i tabiat, o aldatıcı kıyas ile, tesir-i hakikîyi, esbaba; Ehl-i İ'tizal, halk-ı ef'ali, abde; Mecusîler, şerri, ikinci bir hâlıka isnad etmeye mecbur olmuşlardır. Güya zuumlarınca Cenâb-ı Hak, azamet-i kibriya ve tenezzühü dolayısıyla, bu gibi hasis ve çirkin şeylere tenezzül etmez! Demek, akılları vehimlerine esir olanlar, bu gibi gülünç şeyleri doğururlar.

İhtar: Mü'minlerden de, vesvese cihetiyle bu vehme maruz kalanlar vardır; dikkat etmek lâzımdır.

Bu âyetin kelimeleri arasında nazmı icap eden münasebetlere gelelim:

خَتَمَ[1]'nin لَا يُؤْمِنُونَ[2] ile irtibatı ve onun arkasında zikredilmesi, cezanın cürme terettübü kabilindendir. Yani onlar vaktâ ki cüz-i ihtiyarîlerini ifsad etmekle imana gelmediler; kalblerinin hatmiyle tecziye edildiler.

1. Mühürledi.
2. İman etmezler.

خَتَمَ tabiri, onların dalâletlerini tasvir eden temsîlî bir üslûba işarettir. Şöyle ki:

Kalb gözü, sanki cevahire bir hazine olmak üzere Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir binadır. Vaktâ ki sû-i ihtiyarlarıyla ifsada uğradı ve cevherlere yapılan yerler, yılanlar ve akreplerle doldu; kapısı hatmedildi ki, o sârî hastalıktan başkaları mutazarrır olmasın.

اَللّٰهُ: Zamir-i mütekellimin yerine ism-i zâhirin gelmesi, tekellümden gaybete iltifattır. Ve bu iltifatta lâtif bir nükte vardır. Şöyle ki: لَا يُؤْمِنُونَ[1] 'den sonra

بِاللّٰهِ [2] mukadder ve menvî (maksut) olduğuna nazaran, sanki nur-u marifet onların kalblerinin kapılarına geldiği zaman kalblerini açıp kabul etmediklerinden, Allah da gadaba gelerek kalblerini hatmetti.

خَتَمَ : عَلٰى [3] fiil-i müteaddî olduğu halde عَلٰى ile zikredilmesi, hatmedilen kalbin dünyaya bakan kapısı değil, ancak âhirete nâzır olan kapısı seddedilmiş olduğuna işarettir.

1. İman etmezler.
2. Allah'a.
3. ..üzerine mühür vurdu, mühürledi.

Ve keza hatmin alâmet-i mânâsını ifade eden vesm'i (damga) tazammun ettiğine işarettir. Sanki o hatim, o mühür, kalblerinin üstünde sâbit bir damgadır ve silinmez bir alâmettir ki, dâima melâikeye görünür.

S - Bu âyette kalbin sem' ve basara takdimindeki hikmet nedir?

C - Kalb, imanın mahalli olduğu gibi, en evvel Sânii arayan ve isteyen ve Sâniin vücudunu delâiliyle ilân eden, kalb ile vicdandır. Zira kalb, hayat malzemesini düşünürken, en büyük bir acze maruz kaldığını hisseder etmez, derhal bir nokta-i istinadı; kezalik, emellerinin tenmiyesi (nemalandırmak) için bir çare ararken, derhal bir nokta-i istimdadı aramaya başlar. Bu noktalar ise, iman ile elde edilebilir. Demek, kalbin sem' ve basara hakk-ı takaddümü vardır.

İhtar: Kalbden maksat, sanevberî (çam kozalağı) gibi bir et parçası değildir. Ancak, bir lâtife-i Rabbaniyedir ki, mazhar-ı hissiyatı vicdan, mâkes-i efkârı dimağdır. Binaenaleyh, o lâtife-i Rabbaniyeyi tazammun eden o et parçasına kalb tabirinden şöyle bir letafet çıkıyor ki, o lâtife-i Rabbaniyenin insanın maneviyatına yaptığı hizmet, cism-i sanevberînin cesede yaptığı hizmet gibidir.

Evet, nasıl ki bütün aktar-ı bedene mâü'l-hayatı neşreden o cism-i sanevberî, bir makine-i hayattır ve maddî hayat onun işlemesiyle kaimdir; sekteye uğradığı zaman cesed de sukuta uğrar.

Kezalik, o lâtife-i Rabbaniye a'mâl ve ahvâl ve mâneviyatın hey'et-i mecmuasını hakikî bir nur-u hayat ile canlandırır, ışıklandırır; nur-u imanın sönmesiyle, mahiyeti, meyyit-i gayr-ı müteharrik gibi bir heykelden ibaret kalır.

وَعَلٰى سَمْعِهِمْ [1]'de عَلٰى'nın tekrarı, kalb ile sem'a vurulan hatemlerin herbirisi müstakil bir nevi delâile ait olduğuna işarettir.

1. Kulakları üzerine de…

Evet, kalbin hatmi, delâil-i kalbiye ve vicdaniyeye aittir. Sem'in hatmi, delâil-i nakliye ve hariciyeye aittir. Ve keza, her iki hatmin bir cinsten olmadığına bir

remizdir.

S - *Kalb* ile *basar*'ın cem' sîgasıyla, *sem*'in müfred suretinde zikirlerinde ne gibi bir hikmet vardır?

C - Kalb ile basarın taallûk ettikleri şeyler mütehalif, yolları mütebayin, delilleri mütefavit, talim ve telkin edicileri mütenevvidir. Sem' ise, kalb ve basarın hilâfına, masdardır. İşittiren ferttir. Cemaatin işittikleri, ferttir. İşiten fert, ferd olur. Bunun için müfred olarak iki cem'in arasına düşmüştür.

S - Kalbden sonra tercihen sem'in zikredilmesi neye binaendir?

C - Melekât ve malûmat-ı kalbiye, alelekser kulak penceresinden kalbe girerler. Bu itibarla, sem', kalbe yakındır. Ve aynı zamanda, cihât-ı sitteden malûmat aldığı cihetle kalbe benziyor. Zira göz, yalnız ön ciheti görür. Bunlar ise her tarafı görürler.

وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ [1]'de, üslûbun tağyiriyle, cümle-i fiiliyeye tercihan cümle-i ismiyenin ihtiyar edilmesi, basar ile görünen delillerin sabit olduklarına, kalb veya sem' ile alınan deliller ise müteceddit ve gayr-ı sabit olduklarına işarettir.

S - خَتَمَ [2] ile غِشَاوَةٌ [3] arasında ne fark vardır ki, خَتَمَ اللّٰهُ [4] isnad edilmiştir. غِشَاوَةٌ isnadsız bırakılmıştır?

1. "Gözlerinde de bir çeşit perde vardır." Bakara Sûresi, 2:7.
2. Mühürledi.
3. Perde.
4. Allah mühürledi.

C - خَتَمَ Allah tarafından onların kesblerine bir cezadır. غِشَاوَةٌ ise, Allah tarafından olmayıp, onların meksubudur. Ve keza, mebde itibarıyla rüyette bir ıztırar vardır; sema'da, tahatturda ihtiyar vardır. Evet, gözün açılmasıyla eşyayı görmemek mümkün değildir. Fakat mesmuatı dinlemekte veya hâtıratı tahattur etmekte bu ıztırar yoktur. غِشَاوَةٌ tâbiri, gözün yalnız ön cihete hâkim ve nâzır olduğuna işarettir ki, eğer bir perde ile o cihetten alâkası kesilse, bütün bütün kör kalır.

Tenkiri ifade eden غِشَاوَةٌ 'deki tenvin, onların gözleri üstündeki perde, malûm olmayan bir perde olup, ondan sakınmak onlar için mümkün olmadığına işarettir.

Câr ve mecrûrun غِشَاوَةٌ üzerine takdim edilmesi, en evvel nazar-ı dikkati onların gözlerine çevirtmekle, kalblerindeki sırları göstermek içindir. Zira göz, kalbin âyinesidir.

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ [1]*Bu cümlenin mâkabliyle cihet-i münasebeti şudur ki:* Evvelki cümledeki kelimat ile, şecere-i küfriyenin dünyaya ait acı semerelerine işaret edilmiştir. Bu cümle ile, o mel'un şecerenin âhirette vereceği semeresi zakkum-u Cehennemden ibaret olduğuna işaret yapılmıştır.

S - Üslûbun mecrâ-yı tabiîsi [2] وَعَلَيْهِمْ عِقَابٌ شَدِيدٌ cümlesi iken, üslûbun muktezası olan şu cümlenin terkiyle وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ cümlesi ihtiyar edilmiştir. Halbuki bu cümledeki kelimeler, nimet ve lezzetler hakkında kullanılan kelimelerdir.

C - Şu güzel kelimeleri hâvi olan şu cümlenin onlara karşı zikredilmesi, bir tehekkümdür (istihza), bir tevbihtir, yüzlerine gülmektir. Yani, onların menfaatleri, lezzetleri ve büyük nimetleri ancak ikabdır.

Menfaat ve faideyi ifade eden وَلَهُمْ [3]deki ل lisan-ı hal ile, "Amelinizin faideli olan ücretini alınız!" diye yüzlerine gülüyor.

"Tatlı" mânâsını tazammun eden عَذَابٌ [4] lâfzı, onların küfür ve musibetleriyle istilzaz ettiklerini tezkir ile, sanki lisan-ı hal ile, "Tatlı amelinizin acısını çekin!" diye tevbih ediyor.

Alelekser büyük nimetlere sıfat olan عَظِيمٌ [5] kelimesi, Cennette nimet-i azîme sahiplerinin hallerini o kâfirlere tezkir ettirmekle, kaybettikleri o nimet-i azîmeye bedel, elîm elemlere düştüklerini ihtar ediyor.

1. Onlar için büyük bir azap vardır. Bakara Sûresi, 2:7.
2. Ahirette ise onları şiddetli bir ikâb kuşatacaktır.
3. Onlar için.
4. Bir azap.
5. Çok büyük.

Sonra عَظِيمٌ kelimesi, tâzimi ifade eden عَذَابٌ 'deki tenvine tekittir.

S - Bir kâfirin mâsiyet-i küfriyesi, mahduttur, kısa bir zamanı işgal ediyor. Ebedî ve gayr-ı mütenahi bir ceza ile tecziyesi adalet-i İlâhiyeye uygun olmadığı

gibi, hikmet-i ezeliyeye de muvâfık değildir; merhamet-i İlâhiye müsaade etmez.

C - O kâfirin cezası gayr-ı mütenahi olduğu teslim edildiği takdirde, kısa bir zamanda irtikâp edilen o mâsiyet-i küfriyenin, gayr-ı mütenahi bir cinayet olduğu altı cihetle sabittir:

Birincisi: Küfür üzerine ölen bir kâfir, ebedî bir ömürle yaşayacak olursa, o gayr-ı mütenahi ömrünü behemehal küfürle geçireceği şüphesizdir. Çünkü kâfirin cevher-i ruhu bozulmuştur. Bu itibarla, o bozulmuş olan kalbin gayr-ı mütenahi bir cinayete istidadı vardır. Binaenaleyh, ebedî cezası, adalete muhalif değildir.

İkincisi: O kâfirin mâsiyeti mütenahi bir zamanda ise de, gayr-ı mütenahi olan umum kâinatın, vahdaniyete olan şehadetlerine gayr-ı mütenahi bir cinayettir.

Üçüncüsü: Küfür, gayr-ı mütenahi nimetlere küfran olduğundan, gayr-ı mütenahi bir cinayettir.

Dördüncüsü: Küfür, gayr-ı mütenahi olan zat ve sıfât-ı İlâhiyeye cinayettir.

Beşincisi: İnsanın vicdanı, zâhiren mütenahi ise de, bâtınen ebede bakıyor ve ebedi istiyor. Bu itibarla, gayr-ı mütenahi hükmünde olan o vicdan, küfürle mülevves olarak mahvolur, gider.

Altıncısı: Zıt, zıddına muânid ise de, çok hususlarda mümasil olur. Binaenaleyh iman, lezaiz-i ebediyeyi ismar ettiği gibi, küfür de âlâm-ı elîmeyi ve ebediyeyi âhirette intaç etmesi, şe’nindendir.

Bu altı cihetten çıkan netice ve gayr-ı mütenahi olan bir ceza, gayr-ı mütenahi bir cinayete karşı ayn-ı adalettir.

S - Kâfirin o cezasının adalete uygun olduğunu teslim ettik. Fakat azapları intaç eden şerlerden hikmet-i ezelîyenin ganî olduğuna ne diyorsun?

C - Kavaid-i esasiyedendir ki, “Ara sıra vukua gelen şerr-i kalil için hayr-ı kesir terk edilmez; terkedildiği takdirde şerr-i kesir olur.” Binaenaleyh, hakaik-i nisbiyenin sübutunu izhar etmek, hikmet-i ezeliyenin iktizasındandır. Bu gibi hakaikin tezahürü, ancak şerrin vücuduyla olur. Şerden, haddi tecavüz etmemek için, terhib ve tahvif lâzımdır. Terhibin vicdan üzerine tesiri, terhibi tasdik etmekle olur. Terhibin tasdiki ise, haricî bir azabın vücuduna mütevakkıftır. Zira vicdan, akıl ve vehim gibi haricî ve ebedî hakikat hükmüne geçmiş bir azaptan yapılan terhible müteessir olur. Öyleyse, dünyada olduğu gibi, âhirette de ateşin vücudundan yapılan terhib, tahvif, ayn-ı hikmettir.

S - Pekâlâ, o ebedî ceza hikmete muvafıktır; kabul ettik. Amma merhamet ve şefkat-i İlâhiyeye ne diyorsun?

C - Azizim! O kâfir hakkında iki ihtimal var. O kâfir, ya ademe gidecektir

veya daimî bir azap içinde mevcut kalacaktır. Vücudun—velev Cehennemde olsun—ademden daha hayırlı olduğu vicdanî bir hükümdür. Zira adem, şerr-i mahz olduğu gibi, bütün musibet ve mâsiyetlerin de merciidir. Vücut ise, velev Cehennem de olsa, hayr-ı mahzdır. Maahaza, kâfirin meskeni Cehennemdir ve ebedî olarak orada kalacaktır.

Fakat kâfir, kendi ameliyle bu duruma kesb-i istihkak etmişse de, amelinin cezasını çektikten sonra, ateşle bir nevi ülfet peyda eder ve evvelki şiddetlerden azade olur. O kâfirlerin dünyada yaptıkları a'mâl-i hayriyelerine mükâfaten, şu merhamet-i İlâhiyeye mazhar olduklarına dair işârât-ı hadîsiye vardır.

Maahaza, cinayetin lekesini izale veya hacaletini tahfif, veyahut icrâ-yı adalete iştiyak için cezayı hüsn-ü rıza ile kabul etmek, ruhun fıtrî olan şe'nidir.

Evet, dünyada, çok namus sahipleri, cinayetlerinin hicabından kurtulmak için, kendilerine cezanın tatbikini istemişlerdir; ve isteyenler de vardır.

8. âyetin tefsiri

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ [1]

1. “İnsanlardan bir kısmı da, mü’min olmadıkları halde, ‘Allah’a ve âhiret gününeinandık’ derler; fakat onlar inanmamışlardır.” Bakara Sûresi, 2:8.

Bu âyetin makabliyle veçh-i nazmı:

Nasıl ki, bir hükümde iki müfredin iştiraki veya bir maksatta iki cümlenin ittihadı atfı icap ettirir. Kezâlik, bir hedefi, bir garazı takip eden iki kıssanın da atıfları belâgatin iktizasındandır. Binaenaleyh, on iki âyetin hülâsasını tazammun eden münafıkların kıssası, kâfirler hakkında geçen iki âyetin meâline atfedilmiştir.

Evet vakta ki, en evvel Kur’ân’ın senâsıyla başlandı. Sonra mü’minlerin medhine intikal etti. Sonra kâfirlerin zemmine incirar etti. Sonra, insanların kısımlarını ikmal etmek için, münafıkların kıssası zikredildi.

S - Kâfirlerin zemmi hakkında yalnız iki âyetle iktifa edilmiştir. On iki âyetin hülâsasıyla münafıklar hakkında yapılan itnab neye binaendir?

C - Münafıklar hakkında itnabı, yani tatvili icap ettiren birkaç nükte vardır:

Birincisi: Düşman meçhul olduğu zaman daha zararlı olur. Kandırıcı olursa daha habis olur. Aldatıcı olursa, fesadı daha şedit olur. Dahilî olursa, zararı daha azîm olur. Çünkü; dahili düşman kuvveti dağıtır, cesareti azaltır. Haricî düşman ise, bilâkis, asabiyeti şiddetlendirir, salâbeti arttırır. Nifakın cinayeti, İslâm üzerine pek büyüktür. Âlem-i İslâmı zelzeleye maruz bırakan nifaktır. Bunun içindir ki, Kur’ân-ı Azîmüşşan, ehl-i nifaka fazlaca teşniat ve takbihatta bulunmuştur.

İkincisi: Münafık olan, mü’minlerle ihtilât ede ede, yavaş yavaş ünsiyet kesb eder, imanla ülfet peyda eder. Gerek Kur’ân’dan, gerek mü’minlerden nifakın kötülüğü hakkındaki sözleri işite işite pis hâletten nefret eder. En nihayet, lisanından kelime-i tevhidin kalbine damlamasına zemin hazırlamak için itnab yapılmıştır.

Üçüncüsü: İstihza, hud’a, ikiyüzlülük, hile, kizb, riya gibi kötü ahlâklar münafıkta var. Kâfirde o derecede yoktur. Bu cihetten münafıklar hakkında itnab yapılmıştır.

Dördüncüsü: Alelekser münafıklar, ehl-i kitaptan oldukları için, şeytanî bir zekâ sahipleri olup, daha hilekâr, daha desiseci olurlar. İşte bu durumdaki münafıklar hakkında itnab, yani tatvîl-i kelâm, ayn-ı belâgattır.

Bu âyetin kelimeleri arasındaki münasebetlere gelelim:

مِنَ النَّاسِ [1]car ve mecrûru, مَنْ kelimesine haber olduğu takdirde, şöyle bir sual varid olur ki: Münafıkların nâstan oldukları bedihîdir. Bu hüküm, mâlûmu ilâm etmekten ibaret kalır.

1. insanlardan…

Elcevap: Malûmdur ki, bir hüküm bedihî olduğu zaman, o hükmün lâzımı kastedilir. Burada kastedilen, o hükmün lâzımı olan taaccüptür. Sanki Kur'ân-ı Azîmüşşan, zımnen "Münafıkların nâstan oldukları acip birşeydir" diyerek, halkı taaccüp etmeye dâvet etmiştir. Zira insan mükerremdir. Mükerrem olan insan, nifaka tenezzül etmez.

S - Madem ki مِنَ النَّاسِ haberdir, niçin مَنْ üzerine takaddüm etmiştir?

C - Madem ki o hükümden taaccüp kastedilmiştir; taaccüb-ü inşaînin şe'ni, kelâmın evvelinde bulunmaktır.

Sonra *nâs* tabirinden birkaç letâif çıkıyor.

Birincisi: Kur'ân'ın, münafıkların şahıslarını tayin etmeyerek umumî bir sıfatla onlara işaret etmesi, Resul-ü Ekremin (a.s.m.) siyasetine daha münasiptir. Zira münafıkların şahıslarının tayiniyle kabahatleri yüzlerine vurulsaydı, mü'minler nefsin desisesiyle vesveseye düşerlerdi. Halbuki vesvese havfe, havf riyaya, riya nifaka müncer olur.

Ve keza, eğer Kur'ân onları tayinle takbih etseydi, "Resul-ü Ekrem (a.s.m.) müterediddittir, etbâına emniyeti yoktur" denilecekti.

Ve keza, bazan kötülük ifşa edilmezse tedricen zail olması ihtimali vardır. Fakat teşhir edildiği takdirde, kötülüğü yapan kimsenin hiddetini tahrik eder, fenalığı daha fazla yapmasına bâis olur.

Ve keza, *nâs* gibi umûmî bir sıfatın nifaka münafi olması, hususî sıfatların daha ziyade münafi olmasına delâlet eder. Zira, insan mükerremdir. Bu gibi rezaleti işlemek insaniyetin şânından değildir.

Ve keza, *nâs* tabiri, nifakın bir taife veya bir tabakaya mahsus olmayıp, hangi taife olursa olsun, insan nev'inde bulunmasıdır.

Ve keza, *nâs* tabiri, nifak bütün insanların haysiyet ve şereflerini ihlâl eden bir rezalet olduğundan, enzâr-ı âmmeyi nifakın aleyhine çevirtmekle izale ve adem-i

intişarına çalışmaları lüzumuna işarettir.

S - يَقُولُ[1] ile اٰمَنَّا[2] nın mercileri bir iken, birisinin müfred, diğerinin cem' sîgasıyla zikirlerinde ne hikmet vardır?

1. Diyor ki.
2. İman ettik.
3. İman ettik derler.

C - Zarif bir letâfete işarettir ki, imanın mevsufu cem' ise de telaffuz eden müfreddir.

يَقُولُ اٰمَنَّا[3] cümlesi, onların iman dâvâlarını hikâyedir. Bu cümlede dâvâlarının reddine iki cihetle işaret edildiği gibi, dâvâlarının takviyesine de iki vecihle ima edilmiştir. Şöyle ki:

يَقُولُ[1] kelimesi, madde cihetiyle onların iman dâvâsının ayn-ı itikad olmayıp ancak kuru bir sözden ibaret olduğuna işarettir. Kezâlik, muzari sîgasıyla zikrinde, onları aleddevam yaptıkları müdafaaya sevk eden, vicdanî bir sebep değildir, ancak halka karşı bir riyakârlık olduğuna işarettir.

Dâvâlarının takviyesine yapılan işaretler ise, اٰمَنَّا[2] fiil-i mazînin hey'etinden "Biz ehl-i kitap cemaatleri, eskiden beri mü'miniz. Şimdi imandan geri kalmamıza imkân yoktur" gibi takviye edici bir delil tereşşuh ettiği gibi, cem'e râci olan نَا zamirinden de "Bizler bir fert gibi değiliz, ancak muhteşem bir cemaatiz. Yalana tenezzül etmeyiz" gibi ikinci bir takviye daha çıkıyor.

بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ[3] Kur'ân-ı Kerim, hikâye ettiği şeyleri ya aynıyla alır veya meâlinin ahzıyla veyahut ibaresinin telhisiyle bir tasarruf yapar. Birinci ihtimale göre, onların erkân-ı imaniyeden yalnız bu iki rüknü izhar etmeleri, rükünlerin en mühimlerini izhar etmekle sadakatlerini göstermeye işarettir. Ve aynı zamanda, onlardan en ziyade kabule şayan, zûumlarınca bu iki rükündür. İkinci ihtimale nazaran, Cenâb-ı Hakkın, imanın rükünleri içinde kutup sayılan bu iki rüknü tahsis etmesi, onların kuvvetle iddia ettikleri iman, dine iman olmadığına işarettir. Çünkü bu iki rüknün de muktezasına amel ve itikad etmemişlerdir. بِ 'nin tekrarı, her iki rükne olan imanın bir cihetten olmadığına işarettir. Çünkü, Allah'a iman, Allah'ın vücud ve vahdetine imandır. Yevm-i âhirete iman ise, o günün hak olduğuna ve muhakkak geleceğine imandır.

1. Diyor ki.
2. İman ettik.
3. Allah'a ve âhiret gününe.

S – وَمَاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ[1]: اٰمَنَّا[2] ’ya müşabih olan وَمَا اٰمَنُوا[3] ’ya tercihen وَمَاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ olarak cümle-i ismiye ile denilmesinde ne hikmet var?

C - *Birincisi:* Her iki اٰمَنَّا arasında görülen zâhirî tenakuzdan içtinap etmek içindir.

İkincisi: اٰمَنَّا ihbar değildir, inşadır. İnşa, nefiy ile tekzip edilemediğinden وَمَااٰمَنُوا denilmemiştir.

Üçüncüsü: اٰمَنَّا cümlesinden zımnen istifade edilen نَحْنُ مُؤْمِنُونَ[4] cümlesine nefiy ve tekzibi ircâ için وَمَاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ denilmiştir.

1. “Onlar mü'min değiller, inanmadılar.” Bakara Sûresi, 2:8.
2. İman ettik.
3. İman etmediler.
4. Biz mü’minleriz.

Dördüncüsü: Onların adem-i imanlarının devamına delâlet etmek için cümle-i ismiye ihtiyar edilmiştir.

S - Nefyi ifade eden مَا cümlenin evvelinde bulunduğu halde, cümleden istifade edilen devamı nefyetmeye delâlet etmediğinden hikmet nedir?

C - Nefiy, kesif bir harfin medlûlüdür. Devam ise, cümle-i ismiyenin heyet-i hafifesinden istifade edilen bir mânâdır. Binaenaleyh, kesif kesife, yani nefiy, imâna daha karibdir.

S - وَمَاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ ’deki haber üzerine harf-i cer olan ب ’nin duhulü neye işarettir?

C - Onların zahiren imanları varsa da, hakikatte imana ehil ve lâyık insanlar olup, mü’minîn sınıfından addedilmediklerine delâlet için مَا ’nın haberi üzerine ب dahil olmuştur.

9-10. âyetlerin tefsiri

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ
اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ
اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ [1]

Bu âyet, bütün cümleleriyle nifaka hücum ederek, münafıkları tevbih, takbih, tehdit, tâyib etmekle, evvelce اٰمَنَّا [2] dedikleri kavli, ne maksada ve ne illete binaen söylediklerini ve nifakın en birinci cinayeti olan hud'a ve hilelerini beyan etmektedir.[3]

Evvelen, nifakın birinci cinayeti olan hud'aya ait يُخَادِعُونَ [4] 'den يَكْذِبُونَ [5] 'ye kadar yedi cümleye terettüp eden müteselsil neticeleri nazara almak lâzımdır

Birincisi: Allah'ı kandırmak gibi muhal bir şeyin talebinde bulundukları için tahmik edilmişlerdir.

İkincisi: Menfaat niyetiyle kendilerine zarar dokundurdukları için tesfih edilmiştir.

Üçüncüsü: Menfaati mazarattan tefrik edemedikleri için techil edilmişlerdir.

1. "Allah'ı ve mü'minleri güya aldatmaktadırlar. Halbuki onlar yalnız kendilerinialdatırlar da farkında bile olmazlar. Onların kalblerinde nifak hastalığı vardır. Kötülük işleyerek hastalıklarını tedavi etmeyeçalıştıkları için Allah da onların o hastalıklarını arttırmıştır.Âyetlerimizi yalanlayıp durmaları yüzünden onlara pek acı bir azapvardır." Bakara Sûresi, 2:9-10.
2. İman ettik.
3. Nifaktan doğan cinayetler şunlardır: Hud'a, ifsad, mü'minleri sefihlikle itham ve onlarla istihza etmek.
4. Aldatırlar.
5. Yalan söylerler.

Dördüncüsü: Tıynetleri pis, sıhhatlerinin madeni hasta, hayat menbaları ölmüş, vesaire gibi rezaletleriyle terzil edilmişlerdir.

Beşincisi: Şifanın talebiyle marazlarını ziyade ettikleri için tezlil edilmişlerdir.

Altıncısı: Elemden maada birşeyi intaç etmeyen kavî bir azapla tehdit edilmişlerdir.

Yedincisi: İnsanlarca alâmetlerin en çirkini olan kizb ile teşhir edilmişlerdir.

Sonra bu yedi cümlenin arasındaki intizam ve irtibatın, şöyle bir tasvirle dinlenmesi lâzımdır:

Bir şahıs bir şahsı, nasîhatle fena bir şeyden men etmek üzere şöyle tevcih-i

kelâmda bulunur: “Ey kişi! Aklın varsa şu yapmak istediğin şey muhaldir, hem nefsine zarardır. Hem iyiyi kötüyü tefrik edecek bir hissin yok mudur? Anlaşılan, hakikatı hurafe, tatlıyı acı gösteren seciyende bir hastalık vardır. Şüphesiz o hastalıktan kurtulup şifayab olmak istiyorsun. Fakat senin bu halin, o hastalığı izale değil, tezyid ediyor. Eğer bu halinle bir lezzet, bir zevk istersen, en şedit bir elemi intaç eden bir azap eline geçer. En nihayet sarhoşluktan ayrılıp, kötü halinden vazgeçmediğin takdirde, fesadın başkalara geçmemek üzere hortumun üzerine, bir damganın vurulmasıyla seni teşhir ve ilân etmek lâzımdır.”

Kezalik, Cenâb-ı Hak, münafıkları nifaktan zecr ve men için kötü hallerini şöylece nakletmekle yüzlerine vuruyor:

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ: Yani, hile ile Allah’ı kandırmak istiyorlar. Zira Resul-ü Ekrem (a.s.m.) Allah’ın elçisidir. Ona yapılan hile Allah’a racidir. Allah’a yapılan hile ise muhaldir. Muhali talep etmek hamakattir. Böyle hayvancasına hamakat, taaccübü muciptir.

وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُمْ: Yani, onlar ancak nefislerine hile yapıyorlar; zira fiillerinde nef’ değil, zarar vardır. Bu zarar da nefislerine racidir. Nefislerine zarar veren, ancak süfeha kısmıdır.

وَمَا يَشْعُرُونَ: Yani, nef’ ve zararı tefrik edecek bir hisse malik değillerdir. Bu ise cehaletin en edna ve en aşağı bir derekesine düştüklerine işarettir.

فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ: Yani, nifak ve hasetten kalblerinde, ruhlarında öyle bir maraz vardır ki, o maraz, hakkı bâtıl, hakikati hurafe telâkki etmeye sebeptir. Zaten fasit bir kalbden, bozuk bir ruhdan böyle rezaletlerin çıkması bedihîdir.

فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا: Yani, eğer onlar yaptıkları fenalıkla gayz ve hasetlerini izale için bir deva, bir ilâç talebinde iseler, o zannettikleri ilâç, kalblerini, ruhlarınıbozan bir zehirdir. Zehirle kendi tedavisine çalışan, elbette zelildir. Evet, kırık ve yaralı bir el ile intikamını almak isteyen, yarasının artmasına hizmet eden bir miskindir.

وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ: Yani, eğer onlar bir zevk, bir lezzet talebinde iseler, şu nifaklarında pek çok maâsî olduğu gibi, muvakkat bir lezzet bile yoktur. O nifak,

ancak dünyada şedit bir elemi, âhirette de en şedit bir azabı intaç edecek bir dalâlettir.

بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ : Yani, yaptıkları kizbden pişman olup, nedamet etmedikleri takdirde, beynennas yalancılıkla teşhir ve bir alâmetle tevsimleri lâzımdır ki, başkalar onlara itimad edip marazlarına maruz kalmasınlar.

Mezkûr cümlelerin eczaları arasında bulunan irtibat ve intizamın beyanına gelelim:

Münafıkların yaptıkları hileden takip edilen gayenin muhal olduğuna ve o muhaliyeti göz önüne getirip çirkin bir şekilde gösterilmesine tasrih edilmek üzere يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا [1] cümlesinde münafıkların amelinden (müşareket babından) muzari sîgasıyla *hud*'a ünvanıyla tabir edilmiştir.

Ve keza, makamın iktizası hilâfına اَلنَّبِيُّ [2] 'ye bedel اَللّٰهَ ve اَلْمُؤْمِنُونَ [3] 'ye bedel وَالَّذِينَ اٰمَنُوا [4] zikredilmiştir. Çünkü يُخَادِعُونَ [5] 'nin maddesinden nefret çıkar. Sîgasından devam ve istimrar çıkar. Babından müşareket çıkar. Müşareket ise müşakeleti, yani mukabele-i bilmisli icap eder. Müşakelet ise onların seyyielerine karşı seyyie ile mukabele edileceğini istilzam eder. Demek onların devam ile yaptıkları şu kötü fiil, nefisleri titreten bir nefreti intaç ettiği gibi, takip ettikleri garazın da akim kaldığına delâlet eder.

1. "Allah'ı ve O'na inananları aldatmaya çalışırlar." Bakara Sûresi, 2:9.
2. Nebî, Hz. Peygamber.
3. Mü'minler.
4. İman edenler ki.
5. Onlar aldatırlar.

اَللّٰهُ kelimesinin tasrihinden de garazlarının muhal olduğuna delâlet vardır. Çünkü Resul-ü Ekreme (a.s.m.) yapılan hud'a Allah'a racidir. Allah ile pençeleşmek isteyen düşer.

[1] وَالَّذِينَ اٰمَنُوا : اَلَّذِينَ 'nin iphamını izale etmek için sıla olarak iman sıfatının ihtiyar edilmesi, onların iman cihetiyle kendilerini sevdirerek mü'minlerden addetmek istemiş olduklarına işarettir. Ve keza nur-u imanla akılları münevver olan mü'minlerin dirayetinden hilelerinin gizli kalmamasına bir îmâdır.

وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُمْ [2]: Bu cümledeki hasr, kemal-i sefahetlerine

işarettir. Zira mü’minlere zarar verdirmek için yaptıkları muamele mâkûse olup, onlar baltayı nefislerine vurmakla, sanki o hud’ayı bizzat nefislerine yapmakla sefahetlerini ilân etmişlerdir. يَخْدَعُونَ[3] ’nin يَضُرُّونَ[4] ’ye tercihi, yine onların sefahetlerine işarettir. Çünkü ashab-ı ukûl arasında kasten nefsine zarar veren vardır. Fakat amden kendisiyle hud’a eden yoktur, meğer ki insan suretinden çıkmış ola...

أَنْفُسَهُمْ[5] Bu ünvan, onların pek aziz ve sevgili olan nefislerini memnun etmek üzere bir hazz-ı nefsânî kazanmak niyetiyle yaptıkları nifak, aksul-amel kabilinden bir zakkum-u esmar olduğuna işarettir.

1. İman edenler ki.
2. “Onlar ancak kendilerini aldatırlar.” Bakara Sûresi, 2:9.
3. Aldatırlar.
4. Zarar verirler.
5. Kendilerine.

S - Bu cümledeki hasırdan anlaşılır ki, onların hud’a ve nifakları İslâmiyete ve âlem-i İslâma zarar vermemiştir. Halbuki âlem-i İslâmın unsurları, onların öldürücü zehir gibi intişar eden nifak şubelerinden gördüğü zararları, hiçbir şeyden görmemiştir.

C - Âlem-i İslâmda görünen zararlar ancak onların bozulmuş tabiatlarından, tefessüh etmiş fıtratlarından, taaffün etmiş vicdanlarından neş’et ve intişar etmiştir. Yoksa onların arzu ve ihtiyarlarıyla yaptıkları hud’a ve hilelerin neticesi değildir. Çünkü onların hileleri Cenâb-ı Hakka, Peygamber-i Zişana (a.s.m.), cemaat-ı müslimîne yapılan bir muameledir. Allah, o muameleye âlimdir. Peygamber-i Zişan da (a.s.m.) vahiyle vakıftır. Cemaat-i müslimînce de imanî bir şiddet-i zekâ sayesinde, o gibi hileler tesettür edip, gizli kalamaz. Demek onların âlem-i İslâma vurdukları balta, dönüp kendi başlarını parçalamıştır. Çünkü aldanan, cemaat-i müslimîn değildir. Ancak aldanan, aldatandır.

وَمَا يَشْعُرُونَ[1]: Yani, onlar yaptıkları hilenin nefislerine raci olduğunu hissetmiyorlar. Bu fezleke onların cehaletini ilân ediyor. Çünkü ukalâdan değildirler. Çünkü onların bu işi ukalâ işi değildir. Ve keza, hayvan sınıfına da benzemiyorlar. Çünkü hayvanlar zararlı olan şeyleri hissettikleri zaman çekinirler. Demek bunlar, hiss-i hayvanîden de mahrumdurlar. Öyleyse bunlar, ihtiyarları ve şuurları olmayan cemadat nev’ine dahildirler.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ[2]: Bu cümlenin, makabliyle veçh-i irtibatı: Vakta ki onlar, şuur hissini istihdam ederek muhakeme-i akliye ile amel etmediler; anlaşıldı ki, ruhlarında bir maraz vardır. Ve lâakal onun zararlı bir maraz olduğunu bilmeleri

lâzımdır ki, o marazdan sâdır olan hükümlere itimat etmesinler. Çünkü o maraz, hakikatleri tağyir etmekle acıyı tatlı, çirkini güzel göstermek şanındandır.

1. “Farkına varmıyorlar.” Bakara Sûresi, 2:9.
2. “Onların kalplerinde hastalık vardır.” Bakara Sûresi, 2:10.

Zarfiyeti ifade eden فِي lâfzından anlaşılır ki, onların marazları kalbin sathında değildir. Ancak kalbin melekûtunda, yani içyüzünde kâin bir marazdır. “Kalb” ünvanından anlaşılır ki, kalbin sathında bulunan bir hastalık, bütün a’mâl-i bedeniyeyi sekteye uğrattığı gibi, kalbin içyüzü de nifakla hastalandığı zaman, ef’âl-i ruhiye tamamen istikamet üzerine hareket edemez. Çünkü hayatın mihveri ve makinası ancak kalbdir.

فِي قُلُوبِهِمْ [1] kelâmının مَرَضٌ [2] kelimesi üzerine takdimi iki cihetle hasrı ifade eder. Biri: Maraz başka uzuvlarda değil, ancak kalblerdedir. Diğeri: O kalbler de ancak münafıkların kalbleri olup, başkaların kalbleri değildir. Bu iki hasırdan târiz suretiyle anlaşılır ki, nur-u imanın, insanın bütün ef’al ve âsârına sıhhat ve istikameti vermek, şanındandır. Ve yine anlaşılır ki, fesad kalbdedir. Birşeyin esası, kalbi bozuk olursa teferruatını tamir etmek bir faideyi teşkil etmez. Ve yine anlaşılır ki, fıtrattan hakikat çıkar. Fıtrat, hakikatlere merci bir masdardır. Fesat ve harap ise ârızî bir marazdır. Çünkü eşyada asıl sıhhattir. Maraz ise ârızîdir. Binaenaleyh, onlar, “Nifak ve fesadımız fıtrîdir. İhtiyarî olmadığından mûcib-i ceza değildir” diye itizarda bulunamazlar. Tenkiri, meçhuliyeti ifade eden tenvin ise, o maraz pek gizli olduğundan ne görünmesi ve ne de tedavisi mümkün olmadığına işarettir.

Beşinci cümleyi teşkil eden فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا [3]’nin, makabliyle vech-i irtibatı ile eczası arasındaki cihet-i intizama gelince: Evet, vakta ki münafıklar yaptıkları amelden bir maraz olduğu kanaatiyle içtinap etmediler, bilâkis o amellerini istihsan ederek o marazın fazlaca talebinde bulundular; Cenâb-ı Hak da talepleri üzerine onların marazlarını arttırdı.

1. “Kalplerinde.” Bakara Sûresi, 2:10.
2. “Bir hastalık.” Bakara Sûresi, 2:10.
3. “Allah onların hastalıklarını artırdı.” Bakara Sûresi, 2:10.

S - فَزَادَ [1]’deki ف makablinin mabadine sebep olduğunu ifade eder. Halbuki buradaki marazın vücudu, marazın ziyadesine sebep değildir.

C - Vakta ki, onlar marazlarını teşhis edip tedavisi talebinde bulunmadılar; sanki, ihmallik yüzündenziyadesini talep etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da mü’minlerin zaferiyleonların ümitlerini ye’se çevirmiştir ve Müslümanların

galebesiyle onların husumetlerini haset ve kine kalb etmiştir. Sonra da onların maruz kaldıkları o yeis ve kinden doğan korku, za'fiyet ve zillet emrazlarını onların kalblerine istilâ ettirmekle marazlarını ziyadeleştirdi.

S - Kur'ân-ı Kerimin bu cümlede *maraz* kelimesini mef'ul değil, temyiz şeklinde kullanması neye işarettir?

C - Münafıkların batınî ve kalbî olan marazları, sanki zahire çıkmış ve bütün amellerine ve fiillerine sirayet etmekle, onların vücutları tamamıyla maraz kesilmiş olduğunu ifade etmek için, مَرَضًا[2] kelimesi, temyiz olarak kullanılmıştır. Evet, مَرَضًا kelimesi mef'ul olduğu takdirde bu mânâyı ifade etmez. Çünkü o vakit ziyadelik, yalnız maraza taallûk eder.

Altıncı cümleyi teşkil eden وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ[3]'in vech-i irtibatı ise: Menfaati ifade eden ل'dan anlaşılır ki, münafıkların menfaati ya dünyada elîm bir azaptır, veyahut ahirette şedît bir elemdir. Bunlar ise menfaat değildir. Öyleyse menfaatleri muhaldir.

1. Artırdı.
2. Bir hastalık.
3. "Onlar için çok acı bir azap vardır." Bakara Sûresi, 2:10.

S - *Elîm*, "müteellim" mânâsınadır. Müteellim ise şahsın sıfatıdır. Binaenaleyh azabın, *elîm* ile vasıflandırılmasında ne hikmet vardır?

C - Azap onların vücutlarını öyle kaplar ve cesetlerini öyle ihata eder ve batınlarına öyle nüfuz eder ki, sanki onların vücutları bir azap külçesi kesilir. Onların cesetlerinden, azaptan mâada birşey görünmez olur. Hatta o azap külçesinden fışkıran ah'lar, fizarlar, teellümler, sanki nefs-i azaptan neş'et ederler. Yani çağıran, bağıran, müteellim olan, ayn-ı azap olduğu sanılır.

Yedinci cümleyi teşkil eden بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ[1]'nin vech-i irtibatı:

1. "Söylemiş oldukları yalanlar sebebiyle.." Bakara Sûresi, 2:10.

Münafıkların azaplarının, mezkûr cinayetleri arasında yalnız kizb ile vasıflandırılması, kizbin şiddet-i kubh ve çirkinliğine işarettir. Bu işaret dahi, kizbin ne kadar tesirli bir zehir olduğuna bir şahid-i sadıktır. Zira kizb, küfrün esasıdır. Kizb, nifâkın birinci alâmetidir. Kizb, kudret-i İlâhiyeye bir iftiradır. Kizb, hikmet-i Rabbaniyeye zıttır. Ahlâk-ı âliyeyi tahrip eden, kizbdir. Âlem-i İslâmı zehirlendiren, ancak kizbdir. Âlem-i beşerin ahvâlini fesada veren, kizbdir. Nev-i beşeri kemalâttan geri bırakan, kizbdir. Müseylime-i Kezzab ile

emsalini âlemde rezil ve rüsvây eden, kizbdir.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, bütün cinayetler içinde tel'ine, tehdide tahsis edilen, kizbdir.

Bu âyet, insanları, bilhassa Müslümanları dikkate dâvet eder.

Sual: Bir maslahata binaen kizbin caiz olduğu söylenilmektedir. Öyle midir?

Cevap: Evet, kat'î ve zarurî bir maslahat için bir mesağ-ı şer'î vardır. Fakat hakikate bakılırsa, maslahat dedikleri şey bâtıl bir özürdür. Zira usûl-i şeriatta takarrur ettiği vecihle, mazbut ve miktarı muayyen olmayan birşey, hükümlere illet ve medar olamaz; çünkü, miktarı bir had altına alınmadığından sû-i istimale uğrar. Maahaza, birşeyin zararı menfaatine galebe ederse, o şey mensuh ve gayr-ı muteber olur. Maslahat, o şeyi terk etmekte olur.

Evet, âlemde görünen bu kadar inkılâplar ve karışıklıklar, zararın, özür telâkki edilen maslahata galebe etmesine bir şahittir.

Fakat kinaye veya târiz suretiyle, yani gayr-ı sarih bir kelimeyle söylenilen yalan, kizbden sayılmaz.

Hülâsa, yol ikidir: Ya sükût etmektir; çünkü söylenilen her sözün doğru olması lâzımdır. Veya sıdktır; çünkü İslâmiyetin esası, sıdktır. İmanın hassası, sıdktır. Bütün kemalâta îsal edici, sıdktır. Ahlâk-ı âliyenin hayatı, sıdktır. Terakkiyatın mihveri sıdktır. Âlem-i İslâmın nizamı, sıdktır. Nev-i beşeri kâbe-i kemalâta îsal eden sıdktır. Ashab-ı Kiramı bütün insanlara tefevvuk ettiren, sıdktır. Muhammed-i Hâşimî Aleyhissalâtü Vesselâmı meratib-i beşeriyenin en yükseğine çıkaran, sıdktır.

11-12. âyetlerin tefsiri

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لاَ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلاَ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ [1]

Bu âyetin evvelki âyetle veçh-i irtibatı: Vakta ki, münafıkların nifakından neş'et eden cinayetlerinin birincisini teşkil eden, nefislerinezulmetmekle hukukullaha tecavüzleri olan cinayet zikredildikten sonra mezkûr cinayetlerinin ikincisini teşkil eden hukuk-u ibâda tecavüz etmekle aralarına fesat ilka etmek cinayetleri dahi mevki-i münasipte zikredilmiştir.

Sonra وَاِذَا قِيلَ [2] cümlesi münafıkların kıssasına ve hikâyesine dahil olduğu cihetle وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ [3] 'deki يَقُولُ [4] 'ye bağlıdır, mânâ ve meâlce يُخَادِعُونَ [5] 'ye nazırdır. Haddizatında dahi يكْذِبُونَ [6] 'ye merbuttur. Üslûbun tağyiri ise, yani kaziye-i hamliye yerine kaziye-i şartiyenin irâdı, يكْذِبُونَ ile وَاِذَا قِيلَ arasında birkaç cümlenin mukadder olduğuna bir emaredir. Takdir-i kelâm şöyle olsa gerektir: "Yalan söyledikleri zaman fitneyi ika ediyorlar. Fitneyi ika ettikleri zaman ifsat ediyorlar. Nasihat edildikleri vakit kabul etmiyorlar. Fesat yapmayın denildiği zaman, 'Biz ancak ıslaha çalışıyoruz' diyorlar."

1. "Onlara 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' dendiği zaman, 'Biz ancak ıslah ediciyiz' derler. "Dikkat edin, asıl bozguncular onlardır; fakat farkında değildirler." Bakara Sûresi, 2:11-12.
2. "Denildiği zaman.." Bakara Sûresi, 2:11.
3. "İnsanlardan bazıları şöyle der." Bakara Sûresi, 2:8.
4. Der, söyler.
5. Aldatırlar.
6. Yalan söylerler.

Bu âyetin ihtiva ettiği mezkûr ve gayr-ı mezkûr cümleler arasındaki veçh-i irtibat bir misalle izah edilecektir. Şöyle ki:

Bir insan tehlikeli bir yola sülûk ettiği zaman, en evvel "Senin bu yolun seni felâkete götürüyor, bu yoldan vazgeç" diye nasihat edilir. O insan vazgeçmediği takdirde şiddetle zecir ve nehyedilir ve aynı zamanda "Umum halkın nefret ve kahrına uğrarsın" diye tehdit edildiği gibi, "Ebna-yı cinsine zulmetmiş olursun" diye şefkat-i cinsiyeye de dâvet edilir.

Eğer o insan, sarhoşlar gibi inatçı ve kafasız ise, kendisine yapılan nasihat ve zecr ve nehiyleri müdafaa etmekle mukabele eder ve “Benim mesleğim haktır; ne senin hakk-ı itirazın var ve ne de benim senin nasihatlerine ihtiyacım var” diye serkeşliğe başlar.

Eğer o insan iki yüzlü ise, bir cihetten nasihat edenleri kandırır ve ilzama çalışır. Diğer cihetten de “Ben ıslah edici bir insanım” diye mesleğini *hak* göstermeye devam eder. Ve aynı zamanda “Islah benim hakiki bir sıfatım olup, bilâhare hasıl olmuş bir sıfat değildir” diye dâvâsını tekit ve te’yid eder.

Bundan sonra eğer o insan mesleğinde ısrarla nasihatları kabul etmezse anlaşılır ki, onun ıslahına hiçbir çare ve hiçbir deva yoktur. Yalnız onun fesadı halka sirayet etmemek için, mesleğinin muzır ve fena olduğunu ilân etmek lâzımdır ki, herkes ondan tahaffuz etsin. Zira o insan aklını çalıştırmıyor, şuurunu istihdam etmiyor ki, böyle zahir olan birşeyi hissedebilsin.

İşte bu misaldeki cümlelerin arasındaki münasebetlere dikkat edilirse, mezkûr âyetin cümleleri arasında bulunan münasebet halkaları güzelce görünecektir. Evet, aralarında öyle fıtrî bir nizam vardır ki, îcaz ve ihtisarından, i’câzın yüksek sesleri işitilir.

Mezkur âyetin herbir cümlesinin heyetindeki vech-i intizam:

Evet, kat’iyeti ifade eden وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ[1]’deki اِذَا kötü ve fena şeyleri men’ ve nehyetmek lâzım ve vacip olduğuna işarettir. Failin terkiyle, sîga-yı meçhul ile zikredilen قِيلَ[2] kötü birşeyi nehyetmek farz-ı kifâye olduğuna işarettir.

1. “Onlara denildiği zaman.” Bakara Sûresi, 2:11.
2. Denildi.

Menfaat ve lûtfu ifade eden لَهُمْ[1] ’deki ل yapılacak nehiylerin, tahkir ve tahakküm suretiyle değil, ancak nasihat tarzıyla lâzım olduğuna işarettir.

لاَ تُفْسِدُوا[2] şöyle bir kıyas-ı istisnaîye işarettir ki: “Böyle yapmayın, aksi takdirde karışıklıklar meydana gelir. İnsanlar arasında itaat rabıtası kesilir. Adalet, ihtilâle inkılâp eder. İttifak ve ittihadın ipleri kopar. Fesat doğmaya başlar. Öyleyse, böyle yapmayın ki fesat olmasın.”

فِى الْاَرْضِ[3] nehyi tekit, zecri idame ettiriyor. Çünkü nasihat muvakkat olduğu için inzicarın devamı lâzımdır. Bu da vicdanın heyecana getirilmesiyle olur. Bu dahi ya şefkat-i cinsiyenin uyandırılmasıyla veya nefret-i umumiyeye maruz

kalmak korkusuyla olur. Evet فِى الْاَرْضِ kelimesi her iki ciheti de temin eder. Zira اَلْاَرْضِ[4] kelimesi, lisan-ı haliyle, “Sizin bu fesadınız nev-i beşere sirayet eder. Nev-i beşerin, bilhassa fakirlerin ve masumların sizlere kötülüğü nedir ki, onlara karşı böyle fenalıkta bulunuyorsunuz? Şefkat-i cinsiyeniz yok mudur? Niçin merhamet etmiyorsunuz? Evet, teslim ettik ki, sizin şefkat-i cinsiyeniz yoktur. Hiç olmazsa nefret-i umumiyeden korkunuz” diye onları ikaz ediyor.

1. Onlara.
2. Fesad çıkarmayın.
3. Yeryüzünde.
4. Yeryüzü.

S - Onların maksatları umum insanlar değildir. Niçin onların fesadı bütün insanlara sirayet etsin?

C - Evet, siyah bir gözlüğü takan adam herşeyi siyah ve çirkin görür. Kezalik, basiret gözü de nifakla perdelenirse ve kalb küfürle peçelenirse, bütün eşya çirkin ve kötü görünür. Ve bütün insanlara, belki kâinata karşı bir buğz ve bir adâvete sebep olur. Hem de küçük bir dişlinin kırılmasıyla büyük bir makine müteessir olduğu gibi, bir şahsın nifakıyla heyet-i beşeriyenin intizamı müteessir olur.

Zira adalet, intizam, İslâmiyet ve itaatle olur. Maalesef onların serptikleri zehirler tabakadan tabakaya intikal ede ede bu zillet ve sefaleti ismar etmiştir.

قَالُوا اِنَّمَانَحْنُ مُصْلِحُونَ: Yani, “Halkı ifsat etmeyin denildiği zaman ‘Bizler ancak ıslah edici insanlarız’ iddiasında bulundular.”

اِنَّمَا’da iki hâsiyet var:

Birincisi: Dahil olduğu hükmün hakikaten veya iddiâen malûm olması lâzımdır. Bu hâsiyetten, nasihat edenleri tezyif etmeye ve cehaletlerine olan sebatlarını izhar etmeye bir remiz vardır. Yani, “Bizim ıslah edici olduğumuz malûmdur; binaenaleyh mesleğimizde sebat ederiz, nasihatlere kulak vermeyiz.”

İkinci hâsiyet, hasrdır. Bu hasrdan dahi, onların salâhlarına hiçbir fesadın karışmamış olduğuna bir remiz vardır ki, bu remizden onların salâhlarına fesat karışıyor diye mü’minlere bir tariz vardır.

Sebat ve devamı ifade eden ism-i fail sigasıyla مُصْلِحُونَ[1]’nin نُصْلِحُ[2]’ye tercihen zikredilmesi, salâhlarının sabit ve daimî bir sıfat olduğundan şimdiki halleri de ayn-ı salâh olduğuna işarettir. Sonra onlar, bu kelâmlarında da

münafıklık ediyorlar. Zira, batınen fesatlarını salâh addettikleri gibi, zahiren “Bu amelimiz mü’minlerin salâh ve menfaatleri içindir” diye mürâilik yapıyorlar.

أَلاَ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ[3]: Bu âyetin makabliyle vech-i irtibatı:

1. Islah ediciler.
2. Islah ederiz.
3. “Kesin olarak biliniz ki, onlar ancak kötülük yayan bozgunculardır. Fakat farkında değildirler.” Bakara Sûresi, 2:12.

Evvelki âyette münafıklardan hikâye edilen bazı mânâlar ve iddialar vardır. Meselâ münafıklar mesleklerini terviç ve teşvik etmişlerdir. Salahı kendilerine ispat ve salâhın daimî bir sıfatları olduğunu iddia etmişlerdir. Ve amellerinin salâha münhasır olduğu ve salâhlarına hiçbir fesadın karışmamış olduğu ve bu hükmün malûm hükümlerden bulunduğu iddiasında bulunmuşlardır. Ve mü’minlere târizde bulunarak mü’minlerden kendilerine nasihat edenleri teçhil etmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerim dahi münafıkların şu mezkûr iddialarını cerh ve akslerini ispat etmek üzere şu cümlede bazı hükümler serdetmiştir. Ezcümle:

Fesat, münafıklara isnat ve ispat edilmiştir. Ve onların, müfsitlerin hakikatiyle ittihat ettiklerine işaret edilmiştir. Ve fesadın münafıklara münhasır olduğuna ve bu hükmün sabit bir hakikat bulunduğuna işaretler yapılmıştır. Ve onların muzır olmalarıyla halk ikaz edilmiştir. Ve onların hisleri nefyedilmekle teçhil edilmişlerdir.

Evet, fena birşeye düşmemek için kullanılmakta olan ikaz âleti denilen أَلاَ ile onların dâvâları halkın nazarında tezyif ve iptal edilmiştir. Tahkiki ifade eden اِنَّ ile, dâvâlarında iddia ettikleri hakkaniyet ve malûmiyet reddedilmiştir. Hasrı ifade eden هُمْ[1] onların اِنَّمَا ve نَحْنُ[2] ile mü’minlere karşı yaptıkları târizi cerh edici bir mukabeledir. Cins ve hakikati ifade eden اَلْمُفْسِدُونَ[3] deki harf-i tariften anlaşılır ki, onlar müfsitlerin hakikatıyla ittihat etmişlerdir.

Şuurdan mahrum olduklarını ifade eden وَلٰكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ[4] cümlesi, onların zu’umlarınca dâvâlarının malumiyeti dolayısıyla nasihate ihtiyaçları olmadığına ve nasihat edenleri tezyif ettiklerine karşı bir müdafaadır.

1. Onlar (bk. n-ḥ-v: Zamir).
2. Biz.
3. Bozgunculuk yapanlar.
4. “Fakat farkında değildirler.” Bakara Sûresi, 2:12

13. âyetin tefsiri

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ قَالُوٓا أَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ أَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ وَلٰكِنْلَايَعْلَمُونَ [1]

Yani, “Halkın imana geldikleri gibi siz de imana geliniz, diye imana dâvet edildikleri zaman, ‘Süfeha takımının imana geldiği gibi biz de mi imana geleceğiz?’ diye cevapta bulunurlar. Fakat süfeha takımı ancak ve ancak onlardır; lâkin bilmiyorlar.”

Bu âyeti makabliyle rabt ve nazm eden cihetlere gelince: Bu iki âyet münafıkların cinayetlerini hikâye ettiği gibi, onlara hem nasihat, hem irşad vazifesini de görüyor. Binaenaleyh, bu iki âyetin arasındaki atıf, ya onların mü’minlere isnat ettikleri sefahet cinayetini kendilerinin arzda yaptıkları ifsat cinayetine atıftır, veyahut emr-i bilmârufu tazammun eden ikinci âyet, nehy-i anilmünkeri ifade eden birinci âyete atıftır. Demek bu iki âyet arasındaki cihetü’l-vahdet, ya cinayettir veyahut irşaddır.

Bu âyetteki cümlelerin arasındaki cihet-i irtibat ise:

Vakta ki وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ [2] cümlesiyle farz-ı kifâye olan nasihat vazifesi ifa edilmek üzere kâmil insanlardan ibaret olan cumhur-u nasa ittibaen, hâlis bir imana dâvet edildikleri zaman, onların enaniyet-i cahiliyeleri heyecana gelerek قَالُوٓا أَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ [3] deyip gurur ve inatlarında ısrar ettiler ve “Dâvâmız haktır ve bizler hak üzereyiz” diye bâtıl ve inatçıların âdeti gibi bâtıl dâvâlarını hak ve cehaletlerini ilim iddia ettiler. Çünkü onların nifakla kalpleri fesada uğramıştır. Şüphesiz fâsit olan bir kalb, gururlu olur ve ifsadata meyleder. Binaenaleyh, onlar kalblerinin fâsid olmasından temerrüt ve inat ediyorlar. Ve hedef ittihaz ettikleri ifsat iktizasıyla yekdiğerlerine halkı idlâl etmeyi tavsiye ediyorlar. Ve gururlarının hükmüyle, diyanet ve imanı sefahet ve sefalet telâkki ediyorlar. Ve nifaklarının icabıyla, bu sözlerinde de münafıklık yapıyorlar. Zira bu sözlerinin zahirinden “Biz divaneler değiliz, nasıl sefihler gibi olacağız?” diye bir mânâ çıkar. Bâtınından ise “Nasıl

ekserîsi fukara ve nazarımızda sefih olan mü’minler gibi olacağız?” diye diğer bir mânâ çıkıyor.

1. Bakara Sûresi, 2:13.
2. “Onlara ‘diğer insanlar gibi iman edin’ denildiğinde.” Bakara Sûresi, 2:13.
3. “Beyinsizlerin (dindar ve imanlı olanların) inandıkları gibi mi inanalım? dediler.” Bakara Sûresi, 2:13.

Sonra, Kur’ân-ı Kerim, onların mü’minlere attıkları sefahet taşını أَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ[1] cümlesiyle onlara iade etmekle kendilerine yutturmuştur. Çünkü inat ve cehaletleri bu dereceye vâsıl olanın hak ve müstehakı, beynennas teşhir edilmekle sefahetin kendisine münhasır olduğunu ilân etmektir.

Sonra وَلٰكِنْ لاَيَعْلَمُونَ[2] cümlesiyle onların cehl-i mürekkeple cahil olduklarına işaret etmiştir ki, bu gibi cahillere nasihat tesir etmediğinden, onlardan tamamıyla iraz etmek lâzımdır. Çünkü, nasihati dinleyen ancak cehlini bilenlerdir. Bunlar cehillerini de bilmezler.

Bu âyetin ihtiva ettiği cümlelerin eczası arasında bulunan irtibata gelelim:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ[3] cümlesindeki اِذَا kat’iyeti ifade ettiğinden emr-i mâruf ile halkı irşad etmek lüzumuna işarettir. Siga-yı meçhul ile zikredilen قِيلَ nasihatın, alâ sebîli’l-kifâye vacip olduğuna işarettir.

Ve اَخْلِصُوا فِي اِيمَانِكُمْ[4] gibi, *ihlâs* lâfzını ihtiva eden bir cümleye bedel اٰمِنُوا[5] lâfzının zikredilmesi, ihlâsı olmayan imanın, imandan addedilmemesine işarettir.

1. “Biliniz ki akılsız ve ahmak olanlar, yalnızca kendileridir.” Bakara Sûresi, 2:13.
2. “Fakat bunu bilmezler (veya bilmezlikten gelirler).” Bakara Sûresi, 2:13.
3. “Onlara “insanların iman ettikleri gibi siz de iman edin” denildiği vakit.” Bakara Sûresi, 2:13.
4. İmanınızda ihlâslı olun.
5. İman edin.

Ve كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ[1] lâfzıyla güzel bir misal, bir nümûne, bir örnek gösterilmiştir ki, onlara ittiba ederek ihlâslı bir imana gelsinler.

نَاسْ[2] lâfzında iki nükte vardır ve o iki nükte, vicdanları emr-i mârufa icbar eden âmillerdendir.

Birincisi: نَاسْ ünvanı, herkesi cumhur-u nasa tâbi olmaya dâvet eder. Çünkü

cumhura muhalefet öyle bir hatâdır ki, o hatâyı irtikâp etmek, kalbin, vicdanın şânından değildir.

İkincisi: كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ tabirinden anlaşılıyor ki, imanı olmayanın nâstan addedilmemesi lâzımdır. Ancak *nâs* tabiri mü'minlere mahsustur. Bu da, ya imanın hâsiyetiyle insaniyetin hakikati mü'minlere münhasırdır; veya imansız olanlar, insaniyetin mertebesinden sukut etmişlerdir.

قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ Yani, "Bizler nasihatleri kabul etmiyoruz. Şu miskinlerin cemaatine nasıl gireceğiz? Bizim gibi ashab-ı câh ve mertebe, onlara kıyas edilemez."

قَالُوا [3]nefislerini tezkiye, mesleklerini terviç, nasihatten istiğna, mağrurane dâvâ şeklinde müdafaa etmelerine işarettir.

İnkârî bir istifhamı ifade eden أَنُؤْمِنُ [4]kelimesi, onların cehalette gösterdikleri temerrüt ve inada işarettir. Sanki onlar istifham ile nasihat edene soruyorlar ki: "Mesleğimizi terk etmemize senin vicdanın razı olup insafın kabul eder mi?"

1. Diğer iman eden insanlar gibi.
2. İnsanlar.
3. Dediler ki.
4. İnanacak mıyız?

S - Onlar o sözlerinde kimleri muhatap etmişlerdir?

C - Evvelâ nefislerine, saniyen ebnâ-yı cinslerine, salisen nasihat edenlere tevcih-i hitap etmişlerdir.

Evet, birisine nasihat yapan adam evvelâ nefsine müracaat eder, sonra arkadaşlarıyla konuşur. Sonra nasihatettiğine döner, yaptığı müracaatların neticesini ona söyler. Buna binaen, vakta ki münafıklar imana dâvet edildiler; onlar fesada uğramış kalblerine, tefessüh etmiş vicdanlarına müracaatta bulundular.İnkâr cevabını aldıkları için, kalblerindeki şeyi dışarıya verdiler.Sonra ifsat arkadaşlarına müracaat ettiler. Yine inkâr cevabını alarak,gizli gizli konuşmalara başladılar. Sonra, itizar şeklinde nasihat edene dönerek şöyle bir safsatada bulunurlar: "Yahu, aramızda çok fark vardır. Biz onlara kıyas edilemeyiz. Çünkü biz zenginiz, onlar fakirdirler. Onlar mecburiyet saikasıyla imana gelmişlerdir. Onların diyaneti ıztırarîdir. Biz ise ashab-ı izzet ve servet insanlarız."

Hülâsa, onlar gururlarının hükmüyle mürşidi insafa dâvet ettiler. Hud'a ve

hileleriyle ikiyüzlü bir konuşmada bulundular. Şöyle ki: “Ey mürşid! Bizleri süfeha zannetme. Bizler süfeha gibi olamayız. Ancak halis mü’minlerin yaptıkları gibi yapıyoruz” diye mürşidi kandırmak istediler. Halbuki, kalblerinde, “Bu fakir ve kıymetten sukut eden mü’minler gibi değiliz” gibi başka bir mânâyı izhar etmişlerdir.

Hülasa أَنُؤْمِنُ lâfzında onların fesadlarına, ifsadlarına, gururlarına ve nifaklarına gizli birer remiz vardır.

كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ[1]: Yani, “Kâmil zannettiğiniz mü’minler, nazarımızda zelil ve fakir bir cemaattır. Onların herbirisi bir kavmin sefihidirler.”

1. Bu beyinsizlerin iman ettikleri gibi mi?

O kâmil mü’minlerin tecvîz ettiği kıyasta birkaç işaret vardır:

Birincisi: Mecmaü’l-mesâkin, melceü’l-fukara, hakkı himaye, hakikatı muhafaza, gururu men’, tekebbürü def eden, yegâne İslâmiyettir. Evet, kemal ve şerefin mikyası İslâmiyettir.

İkincisi: Nifakı intaç eden, garaz, gurur, tekebbürdür.

Üçüncüsü: İslâmiyet, ehl-i dünya ve ashab-ı meratip ellerinde tahakküm ve tagallübe vesile olamaz. Ancak sair dinlerin hilâfına olarak, ehl-i fakr ve hacet elinde ihkak-ı hak için kırılmaz elmas bir kılıçtır. Bu hakikate tarih güzel bir şahittir.

أَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ[1]: Bilinmesi lâzımdır ki, Kur’ân-ı Kerimin, nifakın aleyhine kesretle yaptığı şiddetli tehditler ve takbihlerin sebebi, ancak ve ancak âlem-i İslâmın nifak şubelerinden gördüğü darbelerdir.

أَلَآ ikaz âleti olup, sefahetlerini teşhir ve efkâr-ı âmmeyi sefahetlerine istişhad etmek için zikredilmiştir. Hakikati göstermek için bir âyine ve hakikate delâlet için bir delil vazifesini gören اِنَّ lisan-ı haliyle, “Hakikate bakınız, onların zahirî safsatalarının aslı yoktur, aldanmayınız” diyor.

Hasrı ifade eden هُمْ[2] kelimesi, nefislerine iddia ettikleri tezkiyeyi red ve mü’minlere isnat ettikleri sefaheti def eder. Yani, bir lezzet-i faniye için âhiretini terk eden sefihtir. Bâki bir mülkü hevesat-ı faniyesinin terkiyle satın alan sefih değildir.

1. “Biliniz ki akılsız ve ahmak olanlar yalnızca kendileridir.” Bakara Sûresi, 2:13.
2. Onlar (bk. n-ḫ-v: zamir).

اَلسُّفَهَآءُ[1]deki *elif* ve *lâm*, hükmün malûmiyetine ve kemaline işarettir. Yani, onların sefaheti malûmdur. Ve sefahetin son sistemi onlardadır.

وَلٰكِنْ لاَيَعْلَمُونَ [2] cümlesinde üç işaret vardır:

1. Sefihler, malını ve hayat sermayesini sorumsuzca harcayanlar, beyinsizler.
2. "Ancak onlar bilmezler." Bakara Sûresi, 2:12.

Birincisi: Hakkı bâtıldan, iman mesleğini nifak mesleğinden temyiz etmek, ancak ilim ve nazar ile olur. Fakat yaptıkları fitne ve fesatları zahir olduğu için, ednâ bir şuuru olan farkında olur. Buna binaen, Kur’ân-ı Kerim birinci âyeti وَلٰكِنْ لاَيَشْعُرُونَ ile zeyillendirmiştir.

İkincisi: لاَيَعْلَمُونَ[1]gibi, âyetlerin sonunda zikredilen اَفَلاَ يَعْقِلُونَ اَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ اَفَلاَ تَتَذَكَّرُونَ[2] gibi cümleleriyle, İslâmiyetin akıl, hikmet ve mantık üzerine müesses olduğuna işaret etmiştir ki, İslâmiyeti herbir akl-ı selimin kabul etmesi, İslâmiyetin şânındandır.

1. Bilmezler.
1. Akletmezler mi? Düşünmezler mi? Akıllarını kullanmazlar mı?

Üçüncüsü: Onlardan iraz etmek ve onlara itimat etmemek lâzımdır. Çünkü cehillerini bilmediklerinden, nasihatin onlara tesiri olmuyor.

14-15. âyetin tefsiri

وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى
شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اَللّٰهُ
يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ [1]

1. “İman edenlere rastladıklarında ‘İnandık’ derler. Şeytanlaşmış reisleri vearkadaşlarıyla baş başa kalınca da, ‘Aslında biz sizinle beraberiz;onlarla sadece alay ediyoruz’ derler. Alaylarına karşılık Allah onlarımaskaraya çevirir. Ve onlara mühlet verip azgınlıkları içinde bırakırda, şaşkın şaşkın bocalayıp dururlar.” Bakara Sûresi, 2:14-15.

İstihza ve istihfaf gibi münafıkların dördüncü cinayetlerini beyan eden şu âyetin fesat, ifsat, tesfih gibi sebkat eden cinayetlerine atfını iktiza eden ayn-ı münasebetle bu âyetin meâliyle mâkablinin meâli arasında irtibat ve intizam hasıl olmuştur.

Bu âyetin cümleleri arasındaki vech-i irtibata gelince:

İnsanın musibet ve elemlere karşı nokta-i istinadı ve ihtiyaç ve emellerini tesviye için nokta-i istimdadı olan imanın üç hassası vardır.

Birincisi: Nokta-i istinadından neş’et eden izzet-i nefistir. İzzet-i nefsi olan, başkalarına kendisini zelil göstermeye tenezzül etmez.

İkincisi: Şefkattir. Şefkati olan, kimseyi tahkir ve tezlil etmez.

Üçüncüsü: Hakikatlere ihtiram etmek ve yüksek şeylerin kıymetini bilmekle istihfaf etmemektir.

Kezâlik, imanın zıddı olan nifakın da üç hassası vardır.

Birincisi: Zillettir.

İkincisi: İfsadata meyletmektir.

Üçüncüsü: Başkalarını tahkir etmekle gururlanıp zevk almaktır.

Binaenaleyh, iman, izzet-i nefsi intaç ettiği gibi, nifak da onun aksine zilleti intaç eder. Zilleti olan, herkese karşı kendisini zelil gösterir. Bu ise riyadır. Riya ise müdahenedir. Müdahene dahi kizbdir. Kur’ân-ı Kerim, şu silsileli kizbe وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُو اٰمَنَّا ... [1] ile işaret etmiştir. Yani, “Mü’minlere rast geldikleri zaman, biz de imana geldik’ diyorlar.”

1. Bakara Sûresi, 2:14.

Sonra nifak, imanın hilâfına, kalbleri ifsad eder. Kalbin fesadı ise, yetimliği intaç eder. Yani, bozuk olan bir kalb kendisini sahipsiz, maliksiz, yetim bilir. Bu

hâletten korku neş’et eder. O korku onu kaçıp gizlenmeye icbar eder. Kur’ân şu hallerine وَاِذَا خَلَوْا[1] ile işaret etmiştir. Yani, “Kaçıp halvetlere gittikleri zaman...”

Sonra nifak, imanın aksine, akraba ve saireler arasında sıla-i rahmi kat’ eder, keser. Bu ise şefkati izale eder. Şefkatin zevâli ise ifsadata sebep olur. İfsaddan fitne çıkar. Fitneden hıyanet doğar. Hıyanet dahi zafiyeti mûciptir. Zafiyet de himaye edecek bir zahîre, bir arkaya iltica etmeye icbar eder. Kur’ân-ı Kerim buna ﴿اِلٰى شَيَاطِينِهِمْ﴾ ile işaret etmiştir. Yani, “Şeytanlarına kaçıp, şeytanlarının himayelerine giriyorlar.”

1. Bakara Sûresi, 2:14.

Sonra, imanın hilâfına, nifakta tereddüt vardır. Yani münafık olan kimse, kat’î bir hüküm sahibi değildir. Bu ise sebatsızlığı intaç eder. Bu da mesleksizliği. Bu dahi emniyetsizliği tevlid eder. Bu ise-kanunen maznunların hergün ispat-ı vücut etmeleri lüzumu gibi—daima şeytanlarına gidip küfürlerini, ahidlerini tazelemelerini icap ettirir. Kur’ân-ı Kerim bu silsileye قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ ile işaret etmiştir. Yani, “Bizler sizinle beraberiz” diye ahidlerini tecdid ediyorlar.

Sonra mü’minlere gidip geldiklerinden hasıl olan şüpheyi izale etmek için, and dilemeye mecbur oldular. Ve imanın hilâfına, hakikatlere adem-i hürmet ve istihfafta bulunarak kıymetli şeylere ihanet ettiler ki, kendilerine atfedilen ithamları defetsinler. İşte, Kur’ân-ı Kerim buna قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ ile işaret etmiştir. Yani, “Bizim mü’minlerle olan ihtilâtımız, onlarla istihza içindir. Aramızda samimiyet yoktur. Ancak yüzlerine gülüyoruz.”

Sonra, münafıkların şu gidiş ve söyleyişlerini dinleyen sâmiîn mü’minlerin de mukabelede bulunmalarını intizar etmekte bulunduğu, siyak-ı kelâmdan anlaşıldı. Bunun için Kur’ân-ı Kerim de mü’minlere bedel ﴿اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾ diye mukabelede bulunmuştur. Yani, “Cenâb-ı Hak, onların istihzaları üzerine eşedd-i ceza ile dünya ve âhirette tecziye eder ve edecektir.” Cenâb-ı Hakkın şu mukabelesi, mü’minlerin şerefine ve münafıkların yaptıkları istihzanın, Cenâb-ı Hakkın tecziyesine karşı adem hükmünde kaldığına ve onların hamakatlerine işarettir.

Sonra Kur’ân-ı Kerim وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ cümlesiyle

cezalarını istihza suretiyle tasvir etmiştir. Yani, “Onlar dalâlet ve tuğyanı intaç eden esbaba su-i ihtiyarlarıyla ve arzularıyla tevessül ettikleri için, sanki lisan-ı halleriyle dalâletin talebinde bulunmuşlardır; Cenâb-ı Hak da onların talepleri üzerine, istediklerine yardım etmiştir.”

*Bu âyetin tazammun ettiği cümlelerin heyet*leri arasında intizam ciheti ise:

Dahil olduğu hükmün kat’iyetini ifade eden وَاِذَالَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا [1] ’deki اِذَا onların mü’minlere olan mülâkatlarını amden ve kasten cezmettiklerine işarettir.

Alelekser yollarda rast gelmek mânâsını ifade eden لَقُوا [2] onların, yollarda halk içinde mü’minlere mülakatlarını taammüd ettiklerine işarettir.

اَلْمُؤْمِنُونَ [3] kelimesine tercihan اَلَّذِينَ اٰمَنُوا [4] kelimesinin zikri, onların mü’minlerle cihet-i irtibatları, yalnız iman sıfatı hasebiyle olduğuna ve bütün sıfatlar içinde de en mümtaz ve medar-ı nazar yalnız iman sıfatı olduğuna imadır.

قَالُوا [5] Bu ünvan, onların sözleriyle kalbleri bir olmadığına ve söyledikleri sözler mahzâ riya ve müdahene perdesi altında kendilerine yapılan ithamları def etmek ve mü’minlerden celb-i menafi ile sırlarına vâkıf olmak azminde bulunduklarına işarettir.

1. “İman edenlerle karşılaştıkları zaman.” Bakara Sûresi, 2:14.
2. Karşılaştılar.
3. Mü’minler.
4. İman edenler.
5. Dediler.

اٰمَنَّا [1] Makamın iktizasıyla bu kelimenin tekitlerle müekked olarak zikredilmesi lâzım iken, tekitsiz zikri, kalblerinde tahrik edici bir şevkin ve bir aşkın bulunmamasıyla, sözlerini şiddetsiz ve tekitsiz, serseriyâne söylemiş olduklarına işarettir. Ve keza onların tekitleri adem hükmünde olup, mü’minleri inandıramadıklarına işarettir.

Ve keza اٰمَنَّا kelimesi ile nifaklarına örttükleri perde pek zayıf olduğundan tekit ve teşdit edildiği takdirde yırtılması ihtimali olduğuna işarettir. Çünkü tekit ve teşdit şüpheyi dâidir. Şüphe ise tahkikate bâistir. Tahkikat yapıldığı takdirde

boyaları meydana çıkar. اٰمَنَّا ’nın cümle-yi fiiliye ile zikri ise imanlarının sabit ve devamlı olduğunamü’minlere inandırmak imkânını bulamadıklarına ve yalnız menfaatleri celb ve esrara muttali olmak maksadıyla mü’minlere müdahene ve tasannu yapmakla ihdas-ı iman ettiklerine işarettir.

وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيٰطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ [2] Evvelki âyetle bu âyetin birbirine olan atıfları, onların mesleksiz ve sebatsız olduklarına işarettir.

اِذَا ’nın ifade ettiği cezmiyet, itiyad ettikleri fesat ve ifsat iktizasıyla şeytanlarına gitmelerini zarurî bir vazife bildiklerine işarettir.

خَلَوْا [3] tabiri, cinayetlerinden korktuklarından tesettür ve gizlenmek istediklerine işarettir. اِلٰى kelimesinin خَلَوْا kelimesiyle daha uygun olan مَعَ kelimesine tercihan zikredilmesi, iki şey içindir: Birisi, acz ve zaafları yüzünden iltica etmeye mecbur olmalarıdır. İkincisi, fitne ve ifsat iktizasıyla mü’minlerin sırlarını kâfirlere îsal etmektir. Bu iki mânâyı مَعَ [4] ifade edemez.

1. İman ettik.
2. “Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında ‘Biz sizinle beraberiz’ derler.” Bakara Sûresi, 2:14.
3. Başbaşa kaldılar.
4. …inle beraber, birlikte.

شَيٰطِينِهِمْ [1] Bu ünvan, reislerinin şeytanlar gibi gizlenip vesveseleri ilka ettiklerine ve şeytanlar kadar muzır olduklarına ve şeytanlar gibi şerden maada birşey tasavvur etmediklerine işarettir.

قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ Yani, “Sizinle beraberiz.” Bu cümle ile nefislerinin tezkiyesine, ahidlerinin tecdidine, mesleklerinde sabit kaldıklarına işaret etmişlerdir. Yalnız bu cümlenin muhataplarında münafıkların münkirleri bulunmadığı halde cümle tekitleştirilmiştir.

وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا [2] cümlesinin muhatapları hep münkir oldukları halde, cümle tekitsiz bırakılmıştır. Bunun sebebi, birinci cümleyi şevksiz, aşksız, ikincicümleyi ise aşk ve şevkle söylediklerine işarettir. Şeytanlarınasöyledikleri cümleyi, ismiye şeklinde, mü’minlere karşı söylediklerinicümle-i fiiliye suretinde zikretmeleri, maksatlarının burada

ahidlerine sabit ve devamlı kaldıklarını ispat ettiklerine, orada ise yalnız imana geldiklerini ihdas ettiklerine işarettir.

اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ Yani, “Bizler mü’minlere karşı, ancak istihza edici insanlarız.” Bu cümlenin evvelki cümleye atfedilmediğinin esbabı:

İki kelime veya iki cümle arasında ya kemal-i ittisal ve ittihad vardır veya kemal-i inkıta ve infisal vardır. Bu iki surette, birbirine atıfları caiz değildir. Ancak aralarında orta derecede bir inkıta ve bir ittisal olan yerlerde atıfları caizdir. Bu cümle ise اِنَّا مَعَكُمْ[3] cümlesine bir cihetten tekittir, bir cihetten de bedeldir. Bu iki surette, her iki cümlenin arasında kemal-i ittisal vardır. Diğer bir cihetten dahi mukadder bir suale cevaptır. Bu surette de aralarında kemal-i inkıta vardır. Çünkü alelekser sual inşa, cevap ihbar olur. İşte bunun için aralarında atıf yapılmamıştır.

1. Onların şeytanları.
2. İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “Biz de iman ettik” dediler. Bakara Sûresi, 2:14.
3. Sizinle beraberiz.

Sual: Bu cümlenin اِنَّا مَعَكُمْ[1] cümlesine tekit veya bedel olduğunun tevcihi?

Elcevap: اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ[2] cümlesi gerek hak ve hakikate ve gerek ehl-i hak ve ehl-i hidayete ihanete dairdir. Çünkü bundan dalâlet ve ehl-i dalâlete tâzim çıkıyor. Bu ise اِنَّا مَعَكُمْ cümlesinin meâlidir. Demek her iki cümlenin mealleri birdir veya birbirini tekit eder.

Mukadder bir suale cevap olduğunun tevcihi ise, sanki onların şeytanları tarafından şöyle bir sual varit olmuşturki, “Yahu, eğer siz bizimle beraber ve bizim mesleğimizde olmuşolsaydınız, mü’minlere muvafakat etmezdiniz. Ya siz onların mezheplerine geçtiniz veyahut sizin için muayyen bir mezhep yoktur.” Bu suale karşı اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ diye, Müslümanlardan olmadıklarını sarahaten söyledikleri gibi, hasrı ifade eden اِنَّمَا ile, muayyen bir mezhebi olmayanlardan olmadıklarına işaret etmişlerdir. Ve keza, devamı ifade eden ism-i fail sigasıyla مُسْتَهْزِؤُنَ[3] demeleri, mü’minlere karşı yaptıkları istihzanın daimî bir sıfatları olup, bilâhare arız olmuş sıfatları olmadığına işarettir.

1. Sizinle beraberiz.
2. “Şüphesiz ki biz onlarla alay edicileriz.” Bakara Sûresi, 2:14.

3. Alay edenler.

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ Yani, “Allah onları istihza ediyor.” Bu cümlenin evvelki cümlelere atfedilmeyerek atıfsız zikredilmesinin esbabı:

Eğer atfedilmiş olsaydı, ya اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ[1] cümlesine atfolurdu; bu ise bu cümlenin de اِنَّا مَعَكُمْ[2] cümlesine tekit olmasını icap eder. Veya اِنَّا مَعَكُمْ cümlesine atfolurdu; bu dahi bu cümlenin onların sözlerinden biri olduğunu iktiza eder. Veya قَالُوا[3] ya atfolacaktı; o vakit Allah’ın onlara olan istihzası halvet zamanıyla mukayyet olacaktı. Halbuki Allah’ın istihzası daimîdir. Veyahut وَاِذَا لَقُوا[4] cümlesine atıf yapılacaktı; bu ise her iki taraftan, yani mâtuf ve mâtufun-aleyhten maksadın, bir olduğunu istilzam eder. Halbuki birinci cümle amellerini beyan eder; ikinci cümle cezaları hakkındadır. Demek mahzursuz, münasip bir mâtufun-aleyh bulunmadığından müste’nife olarak, yani mâkabliyle bağlı olmayarak mukadder bir suale cevap kılınmıştır.

1. “Biz ancak onlarla alay ediyoruz.” Bakara Sûresi, 2:14.
2. Sizinle beraberiz.
3. Dediler.
4. Karşılaştıklarında.

Evet, münafıkların fenalığı ve kötülüğü öyle bir dereceye baliğ olmuştur ki, hallerine vakıf olan her ruh, “Acaba böyle fena olanların cezası nedir ve cezaları verilmeyecek mi?” diye sormaya mecbur olur. İşte, Kur’ân-ı Kerim اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ cümlesiyle şu mukadder suale cevap vermiştir. Demek bu cümlenin istinafı, atfından daha mühimdir.

Sonra, makamın iktizasıyla onların istihzalarına karşı mü’minlerin mukabelede bulunmaları icap ederken Cenâb-ı Hakkın mukabelede bulunması, mü’minlerin teşvikine ve terahhumlarına işaret olduğu gibi, münafıkları da istihza etmekten zecir ve men etmek içindir. Zira, istinatları Allâmü’l-Guyûba olanlar, istihza edilemezler.

Sonra, Cenâb-ı Hakkın tenkil ve tâzibini *istihza* ile tâbir etmek şe’n-i ulûhiyete yakışmadığından, istihzanın lâzımı olan tahkir irade edilmiştir.

Sual: Münafıkların istihzası, devamı ifade eden ism-i fail sigasıyla olduğu halde Cenâb-ı Hakkın mukabil istihzası, teceddüdü ifade eden fiil-i muzarî sigasıyla yapıldığında hikmet nedir?

Elcevap: Tazip ve tahkirler tebeddül ve teceddüt ettikçe tesirleri çoğalır. Zira bir tarzda devam eden bir elemin tesiri gittikçe azalır; tazelendikçe tesiri çok olur. Bu mânâyı ifade eden, ancak fiil-i muzaridir. İsm-i fail ise yalnız devamı ifade eder.

وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ Yani, “Dalâletin esbabına tevessül etmeleriyle, dalâletin talebinde bulunmuşlardır. Allah da onlara dalâlet vermiştir.”

Allah tarafından yardımın yapılmasını ifade eden يَمُدُّ[1] kelimesi, abdin hâlık-ı ef’âl olduğunu iddia eden İtizal mezhebinin reddine işarettir. Ve onların lisan-ı hal ile istekleri üzerine, Allah’ın onlara yardım ettiğine delâlet eden يَمُدُّ ’nün tazammun ettiği يَسْتَمِدُّ[2] cümlesi, abdin elinde birşey yok, hep Allah’tan olduğunu iddia eden mezheb-i Cebrin reddine işarettir. Zira, onlar su-i ihtiyarlarıyla ve arzularıyla dalâleti istemişlerdir. Allah da onların isteklerini vermiştir.

طُغْيَانٌ[3] kelimesinin هُمْ[4] zamirine izafesi, tuğyan cinayeti, onların ihtiyarlarıyla husule gelip, cebr ile alâkadar olmadığından “Bizler Allah’ın cebriyle bu tuğyanı yapıyoruz” diye mazeretlerinin reddine işarettir.

1. Müddet verir.
2. Müddet ister.
3. Azgınlık, isyan.
4. Onlar.

طُغْيَانٌ[1] ünvanı ise onların zararı, tûfan gibi, bütün mehasin ve kemâlâtı tahrip ettiğine imadır.

يَعْمَهُونَ[2] Yani, “Tuğyan ve dalâletlerinde mütehayyir ve müterediddit şahıslardır. Onların ne meslekleri var ve ne de muayyen bir maksatları vardır.”

16. âyetin tefsiri

أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ [3]

1. Azgınlık, isyan.
2. Başıboş dolaşırlar.
3. Bakara Sûresi, 2:16.

Yani: “Onlar, hidayeti verip dalâleti satın alan birtakım kafasızlardır ki, ticaretlerinden bir faidegöremedikleri gibi o zarardan kurtulmak için yol da bulamıyorlar.”

Bu âyetin makabliyle cihet-i irtibatına gelince:

Bu ayet geçen tafsillere bir fezleke, bir hülâsadır. Ve o tafsilleri yüksek ve müessir bir üslûpla tasvir etmiştir. Lâkin muhataplarının saff-ı evvelinde ve tabaka-i ûlâsındakiler kışın Yemen cihetine, yazın da Şam cihetlerine giderek yaptıkları ticaretin kâr ve zararını, lezzet ve elemini gördüklerinden, tasvir için ticaret üslûbu intihap edilmiştir. Şöyle ki:

Nev-i beşerin dünyaya gönderilmesi, daimî bir tavattun için değildir. Ancak sermayeleri olan istidat ve kabiliyetlerini tenmiye ve inkişaf ettirmek üzere ticaret için gelmişlerdir. Fakat münafıklar bu ticaretlerinde sermayelerini batırıp âleme rezil oldular.

Sonra bu âyetin cümleleri arasında cihet-i nazım ve intizam ise: Bu âyetin cümleleri arasında ticaret üslûplarındaki tertipler gibi gayet fıtrî, selis ve muntazam bir tertip vardır. Şöyle ki:

Bir tüccara yüksek bir sermaye verilir. O da o sermaye ile zararlı ve zehirli şeyleri alır, satarsa, o tüccar alışverişinin sonunda ne bir faide görür ve ne de bir kâr görür. Bilâkis, hasaret içinde boğulmakla beraber, kaçmak için yolu da kaybeder. İşte, münafıkların yaptıkları muamele de aynen buna benziyor.

Sonra, mezkûr âyetteki cümlelerin heyetleri ise:

أُولٰئِكَ [1] kelimesi, uzaklarda bulunan şeyleri ihzar ederek mahsus ve meşhud olarak göstermek için kullanılan bir işaret aletidir.

1. İşte onlar (bk. n-ḥ-v: ism-i işaret).

Sual: Münafıkların أُولٰئِكَ ile ihzarlarında ne faide vardır?

Elcevap: Onların mezkûr cinayetlerini işiten sâmiin kalbinde hasıl olan nefret ve adavet öyle bir dereceye baliğ olmuş ki, onları gözüyle göreceği ve yüzlerine tüküreceği gelir ki,yüzlerine tükürmekle kalbi rahat olsun. İşte bunun için onlar أُولٰئِكَ dürbünüyle ihzar edilmiştir ki, sâmi yüzlerine tükürsün.

Sual: Münafıkların mahsus ve meşhud olmadıkları halde أُولٰئِكَ ile mahsus olarak gösterilmeleri ne suretle olur? Ve ne gibi bir faidesi vardır?

Elcevap: Münafıkların mezkûr cinayetlerle ve acip sıfatlarla ittisafları, onları öyle tecessüm ettirmiştir ki, hayalce mahsus ve meşhud ve hazır görünmektedirler. Ve şu mahsusiyetlerinden, onlara isnat edilen hükmün illeti de anlaşılır. Evet, hidayeti verip dalâleti almak gibi bir hükme elbette bir illet ve bir sebep lâzımdır. O illet ise, onların sebkat eden cinayetleri ve sıfatlarıdır. İşte, Kur’ân-ı Kerim, onları o sıfatlarla muttasıf olarak أُولٰئِكَ ile ihzar etmiştir ki, bu âyette onlara yükletilen hükmün illet ve sebebi sâmice malûm olsun.

Sual: Uzaklık cihetini de ifade eden أُولٰئِكَ ile münafıkları uzak göstermekten maksat nedir?

Elcevap: Onların tarik-i haktan uzaklaşmalarına ve bir daha doğru yola rücuları mümkün olmadığına işarettir. Çünkü gitmek onların elinde ise, gelmek onların elinde değildir. Yeni, in’ikad ve teşekkül etmeye başlayan hakikatler hakkında kullanılan اَلَّذِينَ[1] ünvanı, hidayeti satıp dalâleti almak gibi şu pis muamelenin—bir nevi ticaret olmakla—zamanın insanları için esaslı bir meslek olmaya başlamış olduğuna işarettir.

اِشْتَرَوُا[2] Ünvanı ise, münafıkların “Hidayeti terk edip dalâleti aldığımız, fıtratımızın iktizasıdır, ihtiyarımızla değildir” diye yapacakları mâzeretin reddine işarettir. Evet, sanki Kur’ân-ı Kerim onlara diyor ki: “Cenâb-ı Hak re’sülmal olarak size uzun bir ömür vermiştir. Ve ruhlarınızda da kemâlât istidadını bırakmıştır. Ve hidayet-i fıtrıyenin çekirdeğini de vicdanınıza dikmiştir ki, saâdeti alasınız. Halbuki sizler saâdete bedel, lezâiz-i fâniye ve menafi-i dünyeviyeyi alıyorsunuz. Demek, su-i ihtiyarınızla, dalâlet mesleğini hidayet mesleğine ihtiyar ve tercih etmekle, hidayet-i fıtriyenizi ifsat, re’sülmalınızı da zayi ettiniz.”

اَلضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى[3] münafıkların iki hüsrana mâruz kaldıklarına işarettir. Birisi, dalâlet hüsranıdır. İkincisi, hidayet gibi büyük bir nimeti kaybetmektir.

1. Öyle kimseler ki (bk. n-ḥ-v: İsm-i mevsûl).
2. Satın aldılar.
3. Hidayete karşılık inkârcılığı…

فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ Yani, “Ticaretlerinin kârı olmadı.”

Sual: Münafıkların bu ticaretlerinde re’sülmalları da zayi olduğu halde, yalnız kârlarının olmamasından bahsedilmesi neye işarettir?

Elcevap: Akıllı bir tüccarın, kârı olmayan bir alışverişe girişmemesi lâzım olduğuna ve kârı olmamasıyla beraber, re’sülmalın da zayi olması ihtimali olan ticaretlere girişmemesi elzem ve evlâ olduğuna işarettir.

Sual: Ribh fiili, hakikaten münafıkların fiili olduğu halde, bu cümlede ticarete isnat edilmiş olduğu neye işarettir?

Elcevap: Onların ne bu ticaretlerinde, ne eczasında, ne ahvalinde ve ne vesaitinde, ne cüz’î ve ne de küllî bir faide bulunmadığına işarettir. Evet, bazı ticaretlerde matlup kâr olmasa da, ahvalinde veya vesaitinde az çok bir faide olabilir. Fakat bu ticaret ise şerr-i mahzdır, faidelerden tamamen mahrum bir zarardır.

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ Yani, “Re’sülmallarını zayi etmekle hüsrana maruz kaldıkları gibi, yollarını da kaybetmişlerdir.” Bu cümlede, sûrenin başındaki هُدًى لِلْمُتَّقِينَ[1] cümlesine gizli bir remiz vardır ki: Kur’ân-ı Kerim hidayeti vermemiş değildir; hidayeti vermiş de bunlar kabul etmemişlerdir.

1. Takvâ sahipleri için bir hidayet kaynağı.

17-20. âyetlerin tefsiri

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَاراً فَلَمَّا اَضَآءَ تْ
مَاحَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي
ظُلُمَاتٍلاَيُبْصِرُونَ ۞ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ
۞ اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ
وَبَرْقٌيَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرَالْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ۞ يَكَادُ الْبَرْقُ
يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْمَشَوْا فِيهِ وَاِذَا
اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُلَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ
وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍقَدِيرٌ

1

1. “O münafıkların hali, karanlık bir gecede ateş yakan kimsenin durumu gibidir ki, ateştam onların çevresini aydınlatmışken, Allah birden nurlarını alıpgötürür ve onları karanlıklar içinde bırakır; onlar da artık hiçbir şeyi göremez olurlar. Sağır, dilsiz ve kördürler; gece karanlığında bir sesişitmez, kimseye birşey işittiremez, bağırsalar da yardıma gelen olmaz,yollarını bulamazlar. Çabaladıkça batar, o musibetten kurtulup geridönemezler. Yahut onların hali, şiddetle boşanan karanlıklı, gökgürültülü ve şimşekli bir yağmura tutulmuş yolcuların misaline benzer.Yıldırımdan ölme korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. HalbukiAllah o kâfirleri kudretiyle çepe çevre kuşatmıştır. Şimşeğin çakmasıneredeyse gözlerini alır. Etraflarını aydınlatınca birkaç adım yürürler. Fakat üzerlerine karanlık çökünce oldukları yerde kalırlar. Eğer Allahdileseydi onlara verdiği işitme ve görme nimetlerini de alıverirdi.Muhakkak ki Allah herşeye hakkıyla kàdirdir.” Bakara Sûresi, 2:17-20.

Bu uzun âyetle hem mâkabli arasında, hem cümleleri arasında, hem cümlelerinin keyfiyetlerinde bulunan cihet-i irtibat ve intizam ise:

Kur’ân-ı Kerim, evvelâ münafıkların hallerini, saniyen cinayetlerini sarahaten kaydettiği gibi, muamelelerinin kötülüğünü akla kabul ettirdikten sonra, hayale, vehme, hisse de gösterip onlara da kabul ettirilmesini bu temsille temin etmiştir. Evet aklî şeylerden fazla, temsillerle hayalî şeyleri kabule, hayal daha yakındır. Ve keza, akla muhalif olan ve hem gayr-ı melûf bulunan birşeyin me’nus bir şekilde gösterilmesiyle hayal çabuk kabul eder. Ve keza, gaip birşeyi hazır göstermekle, akıl ile his arasında mutabakat hasıl olur, his de kabul eder.

Hülâsa: Münafıkların kötülüğü şu temsille akla tasdik ettirildiği gibi, hayale, vehme, hisse de kabul ettirilmesi temin edilmiştir. Ve eyzan, münafıkların ayrı ayrı cinayetleri ve muhtelif sıfatları arasında hakikî bir irtibatın bulunması şu temsille gösterilmiştir. Ve eyzan, münafıkların muamelelerini hayalin gözü önüne şu temsille getirmekten maksat, lisanın söyleyemediği ince cihetleri bizzat

hayal bakıp, görsün ve alsın ki, bir itiraz kalmasın.

Sonra bu temsilin cümlelerinin meâli, heyet-i mecmuasıyla münafıkların hikâyelerinin meâline muvafık geldiği gibi, ayrı ayrı da hikâyelerinin cümlelerine uygun gelir. Evet, münafıkların hikâyesi böyledir: Zâhiren imana gelmişlerdir.

Sonra kalben küfür ve inkâr etmişlerdir. Sonra hayret ve tereddüt içinde kalmışlardır. Sonra hakkı talep etmemişlerdir. Sonra o dalâletten rücua kàdir olmamışlardır ki, hakkı arasınlar.

Temsilin meâli ise: Evvelen ateş yakmışlardır. Sonra o ateşi muhafaza edememişlerdir. Sonra ateşleri sönmüştür. Sonra zulmet içinde kalmışlardır. Sonra herşey onlara görünmez olmuştur. Gece vakti ses sadâ olmadığından, sanki sağır olmuşlardır. Ateşleri söndüğünden, âmâ gibi olmuşlardır. Bir muhatap veya bir yardımcıları bulunmadığından, sanki lâl olmuşlardır. Ve o zulmetten çıkıp rücua kàdir olmadıklarından, sanki ruhsuz, heykel kesilmişlerdir. İşte temsildeki cümlelerle hikâyedeki cümleler arasında muvafakat tamamen tebaruz etmekle, aralarında bir muhalefet kalmadığı tebeyyün etti.

İhtar: Temsildeki zulmet, hayret, ateş, hikâyedeki küfür, adem-i sebat ve fitnelerine işarettir.

Sual: Temsilde nurdan bahsedilmiştir. Münafıkların nuru nerede?

Elcevap: Kendisinde nur olmayan bir insan, muhitinde bulunan nurdan istifade eder. Muhitinde bulunmasa kavminde, kavminde bulunmasa nev'inde, nev'inde bulunmasa fıtratında, fıtratında mümkün olmasa dünya menfaatleri için lisanında vardır. Bu da olmasa, evvelce iman edip sonra irtidat edenlerin evvelki nurlarına işarettir. Bu da olmasa dünyaya ait gördükleri istifadelerine işarettir. Ateşin, fitnelerine işaret olduğu gibi. Bu da olmadığı takdirde daire-i imkânda olan nurları, vücut dairesine indirilmiştir. اِشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى [1] 'daki hidayet gibi.

Sonra cümlelerin arasındaki cihet-i irtibata gelince:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَاراً [2] Yani, "Onların meseli, ateş yakan adamın meseli gibidir." Bu cümlenin mevki ve makama olan münasebeti, şöyle tasvir edilebilir ki:

1. "Onlar hidâyet karşılığında inkârcılığı satın aldılar." Bakara Sûresi, 2:16.
2. Bakara Sûresi, 2:17.

Âyette beyan edildiği şekil üzerine, ateş yakan adamın hali, Ceziretü'l Arapta sâkin Kur'ân'ın muhataplarından birinci tabakadaki adamların hallerine tetabuk

ediyor. Zira o tabakadaki adamlar, bu ateşi yakan adamın halini ya bizzat görmüşler veya işitmişlerdir. Ve o halin ne derece müessir ve feci olduğunu hissetmişlerdir. Zira onlar çok defa güneşin zulmünden gecenin zulmetine kaçarak gecenin serinliğinde yollarına devam ettikleri sırada, şiddetli yağmurlara rast gelerek çok zahmetlere düşmüşlerdir. Ve keza çok defa yollarını kaybederek muzır hayvanlarla dolu mağaralara girmişlerdir. Ve arkadaşlarını görüp onlarla ferahlanmak ve eşyalarını görüp, muhafaza etmek veya muzır hayvanları görüp onlardan tahaffuz etmek için ateş yakmışlardır. Ateşin ziyasından istifade ederlerken, semavî bir âfetle ateşleri söner ve reca ve ümitleri tamamen ye'se ve hüsrana inkılâp eder. İşte, Kur'ân-ı Kerim onların bu durumuna فَلَمَّا اَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ[1] cümlesiyle işaret etmiştir. Yani, "Vakta ki o ateş etrafı ışıklandırdı; birden bire Cenâb-ı Hak, nurlarını söndürerek ziyalarını zulmete çevirdi."

فَلَمَّا[2]'da ف kelâmın siyakı, kelâmın şu şekilde olduğunu iktiza ettiğine işarettir ki, ziyasından istifade için ateş yaktılar. Ateş onları ziyalandırdı. Onlar da mutmain ve müferrah oldular. Sonra bir hüsrana uğrayıp yere düştüler.

Sonra bu cümle-i şartiyenin, şart ve ceza denilen her iki cümlesi arasında lüzumun vücudu lâzımken, izâe ile nurun zehabı arasında hiçbir lüzum görünmüyor. Binaenaleyh, bu gizli lüzumu dışarıya çıkarıp göstermek için bazı mukadder cümlelere ihtiyaç vardır. Şöyle ki:

Vakta ki ateş onları ışıklandırdı. Onlar da ışıklandılar. Fakat ateşe ehemmiyet verip muhafaza etmediler ve o nimetin kadrini bilip devam ettirmediler, o da söndü gitti. Evet, ziyayı muhafaza etmekten gaflet, adem-i devamını istilzam eder. Adem-i devam ise intifasını, yani sönmesini istilzam eder.

Nurların sönmesiyle uğradıkları hüsrandan sonra وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ[3] cümlesiyle, zulümata düşmek gibi ikinci bir hüsrana mâruz kaldıklarına işaret edilmiştir.

1. Bakara Sûresi, 2:17.
2. Ne zaman ki.
3. "Allah onları karanlıklar içine bırakır." Bakara Sûresi, 2:17.

لاَ يُبْصِرُوْنَ[1] cümlesi ise üçüncü bir hüsranlarına işarettir. Çünkü insan zulmete düşmekle yolunu kaybettiği zaman, arkadaşlarını ve eşyasını görmekle bir derece mütesellî olur. Fakat bunları da görmediği gibi, onun o karanlıkta durması ve yürümesi bir musibet ve bir vahşettir.

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ[2] Yani, “Sağır, lâl, kör olup dönemezler.”

Bir insan, böyle bir belâya düştüğü zaman, dört cihetle ümitvar ve müteselli olabilir.

Birincisi: Köylü halkından veya geçen yolculardan bir ses gelir de, o ses vasıtasıyla yolunu bulup görmek ümidinde olur. Halbuki gecesi sâkit ve sâkin, sessiz ve sadâsız bir gece olduğundan, o adamla bir sağırın arasında fark kalmaz. Bu cihetten ümidinin kesik olduğuna işaret eden Kur’ân-ı Kerim صُمٌّ[3] kelimesini demiştir.

İkincisi: Eğer çağırıp yardım isterse, belki bir işiten olur da onun kurtulmasınagelir diye bir ümit besleyebilir. Fakat gecesi sağır olduğu için, dilli, dilsiz birdir. Bu recasını da kesmek için بُكْمٌ[4] denilmiştir.

Gideceği cihetin yolunu tahminen tayin etmek ve görmek için bir alâmet, bir ateş, bir yıldız arar, müteselli olur. Halbuki gecesi öyle zulmetlidir ki, gözlü gözsüz bir olur. O adamın bu emelini söndürmek için *Üçüncüsü* ise: عُمْىٌ[5] denilmiştir.

Dördüncüsü: O belâdan kurtulup rücu etmek için var kuvvetiyle çalışmaktan mâada bir çare kalmadığını görür görmez, kuvvetine güvenir, ümitvar olur. Halbuki zulmet her taraftan o adamı öyle ihata etmiştir ki, o adam bütün kuvvetiyle çalıştığı halde kurtuluş imkânını bulamaz. Kendi su-i ihtiyarıyla bataklığa giren ve bir daha çıkması mümkün olmayan bir hayvan gibi, o zulmet içinde kalır. Evet, çok şeyler var ki, insan ihtiyarıyla girer, fakat çıkması mümteni olur. İnsan onu bırakır, fakat o insanı bırakmaz.

İşte onların şu vaziyetlerine karşı فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ[6] denilmiştir ki, o musibetten kurtulup rücularına bir çare kalmadığına ve son ümitlerinin de kesildiğine binaen, vahşet, yeis ve korkular içinde kaldıklarına işarettir.

1. Görmezler.
2. Bakara Sûresi, 2:18.
3. Sağırlar.
4. Dilsizler.
5. Körler.
6. “Onlar geri dönemezler.” Bakara Sûresi, 2:18.

Cümlelerin hey’etlerine gelince:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَاراً[1] cümlesi, nüktelere bir define

hükmündedir. Şöyle ki:

Lisanlarda deveran eden ve beynennas garip ve acip şeylerde kullanılan ve "hikmetü'l-avam" ve "felsefetü'l-umum" ile anılan مَثَلٌ[2] kelimesi, münafıkların vaziyetleri bir uğrube ve kıssaları bir acube olduğuna işarettir. Bu işaretten, onların sıfatları üstünde nefretin, lisanları üstünde lânetin ilelebed darb-ı mesel gibi deveran etmek şânında olduğuna bir remiz vardır.

1. "Onların durumu bir ateş yakan kişi gibidir." Bakara Sûresi, 2:17.
2. Örnek.

Sual: Teşbihi ifade eden her iki mesel arasındaki ك'in hazfı belâğatçe daha makbul olduğu halde, niçin burada hazfedilmemiştir?

Elcevap: Bu makamda edat-ı teşbihin zikri, hazfından daha beliğdir. Zira sâmi, teşbih edatını görür görmez, teşbihle alâkadar olur. Müşebbehünbihte olan her noktayı, müşebbehteki nazirine tatbik eder. Fakat edat-ı teşbihin mahzufu takdirde, teşbihten gaflet ederek her iki tarafı birbirine tatbik etmek fikrine gelmemesi ihtimali vardır. İkinci *mesel* kelimesi ise, ateş yakan o adamın vaziyeti, efkâr-ı âmmece bir darb-ı mesel hükmüne geçmiş olduğuna işarettir.

Sual: Ateşi yakanlar bir cemaat iken müfred işareti olan اَلَّذِى ile işaret edilmesi neye binaendir?

Elcevap: Ferdin yapacağı bir işe cemaatin iştirak etmesiyle ziyadelik veya noksanlık hasıl olmadığı takdirde, fert veya nevi, cüz veya küll bir olur. Maahaza اَلَّذِى müfred işareti olması, onlardan herbir ferdin, dehşeti temessül ve kabahati tasvir etmekte müstakil olduğuna işarettir. اِسْتَوْقَدَ[1]'deki س ateş yakmalarının külfetle ve araştırmakla husule geldiğine işarettir. Hem اِسْتَوْقَدَ'nin ifrad sigasıyla olması نُورِهِمْ[2]'deki cem' zamiri, bir cemaat için bir ferdin ateş yakması âdet olduğuna işarettir. Hem lâmba vesaire gibi âlât-ı tenviriye arasında نَارٌ'ın intihap edilmesi, teklifin pek şiddetli bir nur olduğuna ve onların izhar ettikleri zahirî nur altında fitne ateşini yaktıklarına işarettir.

İhtar: Nekre olarak نَارٌ[3] kelimesinin zikri, onların şiddet-i lüzumundan

dolayı herhangi bir ateş olursa olsun, hemen yakmak ihtiyacında olduklarına işarettir.

فَلَمَّااَضَآءَتْ مَاحَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ [4] : Takibi ifade eden فَلَمَّا [5] ’deki ف onların yeisten sonra ümit ve reca zamanlarının geldiğine işarettir.

لَمَّا ise, kıyas-ı istisnaî ile anılan, dahil olduğu cümlelerden birinci cümlenin tahakkuk ve vücuda geldiğine delâlet etmekle, ikinci cümlenin de vücuda geldiğini intaç ettiğine ve onların tesellî ve ümitlerinin tamamıyla kesilmiş olduğuna işarettir.

اَضَآءَتْ [6] kelimesi, onların ısınmaya değil, aydınlanmaya ihtiyaçları olduğunaişarettir ki, etrafında bulunan zararlı şeyleri görüp onlardan tahaffuzetsinler.

1. Ateş yaktı.
2. Onların nuru, ışığı.
3. Ateş.
4. “Ateş çevresini aydınlattığı zaman Allah onların gözlerinin nurunu yok etti.” Bakara Sûresi, 2:17.
5. Ne zaman ki.
6. Işık verdi.

مَاحَوْلَهُ [1] dehşetin her dört taraftan ihata eylediğine ve ziya ile cihât-ı sitteden hücum eden zararlardan tahaffuz etmek lüzumuna işarettir.

ذَهَبَ [2] Bu kelime ile اَضَآءَتْ [3] kelimesi arasındaki lüzum meselesi geçmiştir; oraya bakılsın.

ذَهَبَ اللّٰهُ [4] Zehabın Allah’a isnadı, iki cihetten reca ve ümitlerinin kesik olduğuna işarettir. Birincisi: Âfet, semâvî olduğundan, def’i mümkün değildir. İkincisi: O âfet, kusurlarının cezası olduğundan Cenâb-ı Haktan merhamet de reca edilemez. Çünkü iptal-i hak için çalışan adam Haktan yardım ve merhamet talep edemez.

بِنُورِهِمْ [5] ’deki harf-i cer olan ب nur ve ziyanın bir daha avdet etmemesine işarettir. Çünkü ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ ’in mânâsı, “Allah onların nurlarını götürmüştür.” Malûmdur ki, Allah’ın aldığı birşeyi kimse reddedemez. نُور [6]

ünvanı ise, sırat üstündeki hallerini andırır. İhtisası ve hasrı ifade eden نُورٌ'un هُمْ[7] zamirine olan izafesi, onların şiddet-i teessürlerine işarettir. Zira halkın ateşleri yanarken bir insanın ateşi sönse, o insan çok müteessir olur.

وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ[8] Harf-i atıf olan وَ onların iki zararı cem etmiş olduklarını ifade ediyor. Birisi, ziyalarının selb edilip söndürülmesidir. İkincisi ise, zulmetin onlara ilbas edilip giydirilmesidir.

1. Çevresine.
2. Giderdi, aldı.
3. Aydınlattı.
4. Allah giderdi, aldı.
5. Onların nurunu.
6. Bir nur.
7. Onlar.
8. "Allah onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi göremez halde bıraktı." Bakara Sûresi, 2:17.

تَرَكَ[1] ünvanı ise, onlar ruhsuz bir ceset, içsiz bir kabuk hükmündeolduklarından, bu gibilerin hali, onlardan alâkayı kesip bütün bütünterk edilmelerine delâlet eder.

فِي edatının ifade ettiği zarfiyetten anlaşılır ki, zulmetin şiddetinden, onların nazarında herşey ademe gitmiş, yalnız zulmet kalmıştır. Onlar da, dehşetlerinden, o zulmeti kendilerine kabir yapmışlar ve içine girip gizlenmişlerdir.

ظُلُمَاتٍ[2] Bu kelimenin cem sigasıyla zikri ise, gecenin karanlığıyla beraber bulutların zulmetinden, onların ruhlarında yeis ve havfın yerlerinde vahşet ve dehşet ve zamanlarında sükûn ve sükûnetiyle hasıl olan zulmetler gibi, türlü türlü zulmetler vücuda gelmişlerdir. ظُلُمَاتٍ kelimesindeki tenkir ise, o gibi zulmetlerin emsalini görmediklerinden, kendilerince meçhul ve ülfet edilmemiş birtakım zulmetler olduğuna işarettir.

لَا يُبْصِرُونَ[3] cümlesi, musibetlerin en büyüğünü gösterir. Zira gözü görmeyen adam pek çok belâlar çeker. Gözlerini kaybedenler, pek gizli musibetlerin elemlerini daima çekiyorlar.

1. Terk etti, bıraktı.
2. Karanlıklar.
3. Göremezler.

لَا يُبْصِرُونَ’nin siga-i muzari ile zikri, onların vaziyetlerini tasvirle hayalin gözü önüne getirip ihzar eder ki, sâmi hayaliyle dehşetlerini görsün, vicdanıyla ibret alsın.

لَا يُبْصِرُونَ’nin mef’ulsuz bırakılması, tamim içindir. Şöyle ki: Onlar menfaatlerini görmüyorlar ki, celp ve muhafaza etsinler. Tehlikeleri görmüyorlar ki, içtinap etsinler.Arkadaşlarını görmüyorlar ki, bir parça ferahlasınlar. Sanki herbirisitek başıyla o zulmet içinde kalmışlardır.

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ[1] Yani, “Sağır, lâl, kör şahıslar gibi o zulmetten çıkıp kurtulamazlar.” Bu cümlede bulunan sıfât-ı erbaa, münafıklarla ateş yakanlar arasında müşterek olup, her iki taraftan haber verir, vaziyetlerini bildirir, âyine gibi hallerini gösterir.

İşte, ateş yakanlara karşı işârâtı şöyledir: Böyle bir zulmete düşen bir adam, evvelen kendisini kurtaracak bir sese kulak verir, etrafı dinler. Lâkin gecenin sessiz ve lâl olması, o adamın sağırlığını intaç etmiştir. Sonra yardımına gelecek bir adamı çağırmak ister. Lâkin gecenin sakit ve sağırlığı, onun lâl olmasına sebep olmuştur. Sonra yolunu bulmak ümidiyle bir alâmet, bir nişan arar. Fakat gecenin ziyasızlığı ve körlüğü, onun körlüğünü mucip olmuştur. Sonra bu zulmetten kurtulmak için, evvelki yerine avdet etmek ister. Fakat kapılar bağlanmış, rücua imkân kalmamıştır. Bataklığa düşen adam gibi titredikçe batar. Battıkça zulmette kalır.

Münafıklara nazır ciheti ise: Evet, münafıklar küfür ve nifak zulmetine düştükleri zaman, onların dört cihetle kurtulmaları mümkündü:

Zira, o nifaktan başlarını kaldırıp hakkı dinlemek, Kur’ân’ın irşadına kulak vermek ile necatları mümkündü. Fakat nefislerinin şeytanî olan hevâsı—Kur’ân’ın sadasını kulaklarına işittirecek hevâyı karıştırdığı için—Kur’ân’ın kendilerini irşad etmesine mani olmuştur. Kur’ân-ı Kerim, bu cihetten onların ümitleri inkıta etmiş olduğuna işareten صُمٌّ[2] demiştir. Ve bu işaretten, sanki onların kulakları kesilmiş olup, kulakları kesik hayvanların kulaklarını andıran bir remiz vardır.

1. Bakara Sûresi, 2:18.
2. Sağırlar.

Saniyen: Başlarını aşağıya indirip vicdanlarıyla müşavere ederek doğru yolu ve hakkı sual etmekle necat cevabını almak imkânı varken, kalblerindeki inat, zebhedilen tavuk gibi, dillerini içeri tarafa çekerek, konuşmalarına ve nedametle

tevbe etmelerine mani olmuştur. Kur’ân-ı Kerim bu kapının da kapalı olduğuna işareten صُمٌّ بُكْمٌ [1] demiştir. Ve bu işaretten, dilleri çekilip atılmış bedbaht kimseler olduklarına bir remiz vardır.

Salisen: İbret nazarıyla bakıp, dahilî ve haricî delilleri görüp hakka rücuları mümkünken, gafletleri gözlerini perdelemiş, körlük de gözlerinin kapaklarını kapatmakla yine necattan mahrum kalmışlardır. Kur’ân-ı Kerim buna işareten عُمْىٌ [2] demiştir. Yani, şeytanlara bir yuva inşa edilmek üzere gözleri örtülmüş. Âteşî mahlûklar gibi, şeytanların başlarını andıran bir vaziyeti hayale arz ediyorlar.

Rabian: Pis ve çirkin vaziyetlerine bakıp nâdim olarak tevbe etmeleri mümkün olduğu halde, nefislerinin hevâsına tâbi olarak, hem bozuk fıtratlarının iktizasını destekleyerek, şeytanlarının iğvâsıyla yaptıkları o çirkin halleri, gözlerine güzel göründüğünden terk edemediler. İşte Kur’ân-ı Kerim buna da فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ [3] demekle, onların son ümitlerinin de suya düştüğüne ve kum deryasına ihtiyarlarıyla giren ve bir daha çıkamayan bedbaht insanlar olduklarına işaret etmiştir.

1. Dilsizler.
2. Körler.
3. “Onlar geri dönemezler.” Bakara Sûresi, 2:18.

اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ
وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِي اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ۞ يَكَادُ الْبَرْقُ
يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا
اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ
وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

1

1. Bakara Sûresi, 2:19-20.

“Yahut münafıkların meseli; semadan yağan şiddetli, fırtınalı yağmura tutulan yolcuların meseli gibidir. O yağmurun şiddetini arttıran zulmetler, gürültüler, şimşekler yağmurun içinde vardır. Şimşeklerin çakmasıyla ölmek korkusundan parmaklarını kulaklarına sokarlar. Cenâb-ı Hak, kudretiyle kâfirleri ihata etmiştir. Kâfirlerden küfürlerinin cezasından kurtulan yoktur. Çakan şiddetli şimşekler, hemen hemengözleri kör edecek şânındandır. Onlar, şimşekler çaktığı ve etrafaydınlandığı zaman yürürler, karanlık çöktüğü vakit dururlar. Eğer Cenâb-ı Hak murad etseydi, onların kulaklarının ve gözlerinin nurlarını götürürdü. Cenâb-ı Hak herşeye kàdirdir.”

Bu âyette beyan edilecek üç nokta vardır.

Birincisi: Bu âyetin mâkabliyle veçh-i irtibatı.

İkincisi: Cümleleri arasındaki cihet-i intizam.

Üçüncüsü: Cümlelerin heyetlerinde, eczalarında, kelimelerindeki nizamdır.

Evet, bu âyetin cümleleri arasındaki nizam ve irtibat, aynen saniye, dakika, saatleri sayan miller arasındaki irtibat gibidir.

Evvelâ, bu âyeti evvelki âyetle rapteden cihet:

Kur’ân-ı Kerim münafıkların vaziyetlerini tasvir için itnab ve tatvil ile, yani uzun ibareleri havi misal ve temsilleri tekrar etmiştir. Bu da münafıkların vaziyetine terettüp eden dehşet ve hayretin iki kısma ayrıldığından ileri gelmiştir. Zira, birinci temsilin hülâsasına göre, münafık olan kimse, kendisini vücut sahrâsında arkadaşlarından ayrılmış, tek başına kaldığını ve kâinat cemiyetinden tard edilmiş sahipsiz kaldığını bildiği gibi, herşeyi de mâdum bilir. Ve vahşetle

ihata edilmiş, sükûn ve sükûnet içinde bütün mahlûkata ecnebî nazarıyla bakar. Münafıkın şu bakışıyla mü'minin bakışı arasında dağlar kadar fark vardır. Zira, mü'min olan zat, nur-u iman ile bütün mevcudatı kendisine dost ve aşina bilir. Ve kâinatla, tevahhuş etmek değil, tam bir ünsiyeti ve muarefesi vardır.

İkinci temsilin hülâsasına göre: Münafık olan adam, âlemi musibetleriyle öldürücü, belâlarıyla boğucu, dehşetli hâdisâtıyla tehdit edici, şedâidiyle sıkıcı bir şekilde görür. Bütün dünyayı, envâıyla beraber kendisine adâvet etmekte ittifak ettiklerini zanneder. İşte o münafıkın bu zannına göre, âlemde ona menfaat verecek hiçbir şey yoktur. Bütün eşya ve mevcudat onun aleyhindedirler. Halbuki mü'min olan zat nur-u imanın iktizasıyla, kâinatın yaptığı tesbihleri ve tebşirleri manen işitir, ferahnâk olur.

Ve keza, Kur'ân-ı Kerimin temsil hususunda yaptığı tekrar, münafıkların iki kısma ayrılmış olduklarına işarettir. Birisi, süflî ve âmi olan tabakadır. Bu tabakanın haline uygun birinci temsildir. İkincisi, kibirli, gururlu, güya yüksek tabakadır. Buna münasip ikinci temsildir. Demek temsillerin tekrarı, kısımların taaddüdüne işarettir.

Sual: Şu ikinci temsilin münafıkların nazarına göre, bu makamla münasebeti nedir?

Elcevap: Kur'ân-ı Kerimin muhataplarından tabaka-i ûlâda veya saff-ı evvelde olanlar, daima sahrâlarda gezen çöl adamlarıdır. Bunlar, bilumum bu hadiseyi ya görmüşler veya ebnâ-yı cinslerinden işitmişlerdir. Hem böyle ateş yakmak meselesi efkâr-ı amme ile alâkadardır. Ve bu hadise onlara bir darb-ı mesel kadar tesir eder. Sonra ikinci temsilin birinci temsille münasebeti pek aşikârdır. Zira, o ona ikmal edici bir tetimmedir. Hattâ çok noktalarda da ittihadları vardır.

Sonra, bu ikinci temsilin, münafıkların haline beş cihetten münasebeti vardır.

Birincisi: Her iki taraf da öyle hayrete düşmüşlerdir ki, kendilerine kurtuluş yolları tamamen kapanmış, necat vesileleri kaybolmuştur.

İkincisi: Her iki taraf da korku şiddetinden, bütün mevcudatın kendilerine düşman olduklarını zannederler. Bir dakika bile ölüm tehlikesinden emin olmazlar.

Üçüncüsü: Her iki taraf da dehşetin şiddetinden akıllarını kaybetmiş deliler gibiolurlar. Hattâ kılıçların parıltısını görüp gözlerini yummakla veyatüfeklerin seslerini işitip kulaklarını tıkamakla ölümden tahaffuz etmek isteyen veya güneşin gurubunu istemediğinden saatin zembereğinikısaltan ahmaklar gibi bir vaziyet gösterirler. Halbuki kulaklarınıtıkamakla veya gözlerini yummakla gök gürültüsünden veya şimşekçakmasından kurtulamazlar.

Dördüncüsü: Güneş, yağmur, su, ziya, çiçeklere isabet ederse hayat verirler. Nebatata olursa terbiye ve tenmiye ettirirler. Pis şeylere isabet ederlerse kabih kokuları ihdas ederler. Emvat ve ölülere bakarlarsa ufunet tevlid ederler. Kezalik, rahmet ve nimet dahi kendilerine lâyık olan mevkilere isabet etmezler de, onlarıintizar edip kıymetlerini bilmeyen mevkilere isabet ederlerse zahmetlere ve nikmetlere inkılâp ederler.

Beşincisi: İkinci temsilin meâliyle münafıkların kıssasının meâli arasında, eczalarına bakılmaksızın münasebet olduğu gibi, her iki tarafın eczaları arasında da münasebetler vardır. Ezcümle, صَيِّب [1] nebatata hayat verdiği gibi, İslâmiyet de ervaha hayat veriyor. Şimşek, gök gürültüsü, va'd, vaîd, yani hayırlı ve zararlı, Allah'ın emirlerine; zulümat da küfrün şüphelerine, nifakın şeklerine işarettir.

1. Yağmura yakalanan.

Sonra, bu temsilin cümleleri arasındaki münasebetler:

Kur'ân-ı Kerim أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ cümlesiyle, "Münafıklar ıssız, korkunç, vahşetli bir sahrâda, karanlıklı bir gecede herbir katresi bir mermi gibi şiddetli bir yağmura tutulan yolcular gibidir" dediği zaman, sâmi derhal ayıldı, suale geldi ve dedi: Yağmurlar merğup ve matlup bir rahmet iken, niçin onlara korkunç bir musibete dönmüştür?

Kur'ân-ı Kerim, bu suale karşı o yağmurun dehşetini tasvir etmekle, فِيهِ ظُلُمَاتٌ [1] demiştir. Ve ظُلُمَاتٌ [2] 'ın cem'iyle, bulutların zulmetine ve yağmurun kesafetinden hasıl olan zulmete ve o zulmet ihatalı ve kesretli olduğundan, sanki gecedeki bulut gibi, bulutun yağdırdığı siyah siyah katrelerin zulmetine zarf olduğunu bildirmiştir.

Sonra, zulmetli, yağmurlu geceler alelekser gürültülü olurlar. Sâmi yine suale geldi ve dedi: Acaba onların da bu gecelerinde gürültü var mıdır?

Kur'ân-ı Kerim buna da cevaben وَرَعْدٌ [3] diye, vaziyetin dehşet ve korkulu olduğuna işaret etmiştir. Sanki mevcudatın bir zahirî padişahı olan semâ, onları felâketlere ve helâketlere sevk etmek için, zemini sarsan gürültüsüyle, her tarafı dehşetlere veren şimşeklerininsesleriyle çağırıp bağırıyor. İşte böyle bir vaziyet karşısında, böyle dehşetli bir musibete uğrayan bir adam, kendi sükûtu içinde kâinatın her tarafından zararlı hareketlerin, korkunç sayhaların kendisine gelmekte olduğunu tahayyül eder. Maahaza, ra'd sesini işittiği vakit, onun

sayhalarını kendisine karşı pek şiddetli naralar olduğunu zanneder. Zira korkak ve hâin bir adam, her sayhayı aleyhine zanneder.

Sonra, ra’d ve berk arasında bir refakat-i zikriye bulunduğundan, birisinden bahsedildiği zaman, ötekisi de velev tufeylî bir surette olsun, yani dâvetsiz olarak zihne gelir, ondan da bahsedilir. İşte bu münasebetle, Kur’ân-ı Kerim رَعْدٌ dan sonra وَبَرْقٌ [4] demiştir. Ve tenkiriyle, berkin pek garip ve acip olduğuna işaret etmiştir. Evet, berkin çakmasıyla zulümat âlemi ölür. Her tarafı dolduran o zulümat birden bire ortadan kaldırılır, adem deryasına atılır. Ve âni olarak berkin ölümüyle de zulümat âlemi tekrar dirilir, o vâsi meydanı tekrar kaplar. Sanki berk söndüğü zaman, âlemi tamamen dumanıyla dolduran hakikî, meçhul bir zulmet ateşi vücuda gelir ki, gören adam sathî bir nazarla değil, nazar-ı im’an ile dikkat edip baksın ve kudretin âsâr-ı azametini görsün.

1. Onda karanlıklar vardır.
2. Karanlıklar.
3. Ve gök gürültüsü.
4. Ve şimşek.

Sonra sâmi, “Münafıklar şu musibetin çıkmaz sokağına girdiklerinde ne gibi bir tedbirde bulundular?” diyekendi kendine düşünmeye başlarken, Kur’ân-ı Kerim düşünmeye ihtiyaçbırakmadan

يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ [1]

diye onlara bir melce, bir kurtuluş çaresi kalmadığına işaret etmiştir. Hattâ boğulan adamdenizin ortasında bir ot parçasına iltica ettiği gibi, bunlar daşaşkınlıklarından parmaklarının ucunu değil, parmaklarının tamamınıkulaklarına sokuyorlar. Sanki onların musibetleri dehşet kırbacıyla kendi ellerine vuruyor, onlar da acısından parmaklarını ceplerine değil, şaşkınlıklarından kulaklarına sokuyorlar. Hülâsa, saikanın isabetinden kurtulmak zannıyla yaptıkları şu eblehâne hareketlerden, onların ne oldukları anlaşılır.

Sonra sâmiin zihnine gelir ki: Acaba bu musibet umumî midir, yoksa onlara mı mahsustur? Buna karşı Kur’ân-ı Kerim وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ [2] demiştir. Yani bu musibet, onların nimetlere karşı yaptıkları küfranın cezasıdır. Allah onları bu musibetle tecziye eder. Çünkü onlar cumhur için vaz edilen kanun-u İlahîden huruç etmişlerdir.

Sonra sâmi, “Ra’dın şiddetine mukabil berkin onlara bir faidesi olmadı mı?”

diye nefsiyle konuşurken Kur’ân-ı Kerim يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ[3] cümlesiyle, berkin onlara bir faidesi değil, bilâkis ışığıyla onların gözlerini hemen kör edecek kadar bir şiddet göstermektedir, diye sâmie cevap vermiştir. Âdetâ ra’d kulaklarına, berk de gözlerine ilân-ı husumet etmişlerdir.

1. “Yıldırımlardan ölmek korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar.” Bakara Sûresi, 2:19.
2. “Allah, inkârcıları tamamen kuşatmıştır.” Bakara Sûresi, 2:19.
3. “Şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar.” Bakara Sûresi, 2:20.

Sâmi baktı ki, ra’d ve berk vesaire gibi kâinatın eczası müttefikan onların aleyhinde olup onları itlâf etmek için birbirine yardım ediyorlar; bunlara karşı onların ne yapacaklarını düşünmeye başladı. Kur’ân-ı Kerim, كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا[1] cümlesiyle, onların hayret dairesinde tereddüt içinde şaşkın bir vaziyetteyollarını görüp, yola devam etmek için cüz’î bir fırsat beklemekteolduklarına ve berkin ziyasıyla yol göründüğü zaman devamından ümitsiz, mezbuhane bir harekete geçerek bir iki adım attıklarına, fakat zulmet birden bire istilâ ettiğinde yerlerinde incimad etmiş gibi bir vaziyette kaldıklarına işaretle cevap vermiştir.

Sâmi bu vaziyeti görünce, suale geldi ve dedi: “Bu kadar tâzipler altında ezilmektense, birden bire ölüp gitmeleri veyahut bütün bütünsağır ve kör olmaları daha iyi değil midir?” diye sordu. Kur’ân-ı Kerim وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ[2] cümlesiyle, “Onların ölümle azaptan ve ıztıraptan kurtulmaya istihkakları yoktur, bunun için meşiet-i İlâhiye onların ölümüne taallûk etmemiştir. Taallûk etseydi, gözlerini kör, kulaklarını sağır etmeye taallûk ederdi. Buna da taallûk etmiyor. Çünkü kanun-u İlâhîden hariç kalan bu gibi bedbahtların gözleri, kulakları daima sağ kalsın ki, azapları işitmekten ve akrepleri görmekten zevk alsınlar, yani titresinler” diye sâmie cevap vermiştir.

1. “Onlar, her bir aydınlıkta orada biraz yürürler. Karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar.” Bakara Sûresi, 2:20.
2. “Eğer Allah dileseydi, onların kulakları sağır, gözlerini kör ederdi.” Bakara Sûresi, 2:20.

Sonra bu kıssanın ihtivâ ettiği azamet ve kudret-i İlâhiye ile Cenâb-ı Hakkın umum kâinatta tasarruf sahibi olduğu (ve bilhassa âsâr-ı kudretinden ra’d, berk, sehab mu’cizelerinin görünmesi ile) sâmice tahakkuk edince “Kâinat, heybetinin bir tecellîsi ve bu musibetlerde gazâbının bir kahrı olan Zâtın kudreti ne kadar büyüktür, Sübhanallah!” diye tesbihata başlamıştır. Kur’ân-ı Kerim de onu tasdiken اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ[1] demiştir.

Mezkûr âyetin ihtivâ ettiği cümlelerin heyetlerindeki münasebetlere gelince:

اَوْكَصَيِّبٍ[2]’deki اَوْ süflî ve gayr-ı süflî münafıkların iki kısma münkasım olduklarına işarettir. Ve her iki temsilin birbirine münasip olduğuna ve münafıkların haline uygun bulunduğuna remizdir. Ve aralarında müşabehetin bulunması, malûm ve müsellem olduğuna imadır. Ve keza, اَوْ kelimesi huruf-u atıftan terakkiyi ifade eden بَلْ kelimesinin mânâsını mutazammındır. Çünkü ikinci temsil, birinci temsilden daha şedittir.

1. “Şüphesiz ki Allah her şeye kâdirdir.” Bakara Sûresi, 2:20.
2. “Sağanak yağan yağmur gibi…” Bakara Sûresi, 2:19.

كَصَيِّبٍ’deki ك münafıkları yağmura teşbih etmek içindir. Halbuki birbirine müşabih değildir. Aralarında mutabakat yoktur. Öyleyse müşebbehün-bih olacak şey, mukadderdir. Zikredilmemesi, lâfzın îcaz ve ihtisarı içindir. Lâfzındaki îcaz da mânânın itnâbı, yani uzatılması içindir. Mânânın bu uzatılması da sâmiin vüs’at-i hayaline havale edilir ki, makama münasip cümleleri tayin etsin. Meselâ,

اَوْكَالَّذِينَ سَافَرُوا فِي صَحْرَآءَ خَالِيَةٍ وَلَيْلَةٍ مُظْلِمَةٍ
فَاَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ يُصِيبُ

gibi, münafıklara müşebbehün-bih olmaya uygun ve uzun bir cümleyi takdir edebilir. Yani, “Münafıklar hâli bir sahrada, zulmetli bir gecede sefer ederlerken, yağmur musibetine tutulan yolcular gibidir.”

İhtar: Herkesin bildiği مَطَرٌ[1] kelimesine, melûf olmayan صَيِّبٌ[2] kelimesinin tercihen zikredilmesi; o yağmurun katreleri güya birer musibet olup, onların ruh ve canlarına mermi gibi kasten atıldığına işarettir.

Sonra, yağmur, çıplak olan semâ cihetinden yağdığı herkesçe malûm olduğu halde مِنَ السَّمَآءِ[3]kaydıyla takyid edilmesi, ıtlak içindir. Yani, *semâ* kaydıyla yapılan tahsis, tamim içindir. Evet semânın kaydından anlaşılır ki, o yağmur bütün semânın ufkunu tutmuş, umumî bir şekilde yağıyor. Hiçbir yer o yağmurdan hâli kalmıyor. Evet[4] مَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَآئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ cümlelerinde dahi

دَآبَّةٍ [5] ’nin فِى ٱلْاَرْضِ [6] ile, طَائِرٍ [7] ’in يَطِيرُ [8] ilâahir ile takyidleri, ıtlak ve tamim içindir.

Müfessir ünvanı taşıyan bazı adamlar, yağmur vesaire gibi yağan şeylerin semânın cirminden yağdığına zahip olmuşlar ve kocaman bir denizin de semâda bulunduğunu ilâve etmişler. Onları bu zehaba sevk eden, Kur’ân-ı Kerimin birkaç yerinde مِنَ السَّمَآءِ [9] kelimesinin bulunmasıdır. Halbuki, ashab-ı tahkik ve erbab-ı belağatçe en uygun mânâ مِنْ ile سَمَآءِ [10] arasında جِهَةِ [11] lafzının takdiriyle, yağmurların semâ cirminden değil, semâ cihetinden nâzil olduğuna hükmetmektir.

1. Yağmur.
2. Sağnak yağan yağmur.
3. Gökyüzünden.
4. “Yerde hareket eden hiçbir hayvan, havada kanat çırpan hiçbir kuş yoktur ki...” En’âm Sûresi, 6:38.
5. Yerde hareket eden küçük hayvan.
6. Yeryüzünde.
7. Bir kuş.
8. Uçuyor.
9. Gökyüzünden.
10. Gökyüzü.
11. Bir yön.

Mahaza, *semâ* kelimesinin yukarıda bulunan herşeye ıtlak edilebildiğine binaen, buluta da semâ denilebilir. Ve bulut da *semâ* kelimesinin şumulüne dahildir. Bu makamın tahkiki şöyle izah edilebilir:

Eğer kudret-i İlâhiyenin azametine bakılırsa, cihetler hep birdir. Hangi cihetten ve hangi şeyden olursa olsun, yağmurun yağması mümkündür. Eğer hikmet-i İlâhiyeye bakılırsa, yağmurun nüzulü, ancak küre-i havaiyede münteşir ve küre-i havaiyenin onda bir cüz’ünü teşkil eden buhar-ı mâinin tekâsüfünden husule geliyor. Zira, hikmet-i İlahiye, bütün eşyada en güzel bir nizam teşkil etmiştir. Bu nizam eşyadaki muvazene-i umumiyenin muhafazasına hizmet eder. Bu muvazenenin muhafazası da en yakın ve en kolay ve en kısa yolları tercih etmekle olur.

Yağmur yağması hakkında en kısa yol şöyle tarif edilebilir:

Tabaka-i havaiyede münteşir buhar-ı mâinin zerrelerine irade-i İlâhiye emrettiği vakit, o zerreler her taraftan “Lebbeyk!” diyerek toplanmaya başlarlar ve bulut şeklini alıp, irade-i İlâhiyeye emirber olarak hazır dururlar. Yine irade-i İlâhiyenin emriyle bir kısım zerreler şiddet-i tazyik ve tekâsüfle beraber tebarüd ederek katrelere inkılâp ederler. Sonra kanunların mümessilleri ve nizamatın mâkesleri denilen melâikelerden, o katrelere münasip yaratılan melâikeler vasıtasıyla o katreler müzahametsiz, müsademesiz nüzul ederler ve yere düşerler. Lâkin cevv-i havada muvazenenin muhafazası için, yağan katrelerden boş kalan

yerler, denizlerden ve yerlerden kalkan buharlarla doldurulur.

İhtar: Semâda büyük bir denizin bulunduğuna edilen zehab, mecazın hakikat zannedildiğinden ileri gelmiştir. Evet, cevv-i hava, denizin rengini andırır ve küre-i havaiyede münteşir bahr-i muhitten fazla su vardır. Binaenaleyh cevv-i havayı denize teşbih etmek baid değildir. Fakat mânâ-yı hakikî ile bakılırsa hatâdır.

Sual: [1] وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ âyet-i kerimesinin zahirine göre yağmurun nüzulü, doludan müteşekkil semâda bulunan dağlardandır. Bunun izahı nasıldır?

Elcevap: Bir kelâmın belağate uygun, akla muvafık, mantığa mutabık olmadığı halde mânâ-yı zahirisîne yapışıp, zahirinden ayrılmaması, o kelâm için bir cümudiyet ve bir sönüklüktür. Zira, Cennetin yemek kaplarının vasıfları hakkında [2] قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ cümlesi, bir istiâre-i bediiyeyi tazammun ettiği gibi مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ [3]cümlesi dahi bir istiare-i bediiyeyi ihtiva etmektedir. Şöyle ki: Cennetin kapları ne şişeden ve ne de gümüşten olmadıklarından, bu cümlenin mânâ-yı zahirîsine hamli caiz değildir. Çünkü o kaplara "gümüşten yapılmış şişeler" denilemez. Zira, her iki unsur arasında mutabakat yoktur. Ancak قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ cümlesinden, mânâ-yı mecazî ile hem şişenin şeffafiyeti, hem gümüşün beyazlığı kastedilmiştir. Yani "O kaplar, şişe gibi şeffaf, gümüş gibi beyazdırlar."

1. "O, gökten, oradaki dağ gibi bulutlardan dolu indirir." Nur Sûresi, 24:43.
2. "Gümüş beyazlığında, billûr berraklığında kaplar..." İnsan Sûresi, 76:16.
3. "Oradaki dağ gibi bulutlardan dolu indirir." Nur Sûresi, 24:43.

Kezalik, مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ cümlesi de, iki istiâreyi tazammun etmiş. Bu istiâreler sâmiin şairane bir hayaline müessestir; bu hayalde âlem-i süflî ile âlem-i ulvî arasında bir nevi müşabehet ve mümaseleti mülâhaza etmeye mebnîdir. Yani, âlem-i süflî denilen arz, mevasim-i erbaada, bilhassa bahar mevsiminde nasıl türlü türlü şekillere girer ve envâen ziynetli, nakışlı elbiseleri giyer, ayrı ayrı manzaraları gösterir; âlem-i ulvî olan semavat dahi, bilhassa bulutlarıyla pek garip ve acip keyfiyetlere, suretlere, renklere girer çıkar, âdetâ her iki âlem birbirine rekabet ederler. Bu iki âlem arasında şöylece bir müşabehet ve mümaseletin düşünülmesi de, aralarında bir müsabaka ve rekabeti tahayyül etmekten neş'et eder. Şöyle ki:

Arz ve semâ, güzellik müsabakasına girmek için lâzım gelen ziynetlerini takınıp hazırlandıkları zaman, arz, kış mevsiminde kardan mamul beyaz elbiselerini giyer, oturur. Bahar mevsimi gelince o beyaz elbiseyi üzerinden çıkarır, zümrüt gibi yeşil halılarını sahrâlarına serer. Yem yeşil gömleklerini dağlarına giydirir. O dağların şahikalarının başlarına beyaz sarıklarını sarar. Ve bu güzel inkılâp ve manzaralarıyla kudret-i İlâhiyenin mu'cizelerini hikmet-i İlâhiyenin nazarına arz eder. Buna karşı cevv-i semâ dahi azamet-i İlâhiyeyi izhar etmek için koca koca dağları, tepeleri, dereleri ve pek çok garip ve acipşeylerin şekillerini ve sanki beyaz, siyah, kırmızı boyalarla boyanmışpamuk yığınlarını andıran bulut kafilelerini ileri sürer, nazar-ı hikmete takdim eder.

İşte bu iki âlem arasındaki hayalî müşabehetten dolayı, bilhassa yaz mevsimindeki bulutlar, Araplar tarafından dağlara, gemilere, bostanlara, derelere, deve kafilelerine yapılan teşbihler, üslûplar, nazar-ı belağatte pek güzel görünür. Binaenaleyh, âlem-i ulvî ile âlem-i süflî arasındaki ve dolayısıyla bulutlarla dağlar arasındaki müşabehet ve münasebete binaen

وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ [1]

âyet-i kerimesinin mânâ-yı beliğanesi, "Dağların büyüklüğünde, dolunun renginde bulunan semâdaki bulutlardan yağmurları inzal ediyoruz" demektir.

1. "O, gökten, oradaki dağ gibi bulutlardan dolu indirir." Nur Sûresi, 24:43.

Bu güzel ve belağatçe makbul, akıl ve mantığa mutabık mânâ dururken, âyetin zahirine yapışıp, "beş yüz senelik mesafeden iki dakikalık bir zaman zarfında yağmuru cirm-i semâdan yeryüzüne indirmek" gibi sakat bir mânâya zahip olmak, kâr-ı akıl değildir. Hem hikmet ve iktisat ve adem-i abesiyet, bu yanlış zehabı reddeder.

Yolcuların gecesinin korkunç olduğunu göstermek için zikredilen ظُلُمَاتٌ فِيهِ [1]'deki فِيهِ [2] 'nin takdimi, o musibetli gecenin şiddet-i zulmetinden dehşet alanlarca, güya çok gecelerin zulmetleri toplanıp, o gecenin zulmetine inzimam etmiş olduklarına işarettir.

Sual: فِيهِ 'deki zamirin صَيِّبٌ [3] 'e râci olmasından, yağmurun zarf, zulmetin mazruf olduğu anlaşılır. Halbuki kaziye mâkûsedir; yağmur zulmetin içindedir.

Elcevap: Yağmurun kesretinden dehşet alan yolcuların zannıyla güya şu boşluk yağmurla dolu bir havuzdur. Ve o zulmetin zerreleri de o yağmurun katreleri arasına dağılmıştır. İşte böyle bir zanna binaen, yağmur zarf, zulmet

mazruf olabilir.

ظُلُمَاتٌ[4] kelimesinin cem sigasıyla zikri ise, bulutların hem karanlıklarından, hem kesafetlerinden, hem karanlık ve kesafet, amm olduğundan, hem yağmurun katrelerinin kesafetlerinden hasıl olan müteaddit zulmetlere işarettir. Tenkiri ve meçhuliyeti ifade eden ظُلُمَاتٌ ’deki tenvin, yolcularca hakikatleri meçhul birtakım zulmetler olduğuna işarettir. Demek o tenvin, yolcuların ilmine perde olarak bir zulmeti daha ilâve etmiştir. O halde bu tenvin, yolcuların gözlerine perde olan zulümata bir tekittir.

وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ[5] Yani, gök gürültüsüyle şimşek, Cenâb-ı Hakkın azametine ve kudretine delâlet eden pek âşikâr iki ayettir ki, âlem-i gaybdan, bulutların idare ve tedvirlerine müekkel ve nizam ve intizam kanunlarının mümessilleri ve memurları olan meleklerin yed-i salâhiyetlerine verilmiştir.

1. “Onun içinde karanlıklar vardır.” Bakara Sûresi, 2:19.
2. İçinde.
3. Yağmur.
4. Karanlıklar.
5. Gökgürültüsü ve şimşek.

Sonra müsebbebatın esbapla zahirde bağlı olduğuna binaen, bulutlar, havada münteşir olan buhar-ı mâiden izn-i İlâhî ile teşekkül ederler. Bu bulutların hikmet-i Rabbaniye ile bir kısmı menfî elektriği hâmildir, bir kısmı da müsbet elektriği hâmildir. Bu kısımlar birbirine yaklaşıp, aralarında müsademe hasıl olduğunda, irade-i Hâlık ile berk tevellüd eder. Bulutların bir kısmı hücum, bir kısmı da firar ettikleri zaman, aralarında havasız kalan yerleri doldurmak için emr-i Rabbanî ile tabakat-ı havaiye hareket ve heyecana geldiğinde ra’d sadâsı, yani gök gürültüsü meydana gelir. Fakat bu hallerin cereyanı bir nizam ve bir kanun altında olur ki, o nizamı ve o kanunu temsil eden, ra’d ve berk melekleridirler.

Sual: Ra’d ve berkin *zulümat* kelimesine atıflarından anlaşılır ki, bunların zarfı yağmurdur. Halbuki zarfları buluttur, yağmur değildir.

Elcevap: Dehşetinden bayılmış olan sâmice, o yağmurun herşeyi ihata etmiş olduğu zannedildiğine göre, ra’d ve berk de yağmurun içine aldığı şeylere dahildir.

Sual: Zulümatın aksine, ra’d ve berkin müfred sigasıyla zikirleri neye işarettir?

Elcevap: Yolcuların en çok nazar-ı hayretlerini celb eden, semavatın bağırmasıyla mevcudatı âni olarak ışıklandırmasıdır. Bunlar ise mânâ-yı

masdarîdir. Mânâ-yı masdarî müfred olur, fert ile ifade edilir. Ve keza ra’d olsun, berk olsun, semavî ayetlerden efradı pekçok birer nevidirler. Burada onlardan maksat nevileridir, efradları değildir. Onun için müfred olarak zikredilmişlerdir.

Sual: Ra’d ve berkteki tenvin neye işarettir?

Elcevap: Ya mahzuf bir sıfata ıvazdırlar; takdir-i kelâm رَعْدٌ قَاصِفٌ pek gürleyen بَرْقٌ خَاطِفٌ göz kamaştıran demektir. Yahut ra’d ve berkin nekre ve meçhuliyetlerini ifade içindir. Çünkü yolcular gözlerini yummuş, kulaklarını tıkamış olduklarından, ra’d ve berki olduğu gibi görmüş ve tamamıyla işitmiş değillerdir ki, onları hakkıyla bilsinler.

يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ[1]

Bu cümle müste’nifedir. Yani mâkabliyle bağlı değildir. Ancak mukadder bir suale cevaptır. Şöyle ki:

Vakta ki sâmi şu ikinci kıssa-i temsiliyeyi işitti; şüphesiz, musibetin keyfiyetini anlamak için şiddetli bir meyli uyandı. Vakta ki Kur’ân-ı Kerimin tasvirinden malûmat aldı; musibetzede olan yolcuların da hallerini ve o musibete karşı ne yaptıklarını anlamak istedi. Kur’ân-ı Kerim يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ[2] demekle, onları kurtaracak bir melce kalmadığına ve (necat bulmak hülyasıyla denizde ellerini otlara uzatan boğulanlar gibi) semavî top ve mancınıklardan kurtulmak için kulaklarını tıkamaktan mâadâ çareleri kalmadığına işaret etmiştir.

Sual: Makamın iktizası hilâfına يُدْخِلُونَ[3] ’nin yerine يَجْعَلُونَ kullanılması neye binaendir?

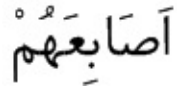
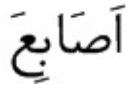
Elcevap: Yolcular necatlarını intaç edecek hakikî sebepleri arayıp bulmaktan meyus olduktan sonra kulaklarını tıkamak gibi ca’lî ve zannî şeylere müracaat etmek mecburiyetinde kaldıklarına işarettir.

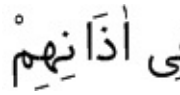
Sual: Geçen vak’aları zaman-ı hale ihzar için kullanılan muzâri sigasıyla يَجْعَلُونَ ’nin zikri neye işarettir?

Elcevap: Hayretleri arttıran şu makamın, sâmie verdiği dehşetten dolayı

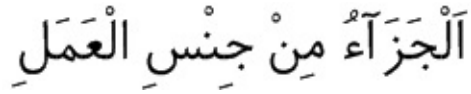
yolcuların hadisesini—velev hayalî olsun—görmek arzusunda bulunan sâmiin arzusunu tatmin için siga-yı muzâri ile geçen o vak’a, zaman-ı hale getirilerek sâmiin hayaline tasvir edilmiştir. Ve keza, muzâri sigası, ikide bir kesilip tazelenmekle beraber istimrarı ve devamı iktiza eder. Ve bunun istimrarından bulutun gürültüsünün de devamına ima vardır.

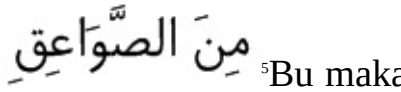
1. “Yıldırımların verdiği dehşetle, ölüm korkusundan, parmaklarını kulaklarına tıkarlar.” Bakara Sûresi, 2:19.
2. “Parmaklarını kulaklarına tıkarlar.” Bakara Sûresi, 2:19.
3. Sokuyorlar.

 [1] Kulaklara sokulabilen ancak parmak uçları iken, burada parmak mânâsında olan [2] ’in kullanılması, onların hayret ve dehşetlerinden dolayı son derece şaşkınlıklarına işarettir.

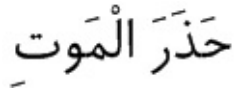
 [3] Bu kelâm ra’dın sadâsından onların uğradıkları öyle bir şiddet-i havfe işarettir ki, eğer ra’d onların kulaklarının penceresinden içeri girecek olursa derhal ruhları ağızlarının kapısından dışarı kaçacaktır. Ve keza, bu kayıtta çok güzel ve lâtif bir imâ vardır ki:

Vakta ki onlar kendilerine edilen nasihatleri ve nidâ-yı hakkı, kulaklarını açıp içerisine almadılar; semavat cihetinden kulaklarının cephesi ra’d ve berkin top ve mancınıklarına tutuldu. Onlar o zaman hayır için tıkadıkları kulaklarını şimdi de şer ve azap için tıkamaya mecbur oldular.

[4]Evet, sirkat elle yapıldığından, el kesilir. Fena sözler ağızla söylendiğinden, ağıza vurulur. Öyleler de nedamet için sağ elini ağzına ve hacalet için sol elini gözlerine korlar.

[5]Bu makamda ra’d ve berkin yolculara zarar vermekte müttehid olduklarına işareten, yalnız berkin sıfatı olan saikanın zikriyle iktifa edilerek ra’dın sıfatı terk edilmiştir. Fakat saika şiddetli bir savtla yakıcı bir ateşten ibaret olduğu cihetle, ra’dın gürültüsünü de tazammun etmiş bulunuyor. Bu itibarla ra’dın sıfatı da zikredilmiş demektir.

1. Parmaklarını.
2. Parmaklar.
3. Kulaklarının içine.
4. Ceza, yapılan işin cinsinden olur.
5. Şiddetli yıldırımlardan dolayı.

 [1] Yani, yolcuların saikalara karşı parmaklarıyla yaptıkları o gülünç müdafaaları mal, evlât, eşyavesaire gibi şeylerin korkusundan değildir. Ancak canlarını Cehennemeteslim edecek olan ölümün korkusundandır. Çünkü

musibetin bıçağı kemiğe dayanmıştır. Onlar sevdikleri şeylerden hiçbirisine kederlenmezler, merak etmezler. Ancak ölümü ve hıfz-ı hayatı düşünürler.

وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ[2] Bu cümlede bulunan kelimelerin birbiriyle münasebetlerine ve ifade ettikleri nüktelere gelince:

وaralarında münasebet bulunan iki şeyi birbirine atfeden bir âlettir. Burada ise mâkabliyle mâbadi arasında bir münasebet görünmüyor. Fakat birinci temsille ikinci temsilin arasındaki münasebete bakarak şöyle silsileli birkaç cümleyi ihtar ediyor: Onlar şenlikli olan yerlerden firar ettiler. Şehirlilikten nefret ettiler. Gecenin istirahat zamanı olduğuna dair kanuna muhalefet ettiler. Hem nasihatlere itaat etmeyerek sanki necatları çöllerdeymiş gibi sahrâlara düştüler. En nihayet haybet ve hüsrana uğrayarak her taraftan Allah'ın belâsına maruz kaldılar.

اَللّٰهُ Bu kelime-i mübareke ise, onların son ümit ve recalarının kesildiğine işarettir. Çünkü musibetzede olan bir adam, evvel ve âhir Allah'ın merhametine iltica etmekle mütesellî olur. Halbuki Allah'ın kahır ve gadabına müstehak olanın elbette ve elbette necatından ümidi ve recası kesilir.

مُحِيطٌ[3]kelimesi, onları ihata eden musibetlerin, Allah'ın asar-ı azameti olduğuna işarettir. Yani, gökler, bulutlar, yağmurlar, geceler, onlara cihât-ı sitteden hücum ettikleri gibi, Allah'ın da gazap ve beliyyâtı onları her taraftan ihata etmiştir.

1. Ölüm korkusundan.
2. Şüphesiz ki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.
3. Kuşatan.

Ve keza, Allah'ın bütün kâinatı ihata eden ilim ve kudreti ve bütün zerrata şâmil olan emirleri göz önüne getirilirse مُحِيطٌ[1] kelimesinden şöyle bir ihtar fışkırmaya başlar: Ey kâfirler! Semavat ve arzın dışarısına çıkamazsınız. Dahilde ise her nereye kaçacak olursanız olunuz, Allah, ilim ve kudretiyle her yerde hazır ve nâzırdır.

بِالْكَافِرِينَ[2]Bu kelimeyi مُحِيطٌ lafzına bağlayan بharf-i cerri, Allah'ın gadabından kaçan kâfirler, yine Allah'ın gadabına rast gelip musibet oklarına hedef olduklarına işarettir.

كَافِرِينَ[3]ünvanı ise üç işareti taşıyor.

Birincisi: Temsil içerisinde mümesselleri, yani münafıkları göstermekle, sâmiin temsil ile meşgul olup mümesselden ve maksattan gafil olmamasını temin etmek içindir.

İkincisi: Temsil ile mümessellerin, yani yolcuların durumuyla münafıkların durumu arasında son sistemde bulunan müşabehetin kuvvetinden dolayı, birbirinin sıfatını ve yekdiğerinin lâkabını ve soyadını taşıdıklarına işarettir.

Üçüncüsü: Kâfirlerin kalbleri gibi, münafıkların da kalbleri zulmet ve azap içinde bulunduğuna işarettir. Zira yaptıkları cinayet ve kusurlarından dolayı, vicdanları dahi onları tazip etmekten geri kalmıyor. Evet, bizzat yaptığı cinayetin cezasını gören bir adamın vicdanı müsterih olmaz.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ[4]Bu cümledeki kelimelerin işgal ettikleri yerlerle münasebetleri ve herbirinin taşıdığı işaretleri ise, evvelâ bu cümle müste’nifedir. Yani mâkabliyle bağlı değildir. İstinafı ise mukadder bir suale cevaptır.

1. Kuşatan.
2. Kafirleri.
3. Kafirler.
4. “Neredeyse şimşeğin ışığı onları kör edecek.” Bakara Sûresi, 2:20.

Sual: Berk, zulmetleri dağıtan ziyadar bir ateştir. Onlar onun ziyasından istifade etmediler mi?

Elcevap: Bir faide ve bir menfaat görmeleri şöyle dursun, berkin zararından ve belâsından korktular diye Kur’ân-ı Kerim bu cümle ile o mukadder suale cevap vermiştir.

Kurbiyeti ve yakınlığı ifade eden يَكَادُ[1] kelimesinin bu cümlede delâlet ettiği mânâ şöyledir: Gözlerini hatfedecek, yani kaptıracak ve kör edecek esbap mevcut olduğuna rağmen, her nasılsa bir mâniden dolayı henüz kör olmamışlardır. Kaptırmak mânâsını ifade eden يَخْطَفُ kelimesinde pek güzel ve lâtif bir belagat vardır. Şöyle ki:

Eşyanın suretlerini alıp getirmek için gözün gönderdiği ziya, esnâ-yı rahta eşyaya yetişmezden evvel, birden bire şimşek çakar; o şimşek kapıcı bir kuş gibi gözdeki o ziyayı alır, götürür. Veya gözün şuaı, eşyanın şekillerini alıp getirirken, gecenin gözü hükmünde olan şimşek kemal-i sür’atle hücum ederek gözün elinden o şekilleri alır, götürür. Sanki, zulmeti kaldırmakla eşyayı

gösteren şimşek, o bedbahtların eşyayı görmelerine razı olmadığından, onların gözlerinin şuaından o şekilleri alıp götürüyor.

عُيُونٌ [2]kelimesine tercihen zikredilen اَبْصَارَهُمْ [3] ünvanı, Kur’ân’ın beyan ettiği kat’î burhanlara karşı körlük gösteren münafıkların basiret ve kalblerindeki kötü niyetlerini ve amellerini yad ettirmekle teşhir etmek içindir. Zira, göz kalbin âyinesidir. Kalbin muzmeratı gözde görünür.

كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا [4] Bu âyeti teşkil eden kelimelerin işaretleri:

1. Neredeyse.
2. Gözler.
3. Onların gözleri.
4. “Onlar, her bir aydınlıkta orada biraz yürürler. Karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar.” Bakara Sûresi, 2:20.

Evvelâ, bu cümle yine müste’nife olup, mâkabliyle alâkadar değildir. Ancak, sâmiin hatırına gelen şu suali cevaplandırıyor.

Sual: Onların musibeti tebeddül ve taaddüd ettikçe, acaba her iki hâlette halleri nasıl oluyor?

Elcevap: “Şimşeğin ziyasıyla yolları göründüğü zaman yürürler, zulmet çöktüğü zaman dururlar” diye Kur’ân-ı Kerim şu cümle ile samiin o şüphesini izale etmiştir.

Sual: كُلَّمَا istiğrak ve istimrarı, yani umumiyet ve devamı ifade eden bir edattır. اِذَا ise ne umumiyeti ve ne devamı ifade etmez. Bu itibarla şimşeğin ziyalandırmasında كُلَّمَا ’nın, zulmetin çöktüğünde اِذَا ’nın kullanılması neye binaendir?

Elcevap: Onların ziyaya fazlaca hırs ve ihtiyaçları olduğu için en az bir ziyayı bile fırsat bilip kaçırmak istemediklerine işareten ziya üzerinde كُلَّمَا istimal edilmiştir.

Sebebiyet ve menfaate delâlet eden اَضَاءَ لَهُمْ [1] deki ل harfinden anlaşılır ki, bayılmak üzere olan bir musibetzede nefsine ait şeylerden mâadâ hiçbir şeyi düşünmez. Hattâ kudret-i İlâhiyenin binlerle hikmetleri için kâinatta neşrettiği ziyanın menfaati, tamamen kendisine ait olduğunu ve kendisi için gönderildiğini zanneder.

Ziyanın adem-i devamı yüzünden sür’atli bir yürüyüşle yollarına devam etmeleri mukteza-yı hal ve makam iken, süratsiz, âdi bir yürüyüş ifade eden مَشَوْا[2] tabiri, musibetin şiddetinden neş’et eden zafiyet yüzünden, sür’at-i seyre kàdir olamadıklarına işarettir.

1. Onları aydınlattığında.
2. Yürüdüler.

Sual: İnsanlar yerde yürüdükleri gibi, onların da yürümeleri yerde olmalıdır. Halbuki فِيهِ[1]’deki zamirin ziyaya raci olması cihetiyle, onların yürümeleri ziyada olduğu anlaşılır.

Elcevap: Onların ziya haricinde yürümeleri mümkün olmadığı için, sanki mesafeleri ve medâr-ı hareketleri yalnız ziyaya münhasırdır.

وَإِذَا[2]’deki و yolcuların evvelce gördükleri zulmet musibetini tazelemek için ikinci bir zulmet daha atıf ve ilâve edildiğine işarettir. إِذَا’nın ifade ettiği cüz’iyet ve kıllet ise, yolcuların zulmete karşı besledikleri nefret ve gösterdikleri körlük şiddetinden, fikren zulmeti düşünmediklerine, ancak aleddevam ziya için bir fırsat beklerlerken, birden bire zulmetin hücumuna mâruz kaldıklarına işarettir.

أَظْلَمَ[3]’nin berke olan isnadı, berkin ziyasından sonra hücum eden zulmetin, başka zulmetlerden şedit olduğuna işarettir. Ve keza, musibetzede olan yolcuların tahayyüllerine göre, güya berkin ziyasından sonra şu boşluğu dolduran zulmetler hep berk ateşinin sönmesinden meydana gelen dumanlar olduğuna da hayalî bir imadır.

Zarar için kullanılan عَلَيْهِمْ[4]’deki عَلَى kelimesi, zulmet musibetinin tesadüfî olmayıp, ancak onların ceza-yı amelleri olduğuna işarettir. Ve musîbetzede olan yolcuların, şu boşluğu dolduran zulmetler ve bütün insanlar içerisinden onları kast ve onlara zarar vermek için gönderilmiş olduklarını tahayyül ettiklerine bir remizdir.

1. Onun içinde.
2. ..dığı zaman, vakit (bk. ḥ-r-f: Şart edatları).
3. Karanlık çöktüğünde.
4. Üzerlerine.

Zulmet çöktüğü vakit sükûnetle durup depreşmemeleri icap ederken, “ayağa

قَامُوا kalktılar” mânâsını ifade eden tabiri, musibetin şiddetinden ve musibetle çok uğraştıklarından, rükû vaziyetini andıran bellerinde bir tekavvüs peydâ olduğuna ve zulmetin âni hücumundan tiksinerek ayağa kalkıp kaçanlar gibi, bellerini doğrulttuklarına işarettir.

وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ [1] Bu cümledeki kelimelerin işaretlerine gelince:

Evvelki cümlelerde gözlerini kör, kulaklarını sağır etmek şânında olan esbap zikredildikten sonra, bu cümlede müsebbebatı, meşiet-i İlâhiye ile bağlar.

Sonra, evvelki cümlelere atfeden وَ harfi, esbabın perdesi altında tasarruf eden ve bütün esbap ve illetler üzerinde murakebe eden bu kudretin, ancak nazar-ı hikmet olduğuna işarettir.

لَوْ [2]Bu kelimenin tazammun ettiği kıyas-ı istisnaî şöyle tasvir edilebilir: Meşiet-i İlâhiyenin olmaması; zehab-ı sem’ ve basarın olmamasına illettir. Zehab-ı sem’ ve basarın olmaması da meşietinin olmadığını bildirmeye bir delil ve bir illettir. Ve keza meşiet-i İlâhiyeden mâadâ bütün esbap tekemmül etmiş de olsa, ancak meşiet-i İlâhiyenin taallûkuyla göz ve kulaklarının işi bitmiş olacağına işarettir.

شَآءَ [3]tabiri, müsebbebatı esbapla bağlayan, meşiet ve irade-i İlâhiye olduğuna delâlet eder. Öyleyse tesir kudretindir. Esbab ise, kudretin, nazar-ı zahirîde umur-u hasise ile mübaşereti görünmemesi için vaz edilmiş perdelerdir.

1. “Eğer Allah dileseydi, onların işitme ve görme özelliklerini giderirdi.” Bakara Sûresi, 2:20.
2. Şayet (bk. ḥ-r-f: Şart edatları).
3. Diledi, istedi.

اَللّٰهُ Lâfza-i Celâlinin sarahatle zikri, halkı fazlaca esbaba ehemmiyet vermekten zecir ve men etmekle, esbabın perdesi altında tasarruf eden yed-i Kudreti görmeye fikirleri dâvet eder.

شَآءَ [1]fiilinin bir mef’ul ile takyid edilmeyerek mutlak bırakılması, meşiet ve irade-i İlâhiyenin kâinatın ahvâlinden müteessir olmadığına ve mevcudatın sıfât-ı İlâhiyeye tesirleri bulunmadığına işarettir. Yani, beşerin iradesi ve sair sıfatları, mevcudatın hüsün ve kubuh, büyüklük ve küçüklük gibi ahvâlinden müteessir olduğu gibi, sıfât-ı İlâhiye müteessir olmaz. Sıfât-ı İlâhiyeye göre hepsi

müsavidir.

Götürmek mânâsını ifade eden لَذَهَبَ ’den anlaşılıyor ki, esbap müsebbebat üzere musallat ve müstevlî değildir. Yani, esbabın irtifaı zamanında, esbapla bağlı ve kaim olan müsebbebatın adem deryasına düşmesi ihtimali yoktur. Ancak, esbabın arkasında hazır bulunan yed-i kudret o müsebbebatı hıfz eder. Ve hikmet-i İlâhiye muvazene ve nizam kanunu mucibince başka mevkilere gönderir, ihmal etmez. Evet, hararet suyu kaynatmaklasuyun bünyesini tahrip ettiği zaman, o tahrip neticesi vücuda gelenbuhar ademe gitmez, belki nizamat-ı havaiye mucibince muayyen bir mecrâya sevkedilir ve muayyen bir mevkie çıkar, emr-i İlâhiyeye intizaren orada durur.

Ve keza, ذَهَبَ [2]tabirinden anlaşılır ki, havass-ı hamse denilen duygular, sağır, kör, câmid tabiattan neş’et etmiş değildirler. Ancak o duygular, Cenâb-ı Haktan ihsan edilen hediyelerdir. Yalnız *göz, kulak* tabirleri adi birer isimdirler.

1. Diledi, istedi.
2. Götürdü.

Ve keza, ذَهَبَ ’nin harf-i cer olan ب ile beraber gelmesinden anlaşılıyor ki, müsebbebat esbaptan ayrıldığı zaman başıboş bırakılmaz, yine bir nizam altına alınır. Çünkü ذَهَبَ بِهِ “beraberce götürmek” mânâsını ifade eder. Beraber götürülen birşey sahipsiz, başıboş bırakılmaz.

İhtar: Sem’in müfred olarak, basarın cem olarak zikirleri işitilen bir, görünen çok olduğuna işarettir. Evet,söylenilen sözler birer birer kulağa girer, öyle işitilir. Fakat çokşeyler bir defa bakmakla göze görünür.

اِنَّاللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ [1] Bu cümledeki nükteler ve işaretler:

1. “Şüphesiz ki Allah'ın her şeye gücü yeter.” Bakara Sûresi, 2:20.

Evvelâ, bu cümle münafıkları ve yolcuları istilâ eden dehşetin hakikat olduğuna bir fezleke ve bir hülâsadır. Ve bu hülâsadan anlaşılır ki, yolcuların ahvâli, münafıkların ahvâlini tamamıyla temsil ettiği ve herbir halleri yolcuların hallerinde göründüğü gibi, herbir zerrede ve herbir halde kudret-i İlâhiyenin de tasarrufu görünür.

Tahkiki ifade eden اِنَّ dahil olduğu hükmün sabit ve sarsılmaz hakîkatlerden olduğuna delâlet ettiği gibi, meselenin azametini ve vüs’atini ve dikkatini ve

nev-i beşerin bu gibi meselelerde aciz, zayıf ve kàsır olduğunu remzen gösteriyor. Çünkü bu gibi yakinî meselelerde tereddüdü intaç eden, ancak vehimlerdir. Vehimleri tevlit eden zafiyet, acz, kusurdur; bunlar ise insanın tıynetiyle yoğrulmuş sıfatlardır.

اَللّٰهُ Lâfza-i Celâlinin burada sarahaten zikredilmesi, bu cümledeki hükmü ispat eden delile işarettir. Çünkü bütün mevcudat, taht-ı tasarrufunda ve daire-i şumulünde bulunan kudret, sair sıfatlar gibi Ulûhiyetin lâzimesidir.

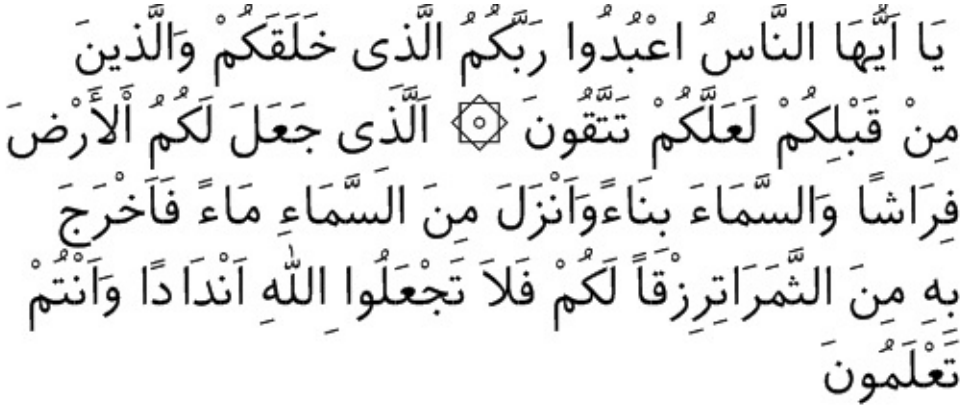
عَلٰى kelimesinden anlaşılır ki, ademden eşyayı çıkaran kudret, o eşyayı mühmel ve başıboş bırakmaz. Ancak hikmetin murakabesi ve nezareti altında terbiye eder ve ettirir.

كُلِّ[1]edatından anlaşılır ki, esbabın bütün eserleri ve hâsıl-ı bilmasdar denilen ef'âl-i ihtiyariyeye terettüp eden eserler, tamamen kudrete bağlıdır. Mevcuda ve mevcudata, şey ve eşya denilmesi meşiet-i ilâhiyenin taallûkundan neş'et ettiğine nazaran شَيْءٍ[2] tabirinden anlaşılır ki, eşya vücuda geldikten sonra da Saniden alâkası kesilmez. Vücudun tekerrüründen ibaret olan bekaları için daima Sanie muhtaçtırlar.

قَادِرٌ[3]kelimesine bedel, sübut ve devamı ifade eden قَدِيرٌ[4] sigasından anlaşılır ki, kudret, makdurat nisbetinde olmayıp, kudretin daire-i tasarrufu pek geniştir. Hem kudret zâtiyedir, tagayyürü kabul etmez. Hem aynı zamanda kudret lâzimedir, ziyade ve noksan olmaz. Hem kudret, *Rezzak*, *Gaffar, Muhyî*, *Mümit* gibi sıfât-ı fiiliyenin mercii ve mizanıdır.

1. Her, hep.
2. Şey.
3. Dilediği gibi yapmaya gücü yeten, dilerse yapan, dilemezse yapmayan, hiçbir surette âciz olmayan kudret ve iktidar sahibi Allah.
4. Kudreti sınırsız olan, dilediğini dilediği şekilde yapan Allah.

21-22. âyetin tefsiri

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ
فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ
بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ
تَعْلَمُونَ

[1]

1. Bakara Sûresi, 2:21-22.

Yani, “Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki, takvâ mertebesine vâsıl olasınız. Ve yine Rabbinize ibadet ediniz ki, arzı size döşek, semayı binanıza dam yapmış ve semâdan suları indirmiş ki, sizlere rızık olmak üzere yerden meyve ve sair gıdaları çıkartsın. Öyleyse, Allah’a misil ve şerik yapmayınız. Bilirsiniz ki, Allah’tan başka mâbud ve hâlıkınız yoktur.”

Mukaddeme

Akaidî ve imanî hükümleri kavî ve sabit kılmakla meleke haline getiren, ancak ibadettir. Evet, Allah’ın emirlerini yapmaktan ve nehiylerinden sakınmaktan ibaret olan ibadetle, vicdanî ve aklî olan imanî hükümler terbiye ve takviye edilmezse, eserleri ve tesirleri zayıf kalır. Bu hale, âlem-i İslâmın hâl-i hazırdaki vaziyeti şahittir.

Ve keza, ibadet, dünya ve âhiret saadetlerine vesile olduğu gibi, maaş ve maâde, yani dünya ve âhiret işlerini tanzime sebeptir ve şahsî ve nev’î kemâlâta vasıtadır ve Hâlık ile abd arasında pek yüksek bir nisbet ve şerefli bir rabıtadır.

İbadetin dünya saadetine vesile olduğunu izah eden cihetler:

Birisi: İnsan, bütün hayvanlardan mümtaz ve müstesna olarak, acip ve lâtif bir mizaç ile yaratılmıştır. O mizaç yüzünden, insanda çeşit çeşit meyiller, arzular meydana gelmiştir. Meselâ, insan, en müntehap şeyleri ister, en güzel şeylere meyleder, ziynetli şeyleri arzu eder, insaniyete lâyık bir maişet ve bir şerefle yaşamak ister.

Şu meyillerin iktizası üzerine, yiyecek, giyecek ve sair hacetlerini istediği

gibi, güzel bir şekilde tedarikinde çok san’atlara ihtiyacı vardır. O san’atlara vukufu olmadığından, ebnâ-yı cinsiyle teşrik-i mesai etmeye mecbur olur ki, herbirisi, semere-i sa’yiyle arkadaşına mübadele suretiyle yardımda bulunsun ve bu sayede ihtiyaçlarını tesviye edebilsinler.

Fakat insandaki kuvve-i şeheviye, kuvve-i gadabiye, kuvve-i akliye Sâni tarafından tahdit edilmediğinden ve insanın cüz-ü ihtiyarîsiyle terakkîsini temin etmek için bu kuvvetler başıboş bırakıldığından, muamelâtta zulüm ve tecavüzler vukua gelir. Bu tecavüzleri önlemek için, cemaat-i insaniye, çalışmalarının semerelerini mübadele etmekte adalete muhtaçtır.

Lâkin her ferdin aklı, adaleti idrakten âciz olduğundan, küllî bir akla ihtiyaç vardır ki, fertler, o küllî akıldan istifade etsinler. Öyle küllî bir akıl da ancak kanun şeklinde olur. Öyle bir kanun, ancak şeriattır.

Sonra, o şeriatın tesirini, icrasını, tatbikini temin edecek bir merci, bir sahip lâzımdır. O merci ve o sahip de ancak peygamberdir.

Peygamber olan zâtın da, zahiren ve bâtınen halka olan hâkimiyetini devam ettirmek için, maddî ve manevî bir ulviyete ve bir imtiyaza ihtiyacı olduğu gibi, Hâlık ile olan derece-i münasebet ve alâkasını göstermek için de bir delile ihtiyacı vardır. Böyle bir delil de ancak mu’cizelerdir.

Sonra, Cenâb-ı Hakkın emirlerine ve nehiylerine itaat ve inkıyadı tesis ve temin etmek için, Sâniin azametini zihinlerde tesbit etmeye ihtiyaç vardır. Bu tesbit de, ancak akaid ile, yani ahkâm-ı imaniyenin tecellîsiyle olur. İmanî hükümlerin takviye ve inkişaf ettirilmesi, ancak tekrar ile teceddüd eden ibadetle olur.

İkincisi: İbadet, fikirleri Sâni-i Hakîme çevirttirmek içindir. Abdin Sâni-i Hakîme olan teveccühü, itaat ve inkıyadını intaç eder. İtaat ve inkıyad ise, abdi intizam-ı ekmel altına idhal eder. Abdin intizam altına girmesiyle ve nizama ittibâ etmesiyle, hikmetin sırrı tahakkuk eder. Hikmet ise, kâinat sahifelerinde parlayan san’at nakışlarıyla tebarüz eder.

Üçüncüsü: İnsan, santral gibi, bütün hilkatın nizamlarına ve fıtratın kanunlarına ve kâinattaki nevâmis-i İlâhiyenin şualarına bir merkezdir. Binaenaleyh, insanın, o kanunlara intisap ve irtibat etmesi ve o namusların eteklerine yapışıp temessük etmesi lâzımdır ki, umumî cereyanı temin etsin. Ve tabakat-ı âlemde deveran eden dolapların hareketlerine muhalefetle o dolapların çarkları altında ezilmesin. Bu da, ancak o emir ve nevâhîden ibaret olan ibadetle olur.

Dördüncüsü: Emirleri imtisal, nehiylerden içtinap etmek sayesinde, bir fert, heyet-i içtimaiyede çok mertebelerle nisbet peyda eder ve alâkadar olur. Bilhassa

ahkâm-ı diniye ve mesalih-i umumiye hususunda, bir fert, bir nevi hükmüne geçer. Yani, pek çok hukuklar, haysiyetler, irşadlar, tâlimler, ıslahlar gibi vazifeler, bir şahsa yüklenir. Eğer o emri imtisal, nevâhîden içtinap eden o şahıs olmasa, o vazifeler tamamen pâyimâl olur.

Beşincisi: İnsan, İslâmiyet sayesinde, ibadet saikasıyla bütün Müslümanlara karşı sabit bir münasebet peyda eder ve kavî bir irtibat ve bağlılık elde eder. Bunlar ise, sarsılmaz bir uhuvvete, hakikî bir muhabbete sebep olur. Zaten heyet-i içtimaiyenin kemâline ve terakkisine ilk ve en birinci basamaklar, uhuvvet ile muhabbettir.

İbadetin şahsî kemâlâta sebep olduğunun izahı:

İnsan, cismen küçük, zayıf ve âciz olmakla beraber, hayvanattan addedildiği halde, pek yüksek bir ruhu taşıyor. Ve pek büyük bir istidada mâliktir. Ve hasredilmeyecek derecede meyilleri vardır. Ve gayr-ı mütenahi emeller sahibidir ve addedilemez fikirleri vardır. Ve gayr-ı mahdud şeheviye ve gadabiye gibi kuvveleri vardır. Ve öyle acaip bir yaratılışı vardır ki, sanki bütün envâ ve âlemlere fihriste olarak yaratılmıştır.

İşte, böyle bir insanın o yüksek ruhunu inbisat ettiren, ibadettir. İstidatlarını inkişaf ettiren, ibadettir. Meyillerini temyiz ve tenzih ettiren, ibadettir. Emellerini tahakkuk ettiren, ibadettir. Fikirlerini tevsi’ ve intizam altına alan, ibadettir. Şeheviye ve gadabiye kuvvelerini had altına alan, ibadettir. Zahirî ve bâtınî uzuvlarını ve duygularını kirleten tabiat paslarını izale eden, ibadettir. İnsanı, mukadder olan kemâlâtına yetiştiren, ibadettir. Abd ile Mâbud arasında en yüksek ve en lâtif olan nisbet, ancak ibadettir. Evet kemâlât-ı beşeriyenin en yükseği, şu nisbet ve münasebettir.

İhtar: İbadetin ruhu, ihlâstır. İhlâs ise, yapılan ibadetin yalnız emredildiği için yapılmasıdır. Eğer başka bir hikmet ve bir faide ibadete illet gösterilse, o ibadet bâtıldır. Faideler, hikmetler yalnız müreccih olabilirler, illet olamazlar.

Kur’ân-ı Kerim vakta ki يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا [1] …ilh. emriyle insanları ibadete dâvet etti; sanki lisan-ı hal ile “Niçin ibadet yapalım? İlleti nedir?” diye sorulan suali, Kur’ân-ı Kerim رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ [2] cümleleriyle cevaplandırmak üzere Sâniin vücud-u vahdetine dair burhanları zikretmeye başladı.

1. “Ey insanlar! Rabbinize ibadet ediniz.” Bakara Sûresi, 2:21.
2. “Sizi yaratan Rabbinize.” Bakara Sûresi, 2:21.

Mukaddeme

Ateşin dumana olan delâleti gibi, müessirden esere yapılan istidlâle “burhan-ı limmî” denildiği gibi; dumanın ateşe olan delâleti gibi eserden müessire olan istidlâle de “burhan-ı innî” denir. Burhan-ı innî, şüphelerden daha salimdir.

Bu âyetin, Sâniin vücut ve vahdetine işaret eden delillerinden biri de, inayet delilidir. Bu delil, kâinatı ve kâinatın eczasını ve envâını ihtilâlden, ihtilâftan, dağılmaktan kurtarıp bütün hususatını intizam altına almakla kâinata hayat veren nizamdan ibarettir. Bütün maslahatların, hikmetlerin, faidelerin, menfaatlerin menşei, bu nizamdır. Menfaatlerden, maslahatlardan bahseden bütün âyât-ı Kur’âniye, bu nizam üzerine yürüyor ve bu nizamın tecellîsine mazhardır. Binaenaleyh, bütün mesalihin, fevaidin ve menafiin mercii olan ve kâinata hayat veren bir nizam, elbette ve elbette bir Nâzımın vücuduna delâlet ettiği gibi, o Nâzımın kast ve hikmetine de delâlet etmekle, kör tesadüfün vehimlerini nefyeder.

Ey insan! Eğer senin fikrin, nazarın, şu yüksek nizamı bulmaktan âciz ise ve istikrâ-i tâm ile, yani umumî bir araştırma ile de o nizamı elde etmeye kàdir değilsen, insanların telâhuk-u efkâr denilen fikirlerinin birleşmesinden doğan ve nev-i beşerin havassı (duyguları) hükmünde olan fünun ile kâinata bak ve sahifelerini oku ki, akılları hayrette bırakan o yüksek nizamı göresin.

Evet, kâinatın herbir nev’ine dair bir fen teşekkül etmiş veya etmektedir. Fen ise kavaid-i külliyeden ibarettir. Kaidenin külliyeti ise, nizamın yüksekliğine ve güzelliğine delâlet eder. Zira nizamı olmayanın, külliyeti olamaz.

Meselâ, “Her âlimin başında beyaz bir amâme var.” Külliyetle söylenilen şu hüküm, ulema nev’inde intizamın bulunmasına bakar. Öyleyse, umumî bir teftiş neticesinde fünun-u kevniyeden herbirisi, kaidelerinin külliyetiyle kâinatta yüksek bir nizamın bulunmasına bir delildir. Ve herbir fen nurlu bir burhan olup, mevcudatın silsilelerinde salkımlar gibi asılıp sallanan maslahat semerelerini ve ahvalin değişmesinde gizli olan faideleri göstermekle Sâniin kast ve hikmetini ilân ediyorlar. Âdetâ vehim şeytanlarını tard etmek için herbir fen, birer necm-i sâkıptır. Yani, bâtıl vehimleri delip yakan birer yıldızdırlar.

Ey arkadaş! O nizamı bulmak için umum kâinatı araştırmaktansa, şu misale dikkat et, matlubun hasıl olur.

Gözle görünmeyen bir mikrop, bir hayvancık, küçüklüğüyle beraber pek ince

ve garip bir makine-i İlâhiyeyi hâvidir. O makine mümkinattan olduğundan, vücut ve ademi, mütesavidir. İlletsiz vücuda gelmesi muhaldir. O makinenin bir illetten vücuda geldiği zarurîdir. O illet ise, esbab-ı tabiiye değildir. Çünkü o makinedeki ince nizam, bir ilim ve şuurun eseridir. Esbab-ı tabiiye ise, ilimsiz, şuursuz, camid şeylerdir. Akılları hayrette bırakan o ince makinenin esbab-ı tabiiyeden neş'et ettiğini iddia eden adam, esbabın herbir zerresine Eflâtun'un şuurunu, Calinos'un hikmetini itâ etmekle beraber, o zerrat arasında bir muhaberenin de mevcut olmasını itikad etmelidir. Bu ise, öyle bir safsata ve öyle bir hurafedir ki, meşhur sofestaîyi bile utandırıyor.

Maahaza, esbab-ı maddiyede esas ittihaz edilen kuvve-i câzibeyle kuvve-i dâfianın inkısama kabiliyeti olmayan bir cüz'de birlikte içtimaları iltizam edilmiştir.

Halbuki bunlar birbirlerine zıt olduklarından, içtimaları caiz değildir. Fakat, câzibe ve dâfia kanunlarından maksat, "âdetullah" ile tâbir edilen kavanin-i İlâhiye ise ve tabiatla tesmiye edilen şeriat-ı fıtriye ise, câizdir. Lâkin, kanunluktan tabiata, vücud-u zihnîden vücud-u haricîye, umur-u itibariyeden umur-u hakikiyeye, âlet olmaktan müessir olmaya çıkmamak şartıyla makbuldür. Aksi takdirde caiz değildir.

Ey arkadaş! Misal olarak gösterdiğim o küçük hurdebinî hayvancığın, yani mikrobun büyük fabrikasındaki nizam ve intizamı aklın ile gördüğün takdirde başını kaldır, kâinata bak. Emin ol ki, kâinatın vuzuh ve zuhuru nisbetinde, o yüksek nizamı, kâinatın sahifelerinde pek zahir ve okunaklı bir şekilde görüp okuyacaksın.

Ey arkadaş! Kâinatın sahifelerinde "delilü'l-inâye" ile anılan nizama ait âyetleri okuyamadıysan, sıfat-ı kelâmdan gelen Kur'ân-ı Azimüşşanın âyetlerine bak ki, insanları tefekküre dâvet eden bütün âyetleri, şu delilü'l-inâyeyi tavsiye ediyorlar. Venimetleri ve faideleri sayan âyetler dahi, delilü'l-inâye denilen oyüksek nizamın semerelerinden bahsediyorlar. Ezcümle, bahsinde bulunduğumuz şu âyet

اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَاَنْزَلَ
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ [1]

cümleleriyle, o nizamın faidelerini ve nimetlerini koparıp insanlara veriyorlar.

1. "O Rabbiniz ki, yeryüzünü size bir döşek, gökyüzünü bir dam yaptı. Göktende size bir su indirip onunla türlü meyvelerden ve mahsullerden sizerızık çıkardı. " Bakara Sûresi, 2:22.

Delil-i İhtirâî: Mezkûr âyetin Sâniin vücut ve vahdetine işaret eden

delillerinden biri de اَلَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ[1] cümlesiyle işaret ettiği delil-i ihtirâîdir. Delil-i ihtirâînin hülâsası şöyle izah edilebilir:

1. "Sizi ve sizden evvelkileri yaratan (Rabbinize)." Bakara Sûresi, 2:21.

Cenâb-ı Hak, hususî eserlerine menşe ve kendisine lâyık kemâlâtına mehaz olmak üzere her ferde ve her nev'e has ve müstakil bir vücut vermiştir. Ezel cihetine sonsuz olarak uzanıp giden hiçbir nevi yoktur. Çünkü bütün envâ, imkândan vücub dairesine çıkmamışlardır. Ve teselsülün de bâtıl olduğu meydandadır. Ve âlemde görünen şu tagayyür ve tebeddül ile bir kısım eşyanın hudûsu, yani yeni vücuda geldiği de gözle görünüyor. Bir kısmının da hudûsu, zaruret-i akliye ile sabittir. Demek, hiçbir şeyin ezeliyeti cihetine gidilemez.

Ve keza ilmü'l-hayvanat ve ilmü'n-nebatatta ispat edildiği gibi, envâın sayısı ikiyüzbine bâliğdir. Bu neviler için birer "âdem" ve birer evvel-baba lâzımdır. Bu evvel-babaların ve âdemlerin daire-i vücubda olmayıp ancak mümkinattan olduklarına nazaran, behemehal vasıtasız, kudret-i İlâhiyeden vücuda geldikleri zarurîdir. Çünkü bu nevilerin teselsülü, yani sonsuz uzanıp gitmeleri bâtıldır. Ve bazı nevilerin başka nevilerden husule gelmeleri tevehhümü de bâtıldır. Çünkü, iki neviden doğan nevi, alelekser ya akîmdir veya nesli inkıtaa uğrar, tenasül ile bir silsilenin başı olamaz.

Hülâsa: Beşeriyet ve sair hayvanatın teşkil ettikleri silsilelerin mebdei, en başta bir babada kesildiği gibi, en nihayeti de son bir oğulda kesilip bitecektir.

Evet, şuursuz, ihtiyarsız, camid, basit olan esbab-ı tabiiyenin bütün akılları hayrette bırakan o envâ silsilelerinin icadına kabiliyeti olduğu, daire-i imkândan hâriçtir.

Ve keza, kudret mu'cizelerinden birer nakş-ı garip ve birer san'at-ı acip taşıyan o envâın ihtiva ettikleri efradın da, ihtirâ ve yaratılışlarını o esbaba isnad etmek, yalnız bir muhâlin değil, muhalâtın en hurafesidir. Binaenaleyh, o silsileleri teşkil eden envâ ile efrad, hudûs ve imkân lisanıyla, Hâlıklarının vücub-u vücuduna kat'î bir şehadetle şehadet ediyorlar.

S - Bütün silsilelerin Hâlıkın vücub-u vücuduna kat'î şehadetleri gözönünde olduğu halde, bazı insanların maddeyle, maddenin hareketinin ezeliyeti cihetine zahip olmakla dalâlete düştüklerinin esbabı nedendir?

C - Kasıt ve dikkatle değil, sathî ve dikkatsiz bir nazarla, muhal ve bâtıla, mümkün nazarıyla bakılabilir. Meselâ, bir bayram akşamı, gökte ay ve hilâli arayanlar içinde ihtiyar bir zat da bulunur. Bu zat, gökteki hilâli görmek için bütün kasıt ve dikkatiyle nazarını göğe tevcih edip hilâli araştırmakla meşgul iken, gözünün kirpiklerinden uzanan ve gözünün hadekası üzerine eğilen beyaz

bir kıl nasılsa gözüne ilişir. O zat, derhal “Hilâli gördüm” der, “İşte bu gördüğüm aydır!” diye hükmeder.

İşte, sathî ve dikkatsiz nazarlar bu gibi hatâlara düştükleri gibi, yüksek bir cevhere ve mükerrem bir mahiyete mâlik olan insan, kastı ve dikkatiyle daima hak ve hakikati ararken, bazan sathî ve dikkatsiz bir nazarla bâtıla bakar. O bâtıl da; ihtiyarsız, talepsiz, dâvetsiz fikrine gelir. Fikri de çar-nâçâr alır saklar, yavaş yavaş kabul ve tasdikine de mazhar olur. Fakat onun o bâtılı kabul ve tasdiki, bütün hikmetlerin mercii olan nizam-ı âlemden gaflet etmesinden ve madde ile hareketinin ezeliyete zıt olduğuna körlük gösterdiğinden ileri gelmiştir ki, şu garip nakışları ve acip san’at eserlerini esbab-ı camideye isnad etmek mecburiyetiyle o dalâletlere düşmüşlerdir.

Hüseyin-i Cisrî’nin dediği gibi, âsâr-ı medeniyetle müzeyyen ve bütün ziynetlere müştemil bir eve giren bir adam, ev sahibini göremediğinden, o ziyneti, o esasatı, tesadüfe ve tabiata isnad etmeye mecbur olmuştur. Kezalik, nizam-ı âlemdeki bütün hikmetlerin, faidelerin tam bir ihtiyara ve şâmil bir ilme ve kâmil bir kudrete yaptıkları şehadetten gaflet eden gafiller, sathî nazarlarınca, tesir-i hakikîyi esbab-ı camideye vermeye mecbur kalmışlardır.

Ey arkadaş! Cenâb-ı Hakkın pek ince âsâr-ı san’atından ve pek yüksek acaib-i kudretinden sarf-ı nazar ederek yalnız tabiat denilen şu âsâr ve esbabdan en zahir olan in’ikâs ve irtisam keyfiyetine bak. Meselâ, bir âyineyi semaya karşı tuttuğun zaman, semayı, irtifaıyla, nakışlarıyla, yıldızlarıyla celb edip âyinede in’ikâs ve irtisam ettiren illet-i müessirenin, âyinenin yüzündeki hâsiyet olduğuna kanaat hasıl edebilir misin? Hâşâ! Veyahut hakikatte bir emr-i vehmîden ibaret olan câzibe-i umumîyenin, arz ile yıldızları şu boşlukta muntazam tahrik ve tedbirine illet-i müessire olarak telâkki ve kabul edebilir misin? Hâşâ! Bunlar ancak şart ve sebep olabilirler, illet-i müessire olamazlar.

Hülâsa: İnsan sathî ve gayr-ı kastî bir nazarla bâtıl ve muhal birşeye baktığı zaman, hakikî illetini bulamadığı takdirde, çar-nâçar sıhhatine veya inkârına kail olmakla kabul etmesi ihtimali vardır. Fakat, talip ve müşteri sıfatıyla kasten ve bizzat dikkatle bakacak olursa, onların hikemiyat dedikleri o bâtıl meselelerden hiçbirisini de kabul etmez. Ancak, bütün siyasîlerin hikmetini ve hükemanın akıllarını zerrelerde farz etmekle eblehâne kabul eder.

S - Onların daima iftiharla bahsettikleri tabiat, nevâmis ve kuvâ nedir ki, kendilerini onlarla iknaa çalışıyorlar?

C - Tabiat dedikleri şey, bir matbaadır, tâbi’ değildir. Tâbi’, ancak kudrettir. Kanundur, kuvvet değildir. Kuvvet, ancak kudrettedir. Yahut, nasıl ki bildiğimiz şeriat, insanlardan sudur eden ef’âl-i ihtiyariyeyi bir nizam ve bir intizam altına

alıp tahdit eden kaidelerin hülâsasıdır veya devletin işlerini tanzim eden nizamların, düsturların, kanunların mecmuasıdır. Kezalik, tabiat denilen şey de, âlem-i şehadetin uzuvlarından ve eczalarından sudur eden ef'âl arasında bir nizam ve bir intizamı ika eden İlâhî bir şeriat-ı fıtriyedir. Binaenaleyh, şeriat ile devlet nizamı, mâkul ve itibarî emirlerden oldukları gibi, tabiat dahi itibarî bir emir olup, hilkatte, yani yaratılışta câri olan âdetullahtan ibarettir.

Amma tabiatın bir mevcud-u haricî olduğunu tevehhüm etmek, bir fırka askerin, idman ve tâlim esnasında yaptıkları o muntazam hareketlerini gören bir vahşinin, "Aralarındaki o nizamı idare edip birbiriyle bağlayan ip gibi birşey mevcuttur" diye vahşîce ettiği vehme benzer. Binaenaleyh, vicdanı ve aklı vahşî olan bir adam, sathî ve tebeî bir nazar ile devam ve istimrarını muhafaza eden tabiatın müessir bir mevcud-u haricî olduğuna ihtimal verebilir.

Hülâsa: Tabiat, Allah'ın san'atı ve şeriat-ı fıtriyesidir. Nevâmis ise, onun meseleleridir. Kuvâ dahi, o meselelerin hükümleridir.

Tevhide geçiyoruz:

Kur'ân-ı Kerim, Sâniin vahdetine dair delillerden hiçbir şey terk etmemiştir. Bilhassa, "Arz ve semâda Allah'tan başka ilâhlar olmuş olsa idiler, şu görünen intizam fesada uğrardı" mânâsında olan [1] لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلاَّ اللّٰهُ لَفَسَدَتَا âyetinin tazammun ettiği "burhanü't-temânü'" Sâniin vâhid ve müstakil olduğuna kâfi bir delildir. Ve istiklâliyet, ulûhiyetin zatî bir hassası ve zarurî bir lâzımı olduğuna nurlu bir burhandır.

1. "Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de harap olup giderdi." Enbiyâ Sûresi, 21:22.

Ey arkadaş! Bahsinde bulunduğumuz âyetin evvelinde bulunan [1] اُعْبُدُوا emri, İbn-i Abbâs'ın tefsirine nazaran, insanları tevhide dâvet eden bir emirdir. Ve aynı zamanda bu âyet, heyet-i mecmuasıyla tevhide işaret eden pek lâtif ve güzel bir burhanı tazammun etmiştir. Şöyle ki:

Nev-i beşer ile sair hayvanatın medâr-ı maişetleri olan semeratın tevlidi için, arz ile semâ arasındaki muavenet ve münasebetleri ve âsâr-ı âlemin birbirine müşabehetleri ve etraf-ı âlemin birbiriyle kucaklaşmaları ve birbirinin elini tutup ihtiyaçlarını temin etmeleri ve yekdiğerinin sualine cevap verip yardımına koşmaları ve tamamıyla bir nokta-i vâhideye bakmaları ve bir Nazzâm-ı Vâhidin mührü üstünde hareket etmeleri gibi halleri hâvi olan böyle garip bir makine, sahip ve Sâniinin bir olduğunu kat'î bir şehadetle ilân etmekle, "Herbir şeyde, Sâniin vahdetine delâlet eden bir âyet ve bir alâmet vardır" mânâsında olan şu beyitle tanin-endaz oluyorlar:

وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ اٰيَةٌ تَدُلُّ عَلٰى اَنَّهُ وَاحِدٌ [2]

1. İbadet ediniz.
2. "Herbir şeyde, Onun bir olduğuna delâlet eden bir belge (delil) vardır." İbnü'l-Mu'tez'in bir şiirinden alınmıştır. İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1:24.

Ey arkadaş! Sâni-i Zülcelâl, Vâhid ve Vâcibü'l-Vücud olduğu gibi, bütün sıfât-ı kemâliye ile de muttasıftır. Zira âlemde ve masnuatta bulunan kemâlât tamamıyla Sâniin kemâlinden tecellî eden gölgeden muktebestir. Öyleyse, Sânide bulunan cemâl, kemâl, hüsün, umum kâinatta bulunan umum cemallerden, kemallerden, hüsünlerden gayr-ı mütenâhi derecelerle yüksektir. Zira ihsan, in'âm edenin servetinden doğar ve servetine delildir. İcad, icad edenin vücuduna delâlet eder. İcab, mûcibin vücuduna burhandır. Verilen hüsün, verenin hüsnüne delildir.

Ve keza, Sâni-i Zülcelâl, bütün nevakıstan pâk ve münezzehtir. Çünkü noksaniyet, maddiyatın mahiyetlerindeki istidadın kılletinden ileri gelir. Halbuki Cenâb-ı Hak, maddiyattan değildir.

Ve keza, Sâni-i Kadîm-i Ezelî, kâinatın ihtiva ettiği eşyanın cismiyet, cihetiyet, tagayyür, temekkün gibi istilzam ettikleri levazım ve evsaftan berî ve münezzehtir. Kur'ân-ı Kerim, şu iki hakikate "Allah'a misil yapmayın" mânâsına olan فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا [1] âyetiyle işaret etmiştir.

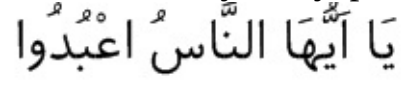
Delil-i imkânî: Bu âyetin, Sâniin vücuduna işaret eden delillerden birisi de delil-i imkânîdir ki, [2] وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ âyetiyle işaret edilmiştir.

1. "Sakın Allah'a eş ve ortaklar koşmayınız." Bakara Sûresi, 2:22.
2. "Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan ganîdir; siz ise muhtaçsınız." Muhammed Sûresi, 47:38.

Bu delilin hülâsası: Kâinatın ihtivâ ettiği zerrelerden herbirisinin gerek zâtında, gerek sıfâtında, gerek ahvâlinde ve gerek vücudunda gayr-ı mütenâhi imkânlar, ihtimaller, müşkilâtlar, yollar, kanunlar varken, birden bire o zerre, gayr-ı mütenâhi yollardan muayyen bir yola sülûk eder. Ve gayr-ı mahdud hallerden, bir vaziyete girer. Ve gayr-ı mâdud sıfatlardan bir sıfatla vasıflanır. Ve doğru bir kanun üzerine mukadder bir maksada harekete başlar. Ve vazife olarak uhdesine verilen herhangi bir hikmet ve bir maslahatı derhal intaç eder ki, o hikmet ve o maslahatın husule gelmesi, ancak o zerrenin o çeşit hareketiyle olabilir. Acaba o kadar yollar ve ihtimaller arasında o zerrenin macerası, lisan-ı haliyle, Sâniin kast ve hikmetine delâlet etmez mi?

İşte herbir zerre, müstakillen, kendi başıyla Sâniin vücuduna delâlet ettiği gibi, küçük-büyük herhangi bir teşekküle girerse veya hangi bir mürekkebe cüz olursa, girdiği ve cüz olduğu o makamlarda kazandığı nisbete göre Sâniine olan delâletini muhafaza eder.

Bu âyetin mâkabliyle cihet-i irtibatına gelince:

Vakta ki Kur’ân-ı Kerim, birincisi müttakî mü’minler, ikincisi inatlı kâfirler, üçüncüsü ikiyüzlü münafıklar olmak üzere insanları üç kısma ayırdı ve aralarında taksimat ve teşkilât yaptı ve herbir kısmın sıfatını ve âkıbetini beyan etti. Sonra [1] âyetiyle her üç kısma tevcih-i hitap ederek onları ibadete emir ve dâvet etti. Demek, bu âyetin evvelki âyetlere terettübü ve onları takip etmesi, hâne ve binanın, mühendisin krokisine; amelin ilme; kazanın kadere terettübü ve birbirini takip etmeleri gibidir. Evet, evvelki âyetlerde yapılan teşkilât ve taksimat, kroki ve plândan sonra bu âyette ibadet binasının yapılmasına emredilmiştir ve o âyetlerde verilen bilgi ve malûmattan sonra, bu âyette, amel ve ibadete emredilmiştir. Ve onlarda yazılan sıfat ve istihkaklara göre, burada, emir ve nehiylerle hükümler verilmiştir. Ve keza, evvelki âyetlerde insanların taksimatı, ahvâl ve sıfâtı zikredildikten sonra, makamın iktizasıyla, bu âyet onları takip etmiştir.

1. “Ey insanlar, ibadet ediniz.” Bakara Sûresi, 2:21.

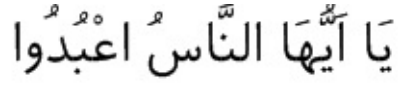
Vakta ki Kur’ân-ı Kerim, insanların her üç fırkasından bahsetti ve herbir fırkanın sıfatını ve âkıbetini söyledi; sâmiin arzusu ve makamın iktizası üzerine, Kur’ân-ı Kerim gaybdan hitaba intikal ederek onlara karşı şu hitapta bulundu. Evet, bazı adamlar hakkında gaibane konuşanların bilâhare konuşmalarını hitaba çevirmelerinde şöylece bir nükte-i umumiye vardır:

Meselâ, bir şahsın iyiliğinden veya fenalığından bahsedilirken, gerek konuşanda, gerek dinleyende, ya tahsin veya tel’in için bir meyil uyanır. Sonra git gide o meyil öyle kesb-i şiddet eder ki, sahibini o şahısla görüştürüp şifahen konuşmaya kuvvetli bir arzu uyandırır. Burada sâmilerin o meyillerini tatmin etmekle makamın iktizası üzerine Kur’ân-ı Kerim, onları sâmilerin huzuruna götürüp kendilerine hitap ile tevcih-i kelâm etmiştir.

Bu âyette, gaybdan, hitaba edilen iltifat ve intikalde hususî bir nükte de vardır ki, ibadetle yapılan tekliften hasıl olan meşakkat, hitab-ı İlâhiyeden neş’et eden zevk ve lezzetle karşılanır ve insanlara ağır gelmez.

Ve keza hitap suretiyle ibadeti teklif etmek, abd ile Hâlık arasında vasıta olmadığına işarettir.

Ey arkadaş! Bu âyetin cümlelerini birbiriyle nazmeden münasebetler ise:

 [1] cümlesinde emir ve hitap, geçen her üç fırkayı teşkil eden mü’min, kâfir ve münafıkların mâzi, hal ve istikbalde vücuda gelmiş veya

gelecek bütün efradını ihtiva eden tabakalara hitaptır. Binaenaleyh اُعْبُدُوا[2] *vav*'ının merciinde dahil olan kâmil mü'minlere göre اُعْبُدُوا ibadete devam ve sebat etmeye emirdir. Orta derecedeki mü'minlere nazaran, ibadetin arttırılmasına emirdir. Kâfirlere göre, ibadetin şartı olan iman ve tevhid ile ibadetin yapılmasına emirdir. Münafıklara nazaran, ihlâsa emirdir. Binaenaleyh, اُعْبُدُوا[3] 'nun ifade ettiği *ibadet* kelimesi mükellefîne göre müşterek-i mânevî hükmündedir.

1. "Ey insanlar, ibadet ediniz." Bakara Sûresi, 2:21.
2. İbadet ediniz.
3. İbadet ediniz.

رَبَّكُمْ Yani: "Sizi terbiye eden ve büyüten Odur. Ve sizin mürebbîniz Odur. Öyleyse, siz de Ona ibadet etmekle abd olunuz!"

Ey arkadaş! Vakta ki Kur'ân-ı Kerim ibadeti emretti. İbadet ise üç şeyden sonra olabilir.

Birincisi: Mâbudun mevcut olmasıdır.

İkincisi: Mâbudun vâhid olmasıdır.

Üçüncüsü: Mâbudun ibadete istihkakı bulunmasıdır.

Kur'ân-ı Kerim, o üç mukadder suale işaret etmekle beraber, şartlarının delillerini de zikrederken, Mâbudun vücuduna dair olan delilleri iki kısma ayırmıştır.

Birisi: Hariçten alınan delillerdir ki, buna "âfâkî" denilir.

İkincisi: İnsanların nefislerinden alınan burhanlardır. Buna, "enfüsî" tesmiye edilir. Enfüsî olan kısmını da, biri nefsî, diğeri usulî olmak üzere iki kısma taksim etmiştir.

Demek, Mâbudun vücuduna üç türlü delil vardır: âfakî, nefsî, usulî.

Evvelâ, en zahir ve en yakın olan nefsî delile اَلَّذِى خَلَقَكُمْ[1] cümlesiyle, usulî delile de وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ[2] cümlesiyle işaret etmiştir. Sonra, ibadet insanların hilkat ve yaratılışına tâlik edilmiştir.

1. "Sizi, (O) yarattı." Bakara Sûresi, 2:21.
2. "Sizden önceki insanları da." Bakara Sûresi, 2:21.

İbadetin hilkat-ı beşere terettübü iki şeyden ileri geliyor: Ya insanlar ilk yaratılışında ibadete istidatlı ve takvaya kabiliyetli olarak yaratılmışlardır. Ve o

istidadı ve o kabiliyeti onlarda gören, onların ibadet ve takvâ vazifelerini göreceklerini kaviyyen ümit eder. Veyahut, insanların hilkatinden ve memur oldukları vazifeden ve teveccüh ettikleri kemalden maksat, ibadetin kemâli olan takvâdır.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ [1] Şu cümle, her iki noktaya da tatbik edilebilir. Yani, "İstidad ve kabiliyetinizde ekilen veya vazife ve hilkatinizden kastedilen takvânın kuvveden fiile çıkarılması lâzımdır."

Sonra, Kur'ân-ı Kerimde Mâbudun vücuduna ait âfâkî delillerin en karibine جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا [2] cümlesiyle işaret edilmiştir. Ve bu işaretten arzın bu şekle getirilmesiyle nev-i beşere ve sâir hayvanata kabil-i süknâ olarak hazır bulundurulması, ancak Allah'ın ca'liyle (yapmasıyla) olup tabiatın ve esbabın tesiriyle olmadığına bir remiz vardır. Çünkü tesir-i hakikînin esbaba verilmesi bir nevi şirktir.

وَالسَّمَاءَ بِنَاءً [3] cümlesiyle, Sâniin vücuduna olan âfâkî delillerden en basit ve en yükseğine işaret edilmiştir.

Sonra, mürekkebat ve mevâlidin vücud-u Sânie veçh-i delâletlerine وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً [4] ilâ âhir cümlesiyle işaret edilmiştir.

1. "Umulur ki, korunmuş olursunuz, takvaya ulaşırsınız." Bakara Sûresi, 2:21.
2. "Yeryüzünü sizin için bir döşek yaptı." Bakara Sûresi, 2:22.
3. "Gökyüzünü sizin için dam yaptı." Bakara Sûresi, 2:22.
4. "Gökten size su (yağmur) indirdi." Bakara Sûresi, 2:22.

Sonra, geçen delillerin herbirisi alel'infirad, yani birer birer Sâniin vücuduna delâlet ettiği gibi, heyet-i mecmuası da Sâniin vahdetine işarettir.

Sonra, nimetlerin menşei ve menbaı olan âlemin nizamına işaret eden o cümlelerin suret-i tertibi رِزْقًا لَكُمْ 'ün delâletiyle beraber, Mâbudun ibadete müstehak olduğuna delâlet eder. Çünkü ibadet, şükürdür. Şükür, Mün'ime edilir; yani nimetleri veren Zâta şükretmek vaciptir.

Sonra رِزْقًا لَكُمْ [1]cümlesinden, arz ve arzdan çıkan mevalid, yani arzın semereleri insanlara hâdim oldukları gibi, insanlar da onların Saniine hâdim olmaları lâzım olduğuna bir remiz vardır.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا [2] cümlesi ise, geçen cümlelerin herbirisiyle

alâkadardır. Yani, Rabbinize ibadet yaptığınızda şerik yapmayınız. Zira Rabbiniz, ancak Allah'tır. Sizi, nev'inizle beraber halk eden Odur. Ve Arzı size mesken olarak hazırlayan Odur. Semâyı sizin binanıza dam olarak yaratan Odur. Ve sizin rızık maişetinizi tedarik için suları gönderen Odur. Hülâsa, bütün nimetler Onundur; öyle ise bütün şükürler ve ibadetler de ancak Onadır.

1. "Sizin için rızık yaptı." Bakara Sûresi, 2:22.
2. "Sakın Allah'a eş ve ortaklar koşmayınız." Bakara Sûresi, 2:22.

Arkadaş! Bu âyetin tazammun ettiği cümlelerin keyfiyet ve nüktelerine gelelim.

Evvelâ: Kur'ân-ı Kerimde kesretle zikredilen يَا أَيُّهَا ile edilen hitap ve nida, üç vecihle ve üç edatla tekit edilmiştir. Birisi, ikazı ifade eden ve ikaz için kullanılan يَا harfidir. İkincisi, alâmetleri aramakla birşeyi bulmak için kullanılan أَيٌّ kelimesidir ki, Türkçede "hangi" kelimesiyle tercüme edilir. Üçüncüsü, gafletten ayıltmak için kullanılan هَا harfidir. Bu tekitlerden anlaşılır ki, burada şu tarzla yapılan nida ve hitap, çok faidelere ve nüktelere işarettir. Ezcümle:

Birincisi: İnsanlara ibadetlerin teklifinden hâsıl olan meşakkatin, hitab-ı İlâhiye mazhariyetten neş'et eden zevk ve lezzetle tahfif edilmesidir.

İkincisi: İnsanın gaibane olan aşağı mertebesinden, huzurun yüksek makamına çıkması ancak ibadet vasıtasıyla olduğuna işarettir.

Üçüncüsü: Muhatabın üç cihetten ibadete mükellef olduğuna işarettir. Kalbiyle teslim ve inkıyada, aklıyla iman ve tevhide, kalıbıyla amel ve ibadete mükelleftir.

Dördüncüsü: Muhatabın mü'min, kâfir, münafık olmak üzere üç kısma ayrılmış olduğuna işarettir.

Beşincisi: İnsanların yüksek, orta, avam tabakalarına hitaben şâmil olduğuna işarettir.

Altıncısı: İnsanlar arasında yapılan nidâ ve hitaplarda âdet edinmiş olan şeylere işarettir ki, insan, evvelâ gördüğü adamı çağırır ve durdurur, sonra kim olduğunu anlamak için alâmetlerine dikkat eder, sonra maksadını anlatır.

Hülâsa: Mezkûr hitap, geçen üç cihetten tekit edilmiş şu nüktelere işarettir.-

يَا ile nida edilen insanlar gafil, gaip, hazır, cahil, meşgul, dost, düşman gibi çok muhtelif tabakalara şâmildir. Bu muhtelif tabakalara göre يَا'nın ifadesi değişir.

Meselâ, gafile karşı tenbihi ifade eder; gaibe ihzarı, cahile târifi, dosta teşviki, düşmana tevbih ve takri'i gibi her tabakaya münasip bir ifadesi vardır.

Sonra, makam-ı kurbu iktiza ettiği halde, uzaklara mahsus olan يَا edatının kullanılması birkaç nükteye işarettir.

1. Teklif edilen emanet ve ibadetin pek büyük bir yük olduğuna,

2. Derece-i ubudiyetin mertebe-i ulûhiyetten pek uzak olduğuna,

3. Mükelleflerin, zaman ve mekânca hitabın vakit ve mahallinden ırak bulunduğuna,

4. İnsanların derece-i gafletlerine işarettir.

Muzafun ileyhsiz zikredildiğinden, umumî bir tevessümü ifade eden اَىُّ kelimesi, hitabın umum kâinata şâmil olup, yalnız farz-ı kifaye suretiyle haml-i emanete ve ibadete insanların tahsis edilmiş olduklarına işarettir. Öyle ise ibadette insanların kusurları umum kâinata tecavüzdür.

Sonra, اَىُّ kelimesinde bir icmal ve bir ipham vardır; çünkü izafesiz zikredilmiştir. Onun o ipham ve icmâli, نَاسْ[1] kelimesiyle izale ve tafsil edildiğinden, aralarında bir icmal ve tafsil cezaleti meydana gelmiştir.

1. İnsanlar.

هَا: اَىُّ'nün muzafun ileyhine ıvaz olmakla beraber, يَا edatiyle çağrılanları tenbih içindir.

نَاسْ aslında nisyandan alınmış bir ism-i fâildir; vasfiyet-i asliyesi mülâhazasıyla insanlara bir itâba işarettir. Yani, "Ey insanlar! Niçin misak-ı ezelîyi unuttunuz?"

Fakat bir cihetten de insanlara bir mâzeret yolunu gösteriyor. Yani, "Sizin o misâkı terk etmeniz, amden değil; belki sehiv ve nisyandan ileri gelmiştir."

اُعْبُدُوا[1] nidaya cevaptır. Mü’min, kâfir, münafık olan geçen tabakalar nida ile çağırıldıklarından, اُعْبُدُوا[2] emri devam, itaat, ihlâs, tevhid gibi, her tabakaya münasip bir mânâyı ifade eder.

1. İbadet ediniz.
2. İbadet ediniz.

رَبَّكُمْ[1] *Rab* ünvanı اُعْبُدُوا ile teklif edilen ibadete bir illet ve bir sebebe işarettir. Yani, “Sizin terbiyeniz Rabbinizin elinde olduğundan, daima Ona muhtaçsınız. Ve terbiyenize lâzım olan bütün levazımatı veren Odur. Onun, o nimetlerine şükür lâzımdır. Şükür ise ancak ibadettir.”

لَّذِى خَلَقَكُمْ[2] esmâ-i müphemeden olduğu için, merci ve medlûlü ancak sıla denilen dahil olduğu cümle ile malûm olur. Meselâ; اَلَّذِى جَائَكَ[3] denildiği zaman, gelen adamın yalnız sana gelmekle malûmiyeti var, başka cihetten malûmiyeti yoktur. Binaenaleyh, burada رَبِّ kelimesinin اَلَّذِى ile vasıflandırılması Cenâb-ı Hakkın marifeti, hakikatiyle olmayıp ancak ef’âl ve âsârıyla olduğuna işarettir.

İcad, inşa veya başka bir kelimeye tercihan yaratılışın güzel şeklini ifade eden خَلَقَ[4] tâbiri, insanlardaki istidadın sedad ve istikametçe ibadete elverişli olduğuna işarettir. Ve keza ibadet, yaratılışın ücreti ve neticesidir. Bu itibarla sevap, ibadetin ücreti olmayıp, ancak Cenâb-ı Hakkın kereminden olduğuna işarettir.

وَاَلَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ[5] Merci ve medlûlünün adem-i malûmiyetine delâlet eden اَلَّذِينَ evvelki insanların ölümle mahvolup gittiklerine ve onların ahvâlini bildirecek bir bilgi olmadığına ve yalnız sizin gibi bir kısımmahlûklar onların yerlerine gelmekle, o mahvolan insanların tariflerimümkün olduğuna işarettir.

1. Rabbiniz.
2. Sizi yaratan.
3. Size gelen.
4. Yarattı.
5. Sizden öncekileri de.

لَعَلَّ[1]: لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ[2] kelimesi, ümit ve recayı ifade ediyor. Fakat bu mânâ,

hakikatiyle Cenâb-ı Hak hakkında istimal edilemez. Binaenaleyh, ya mecazen istimal edilecektir veya muhataplara veyahut sâmi ve müşahitlere isnad edilecektir.

Mânâ-yı mecazıyla Cenâb-ı Hak hakkında isnad edilmesi şöyle tasvir edilir:

1. Umulur ki (bk. ḥ-r-f: Diğer edatlar).
2. "Umulur ki, korunmuş olur, takvaya erişirsiniz." Bakara Sûresi, 2:21.

Nasıl ki bir insan, bir iş için bir adamı teçhiz ettiği zaman, o işin o adamdan yapılmasını ümit eder. Kezalik—bilâ-teşbih—Cenâb-ı Hak, insanlara, kemal için bir istidat, teklif için bir kabiliyet ve bir ihtiyar vermiştir. Bu itibarla, Cenâb-ı Hak, insanlardan o işlerin yapılmasını intizar etmektedir denilebilir. Bu teşbih ve istiarede, hilkat-i beşerdeki hikmetin takvâ olduğuna ve ibadetin de neticesi takvâ olduğuna ve takvânın da en büyük mertebe olduğuna işaret vardır.

Reca mânâsının muhataplara atfedilmesi şöyle izah edilir:

Ey muhatap olan insanlar! Havf ve reca ortasında bulunmakla, takvâyı reca ederek Rabbinize ibadet ediniz. Bu itibarla insan, ibadetine itimad etmemelidir ve daima ibadetinin artmasına çalışmalıdır.

Reca mânâsı, sâmi ve müşahitlere göre olursa şöyle tevil edilecektir:

Ey müşahitler! Arslanın pençesini gören adam, o pençenin iktizası olan parçalamayı arslandan ümit ve reca ettiği gibi, siz de, insanları ibadet teçhizatıyla mücehhez olduklarını gördüğünüzden, onlardan takvâyı reca ve intizar edebilirsiniz. Ve keza, ibadetin fıtrî bir iktiza neticesi olduğuna işarettir.

تَتَّقُونَ[1] Takvâ, tabakat-ı mezkûrenin ibadetlerine terettüp ettiğinden, takvânın bütün kısımlarına, mertebelerine de şâmildir. Meselâ, şirkten takvâ; kebairden, mâsivaullahtan kalbini hıfzetmekle takvâ; ikabdan içtinap etmekle takvâ; gazabtan tahaffuz etmekle takvâ. Demek تَتَّقُونَ kelimesi bu gibi mertebeleri tazammun eder.

Ve keza, ibadetin ancak ihlâs ile ibadet olduğuna ve ibadetin mahzan vesile olmayıp maksud-u bizzat olduğuna ve ibadetin sevap ve ikab için yapılmaması lüzumuna işarettir.

اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً[2] Kur'ân-ı Kerim, bu cümle ile beyan ettiği kudret-i İlâhiyenin azametiyle insanları ibadete teşvik edip heyecana getiriyor. Şöyle ki:

1. Takvâya ulaşırsınız.
2. "Rabbiniz sizin için yeryüzünü bir döşek, gökyüzünü de dam yaptı." Bakara Sûresi, 2:22.

Ey insanlar! Arz ve semayı sizlere muti ve hizmetkâr yapan Zât, yaptığı şu

iyiliğe karşı ibadete müstehaktır; ibadetini ediniz!

Ve keza, insanların faziletine ve yüksek bir kıymete mâlik olduğuna ve indallah mükerrem bulunduğuna bir imadır. Sanki beşere emrediyor:

Ey beşer! Yüksek ve alçak bütün ecramı sizin istifadenize tahsis etmekle sizlere bu kadar îzaz ve ikramlarda bulunan Cenâb-ı Hakka ibadet ediniz ve sizlere yaptığı keramete karşı liyakatinizi izhar ediniz!

Ve keza esbap ve tabiata tesirin verilmesini reddediyor. Şöyle ki:

Ey insan! Şu gördüğünüz yerler, gökler, sıfatlarıyla beraber, bir Hâlıkın halkıyla, kastıyla, tahsisiyle ve bir Nâzımın nazmıyla husule gelip bu intizamı bulmuşlardır.

Kör tabiatın bu kadar büyük şeylerde yeri olmadığı gibi en küçük şeylerde de yeri yoktur.

Ve keza, sıfatlar da mümkinattan oldukları cihetle, Sânie delâlet ettiklerine işarettir. Zira cisimleri teşkil eden zerreler, büyüklük-küçüklük, çirkinlik-güzellik gibi gayr-ı mütenâhi ahval ve keyfiyetleri kabul etmekte müsavidirler. Yani bir zerrenin, bin keyfiyeti kabul etmeye kabiliyeti vardır ve bir hâlet, binlerce zerrelere hal olabilir. Binaenaleyh, güzellik gibi bir sıfat, binlerce zerrelere ve dolayısıyla cisimlere sıfat olabildiği halde, o kadar imkânat ve ihtimaller içinde muayyen bir cisme tayin edildiği zaman, herhalde bir kast ile, bir hikmet altında, bir zâtın irade ve tahsisiyle, binlerce cisimler arasında o cisim, o sıfata mevsuf kılınmıştır.

لَكُمْ[1] Bu ل ihtisas için değildir, ancak sebebiyeti ifade ediyor. Yani arzın tefrişine sebep, yani vesile, insandır. Bu misafirhanedeki ziyafet onun namına verildi. Fakat istifade, insanlara mahsus ve münhasır değildir. Öyleyse insanların ihtiyacından, istifadesinden fazla kalana abes denilemez.

فِرَاشًا[2] Bu tâbir, garip bir nükte-i belâgate işarettir. Çünkü, arzın sıkletinden dolayı suya batıp kaybolması tabiatının icabatından olduğu halde, Cenâb-ı Hak, merhametiyle bir kısmını dışarıda bırakarak, insanlar için bir mesken ve nimetlerine bir mâide, yani bir sofra olmak üzere tefriş etmiştir.

1. Size, sizin için.
2. Döşek.

Ve keza فِرَاشًا tâbirinden anlaşılıyor ki, arz, bir hanenin tabanı gibi insan ve hayvanlara ferş ve bast edilmiştir. Öyleyse arzdaki nebatat ve hayvanat, hanedeki efrad-ı aile ile erzak vesaire gibi levazım-ı beytiye hükmündedir.

Ve keza فِرَاشًا tâbirinden anlaşılıyor ki, arz, taş gibi katı ve sert değildir ki kabil-i süknâ olmasın; ve su gibi mâyi de değildir ki, ziraat ve istifadeye kàbil olmasın. Belki orta bir vaziyette yapılmıştır ki, hem mesken, hem mezraa olsun. Bu iki faidenin taht-ı temine alınması, elbette ve elbette bir maksat, bir hikmet ve bir nizam ile olabilir.

وَالسَّمَاءَ بِنَاءً[1] Semanın, insanlara bir sakf, bir dam gibi yapılması, yıldızların o damda asılı kandiller gibi olmalarını istilzam eder ki, teşbih tamam olsun. Öyleyse gayr-ı mütenâhi şu boşlukta dağınık bir şekilde yıldızların bulunması, akılları hayrette bırakan nizam ve intizamlı vaziyetleri kör tesadüfe isnad edilemez.

1. Gökyüzünü kubbe yaptı.

S - İnsan, arza nisbeten bir zerredir. Arz da kâinata nazaran bir zerredir. Ve keza, insanın bir ferdi, nev'ine nisbeten bir zerredir; nev'i de, sâir ortakları bulunan envâ içinde bir zerre gibidir. Ve keza, aklın düşünebildiği gayeler, faideler hikmet-i ezeliye ve ilm-i İlâhîdeki faidelere nisbeten bir zerreden daha aşağıdır. Binaenaleyh, böyle bir âlemin insanın istifadesi için yaratılmış olduğu akla giremez.

C - Evet, zahire bakılırsa insan bir zerre hükmündedir. Fakat insanın taşıdığı ruha, kafasına taktığı akla, kalbinde beslediği istidatlara nazaran bu âlem-i şehadet dardır, istiab edemez. Ancak o ruhun arzularını ve o aklın fikirlerini ve o istidatların meyillerini tatmin ve temin edecek âlem-i âhirettir.

Ve keza, istifade hususunda müzahame, mümanaa ve tecezzî yoktur; bir küll ile cüz'iyatı gibidir. Nasıl ki bir küllî, bütün cüz'iyatında mevcut olduğu halde, ne o küllîde tecezzî ve inkısam olur ve ne de cüz'iyatında müzahame ve müdafaa olur. Küre-i arzdan da binlerce müstefid olsa, ne aralarında bir müzahame olur ve ne küre-i arzda bir noksaniyet peyda olur. Yalnız insanın indallah kerameti olduğu için, âlem-i şehadetin yaratılışında insan, ille-i gaiye menzilesinde gösterilmiştir. Ve insanın hatırı için, bütün envâa bir umumî ziyafet verilmiştir. Bu ise, bütün âlemin faideleri insana münhasır olup başkalara hiçbir faidesi yoktur demek değildir.

وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ[1]

İnzâlin Cenâb-ı Hakka olan isnadından anlaşılıyor ki, yağmurun katreleri başıboş değildir; ancak bir hikmet altında ve bir mizan-ı kastî ile inerler. Çünkü,

o mesafe-i baîdeden gelmekle beraber, rüzgâr ve hava da müsademelerine yardımcı olduğu halde, katrelerin aralarında müsademe olmuyor. Öyleyse o katreler başıboş olmayıp, gemleri, onları temsil eden meleklerin elindedir.

مِنَ السَّمَاءِ [2] *Sema* kelimesinin zikri geçtiğine nazaran, makam, zamirin yeri olduğu halde ism-i zahir ile zikredilmesi, yağmurların sema cirminden değil. Sema cihetinden geldiğine işarettir. Çünkü, sebkat eden *sema* kelimesinden maksat, cirm değil, cihettir.

مَاءً Semadan gelen karlar, dolular, sular olduğu halde yalnız suların zikredilmesi, en büyük istifadeyi temin eden, su olduğuna işarettir. مَاءً kelimesinde tenkiri ifade eden tenvin ise, yağmur suyunun acip bir su olup, nizamı garip, imtizâcât-ı kimyeviyesi size meçhul olduğuna işarettir.

فَاَخْرَجَ [3] ’deki ف müddet ve mühlet olmaksızın takibini ifade eder. Buna binaen, semeratın ihracı, yağmurun inzali akabinde bir müddet ara vermeden husule gelmesi lâzımdır. Halbuki ihraç ile inzal arasında hayli bir zaman vardır.

1. “Gökten de size bir su indirdi ve onunla türlü meyveler ve mahsullerden size rızık çıkardı.” Bakara Sûresi, 2:22.
2. Semadan, gökyüzünden.
3. Onunla (suyla) çıkardı, yerden bitirdi.

Öyleyse اَخْرَجَ [1], اَنْزَلَ ’ye atıf değildir. Ancak, inzali takip eden fiillerin silsilesi ortadan kaldırılarak o fiillerin neticesi hükmünde olan اَنْزَلَ , اَخْرَجَ ’ye atfedilmiştir. Takdir-i kelâm şöyle olsa gerekir:

وَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاهْتَزَّتِ الْاَرْضُ وَرَبَتْ
وَاَخْضَرَتْ وَ اَنْبَتَتْ فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ [2]

Bu itibarla, inzali takip eden اِهْتَزَّتْ [3] fiilidir. ف ’nin de asıl mevkii, اِهْتَزَّتْ dir.

بِهٖ ’deki ب harfi, sebebiyetle karışık ilsak mânâsınadır. Yani, su, semeratın husulüne sebep olduğu gibi, semerata mülsak, karışık, yapışık olduğundan da,

semeratın taravet ve tazeliğini muhafazaya vesiledir.

مِنَ الثَّمَرَاتِ [4]'deki مِنْ beyan ile karışık ibtidayı ifade eder. Bu itibarla اَخْرَجَ [5]'ye mef'ul olamaz, ancak sâmi'in fehmine göre tayin edilen mef'ul-ü mukadderdir. مِنَ الثَّمَرَاتِ ise, o mef'ule beyandır.

Takdir-i kelâm [6] فَاَخْرَجَ بِهٖ (اَنْوَاعًا) مِنَ الثَّمَرَاتِ şeklindedir.

Nekre olarak رِزْقًا [7] 'nın zikredilmesi, bu rızkın nereden ve neyle husule geldiği size meçhul olduğuna işarettir.

1. İndirdi, çıkardı.
2. Semadan bir su indirdi, yeryüzü harekete gelip kabardı, yeşillendi, bitkiler verdi, o suyla meyveler çıkardı.
3. Titredi, hareketlendi.
4. Meyvelerden.
5. Çıkardı.
6. "O suyla çeşit çeşit meyvelerden (rızık) çıkardı." Bakara Sûresi, 2:22.
7. Rızık olarak.

لَكُمْ [1]'deki ل ecliyet ve sebebiyet içindir. Yani, "Siz, rızkın gelmesine sebepsiniz, amma istifadesi size mahsus ve münhasır değildir ve başkalar da tebean istifadeye şeriktirler."

Ve keza, Cenâb-ı Hak, sizlere nimetlerini tahsis ettiği gibi, sizin de şükrünüzü Ona tahsis etmeniz lâzım geldiğine işarettir.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا [2] Başta bulunan ف geçen dört fıkraya bakıyor. Yani: "Odur Mâbud, şerik yapmayınız. Odur Kadîr-i Mutlak, şerikini itikad etmeyiniz. Odur Mün'im, şükründe şerik yapmayınız. Odur Hâlık, başka bir hâlık tahayyül etmeyiniz."

تَجْعَلُوا [3]Bu tabirin, تَعْتَقِدُوا [4] tabirine tercihi, onların, Allah'a isnad ettikleri şeriklerin ve misillerin aslı ve hakikati olmadığı için o uydurma şeriklerin itikad edilecek şeyler olmadığına, ancak uydurma, ca'lî şeyler olduklarına işarettir.

لِلّٰهِ Lâfza-i Celâlin اَنْدَادًا [5] üzerine takdimi, Allah'ın daima hâzır olduğunu düşünmek lüzumuna ve nehyin menşei, şerikin Allah için yapılışı olduğuna işarettir.

1. Sizin için.
2. "Sakın Allah'a eş ve ortaklar koşmayınız." Bakara Sûresi, 2:22.
3. Yapmayınız, uydurmayınız. (Kelimenin başında olumsuzluk mânâsı veren gizli "Lâm" edatı vardır.)

4. İnanmayınız, itikat etmeyiniz. (Kelimenin başında olumsuzluk mânâsı veren gizli “Lâm” edatı vardır.)
5. Eşler, ortaklar.

أَنْدَادًا Endad, نِدّ ’ün cem’idir. نِدّ ise, “misil” mânâsınadır. Halbuki, Cenâb-ı Hakka yapılan misil, onun zıddı olur. Birşey, hem zıt, hem misil olamaz; ve birşeyin zıddı, ona misil olamaz. Öyleyse mislin bulunması, mislin muhaliyetini istilzam eder.

أَنْدَادًا ’in sîga-i cem ile zikri, müşriklerin cehaletine işarettir. Yani: “Hiçbir cihetten bir benzeri olmayan Cenâb-ı Hakka nasıl bir sürü misil ve zıt yapıyorsunuz?”

Ve keza, bütün enva-ı şirkin reddine işarettir. Yani, “Ne zâtında ve ne sıfâtında ve ne ef’âlinde şeriki, şebihi yoktur.”

Ve keza, vesenî, sâbiî, ehl-i teslis, ehl-i tabiat gibi firak-ı dâllenin tevehhüm ettikleri şeriklerin tabakalarına işarettir.

İhtar: Vesenî mezhebinin menşei, yıldızları ilâh itikad etmek, hulûlü tahayyül etmek, cismiyeti tevehhüm etmek gibi gülünç şeylerdir.

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ [1] Bu cümle ile âyetlerin sonunda zikredilen emsalî cümleler, İslâmiyetin menşei ilim, esası, akıl olduğuna işaret eder. Binaenaleyh, İslâmiyetin, hakikati kabul ve safsatalı evhamı reddetmek, şânındandır.

تَعْلَمُونَ [2]’ye bir mef’ulün terki, çok mef’ullerin takdirine sebep olmuştur. Demek, îcaz ve ihtisarı yapmakla itnab ve uzatmaktan kaçarken, daha ziyade itnaba, tatvîle sebep olmuştur. Yani, Allah’tan başka mâbudunuz olmadığını, halıkınızın bulunmadığını başka bir kadîr-i mutlak olmadığını ve mün’iminizin bulunmadığını bilirsiniz. Keza bilirsiniz ki, onların uydurdukları âlihe ve esnâm, bir şeye kàdir olmayıp, onlar da mahlûk ve mec’ûl şeylerdir.

1. Ve siz bilirsiniz (ki, Allah’tan başka mâbud ve yaratıcınız yoktur.)
2. Bilirsiniz.

23-24. âyetlerin tefsiri

Nübüvvet hakkında

وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا
فَاْتُوابِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ اِنْكُنْتُمْ صَادِقِينَ ۞ فَاِنْ لَمْتَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا
فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَاالنَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ
لِلْكَافِرِينَ [1]

1. Bakara Sûresi, 2:23-24.

Mukaddeme

Gayet kısa bir meâli: Yani, “Abdimiz üzerine inzal ettiğimiz Kur’ân’da bir şüpheniz varsa, Kur’ân’ınmislinden bir sûre yapınız. Hem de, Allah’tan başka, işlerinizdekendilerine müracaat ettiğiniz şüheda ve muinlerinizi de çağırınız, yardım etsinler. Eğer sözünüzde sâdık iseniz hepiniz beraber çalışınız, Kur’ân’ın mislinden bir sûre getiriniz. Eğer bir misil getiremediğiniz takdirde—zaten getiremezsiniz ya—öyle bir ateşten sakınınız ki, odunu, insanlar ile taşlardır.”

Kitabın evvelinde beyan edildiği gibi Kur’ân-ı Kerimin takip ettiği esas maksat dörttür. Birinci maksadı olan “tevhid”, evvelki âyetle beyan edilmiştir. Bu âyetle de, ikinci maksat olan “nübüvvet” beyan ve izah edilmiştir. Yalnız birşey var ki, bu âyet, nübüvvet-i Muhammediyenin (a.s.m.) ispatı hakkındadır; nübüvvet-i mutlaka hakkında değildir. Halbuki maksat, mutlak nübüvvettir. Fakat küllî, cüz’îde dahildir. Cüz’înin ispatıyla küllî de ispat edilmiş olur. Bu âyet, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın nübüvvetini, en büyük mu’cizesi olan i’câz-ı Kur’ân’dan bahisle ispat ediyor.

O Zâtın (a.s.m.) nübüvvetine dâir delâil başka risalelerimizde beyan edilmiştir. Burada, yalnız bir kısmını hülâsaten “altı mesele” zımnında beyan edeceğiz.

BİRİNCİ MESELE

Enbiya-i sâlifînde nübüvvete medar ve esas tutulan noktalar ve onların ümmetleriyle olan muameleleri hakkında—yalnız zaman ve mekânın tesiriyle

bazı hususat müstesna olmak şartıyla—yapılacak tam bir teftiş ve kontrol neticesinde, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmda daha ekmel, daha yükseği bulunmakta olduğu tahakkuk eder. Binaenaleyh, nübüvvet mertebesine nail olanların heyet-i mecmuası, mu'cizeleriyle ve sair ahvalleriyle, lisan-ı hal ve kal ile, nev-i beşerin sinni, kemale geldiğinde "Üstadü'l-Beşer" ünvanını taşıyan Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın sıdk-ı nübüvvetine ilân-ı şehadet etmişlerdir. O Hazret de (a.s.m.), bütün mu'cizeleriyle Sâniin vücut ve vahdetini, nurlu bir burhan olarak âleme ilân etmiştir.

İKİNCİ MESELE

O zâtın (a.s.m.) evvel ve âhir bütün ahvâl ve harekâtı nazar-ı dikkatten geçirilirse, herbir hareketi, herbir hali harikulâde değilse de onun sıdkına delâlet eder. Ezcümle: "Ğar" meselesinde, Ebu Bekri's-Sıddık ile beraber halâs ve kurtuluş ümidi tamamıyla kesildiği bir anda لاَ تَخَفْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا "Korkma, Allah bizimle beraberdir" diye Ebu Bekri's-Sıddık'a verdiği tesellî ve tavk-ı beşerin fevkinde bir ciddiyetle, bir metanetle, bir şecaatle, havfsız, tereddütsüz gösterdiği vaziyet, elbette sıdkına ve nokta-i istinadı olan Hâlıkına itimad ettiğine güneş gibi bir burhandır.

Kezalik, saadet-i dareyn için tesis ettiği esaslarda isabet etmiş olduğu ve izhar ettiği kavaidin, hakikatle muttasıl ve hakkaniyetle yapışık olduğu, bütün âlemce mazhar-ı kabul ve tasdik olmuş ve olmaktadır.

İhtar: O zâtın (a.s.m.) ahval ve harekâtı birer birer, yani tek tek onun sıdk ve hakkaniyetini gösterirse, heyet-i mecmuası onun sıdk-ı nübüvvetine öyle bir delil olur ki, şeytanları bile tasdike mecbur eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

O zâtın (a.s.m.) sıdk-ı nübüvvetini yazıp tasdik eden birkaç sahife vardır. Şimdi o sahifeleri okuyacağız.

Birinci sahife: O Hazretin zâtıdır. Fakat bu sahifeyi mütalâadan evvel, dört nükteye dikkat lâzımdır.

Birinci nükte: لَيْسَ الْكُحْلُ كَالتَّكَحُّلِ Yani, fıtrî karagözlülük, sun'î (yapma) karagözlülük gibi değildir. Yani, yapma ve sun'î olan birşey ne kadar güzel ve ne kadar kâmil olursa olsun, fıtrî ve tabiî olan şeylerin mertebesine yetişemez ve onun yerine kaim olamaz. Herhalde sun'îliğin yanlışlıkları, onun ahvalinden, etvârından belli olacaktır.

İkinci nükte: Ahlâk-ı âliyeyi ve yüksek huyları hakikate yapıştıran ve o ahlâkı

daima yaşattıran, ciddiyet ile sıdktır. Eğer sıdk kalkıp araya kizb girerse, rüzgârlara oyuncak olan yapraklar gibi, o adam da insanlara oyuncak olur.

Üçüncü nükte: Mütenâsip olan eşya arasında meyil ve cezbe vardır. Yani, birbirine temayül ederler ve yekdiğerini celb ederler, aralarında ittihad olur. Fakat birbirine zıt olan eşyanın aralarında nefret vardır, çekememezlik olur.

Dördüncü nükte: Cemaatte olan kuvvet fertte yoktur. Meselâ, çok iplerin heyet-i mecmuasının teşkil ettiği urgandaki kuvvet, ipler birbirinden ayrı olduğu zaman bulunmaz.

Bu nükteler göz önüne getirilmekle o Hazretin sahifesi okunmalıdır. Evet, o Zâtın bütün âsârı, sîretleri, tarihçe-i hayatı ve sair ahvâli, onun pek büyük, azîm ve ahlâk sahibi olduğuna şehadet ediyorlar. Hattâ düşmanları bile onun ahlâkça pek yüksekliğinden dolayı kendisini "Muhammedü'l-Emîn" ile lâkaplandırmışlardır.

Malûmdur ki, bir zatta içtima eden ahlâk-ı âliyenin imtizacından izzet-i nefis, haysiyet, şeref, vakar gibi, hasis, alçak şeylere tenezzül etmeye müsaade etmeyen yüksek haller husule gelir. Evet, melâike, ulüvv-ü şanlarından, şeytanları reddeder, kabul etmezler.

Kezalik, bir zatta içtima eden ahlâk-ı âliye kizb, hile gibi alçak halleri reddeder. Evet, yalnız şecaatle iştihar eden bir zât, kolay kolay yalana tenezzül etmez. Bütün ahlâk-ı âliyeyi cem eden bir zât, nasıl yalana ve hileye tenezzül eder; imkânı var mıdır?

Hülâsa: Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm kendi kendine güneş gibi bir burhandır.

Ve keza, o Zâtın (a.s.m.) dört yaşından kırk yaşına kadar geçirmiş olduğu gençlik devresinde bir hilesi, bir hıyaneti görülmemiş ve bir yalanı işitilmemiştir. Eğer o Zâtın yaratılışında, tabiatında bir fenalık, bir kötülük hissi ve meyli olmuş olsaydı, behemehal gençlik saikasıyla dışarıya verecekti. Halbuki bütün yaşını, ömrünü kemal-i istikametle, metanetle, iffetle, bir ıttırad ve intizam üzerine geçirmiş, düşmanları bile hileye işaret eden bir halini görmemişlerdir.

Ve keza, yaş kırka baliğ olduğunda, iyi olsun, kötü olsun ve nasıl bir ahlâk olursa olsun, rüsuh peyda eder, meleke haline gelir, daha terki mümkün olmaz. Bu Zâtın tam kırk yaşının başında iken yaptığı o inkılâb-ı azîmi âleme kabul ve tasdik ettiren ve âlemi celp ve cezb ettiren, o Zâtın (a.s.m.) evvel ve âhir herkesçe malûm olan sıdk ve emaneti idi. Demek o Zâtın (a.s.m.) sıdk ve emaneti, dâvâ-yı nübüvvetine en büyük bir burhan olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İkinci sahifeyi okuyacağız. Bu sahife, mâzi, yani Zaman-ı Saadetten evvelki zamandır. Şu sahifenin hâvi olduğu enbiya-i sâlifînin ahval ve kıssaları, o Zâtın sıdk-ı nübüvvetine birer burhandır. Yalnız dört nükteye dikkat lâzımdır.

Birinci nükte: İnsan, bir fennin esaslarını ve o fennin hayatına taallûk eden noktaları bilmekle, yerli yerince kullanmasınavakıf olduktan sonra dâvâsını o esaslara bina etmesi, o fende mâhir ve mütehassıs olduğuna delildir.

İkinci nükte: Fıtrat-ı beşeriyenin iktizasındandır ki, âdi bir insan da olsa, hattâ çocuk da olsa, hattâ küçük bir kavim içinde de bulunsa, pek kıymetsiz bir dâvâ hususunda cumhura muhalefet edip yalan söylemeye cesaret edemez. Acaba, pek büyük bir haysiyet sahibi, âlem-şümul bir dâvâda, pek inatlı ve kesretli bir kavim içinde, ümmî, yani okur-yazar sınıfından olmadığı halde, aklın tek başına idrakten âciz olduğu bazı şeylerden bahsedip kemal-i ciddiyetle âleme neşir ve ilân etmesi onun sıdkına delil olduğu gibi, o meselenin Allah'tan olduğuna da bir burhan olmaz mı?

Üçüncü nükte: Malûmdur ki, medenî insanlarca malûm ve melûf pek çok ilimler, sıfatlar, fiiller vardır ki, bedevîlerce meçhul olur ve o gibi şeylerden haberleri yoktur. Binaenaleyh, bilhassa geçmiş zamanlardaki bedevîlerin ahvâlinden bahsetmek isteyen bir adam, hayalen o zamanlara, o çöllere gidip onlarla görüşmelidir. Zira onların ahvâlini ezberden, onları görmeden muhakeme etmekle istediği malûmatı elde edemez.

Dördüncü nükte: Ümmî bir adam, bir fennin ulemasıyla münakaşaya girişerek, beyne'l-ulema ittifaklı olan meseleleri tasdik ve ihtilâflı olanları da tashih ederse, o adamın bu harika olan hali, onun pek yüksekliğine ve onun ilminin de vehbî olduğuna delâlet etmez mi?

Bu dört nükteyi göz önüne getir, Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâma bak ki, o zât, herkesçe müsellem ümmîliğiyle beraber, geçmiş enbiya ile kavimlerinin ahvallerini görmüş ve müşahede etmiş gibi, Kur'ân'ın lisanıyla söylemiştir. Ve onların ahvâlini, sırlarını beyan ederek âleme neşir ve ilân etmiştir. Bilhassa naklettiği onların kıssaları, bütün zekîlerin nazar-ı dikkatini celb eden dâvâ-yı nübüvvetini ispat içindir. Ve naklettiği esasları, beyne'l-enbiya ittifaklı olan kısmı tasdik, ihtilâflı olanı da tashih edip dâvâsına mukaddeme yapmıştır. Sanki o Zât, vahy-i İlâhînin mâkesi olan masum ruhuyla zaman ve mekânı tayyederek o zamanın en derin derelerine girmiş ve gördüğü gibi söylemiştir. Binaenaleyh, o Zâtın bu hali, onun bir mu'cizesi olup nübüvvetine delil olduğu gibi, evvelki enbiyanın da nübüvvet delilleri manevî bir delil hükmünde olup, o Zâtın nübüvvetini ispat eder.

BEŞİNCİ MESELE

Asr-ı Saadete ve bilhassa Ceziretü'l-Arab meselesine dairdir. Bunda da dört nükte vardır.

Birinci nükte: Âlemce malûmdur ki, az bir kavmin âdetlerinden, hakîr, ehemmiyetsiz bir âdeti kaldırmak veya zelil, miskin bir taifenin cüz'î zayıf huylarını ref etmek, büyük bir hükümdara, uzun bir zamanda bile çok zahmetlere bağlıdır. Acaba, hâkim olmamakla beraber, az bir zamanda, nihayet derecede âdetlerine mutaassıp, inatçı ve kesretli bir kavimde rüsuh ve kuvvet peyda etmiş olan âdetleri ref ve kalblerde istikrar peyda eden ve zamanlarca devam ve istimrareden ahlâklarını terk ettiren, hem yerlerine gayet yüksek âdetleri, güzel ahlâkları tesis eden bir zât harikulâde olmaz mı?

İkinci nükte: Yine âlemce malûmdur ki, devlet bir şahs-ı manevîdir. Çocuk gibi, teşekkülü, büyümesi tedricîdir.

Ve keza, yeni teşekkül eden bir devletin, bir milletin ruhuna kadar nüfuz eden eski bir devlete galebe etmesi, yine tedricîdir, zamana mütevakkıftır. Acaba, Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâmın bütün esasat-ı âliyeyi hâvi olan ve maddî-mânevî bütün terakkiyat ve medeniyet-i İslâmiyenin kapısını açan, kısa bir zamanda def'aten teşkil ettiği bir devletle dünyanın bütün devletlerine galebe edip maddî-mânevî hâkimiyetini muhafaza ve ibka ettiren, harikulâdeliği değil midir?

Üçüncü nükte: Evet, kahır ve cebirle zahirî bir hâkimiyet, sathî bir tahakküm, kısa bir zamanda ibka edilebilir. Fakat bütün kalblere, fikirlere, ruhlara icrâ-yı tesir ederek, zahiren ve bâtınen beğendirmek şartıyla vicdanlar üzerine hâkimiyetini muhafaza ve ibka etmek, en büyük harika olmakla, ancak nübüvvetin hassalarından olabilir.

Dördüncü nükte: Evet, tehditlerle, korkularla, hilelerle efkâr-ı âmmeyi başka bir mecrâya çevirtmek mümkün olur. Fakat tesiri cüz'îdir, sathîdir, muvakkat olur. Muhakeme-i akliyeyi az bir zamanda kapatabilir.

Amma irşadıyla kalblerin derinliklerine kadar nüfuz etmek, hissiyatın en incelerini heyecana getirmek, istidatların inkişafına yol açmak, ahlâk-ı âliyeyi tesis ve alçak huyları imha ve izale etmek, cevher-i insaniyetten perdeyi kaldırıp hakikati teşhir etmek, hürriyet-i kelâma serbestî vermek, ancak şua-ı hakikatten muktebes harikulâde bir mu'cizedir.

Evet, Asr-ı Saadetten evvelki zamanlarda kalb katılığı ve merhametsizlik öyle bir hadde baliğ olmuştu ki, kocaya vermekten âr ederek kızlarını diri diri toprağa gömerlerdi! Asr-ı Saadette İslâmiyetin doğurduğu merhamet, şefkat, insaniyet sayesinde, evvelce kızlarını gömerlerken müteessir olmayanlar, İslâmiyet dairesine girdikten sonra karıncaya bile ayak basmaz oldular. Acaba böyle ruhî,

kalbî, vicdanî bir inkılâp hiçbir kanuna tatbik edilebilir mi? Bu nükteleri ceyb-i kalbine soktuktan sonra, bu noktalara da dikkat et:

1. Tarih-i âlemin şehadetiyle sabittir ki, parmakla gösterilen en büyük bir dâhi, ancak umumî bir istidadı ihya ve umumî bir hasleti ikaz ve umumî bir hissi inkişaf ettirebilir. Eğer böyle bir hissi de ikaz edememiş ise sa'yi hep hebâ olur.

2. Tarih bize gösteriyor ki, en büyük bir insan, hamiyet-i milliye, hiss-i uhuvvet, hiss-i muhabbet, hiss-i hürriyet gibi hissiyat-ı umumiyeden bir veya iki veyahut üç hissi ikaz etmeye muvaffak olur. Acaba evvelki zamanların cehalet, şekavet, zulüm zulmetleri altında gizli kalan binlerce hissiyat-ı âliyeyi, Ceziretü'l-Arab memleketinde, bedevî ve dağınık bir kavim içinde inkişaf ettirmek hârikulâde değil midir? Evet, şems-i hakikatin ziyasındandır.

Bu noktaları aklına sokamayanın, Ceziretü'l-Arabı biz gözüne sokarız. Ey muannid! Ceziretü'l-Araba git, en büyük feylesoflardan yüz taneyi de intihap et, beraber götür. Onlar da orada ahlâkın ve mâneviyatın inkişafı hususunda çalışsınlar. Muhammed-i Arabînin (a.s.m.) o vahşetler zamanında o vahşî bedevîlere verdiği cilâyı, senin o feylesofların, şu medeniyet ve terakkiyat devrinde yüzde bir nisbetinde verebilirler mi? Çünkü o Zâtın yaptığı o cilâ İlâhî, sabit, lâyetegayyer bir cilâdır ve onun büyük mu'cizelerinden biridir.

Ve keza, bir işte muvaffakiyet isteyen adam, Allah'ın âdetlerine karşı safvet ve muvafakatini muhafaza etsin ve fıtratın kanunlarına kesb-i muarefe etsin ve heyet-i içtimaiye rabıtalarına münasebet peyda etsin. Aksi takdirde, fıtrat, adem-i muvafakatla cevap verecektir.

Ve keza, heyet-i içtimaiyede, umumî cereyana muhalefet etmemek lâzımdır. Muhalefet edildiği takdirde, dolabın üstünden düşer, altında kalır. Binaenaleyh, o cereyanlarda, tevfik-i İlâhînin müsaadesine mazhariyeti dolayısıyla, o dolabın üstünde, Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâmın hak ile mütemessik olduğu sabit olur.

Evet, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın getirdiği şeriatın hakaiki fıtratın kanunlarındaki muvazeneyi muhafaza etmiştir. İçtimaiyatın rabıtalarına lâzım gelen münasebetleri ihlâl etmemiştir. Zaman uzadıkça, aralarında ittisal peyda olmuştur.

Bundan anlaşılır ki, İslâmiyet, nev-i beşer için fıtrî bir dindir ve içtimaiyatı tezelzülden vikaye eden yegâne bir âmildir.

Bu nükteler ile şu noktaları nazara al, Muhammed-i Haşimî Aleyhissalâtü Vesselâma bak. O Zât, ümmîliğiyle beraber, bir kuvvete mâlik değildi. Ne onun ve ne de ecdadının bir hâkimiyetleri sebkat etmemişti; bir hâkimiyete, bir saltanata meyilleri yoktu. Böyle bir vaziyette iken, mühim bir makamda,

tehlikeli bir mevkide, kemal-i vüsuk ve itmi’nan ile büyük bir işe teşebbüs etti, bütün efkâr-ı âmmeye galebe çaldı, bütün ruhlara kendisini sevdirdi, bütün tabiatların üstüne çıktı, kalblerden bütün vahşet âdetlerini, çirkin ahlâkları kaldırarak pek yüksek âdât ve güzel ahlâkı tesis etti, vahşetin çöllerinde sönmüş olan kalblerdeki kasaveti ince hissiyatla tebdil ettirdi ve cevher-i insaniyeti izhar etti. Onları, o vahşet köşelerinden çıkararak, evc-i medeniyete yükseltti ve onları, o zamana, o âleme muallim yaptı. Ve onlara öyle bir devlet teşkil etti ki, sâhirlerin sihirlerini yutan asâ-yı Mûsâ gibi, başka zalim devletleri yuttu ve nev-i beşeri istilâ eden zulüm, fesat, ihtilâl, şekavet rabıtalarını yaktı, yıktı ve az bir zamanda, devlet-i İslâmiyeyi şarktan garba kadar tevsi ettirdi. Acaba o zâtın şu macerası, onun mesleği hak ve hakikat olduğuna delâlet etmez mi?

ALTINCI MESELE

Bu mesele, istikbal sahifesine bakar. Bu sahifede dahi dört nükte vardır.

Birinci nükte: Bir insan, ne kadar yüksek olursa olsun, ancak dört beş fende mütehassıs ve meleke sahibi olabilir.

İkinci nükte: Bazan olur ki, iki adamın söyledikleri bir söz, bir kelâm, mütefavit olur; birisinin cehline, sathîliğine; ötekisinin ilmine, maharetine delâlet eder. Şöyle ki:

Bir adam, düşünmeden, gayr-ı muntazam bir surette söyler; ötekisi, o sözün evvel ve âhirine bakar, siyak ve sibakını düşünür ve o sözün başka sözlerle münasebetlerini tasavvur eder ve münasip bir mevkide, münbit bir yerde zer’ eder. İşte bu adamın şu tarz-ı hareketinden, derece-i ilim ve marifeti anlaşılır. Kur’ân-ı Kerimin fenlerden bahsederken aldığı fezlekeler, bu kabil kelâmlardandır.

Üçüncü nükte: Bu zamanda vesait, âlât ve edevat, sanayiin tekemmülüyle çocukların oyuncakları gibi âdileşmiş olan çok şeyler vardır ki, eğer onlar bundan iki üç asır evvel vücuda gelmiş olsaydılar, harikalardan addedilecekti. Kezalik, kelâmlarda, sözlerde de zamanın tesiri vardır. Meselâ bir zamanda kıymetli bir sözün, başka bir zamanda kıymeti kalmaz. Binaenaleyh, şu kadar uzun zamanlar, asırlar boyunca gençliğini, güzelliğini, tatlılığını, garabetini muhafaza eden Kur’ân, elbette ve elbette harikadır.

Dördüncü nükte: İrşadın tam ve nâfi olmasının birinci şartı, cemaatin istidadına göre olması lâzımdır. Cemaat, avamdır. Avam ise, hakaikı çıplak olarak göremez, ancak onlarca malûm ve me’lûf üslûp ve elbise altında görebilirler. Bunun içindir ki, Kur’ân-ı Kerim, yüksek hakaikı, müteşâbihat denilen teşbihler, misaller, istiarelerle tasvir edip, cumhura, yani avâm-ı nâsın fehimlerine yakınlaştırmıştır.

Ve keza, tekemmül etmeyen avâm-ı nâsın tehlikeli galatlara düşmemesi için, hiss-i zahirî ile gördükleri ve itikad ettikleri güneş, arz gibi meselelerde icmal ve ipham etmişse de, yine hakikatlere işareten bazı emareler, karîneler vaz etmiştir.

Bu nükteleri aklına koyduktan sonra, şu gelen fezlekeye dikkat et.

Şeriat-ı İslâmiye, aklî burhanlar üzerine müessestir. Bu şeriat, ulûm-u esasiyenin hayatî noktalarını tamamıyla tazammun etmiş olan ulûm ve fünundan mülâhhasdır. Evet, tehzibü'r-ruh, riyazetü'l-kalb, terbiyetü'l-vicdan,tedbirü'l-cesed, tedvirü'l-menzil, siyasetü'l-medeniye, nizâmâtü'l-âlem, hukuk, muamelât, âdâb-ı içtimaiye, vesaire vesaire gibi ulûm ve fünûnun ihtiva ettikleri esasatın fihristesi, şeriat-ı İslâmiyedir.

Ve aynı zamanda, lüzum görülen meselelerde, ihtiyaca göre izahatta bulunmuştur. Lüzumlu olmayan yerlerde veya zihinlerin istidadı olmayan meselelerde veyahut zamanın kabiliyeti olmayan noktalarda, bir fezleke ile icmal etmiştir. Yani, esasları vaz etmiş, fakat o esaslardan alınacak hükümleri veya esasata bina edilecek füruatı akıllara havale etmiştir. Böyle bir şeriatın ihtiva ettiği fenlerin üçte biri bile, şu zaman-ı terakkide, en medenî yerlerde, en zeki bir insanda bulunamaz. Binaenaleyh, vicdanı insaf ile müzeyyen olan zat, bu şeriatın hakikatinin bütün zamanlarda, bilhassa eski zamanda, tâkat-i beşeriyeden hariç bir hakikat olduğunu tasdik eder.

Evet, zahiren İslâmiyet dairesine girmeyen düşman feylesofları bile, bu hakikati tasdik etmişlerdir. Ezcümle, Amerikalı feylesof Carlyle, Alman edib-i şehîri Goethe'den naklen, Kur'ân'ın hakaikine dikkat ettikten sonra, "Acaba İslâmiyet içinde âlem-i medeniyetin tekemmülü mümkün müdür?" diye sormuştur. Yine bu suale cevaben demiştir ki:

"Evet. Muhakkikler, şimdi o daireden istifade ediyorlar."

Yine Carlyledemiştir ki: "Hakaik-ı Kur'âniye tulû ettiği zaman, ateş gibi bütün dinleri yuttu. Zaten bu onun hakkı idi. Çünkü, Nasârâ ve Yahudilerin hurafelerinden birşey çıkmadı." İşte bu feylesof,

فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ...فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا
فَاتَّقُوا النَّارَ [1]

ilâ âhir olan âyet-i kerimenin mealini tasdik etmiştir.[HAŞİYE-1]

1. "Haydi onun benzeri bir sûre getirin… Bunu yapamazsanız ki—elbetteyapamayacaksınız—yakıtı insanlar ve taşlar olan, kâfirler içinhazırlanmış Cehennem ateşinden sakınınız." Bakara Sûresi, 2:23-24.

Haşiye-1 Kırk sene sonra neşrolan Risale-i Nur'da Carlyle, Goetheve Bismarck gibi, kırk meşhur feylesofların tasdikleri beyan edilmiş. İnşaallah bu kitabın zeylinde dahi yazılacak.

S - Gerek Kur'ân-ı Kerim olsun, gerek tefsiri olan hadîs-i şerif olsun, her fenden, her ilimden birer fezleke almışlardır. Bir kitap veya bir şahsın yalnız

fezlekeleri ihata etmekle harika olması lâzım gelmez. Bir şahıs, pek çok fezlekeleri ihata edebilir.

C - Bahsettiğimiz fezleke, sellemehüsselâm fezlekeler değildir. Ancak, hüsn-ü isabetle, münasip bir mevkide ve münbit bir yerde, işitilmemiş çok işaretleri tazammun etmekle istimal ve zer edilen fezlekelerdir. Kur'ân veya hadîsin aldıkları fezlekeler, bu kabil fezlekelerdir. Bu kabil fezlekeler, tam bir meleke ve ıttıladan sonra hasıl olabilir ki, herbir fezleke, me'hazı olan fen veya ilmin hükmünde olur. Bu ise, bir şahısta olamaz.

Aziz arkadaş! Bu meselelerde yazılan muhakemelerin neticesi olarak şu gelen kaideleri de koynuna koy, sana lâzım olur.

1. Bir şahıs, çok fenlerde ihtisas sahibi olamaz.

2. İki şahıstan sudur eden bir söz, istidatlarına göre tefavüt eder. Yani birisine göre altın, ötekisine nazaran kömür kıymetinde olur.

3. Fünun, fikirlerin birleşmesinden hasıl olup, zamanın geçmesiyle tekâmül eder.

4. Eski zamanda nazarî olup, bu zamanda bedihî olmuş olan çok meseleler vardır.

5. Zamân-ı mâzi, bu zamana kıyas edilemez; aralarında çok fark vardır.

6. Sahrâ ve çöl adamları, basit ve saf insanlar olduğundan, medenîlerin medeniyet perdesi altında gizleyebildikleri hile ve desiseleri bilmezler ve gizleyemezler; her işleri merdanedir, kalbleri ve lisanları birdir.

7. Çok ilim ve fenler vardır ki, âdetlerin telkiniyle, vukuatın talimiyle ve zamanla, muhitin yardımıyla husule gelirler.

8. Beşerin nazarı istikbale nüfuz edemez, hususî keyfiyat ve ahvâli göremez.

9. Beşer için bir ömr-ü tabiî olduğu gibi, yaptığı kanunlar için de bir ömr-ü tabiî vardır; onun nihayeti olduğu gibi, bunun da nihayeti vardır.

10. İnsanların sıfatlarında, tabiatlarında, ahvâlinde zaman ve mekânın çok tesiri vardır.

11. Eski zamanlarda harika addedilen çok şeyler vardır ki, mebâdi ve vesaitin tekâmülüyle âdi şeyler hükmüne geçmişlerdir.

12. Def'aten bir fennin icadına ve ikmal edilmesine, bir zekâ-i harika olsa bile, muktedir olamaz. O fen, ancak çocuk gibi tedricen kemâle erer.

Aziz kardeşim! Bu kaideleri birer birer sayıp kafana koyduktan sonra, zamanın hayal ve hülyalarından, muhitin evham ve hurafelerinden tecerrüd et, çıplak ol, bu asrın sahilinden dal, Ceziretü'l-Arab yarımadasına çık. O

yarımadanın mahsulâtından olan insanların kılık ve kıyafetlerine gir, fikirlerini başına tak, pek geniş olan o sahrâya bak. Göreceksin ki:

Bir insan, tek başına, ne muîni var ve ne yardım edeni; ne saltanatı var ve ne definesi... Meydana çıkmış, bütün dünyaya karşı mübareze ediyor. Ve umum insanlara hücum etmeye hazırlanmıştır. Ve omuzlarına küre-i arzdan daha büyük bir hakikat almıştır. Elinde de, insanların saadetini temin eden bir şeriat tutmuştur ki, libasa benzemiyor; cilt ve deri gibi yapışık olup, istidad-ı beşerin inkişafı nisbetinde tevessü ve inkişaf etmekle saadet-i dareyni intaç ve nev-i beşerin ahvâlini tanzim eder.

“O şeriatın kanunları, kaideleri nereden gelmiş ve nereye kadar devam eder gider?” diye sorulduğu zaman, yine o şeriat, lisan-ı i’câzıyla cevaben diyecektir ki: Biz, Kelâm-ı Ezelîden ayrıldık, nev-i beşerin fikriyle beraber ebede kadar devam edip gideceğiz. Fakat nev-i beşer dünyadan kat-ı alâka ettikten sonra, biz de sureten, teklif cihetiyle insanlardan ayrılacağız. Fakat maneviyatımız ve esrarımızla nev-i beşerin arkadaşlığına devam edip, onların ruhlarını gıdalandırarak, onlara delil olmaktan ayrılmayacağız.

Ey arkadaş! Bu gördüğün garip, acip sahifenin baştan nihayete kadar ihtiva ettiği haller, inkılâplar, vaziyetler, فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ[1] ’deki emr-i tâcizîyi, nev-i beşere tekrar tekrar ilân ediyorlar.

Aziz kardeşim! Bir kapı daha açıldı, oraya bakalım.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا[2] ilâ âhir, olan âyet-i kerimenin işaret ettiği gibi, cemaatin istidadına göre irşadın yapılması lüzumundan ve Şâri’in, cumhuru irşad etmekte takip ettiği maksattan gafletleri ve cehilleri dolayısıyla bazı insanlar, Kur’ân hakkında çok şek ve şüphelere maruz kalmışlardır. O şek ve şüphelerin menşei üç emirdir.

1. “Haydi onun benzeri bir sûre getirin.” Bakara Sûresi, 2:23.
2. “Eğer indirdiklerimizden herhangibir şüpheye düşüyorsanız..” Bakara Sûresi, 2:23.

1. Diyorlar ki: Kur’ân’da “müteşâbihât ve müşkilât” denilen, hakikî mânâları anlaşılmayan bazı şeylerin bulunması, i’câzına münafidir. Zira Kur’ân’ın i’câzı, belâgat üzerine müessestir; belâgat da, ancak ifadenin zuhur ve vuzuhuna mebnidir.

2. Diyorlar ki: Yaratılışa ait meseleler, müphem ve mutlak bırakılmıştır. Ve keza, kâinata dair fünûndan pek az bahsedilmiştir. Bu ise, talim ve irşad mesleğine münafidir.

3. Diyorlar ki: Kur’ân’ın bazı âyetleri zahiren aklî delillere muhaliftir.

Bundan, o âyetlerin hilâf-ı vâki oldukları zihne geliyor. Bu ise, Kur’ân’ın sıdkına muhaliftir.

O heriflerin zuumlarınca, Kur’ân’a bir nakîse ve şek ve şüphelere sebep addettikleri şu üç emir, Kur’ân-ı Kerime bir nakîse teşkil etmez. Ancak, Kur’ân’ın i’câzını bir kat daha ispat etmeye ve irşad hususunda Kur’ân’ın en beliğ bir ifade ile en yüksek bir üslûbu ihtiyar etmesine sadık-ı şahid ve kat’î delildir. Demek kabahat, onların fehimlerindedir-hâşâ!-Kur’ân-ı Kerimde değildir.

Evet, وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلاً صَحِيحًا وَآفَتُهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ [1] Şâirin dediği gibi, fehimleri hasta olduğundan, sağlam sözleri tâ’yip ediyorlar veya, ayı gibi, elleri üzüm salkımına yetişemediğinden, ekşidir diyorlar. Bunların da fehimleri Kur’ân’ın o yüksek i’câzına yetişemediğinden, tâ’yip ediyorlar.

1. “Sağlam sözleri kötüleyen nice kişiler vardır ki, onların âfetleri hasta anlayışlarından ileri gelir.” El-Mütenebbî, *Dîvan*,4:246.

“Kur’ân-ı Kerim’de müteşabihat vardır” dedikleri birinci şüphelerine cevap:

Evet, Kur’ân-ı Kerim, umumî bir muallim ve bir mürşiddir. Halka-i dersinde oturan, nev-i beşerdir. Nev-i beşerin ekserisi avâmdır. Mürşidin nazarında ekall, eksere tâbidir. Yani, umumî irşadını ekallin hatırı için tahsis edemez. Maahaza, avâma yapılan konuşmalardan havas hisselerini alırlar. Aksi halde, avâm, yüksek konuşmaları anlayamadığından, mahrum kalır.

Ve keza, avâm-ı nâs, ülfet ettikleri üslûplardan ve ifadelerin çeşitlerinden ve daima hayallerinde bulunan elfaz, maâni ve ibarelerden fikirlerini ayıramadıklarından, çıplak hakikatleri ve akliyâtı fehmedemezler. Ancak, o yüksek hakaikin, onların ülfet ettikleri ifadelerle anlatılması lâzımdır. Fakat Kur’ân’ın böyle ifadelerinin hakikat olduğuna itikad etmemelidirler ki, cismiyet ve cihetiyet gibi muhal şeylere zâhip olmasınlar. Ancak o gibi ifadelere, hakaike geçmek için bir vesile nazarıyla bakılmalıdır.

Meselâ, Cenâb-ı Hakkın kâinatta olan tasarrufunun keyfiyeti, ancak bir sultanın taht-ı saltanatında yaptığı tasarrufla tasvir edilebilir. Buna binaendir ki, [1] اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى âyetinde kinaye tarîki ihtiyar edilmiştir. Hissiyatı bu merkezde olan avâm-ı nâsa yapılan irşadlarda, belâgat ve irşadın iktizasınca, avâmın fehimlerine müraat, hissiyatına ihtiram, fikirlerine ve akıllarına göre yürümek lâzımdır. Nasıl ki bir çocuklakonuşan, kendisini çocuklaştırır ve çocuklar gibi çat-pat ederek konuşur ki, çocuk anlayabilsin. Avâm-ı nâsın fehimlerine göre ifade edilen Kur’ân-ı Kerimin ince hakikatleri,

اَلتَّنَزُّلاَتُ الْاِلـهِيَّةُ اِلٰى عُقُولِ الْبَشَرِ ile anılmaktadır. Yani, insanların fehimlerine göre Cenâb-ı Hakkın hitâbâtında yaptığı bu tenezzülât-ı İlâhiye, insanların zihinlerini hakaikten tenfir edip kaçırtmamak için İlâhî bir okşamadır. Bunun için, müteşabihat denilen Kur'ân-ı Kerimin üslûpları, hakikatlere geçmek için ve en derin incelikleri görmek için, avâm-ı nâsın gözüne bir dürbün veya numaralı birer gözlüktür.

1. "O Rahmân ki, hükümranlığı Arşı kaplamıştır." Tâhâ Sûresi, 20:5.

Bu sırra binaendir ki, büleğa, büyük bir ölçüde ince hakikatleri tasavvur ve dağınık mânâları tasvir ve ifade için istiare ve teşbihlere müracaat ediyorlar.

Müteşabihat dahi ince ve müşkil istiarelerin bir kısmıdır. Zira müteşabihat, ince hakikatlere suretlerdir.

"Kur'ân'da müşkilât vardır" dedikleri birinci şüphenin ikinci kısmına cevap:

İşkâl dedikleri şey ya üslûbun pek yüksek ve muhtasar olmasıyla mânânın çok derin ve inceliğinden ileri gelir; Kur'ân'ın müşkilâtı bu kabildendir. Veya ibarede karışık ve düğümlü noktaların bulunmasından neş'et eder; Kur'ân-ı Kerim, bu kısım müşkilâttan müberrâ ve münezzehtir. Acaba cumhurun zihninden uzak ve pek derin hakikatleri kolay ve kısa bir suretle avâm-ı nâsın fehimlerine yakınlaştırmak ayn-ı belâgat değil midir? Belâgat, mukteza-yı hali müraattan ibaret değil midir? Hey gözlerin kör olsun herif!

"Yaratılışa ve maddiyata dair meselelerde Kur'ân müphem geçmiştir" dedikleri ikinci şüphelerine cevap, şöyle ki:

Şecere-i âlemde, meylül-istikmâl vardır. Yani, kâinatın, bir ağaç gibi, bütün zerrâtı ve eczası kemâle meyleder ve kemâle doğru yürümektedirler. O umumî meylü'l-istikmâlden ayrı olarak, insanda da meylü't-terakki vardır. Bu meylü't-terakki çekirdek gibidir; neşvünemâsı pek çok tecrübeler vasıtasıyla olur ve çok fikirlerin mahsulü olan neticelerin içtimâıyla teşekkül ve tevessü etmekle fününu intaç eder. Bu fünun da, mürettebedir. Yani her ikinci fen, birincisinin neticesidir. Birincisi olmasa, o olamaz. Birincisinin ona mukaddeme ve ulûm-u mütearife hükmünde olması şarttır.

Buna binaen, bundan on asır evvel gelen insanlara fünun-u hâzırayı ders vermek veya garip meselelerden bahsetmek, onların zihinlerini şaşırtmaktan ve o insanları safsatalara atmaktan gayrı bir faide vermezdi. Meselâ, Kur'ân-ı Kerim, "Ey insanlar! Şemsin sükûnuna, arzın hareketine[HAŞİYE-1] ve bir katre su içinde binlerce hayvanatın bulunduğuna dikkat ediniz ki azamet-i İlâhiyeyi anlayasınız" demiş olsaydı, bütün o zamanların insanlarını tekzibe sevk etmiş olurdu. Çünkü hiss-i zahirîye muhaliftir. Maahaza, on asırdan beri gelip geçen insanları

şaşırtmak, yalnız fünun-u cedidenin zuhurundan sonra gelen insanları memnun etmek, makam-ı irşada muhalif olduğu gibi, ruh-u belâgatle de kabil-i telif değildir.

Haşiye-1 Hasta halimde, nevm ile yakaza arasında ihtar edilen bir nüktedir. Şemsin, yerinde, Mevlevî-vâri yaptığı semâvî hareketi, kuvve-i cazibeyi tevlit etmek içindir, kuvve-i cazibe de manzume-i şemsiye ile anılan güneşe bağlı yıldızları düşmek tehlikesinden kurtarmak içindir. Demek şemsin mihverinde dairevâri cereyan ve hareketi olmasa yıldızlar düşerler (*Said Nursî).* [Muhterem Müellif, diğer bir risalesinde şöyle diyor: Evet, güneş birmeyvedardır, silkinir, tâ düşmesin seyyar olan yemişleri. Eğer sükûnuyla sükûnet eylese, cezbe kaçar, ağlar fezada muntazam meczupları (*Mütercim)*].

S - "Keşfiyat-ı fenniye ve fünun-u hâzıra eski insanlara meçhul ve gayr-ı me'lûf olduğundan, onları onlara ders vermek hatâdır" diyorsun. Bilhassa âhirete ait ahvâl gibi müstakbeldeki nazariyat da böyle değil midir? Onlar da bize meçhul ve gayr-ı me'lûfturlar. Onlardan bahsetmek niçin hatâ olmuyor?

C - Müstakbeldeki nazariyat, bilhassa âhirete ait ahvâle hiçbir cihetle hiss-i zahirî taallûk etmemiştir ki, o hissin hilâfını söylemek şaşırtma olsun. Binaenaleyh, o gibi şeyler, daire-i imkândadırlar. Öyleyse, onlara itikad ve onlarla itminan peyda etmek mümkündür. Öyleyse, o gibi şeylerin hakk-ı sarihi, onları tasrih etmektir. Lâkin keşfiyat-ı fenniye, eski insanlara göre, imkân ve ihtimâl dairesinden çıkıp, muhal ve imtina derecesine girmişlerdir. Çünkü gözleriyle gördükleri şeyler, onlarca bedahet derecesine girmekle, onun hilâfı onlarca muhaldir. Öyleyse, onların hissiyatına hürmeten, o gibi meselelerde belâgatın iktizası, ipham ve ıtlaktır ki, onlara bir şaşırtma olmasın.

Fakat Kur'ân-ı Kerim, irşadını noksan bırakmamıştır. Bu zamanın fencilerini de istifadeden mahrum etmemek üzere, çok karine ve emarelerin vaz'ıyla, hakikatlere işaretler yapmıştır[HAŞİYE-1]

Ey insafsız! Seni insafa dâvet ediyorum. Bir kere [1] كَلِّمِ النَّاسَ عَلٰى قَدَرِ عُقُولِهِمْ olan meşhur düsturu nazara almakla, zamanlarıyla muhitlerinin müsaadesizliğini düşünerek, telâhuk eden binlerce efkârın neticelerinden doğan şu keşfiyat-ı fenniyeyi o zamanlardaki insanların kafa mideleri alıp hazmedemediklerine dikkatedersen anlayacaksın ki Kur'ân-ı Kerimin o gibi meselelerde ihtiyarettiği ipham ve ıtlak yolu, ayn-ı belâgat olduğu gibi, yüksek i'câzını da ispata âşikâr bir delil olduğunu, gözün kör değilse göreceksin!

Haşiye-1 Mu'cizat-ı Kur'âniye Risale-i Nuriyesi tamamıyla bu hakikati ispat etmiş. *(Mütercim)*
1. İnsanlarla anlayış seviyelerine göre konuş.

"Kur'ân'da, delâil-i akliyeye ve fennin keşfiyatına muhalif bazı âyetler vardır" dedikleri üçüncü şüphelerine cevap:

Kur'ân-ı Kerimde takip edilen maksad-ı aslî, *ispat-ı Sâni, nübüvvet, haşir, adalet* ile *ibadet* esaslarına cumhur-u nâsı irşad ve îsal etmektir. Binaenaleyh, Kur'ân-ı Kerimin kâinattan yaptığı bahis tebeîdir, kastî değildir. Yani ligayrihîdir, lizâtihî değildir.

Yani, Kur’ân-ı Kerim, Cenâb-ı Hakkın vücut, vahdet ve azametine istidlâl suretiyle kâinattan bahsetmiştir. Yoksa, kâinatın bizzat keyfiyetini izah etmek için değildir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim, coğrafya, kozmoğrafya gibi kasten kâinatın keyfiyetinden mânâ-yı ismiyle bahseden bir fen, bir kitap değildir. Ancak, kâinat sahifesinde yazılan san’at-ı İlâhiyenin nakışları ve yaratılan kudretin mu’cizeleri ve kozmoğrafyacıları hayrette bırakan nizam ve intizamla, mânâ-yı harfiyle Sâni ve nizâm-ı hakikîye istidlâl keyfiyetini öğretmek için nâzil olan bir kitaptır. Binaenaleyh, san’at, kasd, nizam, kâinatın her zerresinde bulunur, matlup hâsıl olur; teşekkülü nasıl olursa olsun bizim matlubumuza taallûku yoktur.

Febinaen alâ zâlik, madem ki Kur’ân’ın kâinattan bahsi istidlâl içindir ve delilin de müddeâdan evvel malûm olması şarttır ve delilin muhataplarca vuzuhu müstahsendir; bazı âyetlerin onların hissiyatına ve edebî malûmatlarına imâle etmesi ve benzetmesi, mukteza-yı belâgat ve irşad olmaz mı? Fakat bu âyetlerin, hissiyatlarına imâle etmesi meselesi o hissiyata kasten delâlet etmek için değildir. Ancak, kinaye kabilinden o hissiyatı okşamak içindir. Maahaza, hakikate ehl-i tahkiki isal için, karine ve emareler vaz edilmiştir. Meselâ, eğer Kur’ân-ı Kerim, makam-ı istidlâlde şöylece demiş olsaydı ki: “Ey insanlar! Güneşin zahirî hareketiyle hakikî sükûnuna ve arzın zahirî sükûnuyla hakikî hareketine ve yıldızlar arasında câzibe-i umumiyenin garibelerine ve elektriğin acîbelerine ve yetmiş unsur arasında hasıl olan imtizacata ve bir avuç su içinde binler mikrobun bulunmasına dikkat ediniz ki, bu gibi harika şeylerden Cenâb-ı Hakkın herşeye kàdir olduğunu anlayasınız” deseydi, delil, müddeâdan binlerce derece daha hafî, daha müşkül olurdu. Halbuki, delilin müddeâdan daha hafî olması, makam-ı istidlâle uymaz. Maahaza, onların hissiyatına imâle edilen âyetler kinaye kabilinden olup, ifade ettikleri zahirî mânâları sıdk veya kizbe medar olamaz.

Evet, görmüyor musun, ’deki hiffeti ifade ediyor? Aslı olsun olsun, ne olursa olsun, bize taallûk etmez.

Hülâsa: Madem ki Kur’ân, bütün zamanlardaki bütün insanlara nâzil olmuştur; şu şüphe addettikleri umur-u selâse, Kur’ân’a nakîse değil, Kur’ân’ın yüksek i’câzına delillerdir.

Evet, Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyânı talim eden Cenâb-ı Hakka kasem ederim ki, o Beşîr ve Nezîrin (a.s.m.) basar ve basîreti, hakikatı hayalden tefrik edememekten münezzehtir, celildir, celîdir; veya insanları kandırarak mağlâtalara düşürtmekten, meslek-i âlileri ganîdir, âlidir, temizdir, tâhirdir!

YEDİNCİ MESELE

Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın izhar ettiği mahsus ve zahirî ve insanlarca meşhur ve malûm olan harika ve mu'cizelerinin ekserisi, tarih ve siyer kitaplarında mezkûrdur ve aynı zamanda, muhakkikîn-i ulema tarafından izah ve beyan edilmişlerdir. Binaenaleyh, tafsilâtını o kitaplara havale ile yalnız o harikaların nevilerini icmâlen izah edeceğiz.

Evet, Peygamber Aleyhisselâmın zahirî harikalarının herbirisi âhâdî olup mütevatir değilse de, o âhâdîlerin heyet-i mecmuası ve çok nevileri, mütevatir-i bilmânâdır. Yani, lâfız ve ibareleri mütevatir değilse de, mânâları çok insanlar tarafından nakledilmiştir. O harikaların nevileri üçtür.

Birincisi: "İrhâsât" ile anılmaktadır ki, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın nübüvvetinden evvel zuhur eden harikalardır. Mecusî milletinin taptığı ateşin sönmesi, Sava denizinin sularının çekilmesi, Kisrâ sarayının yıkılması ve gaipten yapılan tebşirler gibi şeylerdir. Sanki o Hazretin (a.s.m.) zaman-ı velâdeti, hassas ve keramet sahibi imiş gibi, o zâtın kudüm ve gelmesini şu gibi hadiselerle tebşiratta bulunmuştur.

İkinci nevi ihbârât-ı gaybiyedir ki, bilâhare vukua gelecek pek çok garip şeylerden bahsetmiştir. Ezcümle, Kisra ve Kayserin definelerinin İslâm eline geçmesi, Rumların mağlûp edilmesi, Mekke'nin fethi, Kostantiniye'nin alınması gibi hadisattan haber vermiştir. Sanki o zâtın cesedinden tecerrüd eden ruhu, zaman ve mekânın kayıtlarını kırarak istikbalin her tarafına uçup gezmiş ve gördüğü vukuatı söylemiştir ve söylediği gibi de vukua gelmiştir.

> Diyarbakır'da Van Valisi Cevdet Beyin evinde 19 Şubat 1330 tarihinde Cuma gecesi butefsirin ilk Arabî nüshasını tebyiz ederken, şu şekl-i garib, tevafukanvaki olmuştur. Ve o gece vukua gelen Bitlis'in sukutuyla müellifBediüzzaman'ın esaretine rastgelir. Sanki şu şekl-i garibin, şumu'cizeler ve harikalar bahsinde o gece husule gelmesi, müellifinRuslara esir düştüğüne ve beraberinde bulunan bazı talebelerinin şehidolarak kanlarının dökülmesine harika bir işarettir.*
>
> Said'in Küçük Kardeşi, Yirmi Senelik Talebesi
> ***Abdülmecid***
>
> Ve keza bu nakış, başı kesilmiş bir yılanın, kuyruğunu müellifBediüzzaman'a sarmış olduğuna ve müellifin yaralı olarak otuz saat ölüme muntazıran su arkının içinde kaldığı yere benziyor ve o vaziyetiandırıyor.
>
> Eski Said'in Ehemmiyetli Talebesi

Üçüncü nevi hissî harikalardır ki, muaraza zamanlarında kendisinden talep edilen mu'cizelerdir. Taşın konuşması, ağacın yürümesi, ayın iki parçaya bölünmesi, parmaklarından su akması gibi. Tefsir-i Keşşâf'ın müellifi Zemahşerî'nin dediğine göre, o Hazretin bu nevi harikaları bine bâliğ olmuştur. Ve bir kısmı da mütevatir-i bilmânâdır. Hattâ Kur'ân'ı inkâr edenlerden bir kısmı, inşikak-ı kamer mânâsında tasarruf etmemişlerdir.

S - İnşikak-ı kamer bütün insanlarca kesb-i şöhret etmesi lâzım bir mu'cize iken âlemce o kadar şöhret bulmamıştır. Esbabı nedir?

C - Matla'ların ihtilâfı ve havanın bulutlu olmasının ihtimali ve o zamanda rasathanelerin bulunmaması ve vaktin uyku gibi gaflet zamanı olması ve inşikakın âni olması gibi esbabdan dolayı, herkesçe o vak'anın görünmesi ve malûm olması lâzım gelmez. Maahaza, Hicaz matla'ıyla matla'ları bir olan yerlerde, o gece yollarda bulunan kervan ve kafilelerden naklen, inşikakın vukua

geldiği hakkında çok rivayetler vardır.

Üçüncü nevi mu’cizelerin reisi ve en büyüğü Kur’ân-ı Azimüşşandır ki, yedi vecihle mu’cize olduğuna mezkûr âyetle işaret edilmiştir.

Arkadaş! Şu meseleleri az çok fehmettin.Şimdi, bu âyetin mâkabliyle olan cihet-i irtibatına bakalım.

Evet, İbn-i Abbas’ın (r.a.) يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا[1] âyetindeki “ibadet”i, tevhidle tefsir ettiğine nazaran, evvelki âyet ispat-ı tevhid hakkındadır, bu âyet de ispat-ı nübüvvet hakkındadır. Nübüvvet-i Muhammediye (a.s.m.) ise, tevhidin en büyük bir delilidir. Demek ki bu iki âyet arasında cihet-i irtibat, aralarındaki dâlliyet ve medlûliyyet alâkasıdır. Yani biri delil, diğeri medlûldur.

1. “Ey insanlar, (Allah'a) ibadet ediniz.” Bakara Sûresi, 2:21.

Nübüvvetin ispatı, ancak mu’cizelerle olur. En büyük mu’cizesi ise, Kur’ân-ı Kerimdir. Evet, Kur’ân’ın mu’cize olduğu, âlem-i İslâmca kabul ve tasdik edilmiş bir hakikattır.

Amma muhakkikîn-i ulema tarafından, Kur’ân’ın vücuh-u i’câzı hakkında ihtilâf vâki olmuştur. Yani, i’câzını intaç eden cihetler çoktur. Herbir muhakkik, bir ciheti tercih ve ihtiyar etmiştir; aralarında muhalefet, musademe yoktur.

İ’câzın vecihleri:

1. Gaipten, istikbâlden haber vermesi.

2. Âyetlerinde tenakuz, tehalüf, hatâ bulunmaması.

3. Nazım ile nesir arasında, ediplerce gayr-ı malûm bir üslûbu ihtiyar etmesi.

4. Okur-yazar olmayan bir zattan sudur etmesi.

5. Takat-i beşeriye fevkinde ulûm ve hakaiki ihata etmesi gibi pek çok şeylerdir.

Lâkin i’câzının en yüksek veçhi, nazmındaki belâgatten doğmuştur. Evet, Kur’ân’ın bu nevi i’câzı, beşerin tâkatinden hariç bir derecededir. Bu hakikati tafsilen anlayıp kanaat hasıl etmek isteyen, bu tefsiri ve emsâli eserleri ve Yirmi Beşinci Sözü zeyilleriyle beraber mütalâa etsin.

Fakat icmalî bir malûmatı elde etmek isteyenler de, belâgatin imamları bulunan Abdülkahir-i Cürcanî, Zemahşerî, Sekkâkî, Câhız’ın bu kısım i’câz hakkında üç tarikle beyan ettikleri malûmattan, miktar-ı kâfi malûmat elde edebilir.

Birinci tarik: Arap kavmi maarifsiz, bedevî bir millet idi. Muhitleri de, onlar gibi bedevî bir muhit idi. Divanları, şiir idi. Yani, medâr-ı iftihar olan hallerini şiirle kayt ve muhafaza ederlerdi. İlimleri, belâgat idi. Medâr-ı iftiharları, fesahat

idi. Sair kavimlerden fazla bir zekâya mâlik idiler. Başka insanlara nisbeten cevval fikirleri vardı.

İşte Arap kavmi böyle bir vaziyette iken ve zihinleri de bahar çiçekleri gibi yeni yeni açılmaya başlarken, birden bire Kur'ân-ı Azimüşşan, yüksek belâgatiyle, harika fesahatiyle mele-i a'lâdan yeryüzüne indi. Arapların medâr-ı iftiharları ve timsal-i belâgatleri olan ve bilhassa Kâbe duvarında teşhir edilmek üzere altın suyu ile yazılmış "Muallâkat-ı Seb'a" ünvanıyla anılan en meşhur ediplerin en beliğ ve en fasih eserlerini iftihar listesinden sildirtti. Maahaza, Hazret-i Muhammed (a.s.m.) Kur'ân'la muarazaya ve Kur'ân'a bir nazire yapılmasına onları şiddetle dâvet etmekten geri durmuyordu, damarlarına dokunduruyordu, techil ve terzil ediyordu. O Hazretin yaptığı böyle şiddetli hücumlara karşı, o umera-i belâgat ve hükkâm-ı fesahat ünvanıyla anılan Arap edipleri, bir kelime ile dahi mukabelede bulunamadılar. Halbuki kibir ve azametleri, enaniyetleri ve göklere kadar çıkan gururları iktizasınca, gece gündüz çalışıp Kur'ân'a bir nazire yapmalıydılar ki, âleme karşı rezil ve rüsvây olmasınlar.

Demek bu meselenin uhdesinden gelemediklerinden, yani Kur'ân'ın bir benzerini yapmaktan âciz kaldıklarından sükûta mecbur olmuşlardır. İşte onların bu ıztırarî sükûtları aczlerini meydana çıkardı. Ve bunların aczlerinden de, i'câz-ı Kur'ân'ın güneşi tulû etmiştir.

İkinci tarik: Kelâmların hâsiyetlerini, kıymetlerini, meziyetlerini bilip altınlarını bakırından tefrik eden bütün ehl-i tahkikten, tetkikten, tenkitten, dost ve düşmanlar tarafından Kur'ân-ı Kerim sûre sûre, âyet âyet, kelime kelime mihenk taşına vurularak, altından maada bir bakır eseri görülmemiştir. Bu ağır imtihandan sonra, Kur'ân-ı Azimüşşanın ihtiva ettiği mezâyâ, letaif, hakaikin hiçbir beşer kelâmında bulunmadığına şehadet etmişlerdir.

Onların sıdk-ı şehadetleri şöylece ispat edilebilir: Kur'ân'ın insan âleminde yaptığı büyük inkılâp ve tebeddül ve şark ve garbı içine alan tesis ettiği din, diyanet ve zamanın geçmesiyle gençlik ve şebabiyetini ve tekerrür ettikçe halâvetini muhafaza etmesi gibi harika halleri, [1] اِنْ هُوَ اِلاَّ وَحْىٌ يُوحىٰ âyetini okuyup ilân ediyorlar.

1. "O ancak vahyedilen bir vahiydir." Necm Sûresi, 53:4.

Üçüncü tarik: Belâgat imamlarından meşhur Câhız'ın tahkikatına göre, Arap edip ve beliğlerinin Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın dâvâsını kalemle iptal etmeye tarife gelmez derecede ihtiyaçları vardı. Ve o Hazrete karşı olan kin, adavet ve inatlarıyla beraber, en kolay, en yakın, en selim olan kalem ve yazı ile muarazayı terk ve en uzun, en müşkül, en tehlikeli ve şüpheli seyf ve

harp ile mukabeleye mecburen iltica ettiler. Suret-i kat'iyede bundan anlaşıldı ki, Kur'ân'ın benzerini yapmaktan âciz kalmışlardır. Zira, her iki yolun arasındaki farkı bilmeyenlerden değildiler.

Binaenaleyh, birinci yol iptal-i dâvâ için daha müsait iken onu terkedip, hem malları, hem canları tehlikeye atan başka bir yola sülûk eden, ya sefihtir—halbuki Müslüman olduktan sonra siyaset-i âlemi eline alanlara sefih denilemez—veya birinci yola sülûktan kendilerini âciz görmüşlerdir. Onun için kalem yerine seyfe müracaat etmişlerdir.

S - Kur'ân'a bir nazire yapmak mümkinattan imiş, fakat nasılsa yapılmamıştır?

C - Mümkinattan olmuş olsaydı, damarlarına dokundurulanlar, behemahal muarazayı arzu ederlerdi. Ve muaraza arzusunda bulunmuş olsaydılar, muaraza yapacaklardı. Çünkü, iptal-i dâvâ için muarazaya ihtiyaçları pek şedit idi. Muaraza etmiş olsaydılar, gizli kalmazdı, tezahür ederdi. Çünkü tezahürüne rağbet çok olduğu gibi, esbab dahi çok idi. Tezahür etseydi, âlemde şöhret bulurdu. Şöhret bulmuş olsaydı, Müseylime'nin hezeyanları gibi behemahal tarihte bulunacaktı. Madem ki tarihte bulunmamıştır, demek yapılmamıştır. Madem yapılmamıştır, demek Kur'ân mu'cizedir.

S - Müseylime, füseha-i Arabdan olduğu halde sözleri niçin âleme maskara olmuştur?

C - Çünkü onun sözleri, bin derece fevkinde bulunan sözlere karşı mukabeleye çıktığından çirkin ve gülünç olmuştur. Evet, güzel bir adam, Hazret-i Yusuf (a.s.) ile beraber güzellik imtihanına girerse, elbette çirkin ve gülünç olur.

S - Kur'ân-ı Kerim hakkında şek ve şüpheleri olanlar, Kur'ân'ın bazı terkip ve kelimeleri güya nahiv ilminin kaidelerine muhalefet etmiş gibi şüphe ika etmişlerdir?

C - Bu gibi heriflerin, ilm-i nahvin kaidelerinden haberleri yoktur. Sekkâkî'nin dediği gibi, efsah-ı füseha olan Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, Kur'ân-ı Kerimi uzun uzun zamanlarda tekrar tekrar okuduğu halde ohatâların farkında olmamış da bu cahil herifler mi farkında olmuşlardır? Bu, hangi akla girer ve hangi kafaya sığar? Sekkâkî, *Miftah*'ının sonunda, bu gibi cahilleri iyi taşlamıştır.

Evet, bir şâirin dediği gibi,

لَوْ كُلُّ كَلْبٍ عَوٰى اَلْقَمْتَهُ حَجَرًا لَمْ يَبْقَ فِى هٰذِهِ الْكُرَّةِ اَحْجَارُ

“Her üren kelbin ağzına bir taş atacak olsan dünyada taş kalmaz.”

Bu âyeti mâkabliyle rapteden ikinci vecih ise:

Evvelki âyet vakta ki ibadeti emretti, sanki “İbadetin keyfiyeti nasıldır?” diye sâmiin zihnine bir sual geldi; “Kur’ân’ın tâlim ettiği gibi” diye cevap verildi.

Tekrar, “Kur’ân’ın Allah’ın kelâmı olduğunu nasıl bileceğiz?” diye ikinci bir suale daha kapı açıldı.

Bu suale cevaben وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا[1] ilâ âhir, âyetiyle cevap verildi.

1. “Eğer indirdiklerimizden herhangi bir şüphe duyuyorsanız..” Bakara Sûresi, 2:23.

Demek her iki âyetin arasındaki cihet-i irtibat, bir sual-cevap ve bir alış-veriştir.

Arkadaş! Bu âyetin ihtiva ettiği cümlelerin arasına girelim, bakalım aralarında ne gibi münasebetler vardır?

Evet, وَاِنْكُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا[1] cümlesi, mukadder bir suale cevaptır. Çünkü, Kur’ân, evvelki âyette ibadeti emrettiğivakit, “Acaba ibadete olan bu emrin Allah’ın emri olup olmadığını nasılanlayacağız ki imtisal edelim?” diye bir sual sâmiin hatırına geldi. Bu suale cevaben denildi ki: “Eğer Kur’ân’ın vedolayısıyla bu emrin Allah’ın emri olduğunda şüpheniz varsa, kendinizitecrübe ediniz ve şüphenizi izale ediniz.”

Ve eyzan, vaktâ ki Kur’ân, sûrenin evvelinde[2] لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ cümlesiyle kendisini senâ etti, sonra mü’minlerin medhine, sonra kâfir ve münafıkların zemmine intikal etti, sonra ibadet ve tevhidi emrettikten sonra sûrenin başına dönerek لاَ رَيْبَ فِيهِ[3] cümlesini tekîden وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ[4] ilâ âhir, cümlesini zikretti. Yani; “Kur’ân, şek ve şüphelere mahal değildir. Sizin şüpheleriniz, ancak kalblerinizin hastalığından ve tabiatınızın sekametinden neş’et ediyor.” Evet, gözleri hasta olan, güneşin ziyasını inkâr eder; ağzı acı olan, tatlı suya acı der.

فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ [5] Yani: “Kur’ân’ın mislinden bir sûre getiriniz.”

1. “Eğer indirdiklerimizden herhangi bir şüphe duyuyorsanız..” Bakara Sûresi, 2:23.
2. “Onda asla şüphe yoktur. O, Allah’ın emir ve yasaklarına karşı gelmektensakınanlar için bir yol göstericidir.” Bakara Sûresi, 2:2.
3. “Onda hiçbir şüpheye yer yoktur.” Bakara Sûresi, 2:2.
4. “Bir şüpheniz var ise.” Bakara Sûresi, 2:23
5. Bakara Sûresi, 2:23.

Arkadaş! Bu cümleyi وَإِنْكُنْتُمْ فِي رَيْبٍ [1] cümlesiyle bağlayan إِنْ edat-ı şarttır. Şart edatları, daima—hararetle ateş gibi—biri sebep, diğeri müsebbep iki cümleye dahil olurlar. İlm-i nahivce, birisine fi’lü’ş-şart, ikincisine cezaü’ş-şart denir. Bu iki cümle arasında, hararetle ateş arasında olduğu gibi “lüzum” lâzımdır. Halbuki bu iki cümle arasında lüzum görünmüyor. Binaenaleyh, âyetin ihtisarı dolayısıyla, ortadan kaldırılan cümlelere müracaat lâzımdır. Mukadder cümleler ise, [2] تَشَبَّثُوا وَجَبَ التَّشَبُّثُ تَعَلَّمُوا وَجَرِّبُوا emirleridir. Bunlar, sırayla, ikincisi birincisine lâzımdır. Yani ityan (delil getirmek), tecrübeye lâzımdır; tecrübe taallüme, taallüm vücub-u teşebbüse, vücub-u teşebbüs de teşebbüse, teşebbüs de raybe lâzımdır. Demek bu kadar lüzumların takdiri lâzımdır ki, “Kur’ân’ın bir mislini getiriniz” ile “Kur’ân’da şüpheniz varsa” arasında lüzum tezahür edebilsin.

وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ [3] Bu cümlenin, üç vecihle mâkabliyle irtibatı vardır.

1. "Eğer herhangi bir şüpheye düşüyorsanız.." Bakara Sûresi, 2:23
2. Teşebbüs ediniz. Teşebbüs şarttır. Öğreniniz ve tecrübe ediniz.
3. “Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın.” Bakara Sûresi, 2:23

Birinci vecih: “Kur’ân’a muaraza etmekten zahir olan aczimiz, bütün insanların aczini istilzam etmez. Biz yapamadık, ama başkaları yapabilirler” diye zihinlerine gelen vesveseyi def etmek için, Kur’ân-ı Kerim, bu âyetin lisanıyla, “Büyüklerinizi, reislerinizi de çağırınız, size yardım etsinler” diye onları ilzam etmiştir.

İkinci vecih: “Eğer biz muaraza teşebbüsünde bulunsak, bizi destekleyen, müdafaa eden yoktur” diye ileri sürdükleri zuumlarını da reddetmiştir ki, “Herhangi bir meslek olursa olsun, mutaassıpları çoktur. Muaraza ettiğiniz takdirde, sizi müdafaa eden çok olur” diye onları iskât etmiştir.

Üçüncü vecih: Kur’ân-ı Kerim, sanki onlara istihzaen diyor ki: “Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, bütün insanlara nübüvvetini tasdik ettirmek için Allah’ından yardım istedi. Allah’ı da, Kur’ân’ına sikke-i i’câzı basarak pek çok insanlara tasdik ettirdi. Sizin âlihelerinizden bir faideniz varsa, siz de onları çağırınız, size yardım etsinler.”

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا Yani, “Tecrübeden sonra bakınız; muarazaya kâdir olmadığınız takdirde, acziniz zahir olur ve muarazayı da yapmış olmazsınız.”

وَلَنْ تَفْعَلُوا Yani, “Mâzide yapamadığınız gibi, bundan sonra da kat’iyetle yapamayacaksınız.” Binaenaleyh, “Bizim mâzide yapamamamız, istikbalde beşerin yapamamasını istilzam etmez” diye izhar ettikleri o bahaneyi de, لَنْ تَفْعَلُوا ile def etmiştir. Ve aynı zamanda üç vecihle i’câza işaret yapmıştır.

Birinci vecih: Gaipten haber vermiştir ve ihbar ettiği gibi de muaraza vâki olmamıştır. Bakınız, milyonlarca Arabî kitap vardır ve bütün müellifler, dost olsun, düşman olsun, Kur’ân’ın üslûbunu taklit etmeye fevkalâde müştak oldukları halde, hiçbir müellif, hiçbir kitabında Kur’ân-ı Kerimin üslûbunu taklit etmeye muvaffak olamamıştır. Sanki Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan,

نَوْعٌ مُنْحَصِرٌ فِي الشَّخْصِ yani, bir şahısta inhisar etmiş bir nevidir. Binaenaleyh, Kur’ân-ı Kerim, ya bütün kitapların altındadır—bu, gülünç bir sözdür—veya bütün kitapların fevkinde, fevkalküll bir nâdiredir.

İkinci vecih: Böyle büyük bir dâvâda ve müşkül bir makamda, onların âsablarını tahrik, izzet-i nefislerini kırmak suretiyle “Yapamayacaksınız” diye kat’iyetle verdiği hüküm, onun emin, mutmain, itimadlı olduğuna bir delildir.

Üçüncü vecih: Sanki Kur’ân-ı Kerim diyor ki: “Sizler, fesahatin ümerası ve herkesten ziyade fesahate muhtaç olduğunuz halde, muarazaya kàdir olamadınız. Beşer de Kur’ân’ın muarazasına kàdir olamaz.”

Ve keza, Kur’ân’ın neticesi olan İslâmiyete bir nazîrenin yapılmasına zaman-ı mâzi kàdir olmadığı gibi, istikbal zamanı da onun mislinden âciz kalacağına bir işarettir.

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ [1]

Yani, “Kâfirlere hazırlanan bir ateşten sakınınız ki, odunu, insanlar ile taşlardır.” فَاتَّقُوا [2] cümlesi اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا [3] cümlesine cezaü’ş-şart olduğu cihetle, aralarında lüzumun bulunması lâzımdır. Halbuki muârazanın yapılmaması, ateşten sakınmayı istilzam etmez. Binaenaleyh, ihtisar için ortadan

kaldırılan cümlelere müracaat etmekle, bu lüzumu arayıp bulacağız. Şöyle ki:

1. Bakara Sûresi, 2:24.
2. "Sakının." Bakara Sûresi, 2:24.
3. "Bunu yapamazsanız..." Bakara Sûresi, 2:24.

1. Muarazanın yapılmamasından, Kur’ân’ın i’câzı lâzımgelir.
2. Kur’ân’ın i’câzından, Allah’ın kelâmı olduğu lâzım gelir.
3. Allah’ın kelâmı olduğundan, emirlerine imtisâl lâzım gelir.
4. Emirlerine imtisalden, ibadetin yapılması lâzım gelir.
5. İbadetin yapılması, ateşe girmemeye vesiledir.

İşte bu cümlelerin arasında bulunan lüzumların silsilesinden, فَاتَّقُوا ile اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا arasındaki o gizli lüzum tezahür eder. Ve bu yapılan îcaz ve ihtisardan, i’câzın bir şuaı meydana gelir.

اَلَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ[1] Kur’ân-ı Kerim, onları فَاتَّقُوا النَّارَ[2] cümlesi ile tehdit ettikten sonra, نَارَ kelimesinin bu cümle ile vasıflandırılmasıyla da o tehdidi tekit ve teşdit etmiştir. Zira, odunu insanlar ile taşlar olan bir ateşin heybeti, dehşeti ve havfı daha şedittir.

1. “Yakıtı insanlar ve taşlar olan Cehennem ateşi.” Bakara Sûresi, 2:24.
2. “Cehennem ateşinden sakının.” Bakara Sûresi, 2:24.

Ve keza, bu cümle ile, sanemlere ibadet yapanları zecir ve men etmeye işaret yapılmıştır. Şöyle ki: “Ey insanlar! Allah’ın emirlerine imtisal etmeyip, bilhassa taşlara ve camid şeylere ibadet yaparsanız, muhakkak biliniz ki, tapanlar ile taptıkları şeyleri yiyip yutacak bir ateşe gireceksiniz!”

اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ[1] bu cümle, فَاتَّقُوا[2] ile اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا[3] cümleleri arasındaki lüzumu izah eder ve kararlaştırır. Yani, şu ateş azabı, Kur’ân’a imtisal etmeyen kâfirlere hazırlanmıştır. Hem bu ateş, tufan ve sair musibetler gibi iyi-kötü bütün insanlara şâmil musibetlerden değildir. Ancak bu musibeti celb eden, küfürdür. Bu belâdan kurtuluş çaresi, ancak Kur’ân-ı Kerime imtisaldir.

Mazi sigasıyla zikredilen اُعِدَّتْ[4] kelimesi, Cehennemin el’an mahlûk ve mevcut olup, Ehl-i İ’tizalin bilâhare vücuda geleceğine zehapları gibi olmadığına işarettir.

1. “Kâfirler için hazırlanan.” Bakara Sûresi, 2:24.
2. “Sakının.” Bakara Sûresi, 2:24.
3. “Bunu yapamazsanız..” Bakara Sûresi, 2:24.
4. Hazırlandı.

Ey arkadaş! Ateş unsuru, kâinatın bütün kısımlarını istilâ etmiş pek büyük bir unsurdur. Bir damar gibi kâinatın yaratılışından başlayarak her tarafa dal budak salıp gelen şu şecere-i nâriyeye nazar-ı hikmetle dikkat edilirse, bu şecerenin başında, yani sonunda büyük bir meyvenin bulunduğu anlaşılır. Evet,toprağın içinde büyük ve uzun bir damarı gören adam, o damarın başındakavun gibi bir meyvenin bulunduğunu zannetmesi gibi, âlemin hertarafında damarları bulunan şu şecere-i nâriyenin de Cehennem gibi bir meyvesinin bulunduğuna bilhads, yani sür’at-i intikal ile hükmedebilir.

S - Cehennem şimdi mevcut olduğu takdirde, yeri nerededir?

C - Biz Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat, el’an Cehennemin vücuduna itikad ediyoruz, ama yerini tayin edemiyoruz.

S - Bâzı hadîslerin zahirine göre, Cehennem tahtel-arzdır; yani yerin altındadır. Ve keza, bir hadîse nazaran, Cehennem ateşinin dünya ateşinden iki yüz derece fazla harareti vardır. Bu noktaların izahı?

C - Kürenin tahtı, merkezinden ibarettir. Buna binaen, arzın tahtı, merkezidir.

Nazariyat-ı hikemiyece sabit olduğu vecihle, arzın merkezinde, harareti iki yüz bin dereceye baliğ bir ateş vardır. Çünkü, her otuz üç zıra' derinliğinde, tahminen bir derece hararet artar. Buna binaen, merkeze kadar iki yüz bin dereceli bir hararet meydana gelir. İşte bu nazariyeye, mezkûr hadîsin meâli mutabık gelir. Buna binaen, küre-i arzın merkezinde bulunan iki yüz bin derece hararetli bir ateş, Cehenneme bir çekirdek hükmünde olup, kıyamette, kabuğu hükmünde bulunan tabaka-i türabiyeyi çatlatıp, bütün dehşetiyle çıkar, tevessü etmeye başlar ve tam teçhizatıyla Cehennem meydana gelir, denilebilir.

Ve keza, bir hadîse nazaran, "Zemherir"[1] namında, burudet ile yakan bir ateş vardır. Bu hadîs de, o nazariyeye mutabıktır. Zira, merkez-i arzdan sathına kadar derece derece artan veya tenakus eden ateş, Zemherir de dahil olmak üzere, ateşin bütün mertebelerine şâmildir. Hikmet-i tabiiyede takarrur ettiği gibi, ateş, bazen öyle bir dereceye gelir ki, yakınında bulunan şeylerden hararetleri tamamen celp ve cezb etmekle, onları bürudet ile yakar ve suyu incimad ettirir.

1."Cehennem, Rabbine şikayet ederek: 'Ey Rabbim! Bir kısmım diğerini yeyip bitirdi.' dedi. Bunun üzerine, Cenab-ı Hak ona iki nefes almaya izin verdi: Bir nefes kışta, bir nefes yazda. Sizin maruz kaldığınız şiddetli soğuk (kış soğuğu) onun zemheririndendir (soğuğuyla yakan ateş). Maruz kaldığınız şiddetli sıcak (yaz sıcağı) da onun semûmundandır (sıcaklığıyla yakan ateş)." Buhari, Bed'ü'l-Halk: 10; Mevâkît 9; Tirmizi, Cehennem: 9, (2595), İbni Mâce, Zühd 38, Dâvud, Rikâk 119. Müsned 2:238, 277, 503.

S - Mezkûr hadîse göre, Cehennem, arzın merkezindedir. Halbuki arz, Cehenneme nisbeten bir yumurta kadardır. O kocaman Cehennem, arzın karnında nasıl yerleşir?

C - Evet, âlem-i mülk, yani âlem-i şehadet, yani bu görmekte olduğumuz âleme göre, Cehennem, arzın içindedir diye, Cehennemi küçük gösteriyoruz. Amma âlem-i âhirete nazaran, Cehennem öyle azamet peyda eder ki, binlerce

arzları içine alır, doymaz. Bu âlem-i şehadet, bir perde gibi, onun tevessüüne mâni olmuştur. Binaenaleyh, arzın içindeki Cehennemden maksat, Cehennemin kalbi ve Cehennemin çekirdeğidir.

Ve keza Cehennemin arzın altında bulunması, arzın karnında veya arz ile muttasıl, yapışık olmasını istilzam etmez. Zira şems, kamer, yıldız, arz gibi küreler, hep şecere-i hilkatin meyveleridir. Malûmdur ki, meyvenin altı, bütün dalların aralarına şumulü vardır. Binaenaleyh, Allah'ın mülkü pek geniştir. Şecere-i hilkatin dalları da her tarafa uzanıp gitmiştir; Cehennem nereye giderse, yeri vardır.

Ve keza, bir hadîse göre, Cehennem matvîdir, yani bükülmüştür, yani tam açık değildir. Demek Cehennemin, bir yumurta gibi, arzın merkezinde mevcut ve bilâhere tezahür edeceği, mümkinattandır.

İhtar: Cehennemin şimdi mevcut olmadığına Mutezileleri sevk eden, bu hadîs olsa gerektir.

Arkadaş! Bu âyetin cümlelerini yoklayalım, bakalım, o zarflar nasıl sadeflerdir, içlerinde ne gibi cevherler vardır?

Evet, وَاِنْكُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا [1] cümlesinin başındaki و harf-i atıftır. Malûm ya, birşeyin diğer birşeye atfı, aralarında bir münasebetin bulunmasına mütevakkıftır. Halbuki اِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ [2] ile يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا [3] cümleleri arasında münasebet görünmüyor. Bunların aralarındaki münasebet, ancak iki sual ve cevabın takdiriyle tezahür eder. Şöyle ki:

1. "Eğer Kulumuza indirdiğimiz Kur'an-ı Kerim hakkında bir şüpheniz var ise." Bakara Sûresi, 2:23.
2. "Herhangi bir şüpheniz var ise." Bakara Sûresi, 2:23.
3. "Ey insanlar, ibadet ediniz." Bakara Sûresi, 2:21.

Evvelki âyette ibadete emredildiğinde, "İbadet nasıldır?" diye vârit olan suale cevaben, "Kur'ân'ın talim ettiği gibi" denildi. "Kur'ân Allah'ın kelâmı mıdır?" diye edilen ikinci suale cevaben وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ ilâ âhir denildi. İşte, her iki cümle arasında bir suretle münasebet tezahür eder ve harf-i atfın da muktezası yerine gelir.

S - اِنْ şek ve tereddüdü ifade eder. اِذَا ise, cezm ve kat'iyete delâlet eder. Onların şek ve raybları, Kur'ân hakkında kat'îdir. Binaenaleyh, makamın iktizası

hilâfına اِنْ kelimesinin اِذَا kelimesine tercihan zikrinde ne gibi bir işaret vardır?

C - Evet, onların şek ve rayblarını izale edecek esbabın zuhurundan dolayı, o gibi şüphelerin vücuduna kat'iyetle hükmedilemeyeceğine, ancak o şeklerin vücuduna yine şek ve şüphe ile hükmedilebileceğine işarettir.

İhtar: اِنْ kelimesinin ifade ettiği şek ve tereddüd, üslûbun iktizasına göredir, hâşâ, Mütekellime ait değildir.

وَاِنْكُنْتُمْ فِى رَيْبٍ [1] ile اِنِ ارْتَبْتُمْ [2] cümleleri bir mânâyı ifade ettikleri ve ikinci cümle, birinci cümledenkısa olması üslûba daha uygun olduğu halde, birinci cümlenin ikincicümleye tercihan zikri, onların rayblarının menşei, hasta tabiatlarıyla kötü vücutları olduğuna işarettir.

S - Onlar rayblara zarf ve mahal oldukları halde, onları mazruf, raybı onlara zarf göstermek neye binaendir?

C - Evet, kalblerindeki raybın zulmeti bütün bedenlerine, kalıplarına intişar ve istilâ etmiş olduğundan, kendilerinin rayb içinde bulundukları sanılmakta olduğuna işarettir.

Nekre olarak رَيْبٍ [3] kelimesinin zikri, tâmim içindir. Yani, hangi raybınız varsa, cevap birdir; herbir raybınıza karşı mahsus bir cevap lâzım değildir. Hangi çareye başvurursanız, alacağınız cevap, Kur'ân'ın i'câzıdır. Evet, bir çeşme başında su içip tatlılığını anlayan bir adam, bütün o çeşmeden teşaub eden arkları tecrübe etmeye hakkı yoktur; zira menbaı birdir. Kezalik, bir sûrenin muarazasından âciz kalan adamın, bütün Kur'ân'ı tecrübeye hakkı yoktur. Çünkü Kâtip birdir.

1. "Herhangi bir şüpheniz var ise." Bakara Sûresi, 2:23.
2. Şüpheye düştüyseniz.
3. Şüphe.

مِمَّا'daki مِنْ beyanı ifade ettiğinden, فِى شَىْءٍ [1] kelimesinin takdirini ister. Takdir-i kelâm, وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ فِى شَىْءٍ مِمَّا نَزَّلْنَا [2] olsa gerektir. نَزَّلْنَا [3]tâbirinden anlaşılır ki, onların şüphelerinin menşei nüzul sıfatı olup, kat'î cevapları da, ispat-ı nüzuldür.

Tedricen, yani âyet âyet, sûre sûre, hâdiselere göre nüzulü ifade eden tef’il babından نَزَّلْنَا kelimesinin, def’aten nüzule delâlet eden if’al babından اَنْزَلْنَا[4] kelimesine tercihan zikredilmesi, onların, dâvâlarında “Niçin Kur’ân def’aten nâzil olmamıştır?” diye delil getirdiklerine işarettir.

عَبْدِنَا[5] *Abd* lâfzının *nebî* veya *Muhammed* (a.s.m.) lâfızlarına cihet-i tercihi; *abd* tâbiri, Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâmın azametine ve ibadetin ulüvv-ü derecesine işaret olduğu gibi, اُعْبُدُوا[6] emrini tekittir ve Resul-i Ekrem hakkında vârit olan vehimleri def etmektir ki, o zat bütün insanlardan ziyade ibadet yapmış ve Kur’ân’ı okumuştur.

فَاْتُوا[7] Bu emir, tâciz içindir. Yani emirden maksat, muhataptan birşey talep değildir. Ancak, başlarına vurmakla muarazaya, tecrübeye dâvet etmektir ki, aczleri meydana çıksın.

1. Bir şeyle ilgili.
2. “Eğer indirdiklerimizden herhangibir şüphe duyuyorsanız..” Bakara Sûresi, 2:23.
3. İndirdik.
4. Bir defada indirdik.
5. Kulumuza.
6. İbadet edin.
7. Getirin, ortaya koyun.

بِسُورَةٍ[1] ilâ âhir... Bu tâbirden anlaşılır ki, onların ilzamları, aczleri son hadde baliğ olmuştur. Zira, dokuz dereceye baliğ olan tahaddinin, yani muarazaya dâvet etmenin tâbirleri, tabakaları vardır.

1. Bir sûre ile.

1. Yüksek nazmıyla, ihbârât-ı gaybiyesiyle, ihtiva ettiği ulûmu ve âli hakaikiyle beraber tam bir Kur’ân’ın mislini, ümmî bir şahıstan getiriniz.

2. Eğer böylece mislini getirmek takatinizin fevkinde ise, beliğ bir nazımla uydurma şeylerden olsun, getiriniz.

3. Eğer buna da kudretiniz olmazsa, on sûre kadar bir mislini yapınız.

4. Bu da mümkün olmadıysa, uzun bir sûrenin mislini yapınız.

5. Eğer bu da size kolay değilse, kısa bir sûrenin misli olsun.

6. Eğer ümmî bir şahıstan imkân bulamadıysanız, âlim ve kâtip bir adamdan olsun.

7. Bu da olmadığı takdirde, biribirinize yardım etmek suretiyle yapınız.

8. Buna da imkân bulunamadığı takdirde, bütün ins ve cinlerden yardım isteyiniz ve bütün efkârın neticelerinden istimdad ediniz. Neticeleri, tamamen

yanınızda bulunan kütüb-ü Arabiyede mevcuttur. Bütün kütüb-ü Arabiye ile Kur’ân arasında bir mukayese yapılırsa, Kur’ân, mukayeseye gelmez. Çünkü hiçbirine benzemiyor. Öyleyse Kur’ân, ya hepsinden aşağıdır veya hepsinden yukarıdır. Birinci ihtimal, bâtıl ve muhaldir. Öyleyse hepsinden yukarı, fevka’l-küll bir kitaptır. On üç asırdan beri misli vücuda gelmemiştir, bundan sonra da vücuda gelemeyecektir, vesselâm.

9. “Bizim şahitlerimiz yoktur. Eğer muarazaya girişsek, bizi destekleyecek kimse yoktur” diye gösterdikleri o bahaneyi de def etmek için, “Şühedanıza da müsaade edilmiştir. Onları da çağırın, size yardım etsinler.”

İşte bu tabakalara dikkat edilirse, muarazanın şu mertebelerine işareten, Kur’ân-ı Kerimin yaptığı îcaz ile gösterdiği i’câza bir şua görünür.

Arkadaş! Kur’ân-ı Kerimden en kısa bir sûreye muaraza etmekten beşerin aczi, mezkûr izahat ile sabit oldu. Amma i’câzın limmiyet ciheti kaldı. Yani, beşerin aczini intaç eden illet ve sebep nedir?

Evet, Kur’ân ile muaraza ve mübarezeye çıkan insanların kuvveti Cenâb-ı Hak tarafından körleştirilerek, muarazayı yapabilecek kabiliyetten sukut ettirilmiştir. Fakat Abdülkahir-i Cürcânî, Zemahşerî, Sekkâkî gibi belâgat imamlarınca, beşerin kuvveti Kur’ân’ın yüksek üslûp ve nazmına yetişemediğinden, aczi tezahür etmiştir. Bir de, Sekkâkî demiştir ki: “İ’câz, zevkîdir; târif ve tâbir edilemez.” مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ Yani, fikriyle i’câzı zevketmeyen, târifle vakıf olamaz; bal gibidir.

Lâkin Abdülkahir’in iltizam ettiği veçhe göre, i’câzı tarif ve tâbir etmek mümkündür. Biz de bu veçhi kabul ediyoruz.

S - *Taife, necm, nevbet* kelimeleri, *sûre* kelimesinin vazifesini ifa edebilirler. *Sûre* kelimesinin onlara tercihan zikrinde ne vardır?

C - Onları, şüphelerinin menşei ile ilzam ve boğmaktır. Şöyle ki:

Onları şüpheye düşürten, güya Kur’ân’ın def’aten nazil olmamasıdır. Demek Kur’ân def’aten nâzil olmuş olsaydı, Allah’ın kelâmı olduğundan şüpheleri olmazdı. Lâkin parça parça nâzil olduğundan, şüphelerine bais olmuştur ki, “Bu, beşerin kelâmıdır, parça parça yapılışı kolaydır, biz de yapabiliriz” diye şüpheyedüştüler. Kur’ân-ı Kerim de, onların kolay zannettikleri yolu, بِسُورَةٍ [1] tâbiriyle ihtar ve “Haydi, mislini getiriniz de, sizin kolay zannettiğiniz parça parçaşeklinde olsun” diye, onları kolay addettikleri yolda boğmuştur.

1. Bir sûre ile.

Ve keza, Zemahşerî’nin beyanı vechiyle, Kur’ân-ı Kerimin sûrelere taksim

edilmiş bir şekilde nâzil olmasında çok faideler vardır. Evet, çok garip letaifi havi olduğu için, şu üslûb-u garip ihtiyar edilmiştir.

مِنْ مِثْلِهِ ’deki zamir, ya Kur’ân’a râcidir, yani, “Kur’ân’ın mislini getiriniz.” Veya Hazret-i Muhammed’e (a.s.m.) âittir. Yani, “Bir sûreyi o zâtın (a.s.m.) misli olan ümmî bir şahıstan getiriniz.” Lâkin birinci ihtimale göre ibarenin hakkı مِثْلِ سُورَةٍ مِنْهُ [1] iken, iktizanın hilâfına بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ [2] denilmiştir.

1. Ondan bir sûrenin benzerini.
2. Onun benzerinden bir sûre ile.

Bunun esbabı: Çünkü birinci ihtimalde, ikinci ihtimalin de mülâhazası ve riayeti lâzımdır. Zira, yalnız Kur’ân’ın mislini getirmekle mesele bitmiş olmuyor. Ancak ümmî bir şahıstan getirilmesi lâzımdır ve muarazanın tamamiyetine şarttır. İşte, bunun için, hem مِنْ مِثْلِهِ ’deki zamirin Kur’ân’a râci olması lâzımdır. Hem ibarenin tebdili lâzımdır ki, her iki ihtimal mer’î olsun.

Ve keza, muarazanın tamamiyeti, yalnız bir sûrenin mislini getirmekle olmuyor. Ancak Kur’ân’ın tamamına misil olacak bir mecmudan, bir kitaptan alınan bir sûrenin mislini getirmek şart olduğuna işarettir.

Ve keza, nüzulde Kur’ân’ın emsali olan kütüb-ü semaviyeye zihinleri çevirir ki, aralarında yapılacak muvazene ile Kur’ân’ın ulviyeti anlaşılsın.

وَادْعُوا [1] Bu tâbirin *istiane* veya *istimdat* kelimelerine cihet-i tercihi, *dâvet* kelimesinin kullanış yerlerinden anlaşıldığı vecihle, onları belâlardan, zahmetlerden kurtarıp yardım edenler hazır bulunup,yalnız çağırmaları lâzımdır, fazla bir zahmete ihtiyaç olmadığınaişarettir. *İstiane* ve *istimdat* kelimeleri ise yardımcıların hazır bulunduklarına delâlet etmezler.

شُهَدَاءَ [2] Bu tâbir, üç mânâya tatbik edilebilir.

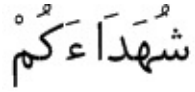
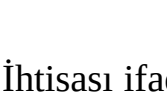
1. Çağırın.
2. Şahitler (yardımcılar).

Birincisi: Büyük ediplerdir. Bu mânâya göre, onların muaraza mânâsında “Bizim kuvvetimiz muarazaya kâfi değilse de, büyük edip ve hocalarımızın muarazaya kudretleri vardır” diye söyledikleri yalanı da, Kur’ân-ı Kerim, وَادْعُوا emriyle kesip atmıştır.

İkincisi: Muarazayı destekleyip şehadet edenlerdir. Bu ihtimale nazaran,

onların, “Biz muarazaya girişsek bizi destekleyen, şehadet eden yoktur” diye gösterdikleribahaneyi de Kur’ân-ı Kerim, müsaade vermek suretiyle “Haydi,şahitlerinizi de çağırınız, sizi takviye etsinler” diye, o bahaneyi deyalana çıkartmıştır.

Üçüncüsü: Âlihe mânâsınadır. Bu mânâya nazaran, sanki Kur’ân-ı Kerim onlara karşı, “Yahu, bu kadar taptığınız ilâhlarınız varken, böyle dar ve sıkıntılı bir vaktinizde niçin onlardan yardım istemiyorsunuz? Onları çağırınız ki, bu muaraza belâsından sizi kurtarsınlar!” diye bu cümle ile onlara tehekküm etmiş, yüzlerine gülmüştür.

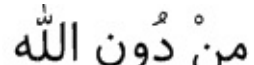
[1] İhtisası ifade eden şu izafe, [2]kelimesinin her üç mânâsına da bakar. Şöyle ki:

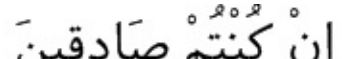
1. Kendinize yardım istediğiniz kişiler.
2. Şahitler (yardımcılar).

1. Madem ki büyük edip ve hocalarınız vardır, tabiî aranızda irtibat, hürmet ve muhabbet vardır. Ve yanınızda hazır olup, gaip de değillerdir. Eğer onların bu dehşetli muarazaya kudretleri olsaydı, herhalde yardım edeceklerdi. Demek, onlar da sizler gibi âcizdirler, kusurlarına bakmayınız!

2. Muarazada sizleri destekleyecek, şehadet edecek her kim olursa olsun kabul ederiz, çağırınız. Amma onlar, böyle bedîhü’l-butlan bir dâvâda yalan şehadete cesaret edemezler.

3. Mâbud ittihaz ettiğiniz âliheleriniz nasıl size yardım etmiyorlar? Onları da çağırınız, bakalım. Fakat onlarda can yok, şuurları da olmadığı gibi, hiçbir şeye de kàdir değillerdir. Onları da mâzur görünüz!

 Yani, “Allah’tan maada.” Bu kayıt, şühedanın birinci mânâsına göre tâmimi ifade eder. Yani, “Allah’tan maada, dünyada ne kadar erbab-ı fesahat varsa çağırınız.” Şühedanın ikinci mânâsına nazaran, aczlerine işarettir. Çünkü bir meselede âciz ve mağlûp olan, yemin eder, şahitleri gösterir. Bu, âcizler için bir usuldür. Şühedanın üçüncü mânâsına göre, onların Resul-i Ekrem ile muarazaları, âdeta, şirk ile tevhid veya cemâdât ile Hâlık-ı Arz ve Semavat arasında bir muaraza olduğuna işarettir.

 Bu cümle, "Biz istersek, Kur'ân'ın mislini yaparız" diye evvelce sarf ettikleri sözlerine işarettir.

Ve keza, onların yalancı olduklarına bir târizdir. Yani, "Sıdk erbabı değilsiniz, ancak safsatacı adamlarsınız. Evet, siz hakkı talep ederken rayb, şüphe kuyusuna

düşmediniz. Ancak rayb, şek ve şüphelere koşarken içine düşmüş kafasız adamlarsınız."

İhtar: اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ [1] cümlesinin cezaü'ş-şartı, mâkablinin hülâsasıdır. Takdir-i kelâm:

اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا Yani: "Sözünüzde sadık olsaydınız, yapacaktınız."

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ [2]

Arkadaş! اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا cümlesi, onların aleyhine bir kıyas-ı istisnaîyi tazammun etmiştir. O kıyasın sûret-i teşekkülü: "Eğer sadık olsaydınız, yapacaktınız. Lâkin yapamadınız; öyleyse sadık değilsiniz." Fakat Kur'ân-ı Kerim, mukaddeme-i istisnaiye yerinde, yani "Lâkin yapamadınız"a bedel, فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا [3] ilâ âhir cümlesini, şekki ifade eden اِنْ ile söylemiştir. Bunun esbabı ise, onların, "Yapacağız" diye ettikleri zannı bir derece okşamak içindir.

Ve keza, o kıyasın neticesi olan "Sadık değilsiniz" yerine de, o neticenin üçüncü derecede lâzımının illeti olan فَاتَّقُوا النَّارَ [4] söylemiştir. Takdir-i kelâm: "Eğer sadık olsaydınız, yapacaktınız. Lâkin yapamadınız. Öyleyse sadık değilsiniz. Öyleyse hasmınız olan Resul-i Ekrem sadıktır. Öyleyse Kur'ân, mu'cizdir.

1. "Eğer iddianızda sadıksanız." Bakara Sûresi, 2:23.
2. "Bunu yapamazsanız ki, elbette yapamayacaksınız, Cehennem ateşinden sakının." Bakara Sûresi, 2:24.
3. "Bunu yapamazsanız ki..." Bakara Sûresi, 2:24.
4. Cehennem ateşinden sakının.

Öyleyse iman ve tasdikiniz lâzımdır ki, ateşe düşmeyesiniz." فَاتَّقُوا النَّارَ ... Bu emr-i ilâhî, onlara yapılan tehditleri dehşetlendiriyor.

اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا [1] cümlesindeki تَفْعَلُوا [2] kelimesi, fi'l-i muzâridir. Bu fiil, zaman-ı hal ile istikbal arasında müşterektir. Huruf-u şartiyeden olan اِنْ zaman-ı halden istikbal dağlarına atıyor. Huruf-u câzimeden olan لَمْ istikbalden mâzi

derelerine fırlatıyor. Zavallı تَفْعَلُوا her iki edatın ellerinde top gibi oyuncak olmuştur. Bu edatların bu vaziyetleri zihinleri hem mâziye, hem istikbale gönderiyor ki, mâziyi süslendiren beliğ hitabeleri, altınla yazılan muallâkatları, Kur'ân'ın yakınına bile gelemediklerini görsünler. O sahifeyi gördükten sonra, istikbal sahifesini de ona kıyas etsinler.

تَفْعَلُوا 'nun فَأْتُوا[3] kelimesine tercihinde, iki nükte vardır.

Birisi: Kur'ân'ın i'câzı, onların aczindendir. Aczleri ise, eserden olmayıp fiilden olduğuna işarettir. Yani aczlerinin menşei, Kur'ân'ın misli değildir, o misli yapmaktandır.

İkincisi ise: İlm-i sarfta ف, ع, ل bütün fiillerin terazisi olduğu gibi, üslûplarda da uzun hikâyeleri, işleri, vakıaları, kıssaları bir lâfızla ifade eden bir fezlekedir. Sanki kinâye kabîlinden cümleleri tâbir eden bir zamirdir.

وَلَنْتَفْعَلُوا[4] 'daki لَنْ huruf-u nâsıbeden olup, dahil olduğu fiili istikbale nakleder, müekked veya müebbed olarak istikbalde nefyeder. Demek bu cümlenin kaili, pek büyük bir itminan ve ciddiyetle, şek ve şüphe etmeyerek bu hükmü vermiştir. Bundan anlaşılır ki, o zâtın işlerinde hile yoktur.

1. "Bunu yapamazsanız ki..." Bakara Sûresi, 2:24.
2. Yaparsınız.
3. Getirin.
4. "Asla yapamayacaksınız." Bakara Sûresi, 2:24.

S - فَاتَّقُوا[1] *ittika* ile *tecennüb,* ikisi de bir mânâyı ifade ederler. *İttika*'nın *tecennüb*'e cihet-i tercihi nedir?

C - Evet ittika, imana tâbidir. Yani ittika, iman olduktan sonra husule gelir. Tecennübde bu tebaiyet yoktur. Binaenaleyh, *ittika* kelimesi imanı andırır ve *ittika* lâfzıyla, imana îma ve işaret edilebilir. Fakat *tecennüb* kelimesi bu işi göremez. Bunun içindir ki, اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا[2] 'nun hakikî cezası olan اٰمِنُوا[3] 'nun yerinde تَجَنَّبُوا[4] 'ya tercihan فَاتَّقُوا ihtiyar ve ikame edilmiştir.

اَلنَّارَ[5] *Nâr*'ın اَلْ ile tarifi, *nâr*'ın mâhudiyet ve malûmiyetine işarettir. Çünkü, enbiya-i izamdan işitilmek suretiyle, zihinlerde malûmiyeti takarrur etmiştir.

S - اَلَّتِى esmâ-i mevsuledendir. Sıla, dahil olduğu cümlenin evvelce malûm olduğunu iktiza eder. Halbuki sılası olan وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ [6] evvelce muhataplara malûm değilmiş.

C - [7] نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ âyeti bu âyetten evvel nâzil olduğuna nazaran, muhataplar ondan kesb-i malûmat ettiklerine binaen, burada اَلنَّارُ ile اَلَّتِى arasında tavsif muamelesi yapılmıştır.

1. Sakının.
2. "Bunu yapamazsanız ki…" Bakara Sûresi, 2:24.
3. İman edin!
4. Çekinin, kaçının.
5. Ateş.
6. "Yakıtı insanlar ve taşlar olan Cehennem ateşi." Bakara Sûresi, 2:24.
7. "Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş..." Tahrîm Sûresi, 66:6.

وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ [1] Bu kayıtlardan maksat, tehdittir. Tehdidlerin tekit ve teşdit edildiğine binaen, burada اَلنَّاسْ [2] kelimesiyle tekit edilmiştir, حِجَارَة [3] lâfzıyla de teşdit ve tevbih edilmiştir. Şöyle ki:

"Menfaat, necat ümidiyle taştan mâmul mâbud ittihaz ettiğiniz sanemler, size tâzip âleti, yani sizi yandırıp yakan ateşe odun olmuşlardır. Zavallılar! Niçin bunu düşünmüyorsunuz?"

S - أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ [4] cümlesinde, makamın iktizası hilâfına لَكُمْ [5] yerine لِلْكَافِرِينَ [6] denilmesi neye binaendir?

1. Onun (Cehennem ateşi) yakıtı taş ve insanlardır.
2. İnsanlar.
3. Taşlar.
4. Kâfirler için hazırlandı.
5. Sizin için.
6. Kâfirler için.

C - Evet, Kur'ân-ı Kerim'in takip ettiği usul, ale'l-ekser âyetlerin sonunda küllî kaideleri, fezlekeleri söylediğine göre, Kur'ân-ı Kerim, onların Cehennemlik olduklarını ispat eden delilin ikinci mukaddemesine işaret etmek üzere, ism-i zahiri, zamir yerine, yani لِلْكَافِرِينَ cümlesini, لَكُمْ yerine ikame ile tâmim yapmıştır.

Takdir-i kelâm:

أُعِدَّتْ لَكُمْ لِأَنَّكُمْ مِنَ الْكَافِرِينَ وَالنَّارُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

Yani: “Siz Cehennemliksiniz. Zira kâfirlerdensiniz. Cehennem de kâfirler içindir.”

25. âyetin tefsiri

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ [1]

1. Bakara Sûresi, 2:25.

Yani, “İman eden ve iyi işler işleyen mü’minlere beşaret ver ki, altında nehirler akan Cennetler onlarındır. O Cennetlerden birmeyve yedikleri zaman, ‘Bu, bundan evvel yediğimiz meyvedir’ derler.Biribirine benzer bir surette rızıkları getirilip verilir. Ve oCennetlerde, onlar için temiz kadınlar vardır. Ve onlar, o Cennetlerdede daimî bir şekilde kalacaklardır.”

Arkadaş! Bu âyetin, evvelâ mâkabliyle olan irtibatından bahsedeceğiz. Şöyle ki:

Bu âyetin geçen âyetlerle mütefavit çok irtibatları vardır. Yani, mezkûr cümlelere doğru bu âyetten uzanıp giden muhtelif hatlar vardır. Bakınız, Kur’ân-ı Kerimin bu âyetle işaret ettiği netice, imanla amel-i sâlihin semeresi, sûrenin başında mü’minlere yaptığı medh ü senâya bakıyor.

Ve yine sûrenin başında, kâfir ve münafıklara yaptığı zem ve tahkirlerden sonra tuttukları yolun onları ebedî bir şekavete sevk edeceğini beyan etmiştir. Bu âyetle, tasrih ettiği saadet-i ebediyenin nurunu göstererek, onların bu büyük nimetleri kaybettiklerinden çektikleri hasretleri tezyid ve arttırmıştır.

Ve yine يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا [1]ile emrettiği, bir kısım dünya lezzetlerinin terkine bâis olan ibadetten neş’et eden zahmet ve meşakkatlere karşı, bu âyetle Cennetin kapısını açarak, Cennetin lezaizini göstermekle mü’minlerin kalblerini tatmin ve temin etmiştir.

Ve yine, teklifin esası ve imanın birinci rüknü olan tevhidi, evvelce ispat etmiştir. Bu âyette dahi tevhidin semeresini ve rahmetin ünvanını Cennet ve saadet-i ebediye ile göstermiştir.

Ve yine, yukarıda nübüvvet-i Muhammediye (a.s.m.) إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ [2] ilâ âhir, âyetiyle işaret edilen i'câz ile ispat edilmiştir. Burada da, tebşir ve inzar gibi nübüvvet vazifelerine lisan-ı Kur'ân ile işaret edilmiştir.

1. "Ey insanlar, ibadet edin." Bakara Sûresi, 2:21.
2. "Eğer bir şüpheye düşüyorsanız.." Bakara Sûresi, 2:23.

Ve yine, yukarıda i'âd ve inzar, yani tahvif ve tehditler yapılmıştır. Burada da vaadler, rağbetler, beşaretler yapılmıştır. Bunların arasındaki münasebet, tezâdî bir münasebettir.

Ve yine, nefsin, vicdanın ve aklın hükümlerine itaatlerini devam ettiren tergib ve terhib, yani ümit ve korku hisleri lâzımdır. Bu hislerin vücut bulup devam etmeleri ancak, tergib ve terhib, yani ümitlendirmek ve korkutmakla olur. Tergib ve terhibin devamı, ancak vicdanda mevcut tahrik edici bir emrin vücuduyla olur. İşte bu âyetle, tergib hissi uyandırılmıştır. Evvelki âyetlerle de, terhib hissi tahrik edilmiştir. Bu itibarla, aralarında tezâdî bir münasebet vardır.

Ve yine, geçen âyetlerde âhiretin bir şıkkına, yani Cehenneme işaret yapılmıştır. Bu âyette, ikinci şıkkı olan Cennetten haber verilmiştir. Bu itibarla, âhiretin her iki şıkkı da zikredilmiş bulunuyor.

Arkadaş! Cennet ve Cehennem, şecere-i hilkatten ebede doğru uzanıp giden iki daldan tezahür eden iki semeredir. Ve kâinatın teselsülen gelmekte olan silsilelerinin iki neticesidir. Ve ebede doğru akıp giden kâinat seylinin iki mahzeni ve iki havuzudur.

Evet, Cenâb-ı Hak, gayr-ı mütenahi hikmetler için bu âlemi, imtihana sahne yaptı. Yine sonsuz hikmetler için tagayyürata, tahavvülâta, inkılâplara mahal olmasını irade etti. Ve yine, sonsuz gayeler için hayır ile şerri, nef' ile zararı, hüsün ile kubhu, hülâsa iyilikle kötülüğü karışık bir şekilde Cennet ve Cehenneme tohum olmak üzere kâinatın şu mezraasına serpti.

Evet, madem ki bu âlem, nev-i beşerin imtihan meydanıdır ve müsabaka yeridir.

İyilikle kötülüğün birbirinden tefrik edilemeyecek derecede muhtelit ve karışık olmaları lâzımdır ki, insanların dereceleri tezahür etsin. İmtihan ve tecrübe zamanları bittikten sonra, kötü insanlar;

[1] وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ "Ey mücrimler, bir tarafa çekiliniz!" diye olan tüy ürpertici, sâika-vâri, şiddetli emr-i İlâhîye mâruz kalacakları gibi, iyi insanlar da [2] فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ "Daimî kalmak üzere Cennete giriniz" diye

olan Cenâb-ı Hakkın mün’imane, şefîkane, lütufkârâne emirlerine mazhar olacaklardır.

İnsanlar bu iki kısma ayrıldıktan sonra, kâinat da tasfiye ameliyatına uğrayacak; kötülüğü, şerri, zararı tevlid eden maddelerin bir tarafa çekilmesiyle Cehennemin; iyiliği, hayrı, nef’i doğuran maddelerin de diğer tarafa çekilmesiyle Cennetin teçhizatları ikmal edilecektir.

1. Yâsin Sûresi, 36:59.
2. Zümer Sûresi, 39:73.

Mukaddeme

Bu âyet, mâkabliyle beraber kıyamete, haşre işaret eder. Binaenaleyh, bu meselede nazara alınacak dört nokta vardır.

Birincisi: Âlemin imkân-ı harabiyetiyle ölümüdür.

İkincisi: Harabiyetin vukua gelmesidir.

Üçüncüsü: Tamir ve ihyasıdır.

Dördüncüsü: Tamirinin imkânı ve vukuudur.

Evvelâ: Harabiyet-i âlem imkân dairesinde olup olmadığından bahsedeceğiz.

Evet, âlemde tekâmül kanunu vardır. Bu kanuna tâbi olan, neşvünema kanununa dahildir. Bu kanuna dahil olanın bir ömr-ü tabiîsi vardır. Ömr-ü tabiîsi olanın, ecel-i fıtrîsi vardır; ecelin pençesinden kurtulamaz.

Evet, kâinatın ihtiva ettiği envâın ve bu envâın ihata ettiği efradın kısm-ı ekserîsi bu kanunlara tâbidirler. Binaenaleyh, âlem-i sağîr denilen insan, ölümden ve harabiyetten kurtulamadığı gibi, insan-ı kebir denilen âlemin de ölümden necatı yoktur. Ve keza, kâinatın bir ağacı ölümden, dağılmaktan halâs olmadığı gibi, şecere-i hilkatten olan kâinat silsilesinin de harabiyetten kurtuluşu yoktur. Evet, eğer kâinat ömr-ü fıtrîsinden evvel haricî bir tahribata veya Sânii tarafından bir hedm ve kıyamete maruz kalmasa bile, fennî bir hesapla, kâinatın öyle bir günü gelecektir ki, [1] اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ve [2] اِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ gibi âyetlere mâsadak olacaktır ve insan-ı kebir denilen koca kâinat, şu boşluğu sekeratının bağırtılarıyla dolduracaktır.

1. “Güneş dürülüp toplandığında.” Tekvîr Sûresi, 81:1.
2. “Gök yarıldığında.” İnşikak Sûresi, 84:1.

İkinci nokta: Harabiyet-i âlemin vukua geleceğidir. Evet, bütün semavî dinler, âlemin harap olacağında müttefiktirler. Hem herbir fıtrat-ı selîme, âlemin öleceğine şehadet eder. Ve kâinatta gözle görünen şu kadar nev’î, ferdî, yevmî, şehrî, senevî tagayyürat, tahavvülât, inkılâpların yalnız işaretleriyle değil, sarahatleriyle, kıyametin geleceği sabittir. Eğer bu icmal ile kanaat hasıl edemediysen, bir parça izahat verelim.

Arkadaş! Kâinat dediğimiz şu apartman-ı İlâhî öyle ulvî, yüksek, derin, ince nizamlara tâbi ve öyle acip, garip rabıtalara bağlıdır ki, eğer bir duvarı veya bir taşı “Yerinden çık!” emrine hedef olsa, derhal âlem, ölüm hastalığına düşer, sekerata başlar; yıldızlar arasında müsademeler, ecram arasında muharebeler

vukua gelir. Şu gayr-ı mütenahi boşluk, pek şiddetli sayhalar, pek dehşetli sâikalar, pek korkunç sesler, sadâlar, gürültüler ve gümbürtülerle dolar.

Evet, insan-ı kebirin ölümü, küçük bir ölüm değildir. Sekerata başladığı zaman, milyarlarca kürelerin çarpışmasından husule gelen fırtınanın, ne tasavvuru ve ne tarifi ve ne de görülmesi imkân dairesinde değildir.

İşte bu şiddetli ölümle hilkat bayılır, kâinat yayılır, hilkatin yağı ayranı biribirinden ayrılır; Cehennem, maddesiyle, aşîretiyle bir tarafa çekilir; Cennet de letafetiyle, lezaiziyle ve bütün güzel unsurlarıyla tecellî ve incilâ eder.

S - Kâinat, ilk yaratılışında ebede elverişli olarak sabit bir şekilde yaratılsaydı; böyle tagayyüratlı, inkılâplı, mâil-i inhidam bir sûrette yaratılıp, bilâhare tahripten sonra ebediyete kàbil, metin bir şekilde yapılmasından daha iyi ve daha kısa olmaz mıydı?

C - Vakta ki Cenâb-ı Hak, hikmet-i ezeliye ile inâyet-i ezeliyenin iktizasınca, insanların kabiliyetlerinin tezahürünü ve istidatlarının neşvünemasını irade etmekle, nev-i beşeri imtihan ve tecrübeye tâbi tuttu, zararları menfaatlere kattı, şerleri hayırların içine attı, güzellikleri çirkinliklerle cem etti. Hepsini birbirine karıştırarak kâinatın hamuruyla beraber yaratılış teknesinde yoğurduktan sonra, kâinatı tagayyür, tebeddül, tekâmül kanunlarına tâbi tuttu.

Vakta ki imtihan perdesi kapanır ve tecrübe zamanı nihayet bulur ve kâinat tarlasının vakt-i hasadı hulûl eder. Sâni-i Hakîm, inâyetiyle, birbiriyle karışık yoğurduğu zıtları tasfiye eder, içlerinden tagayyürü doğuran esbabı ayırır ve ihtilâf maddelerini tefrik eder. Sonra Cehennem, ebede elverişli olarak metin ve kavî bir cisimle teşekkül ederek, وَامْتَازُوا [1] hitabına hedef olur. Cennet ise, esasatıyla beraber ebedî ve muhkem bir şekilde tecellî eder ve müncelî olur.

1. “Bir kenara çekiliniz.” Yâsin Sûresi, 36:59.

Evet, gerek Cehennemi, gerek Cenneti teşkil eden ecza ve maddeler arasında münasebet vardır, zıddiyet yoktur. Münasebet, intizamın şartıdır; nizam da, devama sebeptir. Ve keza, bu iki menzilin halkı da ebedî oldukları için, vücutlarını teşkil eden ecza, tagayyüre maruz değildir. Çünkü, dünyadaki cisimlerinin terkip ve tahlilleri arasında muvazene yoktur. Yani cisim bünyelerine girenlerin, çıkanların arasında nisbet yoktur. Onun için inhilâle yüz tutarlar. Fakat âhiretteki cisimlerin yapılışı öyle değildir. Eczaları arasında tam mânâsıyla muvazene vardır ki, inhilâle mahal kalmaz.

Üçüncü ve dördüncü noktalar: Yani dünyanın ikinci tamiriyle haşrin vukuudur.

Evet, tevhid ve nübüvvetin ispatları, yalnız delil-i naklî ile sahih değildir.

Çünkü devir lâzım gelir.

Evet, Kur’ân ve Hadîsten ibaret olan naklî delillerin sıhhati, nübüvvetin sıhhat ve sıdkına bağlıdır. Eğer nübüvvet de delil-i naklî ile ispat edilirse, muhal lâzım gelir. Bunun için, Kur’ân-ı Kerim, tevhid ile nübüvveti delâil-i akliye ile ispat etmiştir. Amma haşir meselesinin hem aklî, hem naklî delillerle ispatı sahihtir.

Delil-i aklî ile ispatı, [1] وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ âyet-i kerimesinin bahsinde beyan edilmiştir. Hülâsası: Vücutlarında şek ve şüphe olmayan nizam, rahmet ve nimet, ancak ve ancak haşrin gelmesiyle ve ikinci bir hayatın tahakkuku ile nizam, rahmet, nimet olabilirler. Eğer haşir gelmezse ve ikinci bir hayat tahakkuk etmezse, bunları esmâü’l-ezdaddan addetmek lâzım gelir.

1. “Onlar, âhirete de kesin olarak imân etmiş kimselerdir.” Bakara Sûresi, 2:4.

Delil-i naklî ise: Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan ile bütün enbiya, haşrin geleceğine ittifak etmişlerdir.

Aklî ve naklî deliller ise: Fahreddinü’r-Râzî ’nin tefsirinde, bu kabil delilleri bildiren âyetler beyan edilmiştir. Hülâsa, bilhassa hayvanat ve nebatatta dâima vukua gelen haşirlere dikkat edip teemmül eden adam, elde edeceği müteferrik emarelerle haşrin vukuuna, hads ile, yani bir sür’at-i intikal ile hükmedecektir.

Şimdi bu âyetin cümlelerini biribirine bağlayan münasebetlere gelelim.

Evet, bu âyetin cevherlerini nazmeden ve cümlelerinin silsilesine medar-ı bahis olan nokta, “saadet”tir. Şöyle ki:

Saadet-i ebediye, iki kısımdır.

Birinci ve en birinci kısmı: Allah’ın rızasına, lütfuna, tecellîsine, kurbiyetine mazhar olmaktır.

İkinci kısmı ise, saadet-i cismaniyedir. Bunun esasları *mesken, ekl, nikâh* olmak üzere üçtür. Ve bu üç esasın derecelerine göre, saadet-i cismaniye tebeddül eder. Ve bu kısım saadeti ikmal ve itmam eden, hulûd ve devamdır. Çünkü saadet devam etmezse, zıddına inkılâp eder.

Birinci kısım saadetin aksamı, tafsilden müstağnîdir veya gayr-ı kabildir.

İkinci kısım saadetin aksamı ise: Evet, meskenin en lâtifi, en cazibedar şekli, etraf-ı erbaası türlü türlü gül ve çiçeklerle müzeyyen, bağ ve bahçelerle muhat, altında sular, nehirler akan kasır ve köşklerdir. Evet, camid kalbleri aşk ve şevkle ihya eden, sönmüş olan ruhları şen ve şad eden, şairlere sermaye olarak şairâne teşbihleri, temsilleri, üslûpları ilham eden, sular ile hazravat ve nebatattır.

Saadetin ikinci esası olan *ekl* ise: Me’kûlât (yiyecek) kuvvet verdiği cihetle, en iyisi, en lezizi, me’lûf olan kısımdır. Yani, insana garip, vahşî olmayan

şeylerdir. Çünkü ülfetle, o nimetin derece-i kıymeti bilinir. Lezzet verdiği cihetle de lezzetin en büyük lezzeti, teceddüd ve tebeddülündedir. Ve keza, ekl lezzetini ikmal eden esbabdan biri de, o rızkın, kendi amelinin ücreti olduğunu bilmektir. İkinci bir sebep de, o rızkın menbaının daima göz önünde hazır bulunmasıdır ki, kalbi mutmain olsun, rızık için telâş etmesin.

Saadetin esaslarından *nikâh* ise: Evet, insanın en fazla ihtiyacını tatmin eden, kalbine mukabil bir kalbin mevcut bulunmasıdır ki, her iki taraf sevgilerini, aşklarını, şevklerini mübadele etsinler ve lezaizde birbirine ortak, gam ve kederli şeylerde de yekdiğerine muavin ve yardımcı olsunlar.

Evet, bir işte mütehayyir kalan veya birşeye dalarak tefekkür eden adam, velev zihnen olsun, ister ki, birisi gelsin, kendisiyle o hayreti, o tefekkürü paylaşsın. Kalblerin en lâtifi, en şefiki, "kısm-ı sâni" ile tâbir edilen kadın kalbidir. Fakat kadın ile ruhî imtizacı (geçimi) ikmal eden, kalbî ünsiyet ve ülfeti itmam eden, sûrî ve zahiri olan arkadaşlığı samimileştiren, kadının iffetiyle, ahlâk-ı seyyieden temiz ve pâk bulunması ve çirkin ârızalardan hâli olmasıdır.

S - Yiyecek, içecek, şahsî vücudu ibka etmek içindir. Çünkü vücuddan eriyip ayrılan şeylerin yerini doldurup tamir etmek yemek ve gıda ile olur. Nikâh da, nev'in bekası içindir. Halbuki âhirette eşhas ebedî olduğundan, vücutlarında eriyip ayrılan birşey yoktur ki gıdaya ihtiyaç olsun. Ve âhirette tenasül yoktur ki nikâha lüzum olsun.[1]

C – Yemek, içmek ve nikâhın faideleri, yalnız bekaya ve tenasüle münhasır değildir. Evet, şu elemli, kederli âlemde onlarda pek büyük lezzet ve faideler olsun da, lezzetler yeri olan âlem-i saadette niçin daha nezih lezzet ve faideleri olmasın?

S - Bu âlemde lezzet, elemin def'inden hasıl olur. Halbuki âhirette elem yoktur?

C - Elemin def'i, lezzetin sebeplerinden biridir. Yoksa lezzet, ona münhasır değildir.

Ve keza, âlem-i ebedînin bu âleme benzetilmesi, kıyas-ı maalfârıktır. Yani, aralarında çok farklar bulunduğundan, birbirine benzemez. Cennet ile Horhor bahçesinin[HAŞİYE-1] arasında ne nisbet varsa, Cennetin lezzetleriyle dünyanın lezzetleri arasında da aynı o nisbet vardır. Cennetin, Horhor bahçesinden dereceleri ne kadar çok yüksek ise, uhrevî lezzetler de dünya lezzetlerine göre öyledir. Her iki âlem arasında bu büyük tefavüte, İbn-i Abbas, لَيْسَ فِي الْجَنَّةِ اِلاَّ اَسْمَائُهَا cümlesiyle işaret etmiştir. Yani: "Cennette, dünya meyvelerinin yalnız isimleri vardır."[2] Yani isimleri birdir, fakat lezzetleri

ayrıdır.

1. Bu mesele Cennet bahsi olan Yirmi Sekizinci Sözde daha geniş bir şekilde açıklanmıştır.
Haşiye-1 Horhor, Van'da Müellifin medresesinin adıdır.
2. *İbni Kesîr,*1:63, *Kurtubî*, 1:240; *Taberî*, 1:135, *Fethu'l-Kadîr*, 1:55; İbni Hacer, *Metâlibü'l-Âliye.*

Cennette lezzetin devamı meselesi ise: Evet, lezzetin hakikî lezzet olması, zeval görmeyip devam etmesindendir. Zira elemin zevali lezzet olduğu gibi, lezzetin zevali de elemdir, hattâ zevalinin tasavvuru bile elemdir. Evet bütün mecazî âşıkların enînleri, bağırıp çağırmaları, bu kısım elemdendir ve bütün dîvanlarıyla yaptıkları ağlamalar, vaveylâlar, hep mahbupların firak ve zevallerinin tasavvurundan neş'et eden elemdendir.

Evet, pek çok muvakkat lezzetler var ki, zevalleri dâimî elemleri intaç ettiği gibi; çok elemlerin zevali de, leziz lezzetlere bâis olur. Lezzet ve nimet ise, devam etmek şartıyla lezzet ve nimet sayılabilir.

Hülâsa: İnsan, ebed için yaratılmıştır. Onun hakikî lezzetleri, ancak marifetullah, muhabbetullah, ilim gibi umur-u ebediyededir.

Bu âyetin cümleleri arasındaki rabıtaları gördük. Şimdi, cümlelerinin işgal ettikleri yerler ile münasebetlerine bakacağız.

Evet, وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [1] Bu cümlenin, bu mevki ile münasebeti:

Evet, Cenâb-ı Hak, ibadeti teklif etti ve nübüvveti ispat etti ve Peygamberimizi (a.s.m.) tebliğ-i umura memur yaptı. Ve dünyevî bazı lezzetlere cevaz vermeyen ve meşakkatleri tazammun eden ibadete mü'minlerin imtisallerini temin etmek için, mü'minlere vaad buyrulan tebşirleri tebliğ etmeyi Resul-i Ekreme (a.s.m.) emretti. Çünkü o Hazret (a.s.m.) inzar ve tahvife (korkutma) memur olduğu gibi, Allah'ın rızasını, lütfunu, kurbiyetini ve saadet-i ebediye gibi tebşiratını da tebliğe memurdur.

اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى [2] İnsanın ihtiyâcât-ı zaruriyesi içinde en evvel lâzım olan, mekân ve meskendir.

1. "İman eden ve iyi işler işleyen mü'minleri müjdele!" Bakara Sûresi, 2:25.
2. "Ki (altında nehirler) akan Cennetler onlar için vardır." Bakara Sûresi, 2:25.

Mekânın en güzeli, nebatat ve eşcara müştemil olan yerlerdir. Ve en lâtifi, nebatları arasında suların mecrası olan bahçelerdir. Ve en kâmil kısmı, ağaçlarının arasından akan nehirlerinin çoklukla bulunmasıdır. Kur'ân-ı Kerim, bu kısma تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ [1] cümlesiyle işaret etmiştir.

Meskenden sonra insanın en fazla muhtaç olduğu, cismanî lezzetlerden

yiyecek, içecektir. Bu kısma da جَنَّةٌ[2], نَهْرٌ kelimeleriyle işaret edilmiştir.

Sonra rızkın en ekmeli, me'lûf olan kısımdır ki, derece-i kıymeti bilinsin. Meyvelerin lezzeti, teceddüd ve tebeddülündedir; lezzetin en sâfisi, hazır ve yakın olanıdır; ve en lezizi, amelinin ücreti olduğunu bilmektir. Kur'ân-ı Kerim, bu kısma da

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ[3]

cümlesiyle işaret etmiştir.

مِنْ قَبْلُ Yani, "Bundan önce yediğimiz meyvelerdir veya dünyada yediğimiz meyvelerdir." Çünkü Cennetin meyveleri, birbirine benzediği gibi, dünya meyvelerinede zahiren benzerler.

وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا Yani, "Rızıkları birbirine müteşabih olarak getirilir." Hadîste de vârid olduğuna göre, Cennetin meyveleri suretçe birdir, ama tatları, taamları bir değildir. Bu cümlede meçhul sigasıyla zikredilen أُتُوا[4] kelimesinden anlaşıldığı gibi, rızkın insana götürülmesi, büyük bir şeref ve keramete delâlet ettiğinden, büyük bir lezzeti intac ediyor.

وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ[5] Mesken ve me'kelden sonra insanın en ziyade muhtaç olduğu, eşidir. Bu ihtiyacının Cennette temin edilmiş olduğuna, bu cümle ile işaret edilmiştir. Evet insan, bir refikaya veya bir refîke muhtaçtır ki, tarafeyn, aralarında, hayatlarına lâzım olan şeyleri muavenet suretiyle yapabilsinler. Ve rahmetten neş'et eden muhabbet iktizasıyla, yekdiğerinin zahmetlerini tahfif etsinler. Ve gamlı, kederli zamanlarını, ferah ve sürura tebdil edebilsinler. Zaten dünyada insanların tam ünsiyeti, ancak refikasıyla olur.

1. "Altında nehirler akar." Bakara Sûresi, 2:25.
2. Bir nehir, bir Cennet.
3. "O Cennetlerden herhangi bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikleri vakit, 'Bu, bundan evvel bize (dünyada) verilenlerdendir' derler." Bakara Sûresi, 2:25.
4. Getirilir.
5. "Ve onlar için cennette tertemiz eşler vardır." Bakara Sûresi, 2:25.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ[1] İnsan bir nimete veya bir lezzete mazhar olduğu zaman, en evvel fikrini bozan, vesvese veren, o nimetin veya o lezzetin devam edip etmeyeceği düşüncesidir. Bu vesveseli düşünceye mahal kalmamak üzere,

Kur’ân-ı Kerim, bu cümle ile onların ezvacıyla, lezaiziyle beraber Cennette aleddevam kalacaklarını tebşir etmekle, o kederli düşünceden kurtarmıştır.

Bu âyetteki cümlelerin sadeflerinde bulunan cevherleri göstereceğiz.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [2] cümlesinin başında bulunan وَ harf-i atıftır. Atfın her iki tarafı arasında münasebet lâzımdır. Halbuki burada tebşir ile mâkabli arasında münasebet görünmüyor. Ancak mâkablinde inzar vardır. Öyleyse bu tebşir, o mâkablinden tereşşuh eden inzara atıftır.

بَشِّرْ *Beşaret* tâbiri, Cennetin, Cenâb-ı Hakkın fazl-ı kereminden bir hediye-i İlâhîye olup, amelin ücreti mukabilinde vâcip bir hak olmadığına işarettir. Çünkü hak ve ücretin verilmesi, beşaretle tâbir edilemez. Buna binaen, yapılan ibadet, Cennet için olmamalıdır.

1. “Ve onlar orada ebedî kalacaklardır.” Bakara Sûresi, 2:25.
2. “İman eden ve iyi işler işleyen mü’minleri müjdele!” Bakara Sûresi, 2:25.

Tebşirin siga-i emir kıyafetiyle zikri, tebliğin takdirine işarettir. Çünkü Resul-i Ekrem (a.s.m.) tebliğe memurdur, tebşire mükellef değildir. Takdir-i kelâm, “Müjdeleyerek tebliğ et” demektir.

S - اَلَّذِينَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا [1] Bu sıla ve mevsule tâbiri, ism-i fâil sigası olan اَلْمُؤْمِنِينَ [2] ’den daha uzun olduğu halde neye işarettir?

C - Sûrenin başında tafsilen zikredilen اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ [3] ilâahir, olan sıla ve mevsule işarettir ki, orada yapılan tafsil, burada yapılan icmâle beyan olsun.

S - Sûrenin başında اَلَّذِينَ ’nin sıla denilen dahil olduğu cümle, muzâri sigasıyla zikredildiği halde, burada mâzi sigasıyla zikredilmiştir. Esbabı nedir?

C - Orada makam, iman ve amele teşvik ve medih makamıdır. Buna münasip, muzâri sigasıdır. Burada makam, mükâfat ve ücreti vermek makamıdır. Buna da münasip, mâzi sigasıdır. Çünkü ücret, hizmetten sonra verilir.

وَعَمِلُوا [4]Bu وَ harf-i atıftır. Atfın tarafeyni arasında münasebet lâzım olduğu gibi, mugayeret de lâzımdır. Burada aralarında bulunan mugayeret, mezheb-i İtizâlin hilâfına, amelin imana dahil olmadığına ve amelsiz imanın da kâfi

gelmediğine delâlet ettiği gibi; عَمَلْ[5] tâbiri de, tebşir edilenin ücret gibi olduğuna işarettir.

اَلصَّالِحَاتِ[6]Bu kelime, birşey ile takyid ve tahsis edilmeyerek, mutlak ve müphem bırakılmıştır. Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh'un telâkkisine göre: "İyi şeyler mânâsında olan صَالِحَاتِ[7]kelimesi, beynennâs meşhur ve malûm olduğundan, mutlak bırakılmıştır."

1. İman eden ve iyi işler işleyen mü'minler.
2. Mü'minler.
3. İman edenler.
4. Amel edenler.
5. İş, davranış.
6. Salih ameller.
7. Salih ameller.

Ben de diyorum ki: sûrenin başına itimaden burada müphem bırakılmıştır. Çünkü, sûre başında zikredilen [1] وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ âyeti buradaki صَالِحَاتِ'yi beyandır.

اَنَّلَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا ٱلانْهَارُ[2] Bu âyetten maksat, mükâfattan neş'et eden neş'eli lezzet ve sürurdur. Bu maksadın takviyesine işaret eden kayıtlar:

1. اَنَّ'nin tekidi.
2. ل'nin ihtisası.
3. لَهُمْ'ün takdimi.
4. *Cennet*'in cem'iyle tenkiri.
5. *Cereyan*'ın zikri.
6. تَحْتَ[3]ile beraber مِنْ'in zikri.
7. *Nehir*tâbiriyle tarifidir.

2. "Namazı dos doğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allahyolunda bağışta bulunurlar." Bakara Sûresi, 2:3.
3. "Altında nehirler akan Cennetler onlar için vardır." Bakara Sûresi, 2:25.
4. Altında.

Bu kayıtların, o maksadın tahakkukuna çalıştıklarına bir parça izahat

vereceğiz. Şöyle ki:

Pek büyük birşey tebşir edildiği zaman, akıl tereddüt eder, inanamaz, inandırmak için tekide ihtiyaç olur. Ve keza, neş'e ve sürur makamları, evhamdan hâli olmalıdır. Çünkü ednâ bir vehimle, sürur zâil olur. Buna binaen, burada o büyük tebşirat, ile tekit edilmiştir ki, hem akıl inansın, hem o süruru izale edecek hiçbir evham kalmasın. Ve keza, bu tebşiratın yalnız bir vaadden ibaret olmayıp, bir hakikat olduğuna işarettir.

İhtisası ifade eden 'deki tebşir edilen şeyin onlara mahsus ve onların mülkü ve onların fazlı, istihkakları olduğuna delâlet eder ki, lezzetleri tamam, sürurları müzdad olsun. Ve illâ, bir padişah, bir fakiri misafir ederse, madem o misafirlik ve o sohbet ebedî değildir, kıymeti yoktur.

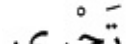
'ün takdimi hasrı ifade ettiğinden, beynennâs, Cennetin onlara tahsis kılındığına ve dolayısıyla ehl-i nârın da perişan hallerini onların gözleri önüne götürmeye sebep olduğuna delâlet eder. Ve bu itibarla Cennetin lezzeti artar ve kıymeti tezahür eder.

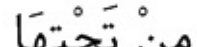
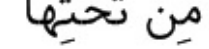
Cennet'in cem'i, Cennetlerin taaddüdüne ve amellere göre Cennetin mertebelerine işarettir.

Ve keza, Cennetin her bir cüz'ü, Cennet gibi bir Cennet olduğuna ve herbir mü'mine düşen kısım, büyüklüğüne nazaran tam bir Cennet gibi göründüğüne işarettir.

Cennetin tenkîri ise, güzelliğinin kabil-i târif ve tavsif [1] olmadığına veya sâmilerin iştiha ve istihsanlarının fevkalâdeliğine işarettir.

1. "Salih kullarım için öyle ikramlar hazırladım ki, ne göz gördü, ne kulak işitti, ne de bir beşerin kalbinden geçti." *Buhârî*, Yaratılış: 8, Tevhîd: 35, *Müslim*, İman 312, Cennet: 2, 5; *İbn Mâce*,Zühd 39; *Müsned*, 5:334.

 [1] Bahçelerin en güzeli, içinde suyu bulunanlardır. Bunların da en güzeli, içlerinden suları akanlardır. Bunların da en iyisi, akıntısı devamlıolanlardır. İşte cereyanın siga-i muzâri kıyafetinde zikredilmesi, o cereyanları tasvir etmekle, devamlı olduğuna işarettir.

 [2]Hadravat (yeşillik) ve nebatat içinde cereyan eden suların en iyisi, nebaan suretiyle bahçenin içinden çıkmakla yüksek köşklerin altından kendine mahsus terennümatıyla geçen, eşcar ve nebatata dağılan sulardır.

kelimesi, bu kısım sulara işarettir.

اَلْاَنْهَارُ [3]Suların çokluğu, bahçelere daha ziyade menfaat, revnak ve güzellik verir.

Kezalik, küçük küçük arklardan tecemmu eden nehirler, daha güzel manzaraları teşkil eder. Bilhassa suları berrak, zülâl, tatlı, soğuk olursa, fevkalâde bir kıymet, bir lezzet veriyor. İşte اَلْاَنْهَارُ kelimesi, cem'iyle, târifiyle, maddesiyle bu çeşit sulara işaret eder.

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ [4]

1. Akar.
2. Altlarından.
3. Nehirler.
4. O Cennetlerdeki herhangi bir meyveden kendilerine rızık olarakyedirildikleri vakit, "Bu, bundan evvel bize (dünyada) verilenlerdendir" derler.

Bu büyük cümle, çok küçük küçük cümleleri tazammun etmiştir. Evet, bu cümle, mâkabliyle bağlı değildir; müste'nifedir, vazifesi mukadder bir suali cevaplandırmaktır. Mukadder sual ise, sekiz sualin memzuç ve mâcunudur. Şöyle ki:

Vakta ki iman edenler ve amel-i salih işleyenler, Cennet gibi yüksek bir meskenle tebşir edildiler, birdenbire sâmiin zihnine geldi:

"Acaba o meskende rızık olacak birşey var mıdır?

Varsa, o rızık nereden hasıl olur ve nereden gelir?

O rızıklar o Cennetten hasıl olduğu takdirde, nesinden neş'et ediyor?

Semeratından meydana gelirlerse, dünya semeratına benzerler mi?

Benzediği takdirde, birbirine de benzerler mi?

Birbirine müşabih olurlarsa, tatları bir midir, yoksa ayrı ayrı mıdır?

Tatları muhtelif olduğu takdirde, koparıldıkları zaman yerleri boş mu kalır, yoksa derhal dolar mı?

Tebeddül ettikleri takdirde, devamlı mıdırlar? Devamlı iseler, onları yiyenler sevinirler mi? Sevindikleri zaman ne derler?

Arkadaş! Bu sualleri avucuna koy. Ben de bu cümleleri açar, içlerine bakarım. Sen de dikkat et, bakalım mutabık olacak mıdır?

كُلَّمَا kelimesi, devam ve tahkike delâlet eder.

رُزِقُوا[1] sîga-i mâzisiyle, vukuunun tahakkukuna delâlet ettiği gibi, maddesiyle de dünyadaki rızıklarını ihtar eder. Ve bina-i meçhul sigasıyla zikri, o rızkda meşakkatin bulunmamasına ve onların (ağalar ve beyler gibi) rızıkları ayaklarına geldiğine delâlet eder.

مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ[2] denilmektense مِنْ ثَمَرَاتِهَا[3] denilmiş olsaydı, daha muhtasar ve daha güzel olurdu. Fakat mezkûr suallerden iki suale cevap olduğundan, مِنْهَا ayrı, مِنْ ثَمَرَةٍ[4] ayrı söylemek icap etmiştir.

1. Rızıklandırıldılar..
2. Orada bulunan meyvelerden.
3. Oradaki meyvelerden.
4. Bir meyve.

مِنْ ثَمَرَةٍ[1]'deki tenkir, tâmimi ifade ettiği cihetle, Cennetin bütün semereleri rızık olmaya şâyân olduğuna işarettir.

رِزْقًا[2] kelimesinin tenkiri ise, açlığı gidermek için yediğiniz, gördüğünüz rızık olmadığına işarettir.

قَالُوا tefâul bâbının mânâsı olan şirketi andırıyor. Yani, "O rızkın acip keyfiyetinden ettikleri taaccüp ve istiğrabı birbirine söylemeye başladılar."

هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ[3] Bu cümlede mübhem bırakılıp beyan edilmeyen *rızık* kelimesinin dört mânâya ihtimali vardır.

1. Herhangi bir meyve.
2. Bir rızık olarak.
3. Bu, bundan önce (dünyada) bize verilenlerdendir.

Birincisi: Rızıktan maksat, amel-i sâlihtir. Yani, "Bu dâr-ı dünyada rızık olarak bize nasip kılınan, amel-i salih, yani, şimdi yediğimiz rızıklar dünyada yaptığımız amel-i salihin neticesidir." Yani amel ile ceza arasında o kadar ittisal (bağlılık) vardır ki, sanki dünyadaki amel, âhirette tecessüm edip sevap kesilmiştir. Onların sevinçleri, bu noktadan hasıl olmuştur.

İkincisi: Rızıktan maksat, dünyanın taam ve yemekleridir. Yani, "Dünyada rızık olarak bize verilen taamlar, bunlardır. Amma zevkleri, tatları arasında dağlar kadar fark vardır." İşte onların istiğrapları bu noktadandır.

Üçüncüsü: Bu semereler, biraz evvel yediğimiz semereler gibidir, ama suretleri bir, mânâları, tatları ayrıdır. Demek sureten, şeklen bir olduklarından

ülfet lezzetini veriyor, tatlarının ayrı olmasıyla de teceddüd lezzeti hâsıl oluyor. İşte sevinçleri bu noktadandır.

Dördüncüsü: Hemen şimdi yediğimiz meyveler, bu dallardaki meyvelerdir. Demek bir meyvekoparıldığı zaman, yeri boş kalmıyor, derhal yerine bir meyve peydaoluyor. İşte bundandır ki, Cennetin meyvelerinde noksaniyet olmuyor.

وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا [1] Bu cümle, itiraziyedir. Yani, yeni bir hükmü ifade etmek için zikrine lüzum olmadığı halde, هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ [2]cümlesindeki hükmü tasdik ve illetini beyan etmek üzere, evvelki cümleye bir zeyil ve bir fezleke olarak zikredilmiştir.

1. Benzer (dünyadakine) olarak verilmiştir.
2. "Bu, bundan önce (dünyada) bize verilenlerdendir." Bakara Sûresi, 2:25.

Bina-i meçhul sigasıyla أُتُوا [1] nün zikredilmesi, ehl-i Cennetin işleri, hademeleri tarafından görülmekte olduğuna işarettir.

مُتَشَابِهًا [2]Yani zahiren ve şeklen bir olduğundan, ülfet lezzetini veriyor; bâtınen ve taâmen de ayrı olduğu cihetle, teceddüd lezzetini veriyor. Bu itibarla مُتَشَابِهًا kelimesi, her iki lezzeti ima ediyor.

وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ [3] Bu cümle اَنَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِي ... الخ [4] cümlesine atıftır. Atfın tarafeyni arasında lâzım olan münasebetin iktizasınca, takdir-i kelâm şöyle olsa gerektir: "Onlar, kendi cisimleri için bir meskene muhtaç oldukları gibi, kadınları için de bir meskene muhtaçtırlar."

لَهُمْ kelimesi ihtisası ifade ettiği cihetle, o ezvacın, onların mülkü ve onlara mahsus olduklarına delâlet ettiği gibi, dünya kadınlarından başka حُورٌ عِينٌ [5] ile tâbir edilen bir kısım kadınlar da onlar için yaratılmış olduğunu îmaen gösteriyor.

1. Verildiklerinde (yedirildikleri vakit).
2. Benzer.
3. Onlar için orada tertemiz eşler vardır.
4. Onlar için altında nehirler akan cennetler vardır.
5. Güzel gözlü (ceylan gözlü) kadınlar.

فِيهَا Cennet, o kadınlara zarf ve mesken olduğundan anlaşılır ki, o kadınlar, o

yüksek Cennete lâyıktırlar ve aynı zamanda Cennet derecelerinin yüksekliği nisbetinde onların hüsünleri de yükseliyor.

Ve keza, Cennetin de onlarla müzeyyen olduğuna gizli bir ima vardır.

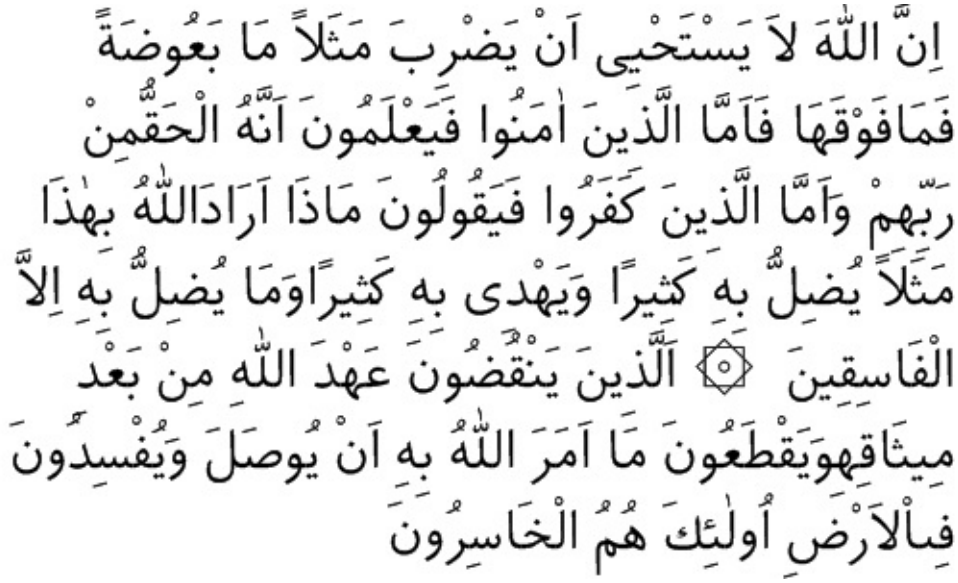
مُطَهَّرَةٌ [1]tef’îl bâbından ism-i mef’ul olduğundan, her halde tathîr edici bir fâil vardır. O fail de, ancak yed-i kudrettir. Binaenaleyh, yed-i kudretin tathir ve tenzih ettiği kadınların tavsifleri kabil değildir.

1. Tertemiz.

Ve keza, مُطَهَّرَةٌ kelimesi müteaddî olduğuna nazaran, o kadınların taharetleri kendilerinden olmayıp, başkasından onlara sirayet etmiş olduğu anlaşılır. Binaenaleyh, dünya kadınları da Cennete girdikten sonra, bir tetahhur ve tasfiye ve tasaykul ameliyatıyla, güzellikte hurilerin derecelerine çıkacaklarına delâlet eder.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ Yani, “Onlar da, ezvacları da, Cennet de, Cennetin lezaizi de hep ebedîdirler.”

26-27. âyetlerin tefsiri

اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً
فَمَافَوْقَهَا فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّمِنْ
رَبِّهِمْ وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا اَرَادَاللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلاً يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِ كَثِيرًاوَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ
الْفَاسِقِينَ ۞ اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ
مِيثَاقِهِوَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِىالْاَرْضِ اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

[1]

1. Bakara Sûresi, 2:26-27.

Gayet kısacık bir meâli: Yani, “Cenâb-ı Hak, kullarını irşad ve ikaz etmek üzere, sivrisinek gibi hakîr, kıymetsiz bir hayvanla veya bir mahlûkla misal getirmeyi, kâfirlerin keyfi için terk etmez. İmanı olanlar, onun, Rablerinden hak olduğunu bilirler. Amma kâfirler, ‘Allah bu gibi hakîr misallerden neyi irade etmiştir?’ diyorlar. Allah, onunla çoklarını dalâlete atar ve çoklarını da hidayete götürür. Fakat fâsıklardan maada dalâlete attığı yoktur. Fâsıklar da ol adamlardır ki, Allah’ın tâatinden huruçla, mîsak-ı ezelîden sonra ahidlerini bozarlar ve Allah’ın akrabalar arasında veya mü’minler beyninde emrettiği hatt-ı muvasalayı keserler; yeryüzünde işleri ifsattır. Dünya ve âhirette zarar ve hüsrana maruz kalan ancak onlardır.”

Bu âyetin de sair arkadaşları gibi mevzu-u bahis olacak vücuh-u irtibatı ve cihât-ı nazmiyesi üçtür.

Maahaza, bu âyetin meâli, hem mâkabline, hem mâbadine, hem Kur’ân’ın tamamına bakıyor.

Mâbadine olan vech-i irtibatı:

Evet, vakta ki Kur’ân-ı Azîmüşşan sinekten, ankebuttan misâl getirdi, karınca ile bal arısından bahsetti. Müşrikler, münafıklar, Yahudiler itiraz için fırsat bularak ahmakane dediler ki: “Allah, azametiyle beraber, böyle hasis, hakir şeylerden bahsetmeye tenezzül eder mi? Halbuki ashab-ı kemal, bu gibi

kıymetsiz şeylerden bahsetmeye tenezzül etmezler, hayâ ederler.” Kur’ân-ı Kerîm, bu âyetle ağızlarına vurarak kapattı.

Mâkabline cihet-i nazm ve irtibatı:

Evet, Kur’ân’ın ihtiva ettiği sıfât ve mezâyânın hiçbir kelâmda, hiçbir kitapta, hiçbir şahısta bulunmadığı, sûre başında ispat edildiği gibi, Hazret-i Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın nübüvveti de Kur’ân’ın i’câzıyla ispat edildi. Kur’ân’ın i’câzı dahi tahaddî ile, yani muhalifleri muaraza, mübareze meydanına dâvet etmekle ispat edildi. Çünkü muarazaya yapılan dâvet, sükût ile cevaplandırıldı. Böyle cihanşümûl bir inkılâbı söndürmek için yapılan dâvet üzerine mübareze meydanına gitmeyip sükût etmek, elbette eser-i aczdir. Kur’ân-ı Kerimin bu ispatlarına karşı kâfirler habt olup ağızlarını açamadıkları gibi, nabızları bile felce uğradı. Yalnız, Kur’ân, her hususta hadd-i kemâle bâliğ olduğundan, uzaktan uzağa bazı ufak itiraz taşlarını atmışlardır.

Ezcümle: [1] كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا ve اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ [2] gibi âdi, kıymetsiz misallerden Kur’ân’ın getirdiği temsiller, yüksek kelâmların kemâline yakışmaz. Bu gibi temsiller, beynennâs yapılan mükâlemelere, konuşmalara benziyorlar” diye muğalâta ile halt etmişlerdir. Kur’ân-ıKerim, onların o haltlarını bu âyetle başlarına vurmuştur.

1. “(Onların durumu), ateş yakan adamın meseli gibidir.” Bakara Sûresi, 2:19.
2. “Sağanak yağan yağmur gibi…” Bakara Sûresi, 2:19.

Arkadaş! Acele etme, burada bir parça durmak icap eder. Onların pek vâhi ve zayıf şüpheleri vardır. Bu şüpheler, müteselsil bazı vehimlerden neş’et etmiştir. O vehimler de, bazı muğalâtalardan husule gelmişlerdir.

Onların, Kur’ân’ın kemâlini tenzil etmek için, Kur’ân’ın temsillerini insanların temsillerine kıyas etmeleri, kıyas-ı maalfarıktır; aralarında dünyalar kadar fark vardır. Onları muğalâta ile bu kıyasa sevk eden noktalar:

1. Onlar, herşeye, me’lûflarına baktıkları nazarla bakıyorlar.

2. Onlar, insanın zihninin, fikrinin, lisanının, sem’inin cüz’î olduklarını ve cüz’î olduklarından, kasten ve bizzat iki şeye beraber taallûk edemediklerini nazara almışlardır.

3. Himmetin yüksek ve alçak kısımlarını tefrik eden mikyasın, iştigal ve ihtimamdan ibaret olduğunu düşünmüşlerdir. Yani, yüksek şeylere ihtimam edenin himmeti yüksektir, alçak işlerde iştiğal edenin himmeti alçaktır.

4. Kıymet ve azametin, himmet nisbetinde olduğunu zannetmişlerdir. Hatta küçük veya alçak birşeyi, yüksek ve büyük şahıslara isnad etmezler. Güya azîm insanlar, kıymeti olmayan şeylere tenezzül etmezler ve zayıf, küçük birşey, o

büyük himmet ve azameti tahammül edemez.

İşte o boş kafalılar, bu noktalara istinaden, Cenâb-ı Hakkı da insanlara kıyas ederek diyorlar ki: “Allah, celâl ve azametiyle, insanların konuştukları gibi nasıl insanlar ile tekellüm etmeye tenezzül eder? Ve bu cüz’î ve hakîr şeylerden nasıl bahseder? Azametine yakışır mı?”

Acaba o süfeha takımı, Allah’ın iradesi, ilmi, kudreti gibi sair sıfatlarının da küllî, umumî, şâmil, muhît olduklarını bilmezler mi? Ve yine bilmezler mi ki, Cenâb-ı Hakkın azametine mikyas, ancak mecmu’ âsârıdır; yalnız bir eser mikyas olamaz? Ve yine bilmezler mi ki, Cenâb-ı Hakkın tecellîsine mîzan olacak, kâffe-i kelimatıdır ki, eşcar kalem, denizler mürekkep olsa, o kelimatı yazıp bitiremezler?[1]

1. Bu mealdeki âyette bir mübalâğa, bir müzayede görünür. Fakat hakikate, vakıa bakılırsa, ziyadelik yoktur. Çünkü, kelime, bir mânâyı ifade eden şeye denir. Amma nahvîlerin lâfz ile takyid ve tahsis ettikleri, onlara mahsus bir ıstılahtır. Evet, biri kal, diğeri hal olmak üzere iki lisan vardır. Lisân-ı kalin kelimatı elfaz ise, lisân-ı halin kelimatı da ahvaldir. Binaenaleyh, kudsî şâirin

وَفِي كُلِّ شَيْءٍ اٰيَةٌ تَدُلُّ عَلٰى اَنَّهُ وَاحِدٌ

dediği gibi, “Kitab-ı kebiri kâinatta yaratılan herhangi birşey, Hâlıkın azametine delâlet eden bir kelime-i hâliyedir.” Eşcar ile denizler, kâinat kitabında mevcut kelimat-ı hâliyelerin yazılmasına kâfi geldiği takdirde, o denizlerin katreleri, o ağaçların zerreleri birer hâlî kelime olduğundan, onların da yazılmasıiçin mürekkep, kalem lâzımdır. Öyleyse, onlar için de, onlar kadar başka eşcar ve denizler lâzımdır. Ve hâkezâ, herbir birincinin katreleri ve kelimatı yazıldıktan sonra, ona da onun kadar ikinci bir takım eşcar ve denizler lâzımdır. Hal böylece ilâgayrınnihaye teselsül eder, gider. Cenâb-ı Hakkın kelimatı, yani Cenâb-ı Hakkın azametine delâlet eden kelimat-ı

قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَداً

hâliyesi bitmez. Demek hakikatte âyetinin ifade ettiği mânâda hiçbir cihetle mübalâğa, müzayede yoktur, belki tenakus vardır.

(Mütercim Abdülmecid).

“De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için bütün denizler mürekkep olsa, hattâbir o kadarını daha getirip ilâve etsek, Rabbimin sözleri tükenmeden odenizler tükenirdi.” Kehf Sûresi, 18:109.

Meselâ, şems âkıl, ihtiyar ve irade sahibi farz edilse, ziyasını bütün âleme neşrettiği bir sırada, pis, mülevves bir zerre de onun ziyasından istifade ettiği vakit, şemse karşı “Niçin bu pis, bu mülevves zerreyle meşgul oldu ve niçin ona ziyasını verdi?” diye itiraz edilebilir mi? Hâşâ! Şemsin azametine bir nakîse gelir mi? Yok.

Binaenaleyh, Allahü Teâlâ, gayet büyük olan bu âlemi, büyük bir san’atla ve büyük bir ihtimamla halk ettiği gibi, cevher-i fert ile tâbir edilen zerre de Onun destgâh-ı kudretinden çıkan bir eser-i san’atıdır. Çünkü o büyük kudretin nazarında, cevahir-i fert, yani zerrelerle nücum-u seyyare, yani gezici yıldızlar müsavidirler. Zira o büyük Allah’ın kudreti, ilmi, iradesi, kelâmı, zâtî sıfatlarıdır Zât-ı Akdese lâzımdırlar. Onlarda teceddüd yok, ziyade ve noksan olmaya kabiliyet yok, tagayyürleri yok ki mertebeleri olsun. Maahaza, acz bu sıfatların zıddı olduğundan, onların içine girip oturamaz. Binaenaleyh, kudret-i İlâhiyede zerre ile şems arasında fark yoktur.

Meselâ, terazinin her iki gözünde iki güneş veya iki zerre bulunduğu farz edilse, aralarında müsavat ve muvazene bulunduğundan, hariçten bir kuvvet bir gözüne basarsa, öteki göz havaya kalkar. İster o gözde zerre olsun, ister güneş olsun, o kuvvete göre farkları yoktur, ikisi de birdir.

Kezalik, mümkün olan bir şeyin tarafeyni, yani vücut ve ademi arasında,

terazinin gözleri gibi müsavat olduğundan, kudret-i ezeliye hangi tarafa basarsa, öteki taraf heba gibi havaya kalkar. Güneş, sinek, zerre, bu hususta hepsi de birdir.

Hülâsa: Zerre gibi küçük şeyler veya âdi fiiller, Hâlıkın halkıyla vücuda geldikleri için, onun daire-i ilminde dahil oldukları bedihîdir. Bu itibarla, onlardan bahsetmekte, bilbedahe, müşâhhat (münakaşa etmek) yoktur. Kur'ân-ı Kerim, [1] اَلاَ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ âyetiyle bu sırra işaret etmiştir. Yani, halkeden Hâlık, mahlûkunu bilmez mi? Ve bilmemesinin imkânı var mı? Öyleyse mahlûkundan niçin bahsetmesin, niçin mahlûkuyla konuşmasın?

1. Mülk Sûresi, 67:14.

İkinci mugalâta: Onlar, "Kur'ân'ın üslûpları ve şivesi altında bir insanın timsali görünür" diyorlar. Çünkü Kur'ân'da bahsedilen âdi işler ve hakir şeyler, insanların arasında yapılan muhavere ve konuşmalar gibidir. Bu cahil herifler bilmezler mi ki, söylenilen bir kelâm, bir cihetten mütekellimine bakarsa birkaç cihetten de muhatabına bakar? Çünkü muhatabın ahvâlini nazara almak lâzımdır ki, söylenilen söz o ahvâlin iktizası üzerine söylensin. Binaenaleyh, Kur'ân'ın muhatabı beşerdir. Kur'ân'ın maksadı da tefhimdir. Yani, beşerin bilmediği şeyleri bildirmektir. Buna binaendir ki, belâgatın iktizası üzerine, Kur'ân, beşerin hissiyatıyla memzuc olan üslûplarını giyer ve şivesiyle söyler ki, beşerin fehmi söylenilen sözden tevahhuş edip ürkmesin.

Evet, yüksek bir insan, bir çocukla konuştuğu zaman çocukların şivesiyle konuşursa, çocuğun zihnini okşamış olur. Çocuğun fehmi, onun çat pat söylediği sözlerle ünsiyet peyda eder; söylediklerini dinler ve anlar. Aksi halde, o insanla o çocuk arasında bir malûmat alışverişi olamaz. Allah ile beşer arasındaki ahz ve i'tâlar da böyledir. Eğer Cenâb-ı Hak beşere i'tâ edeceği malûmatı beşerin terazisiyle tartıp vermezse, beşer, kat'iyen ne bakar ve ne de alır. Çünkü beşer, ancak alışmış olduğu terazisinin dilinden anlar, bu fennî terazilerin dilinden anlamaz.

S - Hakikaten, eşyanın hakareti, hisseti, kudretin azametine, kelâmın nezahet ve nezaketine münafidir.

C - Bazı şeylerde veya işlerde görünen hakaret, çirkinlik, eşyanın mülk cihetine aittir. Yani dış yüzüne nazırdır ve bizim nazarımızda öyle görünür. Ve bunun için, eşya ile yed-i kudret arasına perde olarak esbab-ı zahiriye vaz edilmiştir ki, sathî nazarımızda yed-i kudretin o gibi eşya ile mübaşereti görünmesin. Fakat melekût ciheti, yani içyüzü ise şeffaf ve yüksektir. Kudretin taallûk ettiği bu cihette, hiçbirşey kudretin taallûkundan hariç değildir.

Evet, azamet-i İlâhiye esbab-ı zahiriyenin vaz'ını iktiza ettiği gibi, vahdet ve izzet-i İlâhiye de kudretin bütün eşyaya şumulünü ve kelâmın herşeye ihatasını iktiza ederler. Maahaza, bir zerre üstünde zerrelerle yazılan bir Kur'ân, sahife-i semada yıldızlarla yazılacak Kur'ân'dan hüsünde (güzellik) aşağı değildir.

Ve keza[HAŞİYE-1] bir sivrisineğin yaratılışı, san'atça filin hilkatinden dûn değildir.

Haşiye-1 Sivrisineğin başında mızrak gibi bir hortum vardır. Filin başına konar, hortumunu filin hortumuna batırır, fil kaçmaya başlar, hiçbir suretle elinden kurtulamaz. Demek Cenâb-ı Hak, sivrisineği file galip ve hâkim kılmıştır. Binaenaleyh, hilkatça dûn ise de, cesaret hususunda fâiktir (*Mütercim Abdülmecid).*

Kelâm sıfatı da aynen kudret sıfatı gibidir. Bir çocukla konuşup söz anlatmak, bir feylesofla konuşmaktan aşağı değildir.

S - Şu temsillerde görünen hakaret-i zahiriye neye âittir?

C - O gibi haller temsil getirene ait değildir, ancak mümessel-i lehe âittir. Yani, kime ve ne şeye temsil getirilmişse ona aittir. Zaten kelâmın güzelliği, belâgati, mümessel-i lehe mutabakatı nisbetindedir. Evet, bir padişah bir çobana, çobanlara mahsus bir aba, bir palto ve kelbine de bir kemik verirse, "Padişah iyi yapmadı" diye kimse itiraz edemez. Çünkü herşeyi lâyıkına vermiştir. Binaenaleyh, mümessel-i leh ne kadar hakir olursa, temsili de o kadar hakir olur; ve ne kadar büyük olursa, temsili de o kadar büyük olur.

Evet, sanemler pek âdi, hakîr olduklarından Cenâb-ı Hak, sineği[1] onlara musallat kılmıştır. Ve ibadetleri de o kadar çirkindir ki, نَسْجُ الْعَنْكَبُوتِ ile, yani örümceğin ağıyla tâbir edilmiştir.

1. Bir Arabînin taptığı bir sanemi varmış. Bir gün ibadete gitmiş. Bakmış ki, bir tilki sanemin başına bevletmiş. Bu hali görünce, اَرَبٌّ يَبُولُ الثَّعْلَبَانُ بِرَأْسِهِ demekle, sanemi kırmış, atmış. Demek sanemlerin hakaretinden, yalnız sinekler değil, tilkiler de başlarına çıkar, telvis eder (Mütercim Abdülmecid).
Başına tilkilerin bevl ettiği bir şey nasıl rab olur.

Üçüncü muğalâta: Onlar diyorlar ki: "Hakikati izhar etmekte, aczi îma eden bu gibi temsilâta ne ihtiyaç vardır?"

Elcevap: Kur'ân'ı inzal etmekten maksat, cumhur-u nâsı irşad etmektir. Cumhur ise avamdır. Avâm-ı nâs, çıplak olan hakaikı göremez; ülfet peyda etmedikleri akliyat-ı mahzayı ve mücerredâtı fehimleri alamaz. Bunun için Cenâb-ı Hak, lütuf ve ihsanıyla, hakikatleri onların ülfet ettikleri bir libasla, bir şiveyle göstermiştir ki, tevahhuş edip ürkmesinler. Bu bahis, müteşabihat bahsinde geçmiştir.

Bu âyetin cümleleri arasındaki irtibata gelelim:

Evet,

اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا [1]

cümlesi onların irad ettikleri aşağıdaki müteselsil itirazları reddediyor.

1. “Cenab-ı Hak, kullarını irşad ve ikaz etmek üzere, sivrisinek gibi küçük, kıymetsiz bir hayvanla veya bir mahlûkla misal getirmeyi, kâfirlerin keyfi için terk etmez.” Bakara Sûresi, 2:26.

1. Allah’ın beşer ile konuşmasında ve onlara kahır ve itab etmekte ve onlardan şikâyet etmekte ne hikmet vardır? Halbuki bu gibi şeylerden anlaşılır ki, âlemde insanın da başka bir tasarrufu, bir tesiri vardır.

2. İnsanlar arasında cereyan eden konuşmalar gibi temsillerinin getirilmesi... Zira bu, Kur’ân’ın beşer kelâmı olduğuna alâmettir.

3. Kelâmın arkasında, üslûbların arasında insanın timsali görünür.

4. Hakaik, temsilâtla tasvir ediliyor. Bu ise, hakikatı izhar etmekten âciz olduğuna delâlet eder.

5. Getirilen temsiller, âdi temsillerdir. Bu ise, mütekellimin zihni, inhisar altında olduğuna emaredir.

6. Hakir ve kıymetsiz şeylerden temsiller getiriliyor. Bu da mütekellimin zayıf olduğuna delildir.

7. Getirilen temsillere mecburiyet olmadığından, terki zikrinden evlâdır.

8. Bilhassa, ehl-i izzetin hayâ ederek tenezzül etmedikleri şeylerden temsil getirilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim, bu itiraz silsilesini, اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا ... الخ [1] cümlesiyle bir darbede kırmış ve yıkmıştır:

1. Eşyanın içyüzleri yüksek ve şeffaf olduğundan, bu yüzlerden bahsetmek azamet ve celâle münafi olmadığı gibi; ulûhiyetin iktizası üzerine dış yüzleri çirkin görünenlerin bahsedilmekten, zikredilmekten hâriç tutulmaları, ulûhiyet kanununa muhaliftir. Çünkü bir hâkim, teb’asından çingeneleri hukuk-u medeniyeden ihraç etmez.

2. Belâgat ve hikmetin iktizası üzerine, hakir mânâları ifade için hakir temsillerin zikrinde bir muhalefet yoktur.

3. Âdi temsillerde bir beis yoktur; terbiye ve irşad öyle ister.

4. İnâyet-i İlâhiyenin iktizası üzerine, hakaik, temsilâtla tasvir edilir.

5. Rububiyet ve terbiyenin iktizasına binaen, insanları, kendi aralarında cereyan eden muhavereleri, üslûpları, şiveleriyle irşad etmek lâzımdır.

6. Hikmet ve nizamın iktizası üzerine, Cenâb-ı Hakkın insanlarla konuşması zarurîdir.

Hülâsa: Cenâb-ı Hak, insanlara cüz-ü ihtiyarî vermekle, onları âlem-i ef'âle masdar yaptı. O âlem-i ef'âli bir nizam altında almak üzere kelâmını, yani Kur'ân'ını da resul olarak o âlem-i ef'âle gönderdi. Binaenaleyh, tanzif ve tanzim için yapılan İlâhî bir program, itirazlara mahal olamaz.

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ [2]

1. "Cenab-ı Hak, kullarını irşad ve ikaz etmek üzere, sivrisinek gibi bir mahlûkla misal getirmeyi, kâfirlerin keyfi için terk etmez." Bakara Sûresi, 2:26.
2. "İman edenler, onun, Rablerinden gelen hak olduğunu bilirler." Bakara Sûresi, 2:26.

Bu cümleyi evvelki cümle ile bağlayan alâkaya gelince:

Evvelki cümledeki hükmü ispat için, bu cümle, bir delilin yolunu gösteriyor ve zihne gelen vehimleri de def ediyor. Şöyle ki:

Her kim inâyet-i ezeliye ile rububiyet-i İlâhiyeyi göz önüne getirip Allah cânibinden kudretin azameti altında bakarsa, بَعُوضَةً [1] ve emsaliyle getirilen temsillerin belâgat kanunlarına muvafık ve Cenâb-ı Haktan hak olduğunu tasdik eder. Fakat her kim nefsinin emri altında mümkinatı nazara alarak bakarsa, şüphesiz vehimler onu havalandırır, dalâletin bataklığına atar.

1. Sivrisinek.

Bu iki taife insanların misli, şöyle iki şahsın misline benzer ki: Onlardan birisi yukarıya, diğeri aşağıya gider. Her ikisi de pek çok su arklarını görürler. Yukarıya giden şahıs, doğru çeşmenin başına gider, suyun menbaını bulur; tatlı, temiz bir su olduğunu anlar. Sonra o çeşmeden teşaub edip dağılan bütün arkların temiz ve tatlı olduklarına hükmeder ve hangi arka tesadüf ederse, tatlı ve temiz olduğunda tereddüt etmez. İşte bu itibarla, kendisine vehimler tasallut etmezler. Aşağıya giden öteki şahıs ise, arklara bakar, suyun menbaını göremediğinden, her rastgeldiği ark suyunun tatlı olup olmadığını anlamak için delilleri, emareleri aramaya mecbur olur. Bundan dolayı vehimlere maruz kalır. Ednâ bir vehim, o kafasızı yoldan çıkarır.

Yahut o iki taifenin misali, ellerinde bir âyine bulunan iki şahsın misaline benzer ki,birisi âyinenin şeffaf yüzüne bakar, içinde kendisini gördüğü gibi çokşeyleri de görebilir. Öteki adam ise, âyinenin renkli yüzüne bakar,birşey anlayamaz.

Hülâsa: Allah'ın sun'una, ef'âline, kelâmına, temsilâtına, üslûplarına, inâyet ve rububiyetini mülâhaza etmekle beraber, Allah'ın cânibinden bakmak lâzımdır. Bu bakış da, ancak nûr-u imanla olur. Bu itibarla, vehimler olsa bile, ancak örümcek ağının kıymet ve kuvvetinde olur. Eğer mümkinat cihetinden cüz'î

fikriyle müşteri nazarıyla bakarsa, zayıf bir vehim bile onun nazarında bir dağ gibi olur. Cûdi Dağını gözün rüyetinden men eden sineğin kanadı gibi, zayıf, küçük bir vehim de hakikati onun gözünün görmesinden setreder.

وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا [1] ilâ âhir.

Bu cümlenin evvelki cümle ile cihet-i irtibatı:

Evet, temsilât-ı Kur'ân'iyedeki hikmeti fehmetmek için Allah cânibinden nûr-u imanla bakmak lâzım olduğuna evvelki cümle ile işaret edilmiştir. Bu cümlede ise, mezkûr temsilâttaki hikmetin adem-i fehmini intac eden ve aynı zamanda evham ve bahaneler yuvasına giden yol gösterilmiştir. Şöyle ki:

Alçak nefis tarafından herşeyi karanlıklı gösteren küfür zulmetiyle temsilât-ı Kur'âniyeye bakan olursa, tabiî o temsilâtın hikmetini anlayamaz, evhama kapılır. Kalbindeki marazın yardımıyla, her vehim onun nazarında bir dev kesilir; tarik-i hakkı kaybeder, tereddütlere maruz kalır. Sonra istifhama, yani sorup sual etmeye başlar, içinden çıkamaz; en nihayet iş inkâra dayanır, inkârın içinde kalır. Kur'ân-ı Kerim, ihtisar ve kinaye tarikiyle onların inkârı tazammun eden istifhamlarına, مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاً [2] cümlesiyle işaret etmiştir. Ve bu işaret içindir ki, evvelki cümlede mezkûr olan يَعْلَمُونَ [3] ye mutabakat için, burada لاَ يَعْلَمُونَ [4]'nin zikri lâzım iken مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاً ilâ âhir, denilmiştir.

1. İnkâr edenler ise.
2. "Allah bu gibi hakîr misallerden neyi irade etmiştir?" Bakara Sûresi, 2:26.
3. Onlar bilirler.
4. Onlar bilmezler.

يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِ كَثِيرًا [1]Bu cümle, onların temsilâtının sebebini, ille-i gaiyesini anlamak üzere مَاذَا [2] ile yaptıkları istifhama cevaptır. Fakat Kur'ân-ı Kerim, usul ittihaz ettiği îcaz ve ihtisara binaen, temsilâtın âkıbetini, yani temsilâta terettüp eden dalâlet ve hidayeti, ille-i gaiye menzilesinde göstermiştir. Evet dalâlet ve hidayet, temsilata illet olamaz. Eğer illet olsa, cebir olur. Ancak, temsilâtın sebep ve ille-i gaiyesi, cumhur-u avamı ikâz ve irşaddır. Sanki onlar, "Ne için böyle oldu? Ne için i'caz bedîhi olmadı? Ne için Allah'ın kelâmı olduğu zaruri olmadı? Ne için bu temsilât yüzünden vehimlere meydan verildi?" diye bir çok sualleri ortaya çıkardılar. Kur'ân'ı Kerim

يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِى بِهِ كَثِيراً[3] cümlesiyle, o sual kümesini dağıttı. Şöyle ki:

1. “Allah, onunla çoklarını dalâlete atar ve çoklarını da hidayete götürür.” Bakara Sûresi, 2:26.
2. Ne?
2. “Allah, onunla çoklarını dalâlete atar ve çoklarını da hidayete götürür.” Bakara Sûresi, 2:26.

O temsilâtı nûr-u iman ile tefekkür edenin nûr-u imanı inkişaf eder, kuvvet bulur. Küfür zulmetiyle ve tenkit hırsıyla bakanın da, zulmeti ziyadeleşir ve gözü kör olur. Çünkü nazarîdir, bedîhi değildir.

Evet, bu temsilât, temiz ve yüksek ruhları, mülevves ve alçak ruhlardan tefrik içindir. Bu da, yüksek istidatları neşvünemalandırmakla pis istidatlardan temyiz içindir. Bu dahi, sağlam fıtratları, mücahede ile, bozuk ve hasta fıtratlardan ayırmak içindir. Bunu da, imtihan-ı beşer istilzam ediyor. Bunu dahi, sırr-ı teklif iktiza etmiştir. Teklif ise saadet-i beşer içindir. Saadet ise tekemmülden sonradır.

S - Diyorsun ki: “Teklif saadet içindir. Halbuki ekser-i nâsın şekavetine sebep, tekliftir. Teklif olmasaydı, bu kadar tefavüt-ü şekavet de olmazdı?”

C - Cenâb-ı Hak, verdiği cüz-ü ihtiyarî ile ef’âl-i ihtiyariye âlemini kesbiyle teşkil etmeye insanı mükellef kıldığı gibi, ruh-u beşerde vedia olarak ekilen gayr-ı mütenahi tohumları sulamak ve neşvünemalandırmak için de beşeri teklif ile mükellef kılmıştır. Eğer teklif olmasaydı, ruhlardaki o tohumlar neşvünema bulamazdı.

Evet, nev-i beşerin ahvâline dikkatle bakılırsa görülür ki, ruhun mânen terakkisini, vicdanın tekâmülünü, akıl ve fikrin inkişaf ve terakkisini telkih eden, yani aşılayan, şeriatlardır; vücut veren, tekliftir; hayat veren, Peygamberlerin gönderilmesidir; ilham eden, dinlerdir. Eğer bu noktalar olmasaydı, insan hayvan olarak kalacaktı ve insandaki bu kadar kemâlât-ı vicdaniye ve ahlâk-ı hasene tamamen yok olurlardı. Fakat insanların bir kısmı, arzu ve ihtiyarıyla teklifi kabul etmiştir. Bu kısım, saadet-i şahsiyeyi elde ettiği gibi, nev’in saadetine de sebep olmuştur.

Amma insanların büyük bir kısmı, ihtiyarıyla küfrü kabul ve tekâlif-i İlâhiyeyi reddetmişlerse de, teklifin bazı nevilerinden süzülen terbiyevî, ahlâkî vesaire güzel şeyleri aldıklarından, teklifin o nevilerini zımnen ve ıztıraren kabul etmiş bulunurlar. İşte bu itibarla, kâfirin her sıfatı ve her hali kâfir değildir.

S - İnsanlardan büyük bir kısmın şekaveti meydanda iken, yalnız küçük bir kısmın saadeti nasıl nev’in saadetine sebep olur ki, “Şeriat rahmettir” diyorsunuz. Halbuki nev’in saadeti, ya bütün efradın veya kısm-ı ekserisinin saadetiyle olabilir?

C - Altına yüz yumurta bırakılan tavuk, o yumurtadan yirmisini civciv çıkarıp

seksenini ifsad etse, bu tavuk, yumurta nev'ine hizmet etmiş olur. Çünkü bir civciv, bin yumurtanın annesi olabilir.

Veya yüz tane çekirdek toprağa ekilse ve su ile sulanıp bilâhare yirmisi neşvünema bulup hurma ağacı olsa ve sekseni çürüyüp mahvolsa, yirmi çekirdeğin sümbüllenip ağaç olmasına sebep olan su, elbette çekirdek nev'ine hizmet etmiş olur.

Veyahut bir maden ateşte eritilse, beşte biri altın, mütebakisi toprak çıksa; elbette ateş, o madenin kemâline, saadetine sebep olur.

Binaenaleyh, teklif de insanların beşte birini kurtarsa, o beşte birin saadet-i nev'iyeye sebep ve âmil olduğuna kat'iyetle hükmedilebilir. Maahaza, yüksek hissiyat ile güzel ahlâkın neşvüneması, ancak mücahede ve içtihadla olur. Evet, sağ el, daima çalıştığı için, sol elden daha kuvvetlidir. Ve bir hükûmet, mücahede ettikçe cesareti artar, terk ettiği zaman cesareti azalır ve binnetice cesaret de, hükümet de söner, mahvolur.

Ve keza, herşeyin ve her işin tekâmülü, zıtlarının mukabele ve rekabet etmeleriyle olur. Meselâ hidayetin tekâmülüne dalâlet yardım ettiği gibi, imanın tekâmülüne de küfür yardım eder. Çünkü küfür ve dalâletin ne derece pis ve zararlı olduklarını gören bir mü'minin imanı ve hidayeti, birden bine çıkar. Bu iki cihet, teklifin eser ve semeresidir. Ve bu iki cihet itibarıyla teklif, saadet-i nev'iyenin yegâne âmilidir.

وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ الْفَاسِقِينَ[1] *Bu cümlenin mâkabliyle münasebeti:*

Evet, Kur'ân-ı Kerim يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا[2] cümlesinde dalâlete atılanlar kimler olduğunu beyan etmeyip müphem bıraktığından, sâmi korktu. "Acaba o dalâlete atılanlar kimlerdir? Sebep nedir? Kur'ân'ın nurundan zulmet nasıl geliyor?" diye sorduğu bu üç sual, şu cümleyle cevaplandırılmıştır ki: "Onlar, fâsıklardır. Dalâlete atılmaları, fısklarının cezasıdır. Fısk sebebiyle, fâsıklar hakkında nûr nâra, ziya zulmete inkılâp eder." Evet, şemsin ziyasıyla, pis maddeler taaffün eder, kokar, berbat olur.

اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِوَيَقْطَعُونَ
مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِىالْاَرْضِ[3]

1. "Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır." Bakara Sûresi, 2:26.
2. Allah, onunla çokların dalâlete atar.
3. "Fâsıklar öyle kimselerdir ki, Allah'a itaatten çıkıp, mîsak-ı ezelîde yaptıkları ahidlerini bozarlar ve Allah'ın akrabalar ve mü'minler arasında emrettiği bağlantıyı keserler; yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkarırlar." Bakara Sûresi, 2:27.

Bu cümlenin evvelki cümle ile veçh-i nazmı:

Evet, bu cümle ile fısk, şerh ve beyan edilmiştir. Şöyle ki:

Fısk, hakdan udul, ayrılmak, hadden tecavüz, hayat-ı ebediyeden çıkıp terk etmektir. Fıskın menşei, kuvve-i akliye, kuvve-i gazabiye, kuvve-i şeheviye denilen üç kuvvetin ifrat ve tefritinden neş'et eder.

Evet, ifrat veya tefrit, delillere karşı bir isyandır. Yani, sahife-i âlemde yaratılan delâil, uhûd-u İlâhiye hükmündedir. O delâile muhalefet eden, Cenâb-ı Hakla fıtraten yapmış olduğu ahdini bozmuş olur.

Ve keza ifrat ve tefrit, hayat-ı nefsiye ve ruhiyenin maraz ve hastalığını intaç eden esbabdandır. Buna, fıskın birinci sıfatı olan يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ[1] cümlesiyle işaret edilmiştir.

Ve keza, ifrat ve tefrit, hayat-ı içtimaiyeye karşı isyan ateşini yakan iki âmildir. Evet, bu âmiller hayat-ı içtimaiyeyi nizam ve intizam altına alan rabıtaları, kanunları keser, atar. Evet, şehvet veya gazap, haddini aşarsa, ırz ve namuslar payimâl olur, mâsumlar mahvolur. Buna da, fıskın ikinci sıfatı olan وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ[2] cümlesiyle işaret edilmiştir.

Ve keza, dünya nizamının bozulmasını intaç edip fesat ve ihtilâle sebebiyet veren iki ihtilâlcidirler. Buna dahi, fıskın üçüncü sıfatı olan وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ[3] cümlesiyle işaret edilmiştir.

1. Fâsıklar, Allah'a verdikleri ahidlerini bozarlar.
2. Allah'ın akrabalar veya mü'minler arasında emrettiği bağları koparırlar.
3. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar.

Evet, fâsık olan kimsenin kuvve-i akliye ve fikriyesi itidali kaybedip safsatalara düşerse, itikadâta ait rabıtaları kesmekle, hayat-ı ebediyesini yırtar, atar.

Ve keza, kuvve-i gazabiyesi hadd-i vasatı tecavüz ederse, hayat-ı içtimaiyenin hem yüzünü, hem astarını yırtar, altüst eder.

Ve keza, kuvve-i şeheviyesi haddi aşarsa, heva-i nefse tâbi olur, kalbinden şefkat-i cinsiye zâil olur. Kendisi berbat olacağı gibi başkalarını da berbat edecektir. Bu itibarla, fâsıklar hem nev'inin zararına, hem arzın fesadına çalışmış olur.

أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ[1] Bu cümle, evvelki cümlenin neticesi ve aynı zamanda tekididir. Şöyle ki:

Evvelki cümlede ahdi bozmak, sıla-i rahmi kesmek, arzda fesat yapmak gibi

fasıkın cinayetlerini korkunç bir şekilde söyledikten sonra, bu cümlede evvelki tehdit ve korkuyu tekit için, fâsıkın cinayetlerinin netice ve cezasını şöyle beyan etmiştir: “O fâsıklar, âhiretlerini verip dünyayı aldıkları gibi, hidayeti dalâletle tebdil eden kafasız adamlardır.”

1. İşte onlar hüsrana uğrayanlardır.

Şimdi üçüncü vazifeye geldik. Yani bu âyetin ihtiva ettiği cümlelerin heyetlerinden bahsedeceğiz.

Evvelâ bunu bilmek lâzımdır ki, Kur’ân-ı Kerimin âyetleri ve âyetlerin cümleleri ve cümlelerin heyetleri, saniye, dakika, saatleri sayan saatin milleri gibidirler. Millerin herikincisi birincisine yardım ettiği gibi, bir âyet bir maksadı takipettiği zaman, cümleleri de o maksadın etrafında dolaşırlar; cümlelerin heyetleri dahi, cümlelerin izini takip ediyorlar. Vaziyetleri öyle bir noktaya gelir ki; halleri, lisan-ı hal ile şu beyti okuyor:

عِبَارَاتُنَا شَتّٰى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ وَكُلٌّ اِلٰى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ

Yani, “Söylediğimiz sözler ayrı ayrı ise de, senin hüsnün birdir. Bütün sözlerimiz, o hüsn-ü cemale işaret ediyorlar.” Bunun içindir ki, Kur’ân-ı Kerimin selâseti ve yüksek belâgati ve nakşındaki inceliği tabaka-i i’câza vâsıl olmuştur.

اِنَّاللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا [2]

1. “Cenâb-ı Hak, kullarını irşad ve ikaz etmek üzere, sivrisinek gibi küçük, kıymetsiz bir hayvanla veya bir mahlûkla misal getirmeyi, kâfirlerin keyfi için terk etmez.” Bakara Sûresi, 2:26.

Bu cümledeki kelimelerin nüktelerinden bahsedeceğiz:

اِنَّ kelimesi, hem hükmün hakikate bağlı olduğuna, hem hükümde vâki olan tereddüd ve inkârların def’ine delâlet eder. Öyleyse bu اِنَّ âyetin başında zikredilen müteselsil tereddüdlere işarettir.

اَللّٰهَ kelimesi, bundan önce zikredilen Cenâb-ı Hak ile mümkinat arasında yaptıkları kıyastaki hatayı, zihnin gözüne sokuyor. Yani, “Nasıl Allah diyorsunuz ve nasıl Allah’ı mümkinata kıyas ediyorsunuz? *Allah* ünvanını taşıyan Zât, mümkinata kıyas edilebilir mi?”

S - لاَ يَسْتَحْيِى [1] Hayâ, nefsin sıkılmasıyla yüzde peyda olan kızartıdan ibaret olduğundan, Cenâb-ı Hak hakkında bu kelimenin kullanılması muhaldir; muhali nefyetmekte faide yoktur. Binaenaleyh لاَ يَسْتَحْيِى yerinde لاَ يَتْرُكُ [2] denilmiş olsaydı, muhaliyete mahal kalmazdı?

1. Çekinmez.
2. Terk etmez.

C - بَعُوضَةً [1]ile yapılan temsili iktiza eden ve hüsnünü takdir eden hikmet, belâgat vesaire gibi esbaba karşı temsili terk etmek isteyen, hayâdan maada tek bir esbab yoktur. Hayâ da Cenâb-ı Hak hakkında muhaldir. Öyleyse, o temsili terk etmeye asla sebep bulunmadığına işareten, لاَ يَسْتَحْيِى kelimesi, لاَ يَتْرُكُ kelimesine tercih edilmiştir. Çünkü لاَ يَتْرُكُ kelimesi, bu mânâyı ifade edemez. Yahut يَسْتَحْيِى 'nin zikri, onların ahmakçasına söyledikleri

اَمَّا يَسْتَحْيِى رَبُّ مُحَمَّدٍ اَنْ يُمَثِّلَ بِهٰذِهِ الْمُحَقَّرَاتِ

Yani, "Muhammed'in Rabbi bu hakir şeylerden temsil getirmeye hayâ etmez mi?" diye söyledikleri sözlerindeki يَسْتَحْيِى kelimesine müşakelet ve müşabehet içindir. Kur'ân-ı Kerim, belâgatçe kıymetli olan مُشَاكَلَةً فِى الصُّحْبَةِ [2] üslûbuna binaen, onların kullandıkları يَسْتَحْيِى [3]kelimesini aynen kullanmıştır. Onların bu sözlerine müşâkelet ve müşabehet nokta-i nazarından اَنْ يَضْرِبَ [4] yerinde مِنَ الْمَثَلِ الْحَقِيرِ [5] denilmesi, müşabeheti saklamak için daha münasip olurdu. Fakat bu münasebetin nazara alınmaması, lâtif bir üslûba işarettir ki, temsiller, mühür veya imzalar gibi tasdik ve ispat içindir. Nasıl ki yazılan birşey mühürlenmekle tasdik edilmiş olur; aynen bunun gibi, söylenilen bir söz de, bir misal ile tasdik ve ispat edilmiş olur.

1. Sivrisinek.
2. Karşılıklı konuşmada muhatabın bildiği kelime ve mânâları kullanarak açıklama.
3. Çekinmez.
4. Bir mesele hakkında örnek verme.
5. Değersiz ve sıradan bir örnekden.

Yahut اَنْ يَضْرِبَ ile paranın darbına ima edilmiştir. Yani, temsillerin darbı

ve darb-ı meseller, sikkenin darbı kadar kelâma kıymet veriyor. Yani, nasıl ki sikke, gümüş ve altına kıymet veriyor; darb-ı meseller de kelâmlara o nisbette kıymet ve itibar veriyor. Ve bu işaretle, vehimleri def etmek için temsillerin güzel bir vasıta olduklarına ve temsillerin bid'a olmayıp belâgat sahasında işlek ve güzel bir cadde olduğuna îma edilmiştir. Evet, durub-u emsâl, malûm kaidelerdendir.

Daha kısa ve muhtasar olan masdar-ı ضَرْبَ[1] üzerine اَنْ يَضْرِبَ'nin fiil sigasıyla tercihan zikredilmesi, itirazlarının menşei bizzat temsil olmayıp, بَعُوضَةً[2] 'nin hakareti olduğuna işarettir. Çünkü temsiller haddizatında kıymetli olup, itirazlara mahal değildirler. Zira اَنْ يَضْرِبَ fiildir. Fiil, müstakil ve sabit olmadığından, sanki lâtiftir. Mütekellimin kastı onda durmuyor, mef'ule geçiyor. Masdar olan ضَرْبَ[3] ise, isimdir. İsim, müstakil ve sabit olduğu için, sanki kesiftir. Mütekellimin kastını cezb edip, mef'ule vermemesi ihtimali vardır. Binaenaleyh, اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً[4] denilmemiş olsaydı, اِسْتِحْيَا mahalli ضَرْبَ olurdu. Halbuki istihyânın mahalli, بَعُوضَةً[5] 'dir.

1. Vurmak, basmak, bir örnek vermek.
2. Sivrisinek.
3. Vurmak, basmak, bir örnek vermek.
4. "Cenâb-ı Hak, kullarını irşad ve ikaz etmek üzere bir misal getirmede çekinmez." Bakara Sûresi, 2:26.
5. Sivrisinek.

مَثَلاً[1] Bundan murad, temsilin hâsiyeti olan aklî birşeyi hissî birşeyle ve aslı olmayan mevhum birşeyi muhakkak ve mevcut olan birşeyle ve gaip olan bir şeyi, hâzır birşeyle tasvir etmektir.

1. Örnek, misal.

مَثَلاً 'deki tenkirden anlaşılır ki, burada medâr-ı nazar, bizzat meselin zâtıdır, sıfatları değildir. Sıfatları ise makamın iktizasına veya mümessel-i lehin haline havale edilmiştir.

مَا tâmimi ifade ettiğinden, kaidenin umumî olduğuna işarettir ki, cevap yalnız onların itiraz ettikleri şeye münhasır kalmasın.

بَعُوضَةً بَعُوضَةً Pek çok küçük ve hakir şeyler ve hayvanlar bulunduğu halde ’nin tahsisi, inde’l-büleğa temsil için istimali çok olduğuna binaendir.

فَمَا فَوْقَهَا Yani, kıymet ve belagatçe bauzenin (sivrisinek) mâfevki veya küçüklükte bauzenin mâdunu veyahut hem kıymette, hem küçüklükte bauzenin mâdunu olan şeyler. Fakat مَا فَوْقَهَا tâbiri, küçük şeyin belâgatçe daha garip, hilkatçe daha acip olduğuna işarettir.

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ اَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاً [1]

1. “İmanı olanlar, onun, Rablerinden hak olduğunu bilirler. Amma kâfirler, ‘Allah bu gibi hakîr (küçük ve değersiz) misallerden neyi irade etmiştir?’ derler.” Bakara Sûresi, 2:26.

Bu cümlenin evvelki cümleden teferru’ ve teşa’ub ettiğini ifade eden ف bu cümleyi her iki şıkkıyla intaç eden zımnî ve gizli bir delile işarettir. Tasviri şöyle olsa gerektir:

Cenâb-ı Hak, temsili terk etmez. Zira belâgatin iktiza ettiği bir temsildir; belâgatin iktiza ettiği şey terk edilmez. Öyleyse Cenâb-ı Hak bu temsili terk etmez. Binaenaleyh, insafı olan, o temsilin beliğ, hak ve Allah’tan olduğunu bilir. İnatla bakan adam ise hikmetini bilmez, tereddüde düşer, sorar, sual eder, en nihayet istihkar ile inkâra girer.

Hülâsa: Mü’min, insaflı olduğu için Allah’tan olduğunu tasdik eder. Kâfir olan adam inatçı olduğundan, “Bunda ne faide var?” der.

أَمَّا أَمَّا: Bu şart edatıdır. Dahil olduğu her iki cümleyi birincisi melzum, ikincisi lâzım veya evvelkisi şart, ötekisi meşrut olmak üzere, ikincisini birinci ile bağlar.

Evet bu أَمَّا iki cümle arasında lüzumu tesis etmek için vaz edilmiştir. Binaenaleyh, burada فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ [1] cümlesinin اَلَّذِينَ اٰمَنُوا [2] cümlesine lâzım ve zarurî olduğuna delâlet eder. Yani imanı olanın şe’ni, onun hak olduğunu bilmektir.

Kendisinden daha kısa olan اَلْمُؤْمِنُونَ[3] kelimesine bedel اَلَّذِينَ اٰمَنُوا denilmesi, onun hak olduğunu bilmek iman sebebiyle olduğuna ve keza onun hak olduğunu bilmek iman olduğuna işarettir.

Belâgat nokta-i nazarından makama daha münasip olan اَنَّهُ الْبَلِيغُ[4] cümlesine tercihan اَنَّهُ الْحَقُّ[5] denilmesi onların itirazlarından kastettikleri son neticeye işarettir. Çünkü onlarla maksatları, Allah'tan olduğunu nefyetmektir.

اَنَّهُ الْحَقُّ Hakkaniyetin o temsile hasredilmesinden anlaşılır ki, takbih edilmeyip istihsan edilen yalnız بَعُوضَةً[6] temsilidir. بَعُوضَةً'nin gayrısı ve بَعُوضَةً'den daha iyisi, ayıplardan hâli olsa bile, belâgatçe بَعُوضَةً'nin yerini tutamaz. Çünkü yalnız ayıplardan selâmet, kemâle delil olamaz.

مِنْ رَبِّهِمْ[7] O temsilin, Rablerinden nâzil olduğunu ifade eden bu kayıt, onlar itirazlarına hedef ittihaz ettikleri, o temsilin nüzulü olduğuna işarettir.

1. "Onlar bunun hak olduğunu bilirler." Bakara Sûresi, 2:26.
2. İman edenler.
3. Mü'minler.
4. Şüphesiz ki o çok belagatlidir.
5. Şüphesiz ki o haktır.
6. Sivrisinek.
7. Rablerinden.

وَاَمَّاالَّذِينَ كَفَرُوا[1] Bu اَمَّا evvelki اَمَّا gibi mâkabllerindeki icmâli tafsil etmekle, tahkik ve tekidi ifade ediyor.

اَلَّذِينَ كَفَرُوا[2]'nun اَلْكَافِرُونَ[3] kelimesine tercihan zikredilmesi, onların bu inkârı, kalblerinde rüsuh peydâ eden küfürdenneş'et ettiğine ve onun için onları yine küfre götürdüğüne işarettir.

Evvelki cümledeki يَعْلَمُونَ[4]'nin mutabakatı için burada فَلَا يَعْلَمُونَ[5] denmesi münasip iken, onun yerine zikredilen فَيَقُولُونَ[6] îcaz ve ihtisar için mukadder olan hallerden kinayedir.

1. Kafirler ise.
2. Küfredenler; Allah'ı inkar edenler.
3. Kâfirler; inkarcılar.
4. Bilirler.

5. Bilmezler.
6. Derler ki.

Takdir-i kelâm: “Küfrü olan adam, hakikati bilmez, tereddüde düşer, inkâra girer, istifham şeklinde istihkar eder, hakir görür.”

Ve keza, kendileri dalâlette oldukları gibi, ağızlarıyla halkı da dalâlete sürüklediklerine işarettir.

يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِ كَثِيرًا [1] Bu cümleden evvelki cümlede اَلَّذِينَ اٰمَنُوا [2] mukaddem olduğuna nazaran, burada ona münasip olan يَهْدِى بِهِ [3] nin takdimi lâzımken, يُضِلُّ بِهِ takdim edilmiştir. Çünkü bu kelâmdan maksat, inkâr edenlerin itirazlarını reddetmektir. Buna binaen, يُضِلُّ بِهِ kesb-i ehemmiyet ettiğinden, takdim hakkını kazanmıştır.

1. “Allah, onunla çoklarını dalâlete atar ve çoklarını da hidayete götürür.” Bakara Sûresi, 2:26.
2. İman edenler.
3. Onunla hidayete götürür.

S - Dalâlet yerine يُضِلُّ [1] hidayet yerine يَهْدِى [2] yani masdardan fiile olan udulden maksat nedir?

C - Fiil-i muzâri, teceddüd ve istimrara delâlet ettiğinden, yirmi üç sene devam eden nüzul-ü Kur’ân’ın parça parça teceddüdü nisbetinde, onların zulmet-i küfriyelerine kat kat zulmetlerin ilâvesine sebebiyet verdiğine, mü’minlerin de nüzulün teceddüdü nisbetinde nur-u imanlarının derece derece yükselmesine bâis olduğuna işarettir.

Ve keza, bu cümle مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ [3] ilâ âhir, cümlesiyle işaret edilen istifhama cevap olduğu için, her iki fırkanın vaziyetlerini beyan etmek icap etmiştir. Ve bu icaba binaen, masdara tercihan fiil zikredilmiştir. Yani bir fırkanın vaziyeti dalâlet, ötekisinin de hidayettir.

كَثِيرًا [4] Evvelki كَثِيرًا ’dan kemiyet ve adetçe çokluk irade edilmiştir.

1. Saptırır.
2. Hidayete erdirir; imana ulaştırır.
3. Allah bununla ne irade etti.
4. Çokları.

İkinci كَثِيرًا ’dan keyfiyet ve kıymetçe çokluk kastedilmiştir. Ve aynı zamanda, Kur’ân’ın nev-i beşere rahmet olduğunun sırrına işarettir.

Evet, insanların az bir kısmının fazilet ve hidayetlerini çok görmek ve göstermek, Kur’ân’ın beşere karşı merhametli ve lütufkâr olduğunu gösterir.

Ve keza, bir fazilet sahibi, bin faziletsize mukabildir. Bu itibarla, fazileti taşıyan, az olsa da çok görünür.

وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ الْفَاسِقِينَ[1] Evvelki cümlede mutlak ve müphem olarak zikredilen كَثِيرًا[2] ’den hasıl olan vesveseleri, korkuları, tereddütleri bu cümle ile şöyle def etmiştir ki: “Dalâlete gidenler, fâsıklardır. Dalâletlerinin menşei de fısktır. Fıskın sebebi ise kisbleridir. Suç onlarda olup, Kur’ân’da değildir. Dalâleti halk etmek, yaptıklarının cezası içindir.”

1. “Verdiği misallerle Allah, ancak fasıkları saptırır.” Bakara Sûresi, 2:26.
2. Çokları.

Yine bilinmesi lâzımdır ki, bu cümlelerin herbirisi mâkablini şerh ve beyan eder, mâbadi de onu tefsir eder. Demek her cümle, mâkabline delil, mâbadine neticedir. İki silsile ile bunu izah edeceğiz.

1. Allah, o temsilden hayâ etmez. Çünkü O, temsili terk etmez. Hem o temsil beliğdir. Hem o temsil haktır. Hem o temsil, Allah’ın kelâmıdır. Bunu da mü’min olan kimseler bilir.

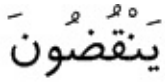
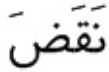
2. Allah, münkirlerin dedikleri gibi, o temsilden hayâ etmez. O münkirler, “O temsilin terki lâzımdır” diyorlar. Zira o temsilin hikmetini bilmezler. Hem “Bunda ne faide var?” derler. Hem inkâr ediyorlar; zira hakîr görüyorlar. Hem, işitmeleriyle dalâlete girdiler; zira Kur’ân onları dalâlete attı. Hem onlar fıskla kabuklarından çıktılar, hem Allah’a olan ahidlerini bozdular, hem sıla-i rahmi kestiler, hem arzda Allah’ın nizam ve intizamını ifsad ettiler. Binaenaleyh, hâsir ve zararlı onlardır. Dünyada vicdan, kalb ve ruhun azabı ile, âhirette de Allah’ın gazabıyla ebedî bir azap içinde kalan onlardır.

اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِوَيَقْطَعُونَ
مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِىالْاَرْضِ[1]

1. “Fâsıklar öyle kimselerdir ki, Allah’a itaatten çıkıp, mîsak-ı ezelîde yaptıkları ahidlerini bozarlar ve Allah’ın akrabalar ve mü’minler arasında emrettiği bağlantıyı keserler; yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkarırlar.” Bakara Sûresi, 2:27.

Evvelâ bilinmesi lâzımdır ki, Kur’ân-ı Kerimin i’câz ve nazmında şek ve şüpheleri ika eden fâsıkların, bilhassa bu makamda, bu cümlede mezkûr sıfatlarla tavsifleri, pek yüksek ve lâtif bir münasebeti taşıyor. Evet, sanki Kur’ân-ı Kerim diyor ki: “Kur’ân-ı ekber denilen kâinatın nizamında kudret-i ezeliyenin i’câzını göremeyen veya görmek istemeyen o fâsıkların, Kur’ân-ı Kerîmin de nazm ve i’câzında tereddütleri ve kör gözleriyle i’câzını göremeyip

inkâr etmeleri, baîd ve garip değildir. Zira onlar, kâinattaki nizam ve intizamı, tesadüfe; ve tahavvülat-ı garibeyi ve inkılâbât-ı acibeyi, abesiyete ve tesadüfe isnad ettiklerinden, bozulmuş olan ruhlarının gözünden o nizam tesettür edip görünmediği gibi, pis fıtratlarıyla da, Kur'ân'ın mu'ciz olan nazmını karışık, mukaddemelerini akîm, semerelerini acı gördüler."

 "Örülmüş kalın bir şeridi açıp dağıtmak" mânâsını ifade eden tâbiri, yüksek bir üslûba işarettir. Sanki Cenâb-ı Hakkın ahdi *meşiet, hikmet, inayet*'in ipleriyle örülmüş nûranî bir şerittir ki; ezelden ebede kadar uzanmıştır. Bu nuranî şerit, kâinatta nizam-ı umumî şeklinde tecellî ederek, silsilelerini kâinatın envaına dağıtırken, en acip silsilesini nev-i beşere uzatmıştır ve ruh-u beşerde pek çok istidat ve kabiliyetlerin tohumlarını ekmiştir. Fakat o istidatların terbiyesini ve neticesini, cüz-ü ihtiyarînin eline vermiştir. O cüz-ü ihtiyarînin yuları da, şeriatın, yani delâil-i nakliyenin eline verilmiştir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakkın ahdini bozmamak ve ifa etmek, ancak o istidatları lâyık ve münasip yerlerine sarf etmekle olur.

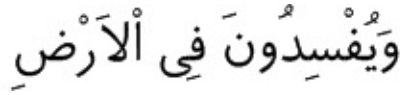
Ahdin nakzı ise, bozmak ve parçalamaktan ibarettir. Meselâ, bazı enbiyayı iman ve tasdik, bazılarını inkâr ve tekzip; bazı hükümleri kabul, bazılarını red; bazı âyetleri tahsin, bazılarını kabih ve çirkin görmek gibi. Zira böylece yapılan nakz-ı ahd nazmı, nizamı, intizamı ihlâl eder, bozar.

[1] Bu cümledeki emir, iki kısımdır.

Birisi, teşriîdir ki, sıla-i rahim ile tâbir edilen akraba ve mü'minler arasında şer'an emredilen muvasala hattıdır.

Diğeri, emr-i tekvînîdir ki, fıtrî kanunlarla âdetullahın tazammun ettiği emirlerdir. Meselâ, ilmin i'tâsı, mânen ameli emrediyor; zekânın i'tâsı, ilmi emrediyor; istidadın bulunması, zekâyı; aklın verilmesi, marifetullahı; kudretin verilmesi, çalışmayı; cesaretin verilmesi, cihadı mânen ve tekvînen emrediyor.

İşte o fâsıklar, bu gibi şeylerin arasında şer'an ve tekvînen tesis edilen muvasala hattını kesiyorlar. Meselâ akılları mârifetullaha, zekâları ilme küs olduğu gibi, akrabalara ve mü'minlere dahi dargın olup, gidip gelmiyorlar.

[2] Evet, fıskla bozulan bir adam, bataklığa düşüp çıkamayan bir şahıs gibi, çokların da o bataklığa düşmelerini istiyor ki, maruz kaldığı o dehşetli hâlet, bir parça hafif olsun. Çünkü musibet umumî olursa hafif

olur.

1. “O fasıklar, Allah’ın akrabalar ve mü’minler arasında emrettiği bağları keserler.” Bakara Sûresi, 2:27.
2. “Yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkarırlar.” Bakara Sûresi, 2:27.

Ve keza, bir şahsın kalbinde bir ihtilâl, bir fenalık hissi uyanırsa, yüksek hissiyatı, kemâlâtı sukut etmeye başlar; kalbinde tahribata, fenalığa bir meyil, bir zevk peyda olur. Yavaş yavaş o meyil kalbinde büyür; sonra o şahıs, bütün lezzetini, zevkini tahribatta, fenalıkta bulur. İşte o vakit, o şahıs, tam mânâsıyla arzda yırtıcı bir hayvan, ihtilâli çıkarıp büyüten bir belâ, fesadı durmayıp karıştıran bir âfet kesilir.

S - Bir fâsıkın fıskıyla arzın müteessir olması akıldan uzaktır.

C - Madem ki arzda nizam var; muvazene de olmalıdır. Hattâ nizam, muvazeneye tâbidir. Binaenaleyh, bir makinenin dişleri arasına küçük birşey düşerse, makine müteessir olur, belki faaliyeti de durur. Veya faraza iki dağ bir teraziyle tartılırken, terazi muvazi olduğu vakit bir gözüne bir ceviz ilâve edilirse, müvazenesi bozulur. Dünyanın da manevî nizam makinesi böyledir. Mütemerrid bir fâsıkın fıskı, arzın muvazene-i mâneviyesinin bozulmasına vesile olabilir.

أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ[1]

أُولَٰئِكَ[2] üç şeyi ifade ediyor:

1. "İşte onlar, gerçekten zarara uğrayanlardır." Bakara Sûresi, 2:27.
2. İşte onlar (bk. n-ḥ-v: ism-i işaret).

Birisi ihzar, ikincisi mahsusiyet, üçüncüsü uzaklıktır.

Demek bu أُولَٰئِكَ gaip olan o fâsıkları ihzar eder, mahsus bir şekilde gösterir.

S - Onların ihzarını icap eden sebep nedir?

C - Sâmiin talep ve isteğidir. Evet, onların pis ahvâlini işiten sâmi, onlara karşı hissettiği hiddet ve nefretini izale için, hüsran ile tecziye ve tavsiflerinde, sanki onları karşısında hazır olarak görmek istiyor, tâ “Oh, oh!” demekle kalbi rahat olsun.

Müşahedeleri mümkün olmadığı halde أُولَٰئِكَ ile mahsus gösterilmeleri, güya pis ahvalleri, habis sıfatları ve şöhret ve kesretleri öyle bir hadde bâliğdir ki, herkesin nazar-ı nefreti önünde onların o hallerini tecessüm ettirerek mahsus bir şekilde gösterir. Ve bu işaretten, hasârete mahkûm olduklarının sebebi de anlaşılmış olur.

O fâsıklara râci olan أُولٰئِكَ ’nin ifade ettiği uzaklık ise, onların tarik-ı haktan uzaklıkları öyle bir dereceye baliğdir ki, bir daha tarik-ı hakka rücuları mümkün olmayıp, bu yüzden zemme, tahkire müstahak olduklarına işarettir.

Hasrı ifade eden هُمُ [1] hasâretin onlara münhasır olduğuna delâlet eder. Hattâ mü’minlerin bazı dünya lezzetlerinde hasâretleri, hasâret sayılmaz. Ve yine mü’minlerden ehl-i ticaretin ticaretlerinde vâki olan zararları hasaret değildir.

1. Onlar (bk. n-ḥ-v: zamir)

اَلْخَاسِرُونَ [1] ’deki harf-i târif, cinsi ve hakikati ifade eder. Yani, “Hüsran görenlerin hakikatini, cinslerini görmek isteyen varsa, onlara baksın.”

1. Hüsrana uğrayanlar.

Ve keza, onların meslekleri mahz-ı hasârettir, başka hasâretlere benzemiyor.

اَلْخَاسِرُونَ Hasâretin mutlak bırakılması, yani birşeyle takyid edilmemesi, hasâretin bütün envâına şâmil olduğuna işarettir. Meselâ, vefâ-i ahidde nakz ile hasâret ettiler sıla-i rahimde kat’ ile, ıslahda ifsad ile, imanda küfür ile, saadet-i ebediyede şekavetle yaptıkları hasâretler gibi.

28. âyetin tefsiri

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [1]

1. Bakara Sûresi, 2:28.

Yani, “Ne suretle Allah’ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki sizin hayatınız yoktu, O size hayatı verdi. Sonra sizi öldürecektir, sonra yine hayat verecektir, sonra ona rücu edip gideceksiniz.”

Âyetlerin nazmına ait üç vecih, bu âyette de câridir.

Bu âyetin mâkabliyle irtibatı:

Evet, Kur’ân-ı Kerim, vakta ki insanları ibadete ve Allah’a îman etmeye dâvet etti. Ve îmanın itikad edilecek esaslarıyla yapılacak hükümlerini icmâlen, delillerine işareten zikretti. Evvelce mücmelen işaret edilen delilleri tazammun eden nimetlerin tâdâdiyle, bu âyette de zikretmeye avdet etti.

Evet, bu âyetle, en büyük nimet olan hayata işaret edilmiştir. İkinci âyetle, beka nimetine işaret edilmiştir. Evet, semavat ve arzın tanzimatı, hayatın kemal ve saadetini temin eder.

Üçüncü âyetle, beşerin kâinat üzerine tafdil ve tekrimine işarettir.

Dördüncü âyetle, beşere tâlim-i ilim nimetine işaret yapılmıştır. Bu nimetlerin suretine, yani nimet oldukları cihete bakılırsa, inayet-i İlâhiyeye delil oldukları gibi, ibadete de delildirler. Çünkü nimetleri verene şükür vâciptir; küfran-ı nimet, aklen de haramdır. Eğer o nimetlerin hakikatlerine bakılırsa, mebde ve meâdı ispat eden delillerdir.

Ve keza, bu âyet, geçen kâfir ve münafıkların bahsine de nâzırdır. Onun için, taaccübü ifade etmekle inkârı tazammun eden كَيْفَ [1] ile yapılan istifham, onların tehditlerine işarettir.

1. Nasıl? (bk. ḥ-r-f: Diğer edatlar)

Şimdi, bu cümlelerin aralarındaki irtibat ve münasebetlerden bahsedeceğiz.

Evet, Kur’ân-ı Kerim, evvelce gaibane yaptığı hikâyeden sonra, burada hitaba başladı. Bu da, belâgatçe malûm bir nükte içindir. Şöyle ki:

İnsan, bir adamın fenalığından, ayıplarından bahsederken, hiddeti, gazabı o

kadar galebe eder ki, hayalen, hayalî bir ihzar ile hitap suretiyle kendisine tevcih-i kelâm etmeye başlar. Veya iyiliklerinden bahsederken şevki ve aşkı galeyana gelir; hemen hayalinin karşısına getirir, kendisine hitap ile konuşmaya başlar. Bu “iltifat” ile tesmiye edilen bir kaidedir. Bu kaidenin, lisan-ı Arapta büyük bir mevkii vardır. İşte Kur’ân-ı Kerim, bu kaideyi takiben كَيْفَ تَكْفُرُونَ [1] diyerek, siga-i hitap ile onlara tevcih-i kelâm etmiştir.

Sonra, vakta ki bu makamda takip edilen maksat, iman, ibadet etmek ve küfran-ı nimet etmemek, küfrü reddetmek gibi geçen usul ve esasları ispat için lâzım olan delilleri zikretmektir ve delillerin en vâzıhı, ahvâl-i beşer silsilesinden istifade edilen delillerdir ve nimetlerin en büyüğü, o silsilenin ukde ve düğümlerindendir. Kur’ân-ı Kerim,

وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [2]

olan âyet-i kerime ile, beş düğümlü, mürettep o silsile-i acibeye işaret etmiştir. Biz de o beş düğümü, beş mes’elede hal ve beyan edeceğiz.

Birinci mes’ele: كُنْتُمْ اَمْوَاتًا [3] cümlesi ukdeyi, yani birinci düğümü açıyor. Şöyle ki:

1. Nasıl inkar edersiniz.?
2. “Ki; sizin hayatınız yoktu, O size hayatı verdi. Sonra sizi öldürecektir,sonra yine hayat verecektir, sonra ona rücu edip döneceksiniz.” BakaraSûresi, 2:28.
3. Siz ölü idiniz.

İnsanın cesedini teşkil eden zerreler, âlemin zerratı içinde camid, dağınık bir şekilde iken, bakarsın ki, mahsus bir kanunla, muayyen bir nizamla intizam altına alınarak âlem-i anâsıra gönderilir. Âlem-i anâsırda sâkit, sâkin, gizli bir vaziyette iken, birden bire kafile kafile, muayyen bir düsturla, yevmî bir intizamla, bir kast ve hikmet altında âlem-i mevalide intikal eder. Âlem-i mevalidde de, sükût içinde iken, birdenbire acip, garip bir tarz ile nutfeye inkılâp eder. Sonra müteselsil inkılâplar ile “alaka” olur, sonra mudga olur, sonra et, kemik olur. Bu inkılâpların herbirisi, evvelkisine nisbeten daha mükemmel ise de, lâyıkına göre mevattır, yani hayatsızdır.

S - Mevt, hayatın zevalidir. Halbuki o zerrelerde hayat yoktur ki, zevali, mevt olsun.

C - Mevtin o zerrelere ıtlak edilmesi, mecazdır. Sebebi ise, üçüncü, dördüncü düğümleri zihne kabul ettirmek üzere, zihin için bir hazırlamadır.

İkinci mes’ele: فَاَحْيَاكُمْ [1] düğümünü açıyor.

1. O, sizi diriltti (dünyaya getirip hayat verdi).

Evet, hayat, kudret-i ezeliyenin en büyük ve en ince ve en acip bir mu’cizesidir ve bütün nimetlerden üstündür ve mebde ve meâdın burhanlarından en zahir burhandır.

Evet, hayat nevilerinin en ednâsı nebat hayatıdır. Hayat-ı nebatiyenin başlangıcı, çekirdekte veya habbede hayat düğümünün uyanıp açılmasıdır. Bunun keyfiyeti o kadar zahir, o kadar umumî, o kadar melûf iken, zaman-ı Âdemden şimdiye kadar hikmet-i beşerden ve felsefesinden gizli kalmıştır. İşte hayatın ne derece ince olduğu anlaşıldı.

Ve keza, hayatı olmayan bir cisim, en büyük bir dağ da olsa tektir, yetimdir, mekânından başka birşeyle münasebeti yoktur. Lâkin balarısı gibi küçük bir cisim, hayata mazhar olduğu zaman, bütün kâinatla münasebettar olur ve herşeyle alışveriş yapar. Hattâ diyebilir ki, kâinat benim mülkümdür, benim yerimdir. Kâinatın her tarafına gider, havassıyla tasarruf eder, bütün eşya ile kesb-i muarefe eder. Bilhassa hayat-ı insaniye tabakasına çıkan hayat, aklın nuruyla âlemleri gezmiş olur. Âlem-i cismanîde tasarruf ettiği gibi, âlem-i ruhanîde gezer, âlem-i misâle seyahat eder. Kendisi o âlemleri ziyarete gittiği gibi, o âlemler de, onun ruhunun âyinesinde temessül etmekle iade-i ziyaret etmiş gibi olurlar. Hattâ insan, “Âlem, Allah’ın fazlıyla benim için halk olunmuştur” diyebilir.

Hayat-ı insaniye, herbirisi çok tabakalara şâmil olarak, hayat-ı maddiye, hayat-ı ruhaniye, hayat-ı mâneviye, hayat-ı cismâniye gibi nevilere ayrılır, inbisat eder. Demek ziya, renk ve cisimlerin görünmesine sebep olduğu gibi, hayat da, mevcudatın kâşifi ve sebeb-i zuhurudur.

Evet hayat, bir zerreyi bir küre gibi yapar; ashab-ı hayatın herbirisi, “Âlem benimdir” diyebilir. Aralarında müzahame ve münakaşa da olmaz. Müzahame ve münakaşa, yalnız nev-i beşerde olur. İşte, hayatın ne büyük bir nimet olduğu anlaşıldı.

Ve keza camid, dağınık bazı zerrelerin birden bire bir vaziyetten çıkıp, mâkul bir sebep olmadığı halde diğer bir vaziyete girmesi, Sâniin vücuduna zahir bir delildir. Hattâ hayat, hakikatlerin en eşrefi, en temizidir; hiçbir cihetle hısseti yoktur, çirkin bir lekesi yok. Hayatın dışı da, içi de, her iki yüzü de lâtiftir. Hattâ en küçük ve hasis bir hayvanın hayatı bile yüksektir. Bunun içindir ki, hayat ile kudret arasında zahirî bir sebep tavassut etmiyor. Hayata bizzat kudretin mübaşereti, izzete münâfi değildir. Halbuki umur-u hasiseye kudretin zahiren mübaşereti görünmemek için esbab-ı zâhire vaz edilmiştir. Demek, hayatta hısset

yoktur. İşte bundan anlaşıldı ki, hayat, Sâniin vücuduna en zahir bir delildir.

Ve keza, en basit bir cismin geçirmiş olduğu inkılâbat ve tahavvülâta dikkatle bakılırsa görülür ki, âlem-i zerrattaki zerreler, âlem-i anâsıra intikal edince başka suretlere girerler, âlem-i mevâlidde, başka suretlere dönerler, nutfede başka vaziyet alırlar, sonra "alaka" olur, sonra mudga olur, sonra bir insan suretini giyer, ortaya çıkarlar. Bu kadar inkılâbât-ı acibe esnasında, zerreler öyle muntazam harekât ve muayyen düsturlar üzerine cereyan ederler ki, sanki bir zerre, meselâ âlem-i zerratta iken vazifelendirilmiş ve Abdülmecid'in gözünde yer alıp vazife görmek üzere yola çıkarılmıştır. Bu hali, bu vaziyeti, bu intizamı gören bir zihin, bilâ-tereddüt hükmeder ki, o zerreler, bir kasıtla ve bir hikmet altında gönderilir. İşte zerrâtın hayata mazhariyeti için geçirdiği bu kadar acip ve garip tavırlar, insana, ikinci bir hayatın bu hayattan daha kolay ve daha sehil olduğuna da bir kanaat getirir.

İşte, hayatın mebde ve meâde delil olduğu bu hakikatlerden anlaşıldı. فَأَحْيَاكُمْ [1] cümlesi, ثُمَّ يُحْيِيكُمْ [2] cümlesine bir delil gibidir; hepsi de birlikte, كَيْفَ [3] 'den istifâde edilen inkâra delildir.

1. "O, sizi diriltti (dünyaya getirip hayat verdi)." Bakara Sûresi, 2:28.
2. "Sonra sizi tekrar (O) diriltecek." Bakara Sûresi, 2:28.
3. Nasıl? (bk. ḥ-r-f: Diğer edatlar)

Üçüncü mes'ele: ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ukdesini açar. Evet, mevtin de hayat gibi mahlûk olduğuna, mevtin idam ve adem-i mahz olmadığına delâlet eder. Mevt, ancak, ruhun ceset kafesinden çıkmasıyla tebdil-i mekân etmesinden ibarettir.

Ve keza, nev-i beşerde mevcut emârât ve işârât-ı kesireden kat'iyetle anlaşılır ki, insan öldükten sonra birşeyi bâki kalır; o şeyi de, ancak ruhtur. Demek, ruhun bekası, hâsse-i zâtiyedir. Bu hâsse-i zâtiyenin bir fertte mevcut olması nev'in tamamında mevcut olmasını istilzam etmekle, mûcibe-i cüz'iyenin mûcibe-i külliye hükmünde olduğuna bir misal teşkil ediyor. Binaenaleyh, mevt, hayat gibi bir mu'cize-i kudrettir. Yoksa, hayat şartları bulunmadığından ademin dairesine girmiş değildir.

S - Ölüm nasıl nimet olur ve ne suretle nimetlerin sırasına dahil edilmiştir?

C - *Evvelâ:* Ölüm, saadet-i ebediyeye mukaddemedir; bu itibarla nimet sayılabilir. Çünkü nimetin mukaddemesi de nimettir. Nitekim vâcibin mukaddemesi vâcip, haramın mukaddemesi haramdır.

Saniyen: Ölüm, muzır hayvanlarla dolu bir hapisten geniş bir sahrâya çıkmak gibidir. Binaenaleyh, ruh, ceset kafesinden çıkarsa necat bulur.

Salisen: Ölüm olmasaydı, küre-i arz nev-i beşeri istiab edemezdi ve nev-i beşer müthiş perişaniyetlere maruz kalırdı.

Rabian: İhtiyarlık yüzünden öyle bir dereceye gelenler var ki, tekâlif-i hayatiyeye kàdir olamaz, daima ölümünü isterler.

İşte bunun için, ölüm nimettir.

Dördüncü mes’ele: ثُمَّ يُحْيِيكُمْ [1]ukdesinin beyanındadır.

Evetbu hayat, ikinci hayattır ki, ölümden sonra, haşirden evvel vukua gelir. Demek, hayat-ı uhreviye bu ikinci hayatla başlar. Binaenaleyh, bu يُحْيِيكُمْ ’deki hitap, yalnız insanlara ait değildir, bilcümle kâinata râcidir. Çünkü bu hayat-ı uhreviye, bütün kâinatın neticesidir. Eğer bu hayat olmasa, kâinatta hakikat denilen herşey, zıddına inkılâp eder. Meselâ nimet nıkmet olur, akıl belâ olur, şefkat yılan olur.

Beşinci mes’ele: ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [2]’un ukdesi hakkındadır.

1. “Sonra sizi tekrar (âhirette) O diriltecek.” Bakara Sûresi, 2:28.
2. “Sonra tekrar ona döndürülürsünüz.” Bakara Sûresi, 2:28.

Evet, Cenâb-ı Hak, âlem-i kevn ve fesad denilen şu âlemde hüsün, kubuh, nef’, zarar gibi zıtları, çok hikmetlere binaen karışık bir tarzda yaratmıştır. Hem de izhar-ı izzet için vesait ve esbâbı vaz etmiştir. Haşir ve kıyamette kâinat tasfiye ameliyatını gördüğü zaman, zıtlar biribirinden ayrılır ve esbab ile vesait de ortadan kalkar. Ortadaki perde ve hicap kalktıktan sonra, herkes Sâniini görür ve hakikî Mâlikini bilir.

Tetimme

Mezkûr âyetteki cümlelerin arasındaki irtibatınhülâsasına bir zeyildir.

Cenâb-ı Hak, vakta ki onların küfrünü, istifham ifade eden كَيْفَ [1] ile reddetti ve halkı da taaccübe dâvet etti ve ondan sonra gelen dört büyük ınkılâbı gösteren dört cümle ile burhan getirerek ispat etti. O inkılâpların herbirisi, çok tavırlara, vaziyetlere ve mertebelere şâmil olduğu gibi, kendinden sonra gelen inkılâpları hazırlayıcı birer mukaddeme oldu.

Birinci inkılâba, وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا cümlesiyle işaret edilmiştir. Yani, bir insanın cesedini teşkil eden zerrelerin âlem-i zerratta geçirmiş olduğu vaziyetlerden son vaziyetine işarettir ki, فَاَحْيَاكُمْ [2] cümlesiyle işaret edilen ikinci inkılâba mukaddeme olur. Hakaik-i kevniyenin en acibi olan şu ikinci inkılâp da çok mertebelere, çok tavırlara şâmildir ki, son tavrı, vaziyeti ثُمَّ يُمِيتُكُمْ [3] cümlesiyle işaret edilen üçüncü inkılâba mukaddeme olur. Bu inkılâp dahi pek çok berzahî tavırlara şâmil olup, son vaziyeti ثُمَّ يُحْيِيكُمْ [4] cümlesiyle işaret edilen dördüncü inkılâpta tamamlanır. Bu dördüncü inkılâp dahi, birçok kabrî ve haşrî vaziyetlere şâmil olup, en son vaziyeti ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [5] cümlesiyle hitam bulur.

1. Nasıl? (bk. ḥ-r-f: Diğer edatlar)
2. “Sizi diriltti (dünyaya getirip hayat verdi).” Bakara Sûresi, 2:28.
3. “Şunu bilin ki, sonra sizi (eceliniz gelince) O öldürecek.” Bakara Sûresi, 2:28.
4. “Sonra sizi tekrar (âhirette) O diriltecek.” Bakara Sûresi, 2:28.
5. “Sonra O'na döndürülürsünüz.” Bakara Sûresi, 2:28.

Demek bir zîhayatın cesedi, birinci inkılâbın birinci vaziyetinden başlamak üzere daima teceddüd eder, tazelenir. Yani, bir libastan, bir kıyafetten çıkar, daha güzel bir libasa, bir kıyafete girer. Ve hâkezâ, böylece saadet-i ebediyeye mazhar oluncaya kadar devam eder. Binaenalâhâzâ, bir zîhayatın şu müteselsil vaziyetlerine bakan bir adam, nasıl inkâra cesaret edebilir?

Şimdi mezkûr âyetteki cümlelerin heyetlerinden bahsedeceğiz.

Birinci cümle: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ [1] Bu cümle ile yapılan istifham, o kâfirlerin zihinlerini, gözlerini, yaptıkları kötülüğe, fenalığa çevirtir. Tâ ki, bizzat şekavetlerini görsünler; belki insafa gelip ikrar ederler.

تَكْفُرُونَ [2]'deki hitap, Cenâb-ı Hakkın şiddet-i gazabına işarettir. Çünkü gaipten hitaba yapılan iltifat, ya şiddet-i hiddete veya kesret-i muhabbete işarettir.

تَكْفُرُونَ'ye bedel لاَ تُؤْمِنُونَ [3] 'nin zikredilmemesi, onların şiddet-i inatlarına işarettir. Çünkü onlar, hakkaniyeti delâil ile sabit olan imanı terk ve butlanı, burhanlar ile sabit olan küfrü kabul ettiler.

وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا [4] Bu cümledeki و vâv-ı hâliyedir; yani mâbadinin mâkabline hal olduğuna delâlet eder. Demek وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا, تَكْفُرُونَ [5] 'nin fâiline haldir. Halin, zevilhâlin âmili ile beraber olması şarttır. Halbuki burada dört cümle vardır. Bunlardan ikisi mâzi, ikisi müstakbel olduklarından, zevilhâlin âmili olan تَكْفُرُونَ [6]ile zamanca mukarin değildirler. Binaenaleyh و'ın hâliyeti, bir mukaddere işarettir.

1. "[Siz ölü (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getirip hayat veren)]Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz!" Bakara Sûresi, 2:28.
2. İnkar ediyorsunuz.
3. İman etmiyorsunuz.
4. "Siz ölü (henüz yok) idiniz." Bakara Sûresi, 2:28.
5. İnkar ediyorsunuz.
1. İnkar ediyorsunuz.

Takdir-i kelâm: [1] وَتَعْلَمُونَ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ اَمْوَاتًا Bu itibarla, تَكْفُرُونَ 'nin fâiline تَعْلَمُونَ [2] cümlesi hâl olur. Öteki cümleler اَنَّ 'ye haber olurlar.

S - Onlar, birinci ölüm ile bir hayatı bilirlerse de, Allah'tan olduğunu bilmezler, inkâr ederler. İkinci hayat ile Allah'a rücuu zaten inkâr ederler.

C - Cehli izale edecek deliller zahir iken o veçhile cehil denilmemesi, belâgatin kaidelerinden biridir. Buna binaen, birinci mevt ile birinci hayatın etvar ve ahvâline yapılan dikkat, Sânii ikrar ve tasdik etmeye icbar eder. Ve aynı zamanda evvelki hayat ve mematın Allah'tan olduğunu bilmek, ikinci bir hayatın olacağına da zihni ikna ve icbar eder. Hal böyle iken, cahil telâkki ettiğin o kâfirler, âlimler sırasına dahildirler.

كُنْتُمْ ’deki hitaptan, onların âlem-i zerratta dahi bir nevi vücut ve taayyünleri olduğu anlaşılıyor. Yoksa o zerrat, tesadüfle rastgele muayyen cisimleri teşkil edemez.

اَمْوَاتًا [3]tâbiri, [4] لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُورًا ’in meâline imâdır.

اَنَّكُمْ تَعْلَمُونَ اَنَّكُم كُنْتُمْ اَمْوَاتاً "

1. Bu takdir-i kelâm, tahkikli Arapça nüshada şöyle ifâde edilmiştir: "
2. Biliyorsunuz.
3. Ölüler.
4. “Adı anılmaya değmez birşeydi.” İnsan Sûresi, 76:1.

فَاَحْيَاكُمْ [1] Bu ف tâkip ve ittisali ifade eder. Yani, mâkabliyle mâbadinin arasında mesafe olmayacaktır. Halbuki burada, mevt ile hayat arasında uzun bir mesafe vardır. Evet, fakat bu ف Sânii ispat eden delillerin menşeine işarettir ki, o zerratın hiç bir vasıta ve esbab olmaksızın cemadiyetten hayvaniyete def’aten intikal etmesi, zihni, Sânii ikrar etmeye mecbur eder.

Ve keza, o zerrat, mevat halinde iken vaziyetleri sabit olmadığından, şe’nleri ve iktizaları, fasılasız tâkiptir.

S - اَحْيَاكُمْ ’ün yerine niçin صِرْتُمْ اَحْيَاءً [2]denilmemiştir?

C - اَحْيَاكُمْ hayatın Cenâb-ı Hak tarafından i’tâ edildiğine sarahaten delâlet eder. صِرْتُمْ اَحْيَاءً ’de o delâlet yoktur. Yalnız “Hayat sahibi oldunuz” mânâsına delâlet eder.

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ [3] Bunun yerine تَمُوتُونَ [4] zikredilmemesi, mevtin, kaderin takdiriyle, kudretin büyük bir tasarrufu olduğuna işarettir. Evet, ömr-ü tabiîsini bitirip sonra ölenler pek azdır. Kısm-ı âzamı, ömr-ü tabiîsi esnasında ölürler. Demek mevt, tabiî bir netice değildir, ancak cesedin inhilâliyle dağılmasından ibarettir. Yoksa ruhun fenâsıyla değildir. Mevt ile ceset dağılır, ruh bâki kalır.

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ [5] mâkabliyle mâbadi arasında bu’d-u mesâfeyi ifade eden ثُمَّ [6] imâte ile ikinci ihya arasında kocaman âlem-i berzahın fasıla olduğuna işarettir.

1. “Sizi diriltti (dünyaya getirip hayat verdi).” Bakara Sûresi, 2:28.
2. Hayat sahibi oldunuz.
3. “Şunu bilin ki, sonra sizi (eceliniz gelince) O öldürecek.” Bakara Sûresi, 2:28
4. Ölürsünüz.

5. “Sonra sizi tekrar (âhirette) O diriltecek.” Bakara Sûresi, 2:28.
6. Sonra.

ثُمَّاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [1] Bu ثُمَّ ise, ikinci ihya ile rücu arasında mevcut büyük bir perde ve hicabın bulunduğuna işarettir.

تُرْجَعُونَ [2]Yani, “Esbab perdesinin keşfiyle, vesaitin tardıyla Allah’a rücu edeceksiniz.”

1. “Sonra O’na döndürülürsünüz.” Bakara Sûresi, 2:28.
2. Döndürülürsünüz.

S - Allah’a rücu etmek, Allah’tan gelmeyi iktiza eder. Bunun için bir kısım insanlar, Allah ile insan arasında ittisali tevehhüm etmişlerdir ve bazı sofiler de şüpheye düşmüşlerdir.

C - Dünyada insanın vücut ve bekası olduğu gibi, âhirette de vücut ve bekası vardır. Dünyadaki vücut, vasıtasız dest-i kudretten çıkar. Dünyada terkip, tahlil, tasarruf, tahavvül ile karışık bekà meselesi, sabıkan zikredilen hikmet üzerine esbab, vesait, ilel, meseleye müdahale edip araya girerler. Âhirette ise, vücut ve beka, her ikisi de levazımatıyla, terkibatıyla bizzat dest-i kudretten çıkarlar ve herkes hakikî Mâlikini bilir. İşte bunu anlayan, rücuun ne demek olduğunu anlar.

29. âyetin tefsiri

هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰىٓ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوّٰىهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ [1]

1. "O, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya yöneldi ve gökleri yedi tabaka olarak tanzim etti. O herşeyi hakkıyla bilendir."Bakara Sûresi, 2:29.

Bu âyetin sabık âyetle cihet-i irtibatı:

Evvelki âyette küfür ile küfran, delâil-i enfüsiye ile inkâr edilmiştir. Bu âyette, delâil-i âfâkiyeye işaret edilmiştir. Ve keza, evvelki âyette vücut ve hayat nimetlerine işaret edilmiş, bu âyette beka nimetine işaret edilmiştir. Ve keza, evvelki âyette, Sâniin vücuduna delil olmakla haşre bir mukaddeme olduğuna işaret edilmiş; bu âyette ise, âhiretin tahkikiyle şüphelerin izalesine işaret edilmiştir.

Evet, sanki onlar diyorlar ki: “İnsana bu kadar kıymet ve ehemmiyet verilmesi nereden ve neye binaendir? Ve Allah’ın yanında mevkii nedir ki onun için kıyameti koparıyor?”

Onlara cevaben Kur’ân-ı Kerim, bu âyetin işaretiyle diyor ki:

“İnsanın pek yüksek bir kıymeti olmasaydı, semavat ve arz onun istifadesine muti ve musahhar olmazdı. Ve keza, insan ehemmiyetsiz olsaydı, mahlûkat onun için halk edilmezdi. Eğer insan ehemmiyetsiz ve kıymetsiz olsaydı, o vakit insan, mahlûkat için halk olunacaktı.

Ve keza, insanın Hâlıkı yanında mevkii pek büyük olduğu içindir ki, âlem-i dünyayı kendisi için değil, beşer için, beşeri de ibadeti için halk etmiştir.”

Hülâsa: İnsan mümtaz ve müstesnadır; hayvanlar gibi değildir. Onun için insan ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [1] cevherine bir sadef olmuştur.

1. “Sonra O'na döndürülürsünüz.” Bakara Sûresi, 2:28.

Bu âyetteki cümlelerin nüktelerine geçiyoruz.

Ey arkadaş! Birinci cümlede جَمِيعًا [1], ikinci cümlede ثُمَّ [2], üçüncü cümlede

سَبْعَ [3]kelimeleri için bir tahkikat lâzımdır.[4]

1. Tamamı, hepsi.
2. Sonra (bk. ḥ-r-f: Atıf harfleri).
3. Yedi.
4. Arapça İşârâtü'l-İ'câz'da şu ibare vardır ki, tercüme edilirken tay edilmiştir:

BİRİNCİ MES'ELE:

S - Bu ayetin işaretinden anlıyoruz ki, arzdaki herşey beşerin istifadesine aittir. Halbuki bir tek insanın (meselâ Zeyd'in) koca arzın herbir eczâsından istifadesi nasıl tasavvur edilebilir? Habib ve Ali, Bahr-i Muhît-i Kebîrde bir adanın ortasındaki bir dağın ücrâ bir köşesindeki bir taştan nasıl istifade edecek? Zeyd'in malı Ömer'in istifadesine nasıl verilebilir? Zîra bu ayet diğer kardeşleriyle beraber herşeyin—tevziat olmaksızın—herbir ferde ait olduğunu bildiriyor. Ve keza, Güneş ve ay gibi büyük cirimler nasıl Zeyd ile Ömer'e ait olabilirler? Çünkü onların onlardan istifadeleri pek cüzîdir. Hem zararlı şeyler nasıl beşerin istifadesi için olabilir? Zîra Kur'an'da mücâzefe olamaz. Belâgat-i hakikiyesine mübâlağa yakışmaz.

C - O tahkikatı, altı nokta da izah edeceğiz.

Birinci nokta: Aşağıda beyan edildiği gibi, hayatın öyle bir hâsiyeti vardır ki, hayat, cüz'ü küll, cüz'îyi küllî, ferdi nev', mukayyedi mutlak, bir şahsı bir âlem gibi kılar. Binaenaleyh, tek bir insan, "Dünya benim evimdir. Dünyadaki envâ benim kavmimdir ve benim aşiretimdir ve bütün eşya ile muarefem ve münasebetim vardır" diyebilir.

İkinci nokta: Bilirsin ki, âlemde sabit bir nizam vardır, muhkem bir irtibat vardır ve daimî düsturlar, esaslı kanunlar vardır. Bu itibarla, âlem, bir saat veya muntazam bir makine gibidir. Herbir çarkın, herbir vidanın, herbir çivinin, makinenin nizam ve intizamında bir hissesi ve makinenin netice ve faidelerinde bir tesiri olduğu gibi, ehl-i hayat için ve bilhassa beşer için de bir faidesi var.

Üçüncü nokta: Aşağıda işiteceğin gibi, istifadede müzahemet ve münakaşa yoktur. Nasıl ki Zeyd diyebilir ki, "Şems benim lâmbamdır, dünya benim evimdir." Ömer de öyle diyebilir ve aralarında münakaşa da olmaz. Evet, Zeyd, meselâ dünyada tek farz edilirse, istifadesi nasılsa, bütün insanlar içinde iken istifadesi yine öyledir-ne fazla olur ne noksan. Yalnız "gâreyn"e ait olan kısım müstesnadır. Zira yiyecek, içecek ve saire şeylerde münakaşa olur.

Dördüncü nokta: Âlem için tek bir yüz, bir cihet değil, pek çok umumî ve muhtelif vecihler vardır. Ve faideleri temin eden kesretle umumî ve mütedahil, yani birbiri içinde cihetler vardır. Ve istifade yollarının da envâen türlü türlü tarikleri vardır. Meselâ senin güzel bir bahçen vardır. O bahçe, bir cihetten senin istifadene tahsis edildiği gibi, diğer bir cihetten de halkı faidelendirir. Meselâ o

bahçenin hüsnüne, güzelliğine her bakan bir zevk alır, bir inşirah peyda eder; bunda bir mâni yoktur.

Kezalik, insanın beş zahirî, beş bâtınî olmak üzere on tane hassası ve duygusu vardır. İnsan, bu duygularıyla ve keza cismiyle, ruhuyla, kalbiyle dünyanın her bir cüz'ünden istifade edebilir; mâni yoktur.

Beşinci nokta: Bu âyetle diğer bazı âyetlerden anlaşılıyor ki, bu büyük dünya insan için yaratılmıştır. Ve yaratılışında, insanın istifadesi ille-i gaiye olarak nazara alınmıştır. Halbuki arzdan pek büyük olan Zühal'in, meselâ beşeri faidelendiren, yalnız ziyneti ve zayıf bir ziyasıdır. Bu cüz'î faide için ne suretle beşer ona ille-i gaiye olur?

Elcevap: Bir faideyi takip eden adam, bütün fikrini, hayalini o faideye hasreder ve ondan mâada birşeye bakmaz. Ve herşeye kendi hesabına bakar, kimseyi nazara almaz. Hattâ kendisini ille-i gaiye zanneder. Binaenaleyh, bu gibi adama karşı makam-ı imtinanda söylenilen o gibi kelâmlarda mübalâğa yoktur. Evet, binlerce hikmetler için yaratılan Zühal'in herbir hikmetinde binlerce cihetler ve herbir cihetinde binlerce istifade edenler bulunduğu halde, "Hilkatinde o adamın istifadesi, ille-i gaiyeden bir cüz olarak düşünülmüştür" denilirse ne mânii var? Çünkü ille-i gaiye, daima basit birşeyden ibaret değildir.

Altıncı nokta: İmam-ı Ali'nin

وَتَزْعُمُ اَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ اِنْطَوَى الْعَالَمُ الْاَكْبَرُ [1]

emrettiği gibi, insan küçük bir cisim ise de, büyük âlemi içine alacak kadar büyüktür. Öyleyse cüz'î istifadesi küllî olur; öyleyse abesiyet yoktur.

1. Sen kendinin küçük bir varlık olduğunu zannedersin. Halbuki senin içinde büyük âlem dürülmüştür.

İKİNCİ MESE'LE: ثُمَّ [1] hakkındadır.

Ey arkadaş! Bu âyet, arzın semadan evvel yaratılmış olduğuna delâlet eder ve [2] وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا âyeti de semâvâtın arzdan evvel halk edildiğine dâldir. Ve [3] كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا âyeti ise ikisinin bir maddeden beraber halk edilmiş ve sonra birbirinden ayırd edilmiş olduklarını gösteriyor.

1. Sonra (bk. ḫ-r-f: Atıf harfleri).
2. "Sonra da yeri yayıp (düzenleyip) döşedi." Nâziât Sûresi, 79:30.
3. "(Gök ile yer) bitişik iken, Biz onları birbirinden koparıp ayırdık." Enbiyâ Sûresi, 21:30.

Şeriatın nakliyatına nazaran, Cenâb-ı Hak bir cevhereyi, bir maddeyi yaratmıştır, sonra o maddeye tecellî etmekle bir kısmını buhar, bir kısmını da mâyi kılmıştır. Sonra mâyi kısmı da, tecellîsiyle tekâsüf edip zebed (köpük)

kesilmiştir. Sonra arz veya yedi küre-i arziyeyi o köpükten halk etmiştir. Bu itibarla, herbir arz için hava-i nesîmîden bir sema hasıl olmuştur. Sonra o madde-i buhariyeyi bast etmekle yedi kat semavatı tesviye edip yıldızları içine zer'etmiştir ve o yıldızlar tohumuna müştemil olan semavat, in'ikad etmiş, vücuda gelmiştir.

Hikmet-i cedidenin nazariyatı ise şu merkezdedir ki: Görmekte olduğumuz manzume-i şemsiye ile tâbir edilen güneşle ona bağlı yıldızlar cemaati, basit bir cevhere imiş. Sonra bir nevi buhara inkılâp etmiştir. Sonra o buhardan, mâyi-i nârî hasıl olmuştur. Sonra o mâyi-i nârî, burudetle tasallûb etmiş, yani katılaşmış; sonra şiddet-i hareketiyle bazı büyük parçaları fırlatmıştır. O parçalar tekâsüf ederek seyyarat olmuşlardır; şu arz da onlardan biridir. Bu izahata tevfikan, şu iki meslek arasında mutabakat hasıl olabilir. Şöyle ki:

"İkisi de birbirine bitişikti, sonra ayrı ettik" mânâsında olan كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا[1]'nın ifadesine nazaran, manzume-i şemsiye ile arz, dest-i kudretin madde-i esîriyeden yoğurmuş olduğu bir hamur şeklinde imiş. Madde-i esîriye, mevcudata nazaran akıcı bir su gibi mevcudatın aralarına nüfuz etmiş bir maddedir. وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ[2] âyeti, şu madde-i esîriyeye işarettir ki, Cenâb-ı Hakkın arşı, su hükmünde olan şu esîr maddesi üzerinde imiş. Esîr maddesi yaratıldıktan sonra, Sâniin ilk icadlarının tecellîsine merkez olmuştur. Yani esîri halk ettikten sonra, cevâhir-i ferde kalb etmiştir. Sonra bir kısmını kesif kılmıştır ve bu kesif kısımdan, meskûn olmak üzere yedi küre yaratmıştır. Arz, bunlardandır.

1. Enbiyâ Sûresi, 21:30.
2. "Arşı su üzerindeyken..." Hûd Sûresi, 11:7.

İşte arzın, hepsinden evvel tekâsüf ve tasallûb etmekle acele kabuk bağlayarak uzun zamanlardan beri menşe-i hayat olması itibarıyla, hilkat-i teşekkülü, semavattan evveldir. Fakat arzın bast edilmesiyle nev-i beşerin taayyüşüne elverişli bir vaziyete geldiği, semavatın tesviye ve tanziminden sonra olduğu cihetle, hilkati, semavattan sonra başlarsa da, bidayette, mebde'de ikisi beraber imişler. Binâenalâhâzâ, o üç âyetin aralarında bulunan zahirî muhalefet, bu üç cihetle mutabakata inkılâp eder.

İkinci bir cevap: Ey arkadaş! Kur'ân-ı Kerim tarih, coğrafya muallimi değildir. Ancak, âlemin nizam ve intizamından bahisle Sâniin marifet ve azametini cumhur-u nâsa ders veren mürşid bir kitaptır. Binaenaleyh, bunda iki makam vardır:

Birinci makam nimetleri, ihsanları, merhametleri göstermekle delâil-i

zâhiriyeyi beyan etmekten ibarettir. Bu itibarla arz, semavattan evveldir.

İkinci makam azamet, izzet, kudret delillerini gösterir bir makamdır. Bu cihetle semavat, arzdan evveldir. ثُمَّ [1] mâbadinin, mâkablinden bir zaman sonra vücuda geldiğine delâlet eder ki, buna "terâhi" denilir. Demek burada arz ile semavat arasında bir uzaklık vardır. Bu uzaklık, arzın semavattan evvel halk edildiğine göre zâtîdir, aksi halde rütebî ve tefekkürîdir. Yani semavatın hilkati birinci ise de, tefekkürce rütbesi ikincidir; arzın hilkati ikinci ise de, tefekkürü birincidir. Yani, evvelâ arzın tefekkürü, sonra semavatın tefekkürü lâzımdır. Buna göre ثُمَّ [2] ile اِسْتَوٰى [3] arasında اِعْلَمُوا وَتَفَكَّرُوا [4] mukadderdir. Takdir-i kelâm ثُمَّ اعْلَمُوا وَتَفَكَّرُوا اَنَّهُ اِسْتَوٰى [5] ilâ âhir, dir.

1. Sonra (bk. ḥ-r-f: Atıf harfleri)
2. Sonra.
3. Belli bir nizam ve intizamla düzenledi.
4. Bilin ve tefekkür edin.
5. Sonra, bilin ve tefekkür edin ki, hiç şüphesiz O yönelmiştir (iradesini yöneltmiştir.)...

ÜÇÜNCÜ MES'ELE: سَبْعَ [1] kelimesi hakkındadır.

Ey arkadaş! Semavatın dokuz tabakadan ibaret olduğu, eski hikmetin hurafelerinden biridir. Onların o hurâfe-vâri fikirleri, efkâr-ı âmmeyi istilâ etmişti. Hattâ bazı müfessirler, bazı âyetlerin zahirini onların mezheplerine meylettirmişlerdir.

Hikmet-i cedide ise, feza denilen şu boşlukta yalnız yıldızların muallâk bir vaziyette durmakta olduklarına kaildir. Bunların mezhebinden semavatın inkârı çıkıyor. Ve bu iki hikmetin birisi ifrata varmışsa da ötekisi tefritte kalmıştır.

Şeriat ise, Cenâb-ı Hakkın yedi tabakadan ibaret semavatı halk etmiş olduğuna hâkimdir ve yıldızların da balık gibi o semalar denizlerinde yüzmekte olduklarına kaildir.

Hadîs ise, semanın مَوْجٌ مَكْفُوفٌ [2] 'den ibaret bulunduğunu emrediyor. Şu hak olan mezhebin, altı mukaddeme ile tahkikatını yapacağız.

1. Yedi.
2. "Sema, dalgaları karar kılmış bir denizdir." *Tirmizî*, Tefsîru Sûre 57:1; *Müsned*, 2:370.

Birinci mukaddeme: Şu geniş boşluğun esîr ile dolu olduğu, fennen ve hikmeten sâbittir.

İkinci mukaddeme: Ecrâm-ı ulviyenin kanunlarını rapt eden ve ziya ve hararetin emsalini neşir ve nakleden fezayı doldurmuş bir madde mevcuttur.

Üçüncü mukaddeme: Madde-i esîriyenin, yine esîr olarak kalmak şartıyla, sair

maddeler gibi muhtelif teşekkülâtı ve ayrı ayrı nevileri vardır. Buhar ile su ve buzun teşekkülâtları gibi.

Dördüncü mukaddeme: Ecram-ı ulviyeye dikkat edilirse, tabakaları arasında muhalefet görünür. Evet, yeni teşekküle ve in'ikada başlamış milyarlarca yıldızlardan ibaret Kehkeşan ile anılan tabaka-i esîriye, sabit yıldızların tabakasına muhalifdir. Bu da manzume-i şemsiyenin tabakasına ve hâkezâ; yedi tabakaya kadar birbirine muhalif tabakalar vardır.

Beşinci mukaddeme: Araştırmalar neticesinde sabit olmuştur ki, bir maddede teşkil, tanzim, tesviyeler vâki olursa, biribirine muhalif tabakalar husule gelir. Bir madenden kül, kömür, elmas meydana gelir; ateşten alev, duman husule gelir. Müvellidülmâ ile müvellidülhumuzanın imtizacından su, buz, buhar tevellüd eder.

Altıncı mukaddeme: Şu müteaddit emarelerden anlaşıldı ki, semavat, müteaddittir. Şeriat Sahibi de yedidir demiştir; öyle ise yedidir. Maahaza yedi, yetmiş, yedi yüz sayıları Arap üslûplarında kesret için kullanılır.

Arkadaş! Pek geniş bulunan Kur'ân-ı Kerimin hitaplarına, mânâlarına, işaretlerine dikkat edilmekle, bir âmiden tut, bir veliye kadar bütün tabakat-ı nâsa ve umum efkâr-ı âmmeye olan müraatları, okşamaları fevkalâde hayrete, taaccübe muciptir.

Meselâ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ[1] kelimesinden bazı insanlar havâ-i nesîmiyenin tabakalarını fehmetmiştir. Öbür bazı da, arzımız ile arkadaşları olan hayattar küreleri ihata eden nesîmî küreleri fehmetmiştir. Bir kısım da, seyyarât-ı seb'ayı fehmetmiştir. Bir kısmı da, manzume-i şemsiye içinde esîrin yedi tabakasını fehmetmiştir. Bir kısım da, şu bildiğimiz manzume-i şemsiye ile beraber altı tane daha manzume-i şemsiyeyi fehmetmiştir. Bir kısım da esîrin teşekkülâtı yedi tabakaya inkısam ettiğini fehmetmiştir.

1. Yedi gök.

Hülâsa: Herbir kısım insanlar, istidatlarına göre feyz-i Kur'ân'dan hisselerini almışlardır. Evet, Kur'ân-ı Kerim, bütün şu mefhumlara şâmildir diyebiliriz.

Birinci cümle: هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْأَرْضِ جَمِيعًا [1] Bu cümlenin beş vecihle mâkabliyle irtibatı vardır:

1. "O ki, yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı." Bakara Sûresi, 2:29.

Birinci vecih: Evvelki âyet, vücut ve hayat nimetlerine işarettir. Bu âyet, beka ve bekanın esbab ve levazımatına işarettir.

İkinci vecih: Kur'ân-ı Kerim, vakta ki evvelki âyetle beşer için mertebelerin

en yükseği olan rücûu ispat etti, sâmiin zihnine şöyle bir sual geldi: “Şu zelil insanların bu yüksek mertebeye liyakatleri nereden gelmiştir?” Kur’ân-ı Kerim, bu cümle ile o suali şöylece cevaplandırmıştır: “Bütün dünya dest-i itaat ve teshirine verilen insanın, elbette Hâlıkının yanında büyük bir mevkii vardır.”

Üçüncü vecih: Evvelki âyet beşer için haşir ve kıyametin vücuduna işaret etmesi, sâmice güya “Beşerin ne kıymeti vardır ki onun saadeti için kıyamet kopacak?” diye vârit olan sual, bu âyetle, “Arz bütün müştemilâtiyle istifadesi için yaratılan ve bütün envâ, itaat ve emrine verilen insan, netice-i hilkattir. Elbette ve elbette onun saadeti için kıyamet kopacaktır” diye cevaplandırılmıştır.

Dördüncü vecih: Evvelki âyet, kıyamette esbab ve vesaitin ortadan kalkmasıyla, insanın mercii yalnız Cenâb-ı Hakka münhasır kalacağına işaret etmiştir. Bu âyet ise, dünyada da insanın merci-i hakikîsi Cenâb-ı Hakka münhasır olduğunu söylüyor. Zira esbab ve vesaitin arkasında, kudretin şuaı görünür; tesir Onundur, esbab ise perdedir.

Beşinci vecih: Evvelki âyet, saadet-i ebediyeye işarettir. Bu âyet de, saadet-i ebediyenin insana verilmesini iktiza eden ve sebep olan Cenâb-ı Haktan sebkat etmiş fazl ve in’âma işarettir ki, kendisine arzın müştemilâtı ihsan edilmiş insanın, elbette saadet-i ebediyeye liyakatı vardır.

ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ [1]*Bunun mâkabliyle cihet-i irtibatı dörttür:*

Birinci cihet: Arz ve sema, tev’em, yani ikizdirler; birbirinden ayrılmazlar. Zikirde, fikirde daima beraber dolaşıyorlar. Bu cümleden evvelki cümlede arz zikredildiği gibi, bu cümlede de sema zikredilmiştir.

İkinci cihet: Beşerin arzdan istifadesini ikmal ve itmam eden, ancak semavatın tanzimidir.

Üçüncü cihet: Evvelki âyet, ihsan ve fazl delillerine işaret etmiştir. Bu âyet de, kudret ve azamete işaret ediyor.

Dördüncü cihet: Bu cümle, beşerin istifadesi yalnız arza münhasır olmadığına, sema dahi onun istifadesine teshir edildiğine işarettir.

فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ [2] Bu cümlenin mâkabliyle irtibatı, üç çeşittir:

1. كُنْ [3]ile فَيَكُونُ [4] arasındaki irtibat gibidir. Nasıl ki memurun husulü كُنْ emrine bağlıdır; semavatın tesviyesi de, اِسْتَوَى [5] ya bağlıdır.

2. Kudretin taallûkuyla iradenin taallûku arasındaki irtibat gibidir. Yani; اِسْتَوَى iradenin taallûkuna, tesviye de kudretin taallûkuna benzer bir irtibattır.

1. Sonra gökyüzünü belli bir nizam ile düzenledi.
2. Gökyüzünü yedi gök olarak tanzim etti.
3. Ol.
4. Hemen oluverir.
5. Belli bir nizam ve intizamla düzenledi.

3. Netice ile mukaddeme arasında bulunan irtibat gibidir. Çünkü semavatın tesviyesi, mukaddemesi olan اِسْتَوٰى ya terettüp eder.

وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ [1] Bu cümle mâkabliyle iki vecihle merbuttur:

Birinci vecih: Bu cümledeki ilm-i küllî, semavatın tanzim ve tesviyesine delil olduğu gibi, tanzim ve tesviyenin vücudu da ilm-i küllînin vücuduna delildir.

İkinci vecih ise: Evvelki cümle kudret-i kâmileye, bu cümle ise, küllî ve şumullü ilme delâlet eder.

Cümlelerin nüktelerini beyan edeceğiz.

هُوَ الَّذِى [2] ilâ âhir. Bu cümle, mâkabliyle bağlı değildir. Ancak, müste'nife olup, beş sual ile cevaplarına işarettir ki, bundan önce beyan edildiğinden tekrarına lüzum yoktur.

هُوَ الَّذِى deki هُوَ [3]müptedadır. اَلَّذِى sılasıyla beraber haberdir. Bu cümlede mübteda ile haberin tarifleri tevhide işaret olduğu gibi, hasra da delâlet eder. Yani müştemilât-ı arziyenin halkı Cenâb-ı Hakka münhasır olduğu gibi, Hâlıkı da yalnız Cenâb-ı Haktır. Bu hasr, ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [4] cümlesinde اِلَيْهِ [5] nin takdimiyle hasıl olan hasra delilidir. Yani müştemilât-ı arziyenin halkı Cenâb-ı Hakka münhasır olduğu için, kıyamette merciiyet de Cenâb-ı Hakka münhasırdır.

1. "O ki, her şeyi hakkıyla bilendir." Bakara Sûresi, 2:29.
2. O ki.
3. O.
4. "Sonra O'na tekrar döndürülürsünüz." Bakara Sûresi, 2:28.
5. Ona.

اَلَّذِى sılasıyla beraber haberdir. Haberin aslı ve müstehakkı, nekre olmaktır. Burada mârife olarak gelmesi, hükmün zahir ve malûm olduğuna işarettir. Yani, "Cenâb-ı Hakkın müştemilât-ı arziyenin Hâlıkı olduğu malûm ve zahirdir."

Menfaat için kullanılan لَكُمْ[1] ’deki ل eşyanın hilkaten mübah, helâl, menfaatli olarak yaratılıp, bazı ârızalardan dolayı haram olmuş olduklarına işarettir. Meselâ ağyârın malı, ismet-i şeriye için haram olmuştur. İnsanın eti hürmet ve keramet için, zehir zarar için, lâşe eti necaset için haram olmuşlardır.

Ve keza, herbir şeyde bir faide, bir menfaat olduğuna remizdir.

Ve keza beşer için herşeyde bir menfaati bulunduğuna remizdir. Evet, hangi şey olursa olsun, beşere bir cihetten bir istifadeyi temin eder, velev ibret almak için olsun.

Ve keza, arzın karnında istikbal insanlarını intizar eden pek çok rahmetin hazine ve definelerinin bulunduğuna remizdir.

لَكُمْ car ve mecrurunun مَافِي الْاَرْضِ[2] üzerine takdimi, beşere ait istifadelerin her gayeden evvel ve evlâ olduğuna işarettir.

Umumu ifade eden مَا herşeyde menfaatleri aramaya insanları tergib ve teşvik içindir. فِي الْاَرْضِ[3] ’deki فِي ’nin عَلٰى ’ya tercihi, en çok menfaatlerin arzın karnında olduğuna ve arzın karnındaki eşyanın taharrîsine insanları teşcî ettiğine işarettir.

1. Sizin için.
2. Yeryüzünde bulunan her şey.
3. Yerde (içinde).

Ve keza, arzın içindeki maden ve maddelerin istifade-i beşer için yaratılışı, arzın içinde henüz keşfedilemeyen anâsır ve maddelerden, tekâlif-i hayatın zahmetlerinden müstakbelin insanlarını kurtaracak bazı gıdaî vesaire maddelerin vücudu mümkün olduğuna delâlet eder.

جَمِيعًا[1] arzdaki bazı eşyanın abes ve faidesiz olduklarına ait evhamı def etmek içindir.

ثُمَّ اسْتَوٰى[2] ’daki ثُمَّ[3] arzın hilkatiyle semavatın tesviyesi arasındaki Cenâb-ı Hakkın ef’al ve şuunatının silsilesine işarettir. Ve keza, beşere menfaat hususunda, semavatın tesviyesi arzın hilkatinden rütbece uzak olduğuna delâlet eder.

İcâz ve ihtisar için, [4] اَرَادَ اَنْ يُسَوِّيَ yerinde اِسْتَوٰى[5] denilmiştir. اِسْتَوٰى

kelimesinin istimali, burada mecazdır. Yani, hedefe kastını hasredip sağa sola bakmayanlar gibi, semavatın tesviyesini irade etmiştir.

اِلَى السَّمَاءِ [6] Bu semadan maksat, semavatın maddesi olan buhardır.

فَسَوّٰيهُنَّ [7] ’deki ف tefrîi ifade ettiğine nazaran, tesviyenin istivâya bağlanması, فَيَكُونُ [8] ’nün كُنْ [9] emrine veya kudretin taallûku iradenin taallûkuna veya kazânın kadere olan terettüplerine benziyor. Ve tâkibi ifade ettiğine göre, mukadder bazı fiilere imadır.

1. Tamamı.
2. Sonra belli bir nizam ve intizamla düzenledi.
3. Sonra.
4. Tesviyeyi (dengeli bir şekilde düzenlemeyi) irade etti.
5. Belli bir nizam ve intizamla düzenledi.
6. Gökyüzüne.
7. Onları belli bir nizam ve intizamla düzenledi.
8. Hemen oluverir.
9. Ol.

Takdir-i kelâm, نَوَّعَهَا وَنَظَّمَهَا وَدَبَّرَ الْاَمْرَ بَيْنَهَا فَسَوّٰيهُنَّ ilâ âhir, ’den ibarettir.

Yani, “Nevilere ayırdı, tanzim etti, aralarında lâzım gelen emirleri, tedbirleri yaptı, sonra yedi tabakaya tesviye etti.”

سَوّٰى Yani, “Muntazam, müstevi; envâı, eczaları mütesavi olarak yarattı.”

هُنَّ Bu zamirin cem’i, semavat olacak maddenin nevilere münkasım olduğuna işarettir.

سَبْعَ [1] tâbiri, semavat tabakalarının kesretine işarettir ve bu tabakaların teşekkülât-ı arziyenin edvar-ı seb’asıyla sıfât-ı seb’aya münasebettar olduğuna îmadır.

سَمٰوَاتٍ [2] Bu semaların bir kısmı, seyyarat balıklarına denizdir; bir kısmı da sabit yıldızlara mezraadır; bir kısmı da sema çiçekleri hükmünde olan derâri yıldızlara bahçe ve bostandır.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [3] Bu و atıf içindir. Halbuki burada atfın tarafeyni arasında münasebet yoktur. Öyleyse, bu münasebeti bulmak için takdire ihtiyaç

vardır. Şöyle ki: وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ [4] “Öyleyse, bu büyük ecramın Hâlıkı Odur.” وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ “Öyle ise o ecramdaki san’atı tanzim, tahkim eden Odur.”

İlsakı ifade eden بِكُلِّ [5] kelimesindeki ب ilmin, malûmdan infikâk ve infisalinin mümkün olmadığına işarettir.

1. Yedi.
2. Gökler.
3. “O, her şeyi hakkıyla bilendir.” Bakara Sûresi, 2:29.
4. Onun her şeye gücü yeter.
5. Her şeye.

كُلِّ [1]tâmimi ifade eden bir edattır. Burada ifade ettiği tâmimden hiçbir şeyin, hiçbir ferdin tahsisi ve daire-i şümulünden ihracı yoktur. Bu itibarla [2] مَا مِنْ عَامٍّ اِلاَّ وَقَدْ خُصَّ مِنْهُ الْبَعْضُ olan kaide-i külliyeyi tahsis ediyor. Çünkü kendisi bu kaidenin şümulünden hariç kalmıştır.

شَىْءٍ [3]Bu kelime vacip, mümkin, mümtenie şâmildir.

عَلِيمٌ [4]Yani, zâtı ile ilim arasında zarurî, lüzumî sübut vardır.

1. Her şey.
2. Her umumî kâidenin bir istisnâsı vardır.
3. Bir şey.
4. İlmi, ezelî ve ebedî olan ve herşeyi en iyi bilen Allah.

30. âyetin tefsiri

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَئِكَةِ اِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِخَلِيفَةً
قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُالدِّمَاءَ
وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّى اَعْلَمُ مَا
لاَ تَعْلَمُون

[1]

1. Bakara Sûresi, 2:30.

Yani, “Düşün o zamanı ki, Rabbin melâikeye hitaben ‘Ben yerde bir halifeyi yaratacağım’ dedi. Melâike de ‘Yerde fesat yapacak, kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın? Halbuki biz, hamdinle Seni tesbih ve takdis ediyoruz’ dediler. Rabbin de ‘Sizin bilmediğinizi Ben biliyorum’ diye onlara cevap verdi.”

Arkadaş! Melâikenin vücudunu tasdik ve kabul etmek, imanın rükünlerinden biridir. Birkaç makamda bu rüknü ispat ve izah edeceğiz.

Birinci makam: Arzın, ecram-ı ulviyeye nisbeten pek küçük ve süflî olduğu halde canlı mahlûkatla dolu olduğunu görüp âlemin de nizam ve intizamına dikkat eden insan, ecram-ı ulviyenin de o yüksek burçlarında, hayatlı sâkinleri olduğuna kat’î bir şekilde hükmeder.

Evet, o burçlarda melâikenin vücudunu kabul etmeyen adamın meseli şöyle bir adamın meseline benzer: O adam, büyük bir şehre giderken, şehrin bir kenarında pekküçük bir binaya tesadüf eder. Bakar ki insanlarla doludur. Vearsalarına bakar ki, canlı mahlûkatla dolu. Ve gıdalarına bakar ki, nebatat, balık vesaire gibi hayat şartları yerindedir. Sonra bakar ki, pekuzakta milyonlarca apartmanlar, köşkler var. Aralarında, uzun uzunmeydanlar, tenezzühgâhlar bulunur. Fakat, o küçük binadaki insanların hayat şartları, o büyük binalarda bulunmadığından, o yüksek, müzeyyen sarayları, sakinlerden boş, hâli olduğunu itikad eder.

Melâikenin vücudunu tasdik eden adamın meseli ise şöyle bir şahsın meseli gibidir: O adam, o küçük hanenin insanlar ile dolu olduğunu görür görmez, bilâ-tereddüt, o yüksek kasırların da hayat yeri ve onlarda da onlara münasip sâkinler bulunduğuna hükmeder. Ve o yüksek kasırlara mahsus ve münasip hayat şartları vardır. Fakat oraların sâkinleri pek uzak olduklarından, görünmemeleri, yok olduklarına delâlet etmez.

Binaenaleyh, arzın zevilhayatla dolu olmasından kat’iyetle anlaşılıyor ki, bu geniş boşlukta durmakta olan semalarda, yıldızlarda, burçlarda ve çok kısımlara münkasım ve müştemil semavatta, şeriatın “melâike” ile tesmiye ettiği zîhayatlar mevcuttur.

İkinci makam: Bundan evvel ispat ve izah edildiği gibi, hayat, mevcudatın keşşafıdır, belki mevcudatın neticesidir. Binaenaleyh, bu geniş fezanın sâkinlerden ve şu yüksek semavatın şenliklerden hâli olduklarının imkânı var mıdır? Evet, bütün ukalâ, akıl ve nakil ve manevî bir icmâ’ ve ittifakla melâikenin mânâ ve hakikatlerine hükmetmişlerdir; fakat tâbirleri çeşit çeşittir. Meselâ, Meşşaiyyun, envâ-ı mevcudatı idare eden ruhanî mahiyet-i mücerrede ile, İşrakiyyun ise ukûl ve erbabü’l-envâ ile, dinler dahi melekü’l-cibal, melekü’l-bihar, melekü’l-emtar gibi tâbirlerle tâbir etmişlerdir. Hattâ, akılları kör gözlerinde bulunan maddiyyun taifesi de, melâikenin mânâsını inkâr etmeye mecal bulamadıklarından, fıtratın namuslarına nüfuz eden kuva-yı sariye ile tâbir etmişlerdir.

S - Kâinatın irtibatını, hayatını temin için, hilkatte cereyan eden namuslar, kanunlar kâfi gelmez mi?

C - Senin dediğin o sâri kanunlar, namuslar, itibarî ve vehmî emirlerdir. Muayyen vücutları, müşahhas hüviyetleri ancak onları temsil eden ve onların mâkesi bulunan ve onların yularlarını ele alan melâike ile sabit olur.

Ve keza, teşekkül-ü ervaha münasebeti olmayan şu camid âlem-i şehadete vücudun münhasır olmadığına, akıl ve nakil müttefikan hükmetmişlerdir. Binaenaleyh ervaha münasip ve muvafık çok âlemlere müştemil olan âlem-i gayb, melâike ile dolu ve âlem-i şehadetin hayatına mazhardır.

Hülâsa: Melâikenin mânâ-yı hakikati, bu izah edilen emirlerden tebarüz etti. Binaenaleyh, melâikenin suretleri, eşkâlleri arasında, ukûl-u selimenin kabul ettiği vecihle, şeriatın izah ve beyan ettiği şekildir ki, melekler mükerrem abddirler; emirlere muhalefetleri yoktur ve muhtelif kısımlara münkasım ve lâtif ve nuranî cisimlerdir.

Üçüncü makam: Arkadaş! Melâike meselesi öyle mes’elelerdendir ki, bir cüz’ün sübutuyla küll sabit olur; bir ferdin vücuduyla, nevi tahakkuk eder. Zira inkâr eden küllünü inkâr eder. Binaenaleyh, zaman-ı Âdemden şimdiye kadar bütün din adamları her asırda icmâ ve ittifakla melâikenin vücuduna ve aralarında muhaverenin sübutuna ve müşahedelerinin tahakkukuna ve onlardan edilen rivayetlerin nakline hükmettikleri halde, melâikenin hiçbirisinin insanlara görünmediği veya vücutları hissedilmediği elbette muhaldir.

Kezalik, beşerin akaidine karışıp hiçbir zamanda, hiçbir inkılâpta itirazlara

maruz kalmayarak devam eden melâike itikadının bir hakikate, bir asla dayanmaması ve mebâdi-i zaruriyeden tevellüd etmemesi muhaldir. Herhalde beşerin bu umumî itikadı, mebâdi-i zaruriyeden neş'et eden ve müşahedat-ı vâkıadan hasıl olan ve muhtelif emarelerden tevellüd eden hadsî bir hükmün neticesidir. Evet, bu itikad-ı umumînin sebebi, kat'î bir surette manevî bir tevatür kuvvetini veren, pek çok defalar vukua gelen melâikenin müşahedelerinden hasıl olan zarurî ve kat'î delil ve emarelerdir. Çünkü melâike meselesi, beşerin malûmat-ı yakîniyesindendir. Eğer bunda şüphe olursa, beşerin yakîniyatında emniyet kalmaz.

Hülâsa: Ruhanîlerden bir ferdin bir zamanda vücudu tahakkuk etse, bu nev'in vücudu tahakkuk eder. Nev'in vücudu tahakkuk etse, herhalde Şeriatın beyan ettiği gibi olacaktır.

Bu âyetin, sâbık âyetle dört vecihle irtibatı vardır.

Birinci vecih: Bu âyetler, beşere verilen büyük nîmetleri tâdad ediyor. Birinci âyetle en büyük nimete işaret edilmiştir ki; beşer, hilkatın neticesidir ve arzın müştemilâtı ona teshir edilmiştir, istediği gibi tasarruf eder. Bu âyet ile de, beşerin arza hâkim ve halife kılınmış olduğuna işaret edilmiştir.

İkinci vecih: [1]

1. Arapça İşârâtü'l-İ'câz'da burada tay edilen vecih:
"*İkinci Vecih:* Evvelki âyet, arzdaki herşeyin zimâmı beşerin eline verildiği belirtilmiştir. Bu âyet de onun beyânı, tafsili ve izâhı olduğu gibi, tahkiki, bürhanı ve tekididir."

Dördüncü vecih: Evvelki âyette hilkatten maksat beşer olduğu ve Hâlıkın yanında beşerin bir mevki sahibi bulunduğu tasrih edildiğinde sâmiin zihnine geldi ki: "Bu kadar fesat, şürur ve kötülüğü yapan beşere bu kadar kıymet neden verildi? Cenâb-ı Hakka ibadet ve takdis için şu fesatçı beşerin vücuduna hikmetin iktizası ve rızası var mıdır?" Sâmiin bu vesvesesini def için şöyle bir işarette bulundu ki; Beşerin o şürur ve fesatları, onda vedia bırakılan sırra mukabele

Üçüncü vecih: Evvelki âyetle, canlı mahlûkatın meskenleri olan arz ve semavata işaret edilmiştir. Bu âyetle de, o meskenlerin sâkinleri olan beşer ve melâikeye işaret edilmiştir. Ve keza o âyet hilkatin silsilesine, bu âyet ise zevi'l-ervahın silsilesine işaret etmişlerdir. edemez, affolur. Ve Cenâb-ı Hak onun ibadetine muhtaç değildir. Ancak, Allâmü'l-Guyûbun ilmindeki bir hikmet içindir.

Cümlelerin arasındaki irtibata geldik.

وَاِذْ Bu kelime, وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ [1] cümlesine atıftır. Halbuki aralarında

münasebet olmadığı gibi اِذْ diğer bir اِذْ'i iktiza eder. Binaenaleyh, böyle bir takdire lüzum vardır:

اِذْخَلَقَ مَا خَلَقَ مُنْتَظَمًا وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ [2] ilâ âhir. Bu takdirde, ikinci اِذْ birincisine atıf olur ve her iki cümle arasında da münasebet bulunur.

اِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً [3] Cenâb-ı Hak, müşavere yolunu öğretmekle beşerin hilâfetindeki hikmetin sırrını melâikeye istifsar ettirmek üzere bu cümleyi söyledi. Sâmiin zihni, üç noktayı nazara alarak harekete geçti:

1. Melâike ne dediler?

2. Taaccüple hikmeti sordular.

3. Cinlere halife olmakla beraber, beşerde kuvve-i gadabiye ve şeheviye dahi ilâveten halk edilmiştir. Bunlar, cinlerden daha ziyade fesat yapacaklardır.

İşte Kur'ân-ı Kerim قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ [4] cümlesiyle o üç noktaya işaret etmiştir. Melâikenin sual-i taaccüp ve istifsarları bittikten sonra, sâmi, Cenâb-ı Haktan verilecek cevabı beklerken, Kur'ân-ı Kerim, قَالَ اِنِّى اَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ [5] cümlesiyle cevap vermiştir. Yani, "Eşya ve ahkâm, sizin malûmatınıza münhasır değildir. Adem-i ilminiz, onların vücuda gelmeyeceklerine sebep olamaz. Benim, beşerin hilkati hakkında bir hikmetim vardır; o hikmetin hâtırası için, fesatlarını nazara almam." ferman etmiştir.

1. "O her şeyi hakkıyla bilendir." Bakara Sûresi, 2:29.
2. Allah yarattığı her şeyi muntazam olarak yarattığı ve Rabbin onlara şöyle dediği zaman…
3. "Ben yerde bir halifeyi yaratacağım." Bakara Sûresi, 2:30.
4. "Melekler "Yerde fesat yapacak, kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın?" dediler." Bakara Sûresi, 2:30.
5. Bakara Sûresi, 2:30.

Cümlelerin heyet ve nüktelerine geldik:

وَاِذْقَالَ رَبُّكَ [1] ilâ âhir. Atfı ifade eden bu وَ münasebet-i atfiyenin iktizasına binaen وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ cümlesine mâtufun-aleyh olmak üzere اِذْخَلَقَ مَا خَلَقَ مُنْتَظَمًا [2] cümlesinin takdirine işarettir.

Ve keza اِذْ zaman-ı mâziyi ifade ettiği cihetle, sanki zihinleri, geçmiş

zamanların silsilesine götürür veya o silsileyi bu zamana getirir, ihzar eder ki, zihinler, o zamanlarda vukua gelmiş olan hadiseleri görsünler.

رَبُّكَ [3]Bu tâbir, melâikenin aleyhine bir hüccet ve bir delildir. Yani, “Allah seni terbiye etmiştir, hadd-i kemale eriştirmiştir ve seni beşere mürşid kılmıştır ki, fesatlarını izale edesin. Demek, nev-i beşerin en büyük hasenesi sensin ki, onların mefsedetlerini setrediyorsun.”

لِلْمَلٰٓئِكَةِ [4]Cenâb-ı Hakkın müşavere şeklinde melâike ile yaptığı muhavere, melâikenin beşer ile fazla bir irtibat ve alâka ve münasebetleri olduğuna işarettir.

1. “Rabbin onlara şöyle dediği zaman…” Bakara Sûresi, 2:30.
2. Allah, yarattığı her şeyi çok muntazam olarak yarattığında.
3. Rabbin.
4. Meleklere.

Çünkü melâikenin bir kısmı insanları hıfzediyor, bir kısmı kitabet işlerini görüyor. Demek insanlarla alâkaları ziyade olduğundan, insanların ahvâline ehemmiyet veriyorlar.

اِنِّى [1]melâikenin, اَتَجْعَلُ [2] ile yaptıkları istifhamdan anlaşılan tereddütlerini reddetmekle, meselenin azamet ve ehemmiyetine işarettir.

اِنِّى Burada ى mütekellim-i vahde ile, وَاِذْ قُلْنَا [3] da mütekellim-i maalgayr zamirinin zikirlerinden şöyle bir işaret çıkıyor ki: Cenâb-ı Hakkın halk ve icad fiilinde vasıtanın bulunmadığına, kelâm ve hitabında vasıtaların bulunduğuna işarettir. Bu nükteye delâlet eden başka âyetler de vardır. Ezcümle,

اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ [4]

âyet-i kerimesinde azamete delâlet eden نَا zamîr-i cem’î, vahiyde vasıtanın bulunduğuna işaret olduğu gibi, بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ [5] de müfred hükmünde olan Lâfza-i Celâl, mânâları ilham etmekte vasıtanın bulunmadığına işarettir.

جَاعِلٌ [6] kelimesinin خَالِقٌ [7] kelimesine tercihen zikri: Melâikenin medâr-ı şüphe ve mûcib-i istifsarları, halk ve icad fiili değildir. Zira vücut, hayr-ı mahzdır. Halk, Allah’ın fiilidir; Allah’ın fiili, lâyüs’eldir. Ancak melâikeyi

şüpheye dâvet eden ve istifsarlarına mûcip olan, جَعْل’dir. Yani, Cenâb-ı Hakkın, beşeri, arzın tamirine tahsis etmesidir.

1. Şüphesiz ki ben.
2. Yapacak mısın?
3. Şöyle dedik.
4. “Muhakkak ki Biz, Allah’ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesindiye Kur’ân’ı sana hak ile indirdik.” Nisâ Sûresi, 4:105.
5. “Allah'ın sana gösterdiği şeyler.” Nisâ Sûresi, 4:105.
6. Kılan, bir işi yapan.
7. Yaratıcı.

فِىالْاَرْضِ [1] deki فِى nin عَلٰى ya tercihi; beşerin yer üstünde olduğu, عَلٰى kelimesinin mânâsına muvafık ve münasip iken, tercihan فِى ’nin zikredilmesi, beşerin bir ruh gibi arzın cesedine nefh ve nüfuz ettiğine ve beşerin ölüp inkıraz etmesiyle arzın yıkılmasına işarettir.

خَلِيفَةً [2]Bu tâbir, arzın, insanların hayatına elverişli şeraiti hâiz olmazdan evvel arzda idrakli bir mahlûkun bulunmuş olduğuna ve o mahlûkun hayatına, o zamandaki arzın evvelki vaziyetleri muvafık ve müsait bulunduğuna işarettir. خَلِيفَةً tâbirinin bu mânâya delâleti, mukteza-yı hikmettir. Amma meşhur olan mânâya nazaran, o idrakli mahlûk, cinlerden bir nevi imiş; yaptıkları fesattan dolayı insanlarla mübadele edilmişlerdir.

قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ [3] Bu cümle, müste’nifedir. Bu isti’naftan anlaşılıyor ki, Cenâb-ı Hakkın melâike ile olan hitabı, sâmii şöyle bir suale mecbur etmiştir ki: “Acaba, melâikeler komşuluklarına gelecek insanları nasıl karşılayacaklardır? Hem onlarlaberaber olmaya ve komşu olmaya rızaları var mıdır? Hem fikirleri nedir?”

Kur’ân-ı Kerim, اَتَجْعَلُ [4]cümlesiyle o suali cevaplandırmıştır.

S - قَالُوا اَتَجْعَلُ [5]ilâ âhir... cümlesi, اِذْ قَالَ [6] cümlesine ceza olduğuna nazaran, aralarında lüzum lâzımdır. Halbuki lüzum görünmüyor?

1. Yeryüzünde.
2. Halife.
3. “Melekler ‘Yerde fesat yapacak, kan dökecek kimseleri mi yapacaksın?’ dediler.” Bakara Sûresi, 2:30.
4. Yapacak mısın? Yaratacak mısın?
5. “Yapacak mısın?" dediler.
6. Şöyle dedi.

C - Melâike arzın müekkelleri bulundukları cihetle, arz, onların idaresinde olur. Bu itibarla, insanların arza halife kılınması hakkında melâikenin fikirlerini

izhar etmek lüzumu vardır. قَالَ – قَالُوا[1] tâbirleri, mukavele ve muhavere şeklinde müşavere üslûbunu insanlara öğretmek içindir. Yoksa Cenâb-ı Hak, müşavereden münezzehtir.

Melâikenin أَتَجْعَلُ[2] ile yaptıkları istifhamdan maksat, جَعْل e itiraz, جَعْل i inkâr etmek değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakkın fiillerine itiraz etmeye ismetleri mânidir. Ancak جَعْل in sebebi mahfî olduğundan, taaccüple sebep ve hikmetini sormuşlardır. جَعْل tâbirinden anlaşılıyor ki, insanın ahvâli, vaziyetleri ne tabiatın iktizasıdır ve ne de fıtratın icabıdır; ancak bir câilin ca'li iledir.

S – فِيهَا[3] Mesafe pek kısa olduğu halde, ikinci فِيهَا nin zikrine ne ihtiyaç vardır?

C - Birinci فِيهَا ile beşerin bir ruh gibi arza nüfuz etmesiyle arzı ihya etmesine; ikinci فِيهَا ise, beşerin fesadı dahi Azrail gibi arzın kalbine kadar pençesini sokup arzı imatesine işarettir. Demek beşer, bir taraftan arzın şifası için bir ilâç iken, diğer taraftan ölümünü intaç eden bir zehirdir.

مَنْ[4] Beşerden kinayedir. Kinayenin tasrihe sebeb-i tercihi: Melâikenin maksadı, beşerin şahsiyeti olmayıp, ancak kendilerine sakîl, ağır gelen bir mahlûkun Allah'a isyan etmesine işarettir.

1. Dedi-Dediler.
2. Yapacak mısın? Yaratacak mısın?
3. İçinde.
4. O kimse ki (bk. ḥ-r-f: Şart edatları).

يُفْسِدُ[1] Fesadın "isyan"a bedel zikri, isyanlarının nizam-ı âlemin fesadına sebep olacağına işarettir. Devam ile teceddüdü ifade eden muzâri sigasıyla fesadın zikredilmesi, melâikenin asıl istemedikleri ve inkâr ettikleri, ancak isyanlarının devam ve istimrar ile vukua geleceğine ait olduğuna işarettir. Melâike, beşerin isyanlarının devam ve istimrarını, ya Cenâb-ı Hakkın i'lâmıyla bilmişlerdir veya Levh-i Mahfuza bakıp ondan almışlardır veyahut insanlardaki kuvve-i gazabiye ve şeheviyeden anlamışlardır.

فِيهَا[2]Kuvve-i şeheviye ile arzda fesat hasıl olur; kuvve-i gazabiyenin tecavüzüyle katl ve kıtale mahal olur. Halbuki arz, takvâ üzerine tesis edilmiş bir mescid hükmündedir.

وَ ise, fesat ile sefk gibi iki rezileyi birbirlerine atf ve cem eder. Çünkü fesat, sefk-i dimâya sebeptir.

يَسْفِكُونَ[3]’nin يَقْتُلُونَ[4] ye tercihen zikrinden anlaşılıyor ki, sefk, zulmen yapılan katldir. Bu ise, fesada daha münasiptir. Çünkü katlin ifade ettiği mânâ, katlin mübah kısmına da şâmildir: Cihadda veya bir cemaati kurtarmak için yapılan katller gibi ki, bu katl, fesada münasip olmaz.

اَلدِّمَاءَ[5]Sefk kelimesinin delâlet ettiği ırâka-i demdeki *dem*’i tekittir.

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ[6]Beşerin ca’lindeki hikmeti soran melâikeye, sanki şöyle bir itiraz vârit olmuştur: “Beşerin Allah’a yapacağı ibadet ve takdis, onun ca’line sebeb-i kâfi gelmez mi ki, ca’linin hikmetini soruyorsunuz?”

1. Bozgunculuk yapar; fesat çıkarır.
2. İçinde.
3. Kan akıtırlar.
4. İnsan öldürürler.
5. Kanlar.
6. “Bizler hamdinle beraber sana tesbih ve seni takdis etmekteyiz.” Bakara Sûresi, 2:30.

İşte *vav*-ı hâliye ile zikredilen وَنَحْنُ نُسَبِّحُ[1] cümlesi, güya o itirazı ref etmeye işarettir.

نَحْنُ[2]Maâsîden mâsum melâikenin cemaatlerinden kinâyedir.

Cümlenin cümle-i ismiye şeklinde zikredilmesi, tesbihin melâikeye bir seciye olduğuna ve melâikenin tesbihata mülâzım ve müdavim olduklarına işarettir.

نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ “Bizler, bütün ibadetlerin Sana mahsus olduğunu kâinata ilân ve Cenâb-ı Ulûhiyetine lâyık olmayan şeylerden münezzeh olduğuna iman ve bütün evsaf-ı azamet ve celâl ile muttasıf olduğuna itikad ediyoruz.”

وَنُقَدِّسُ لَكَ[3]Bu ل, ya sıladır, bir mânâyı ifade etmez veya ta’lil ve sebebiyet

içindir.

1. Biz tesbih ediyoruz.
2. Biz.
3. Her türlü eksiklik ve çirkinlikten uzak tutarak takdis ediyoruz.

Birinci ihtimale göre نُقَدِّسُكَ takdirinde olur. Yani, “Seni takdis ve tathir ediyoruz” demektir.

İkinci ihtimale nazaran, نُقَدِّسُ لِاَجْلِكَ takdirinde olur. Yani, “Biz, nefislerimizi, fiillerimizi günahlardan temizlemekle beraber, kalblerimizi mâsivândan çeviriyoruz” demektir.

Bu وَ ise, iki rezileyi cem’ ve birbirine atfeden يُفْسِدُ[1] ’deki و ’ın aksine ve inadına olarak, biri takdis, diğeri tesbih, iki fazileti cem’ ve birbirine atfediyor.

قَالَ اِنِّى اَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ[2] Bu cümle, melâikenin istifsarından sonra, “Acaba Cenâb-ı Hak, istifsarlarına nasıl cevap verdi ve taaccüplerini ne ile izale etti? Ve beşerin onlara tercihindeki hikmet nedir?” diye sâmiin kalbine gelen suale icmalî bir cevaptır; tafsili sonra gelecektir.

اِنِّى اَعْلَمُ[3] ’deki اِنَّ tahkiki ifade etmekle tereddüt ve şüpheyi def etmek içindir. Bu ise, müsellem olmayan nazarî hükümlerde olur. Halbuki burada Allah’ın, halkın bilmediklerini bilmesi müsellem ve bedihî bir hükümdür; hâşâ, melâikenin bu hükümde tereddütleri yoktur. Binaenaleyh, burada bu اِنَّ Kur’ân-ı Kerimin îcaz için ihtisaren icmâl ettiği birkaç cümleye işarettir.

1. Bozgunculuk yapar.
2. “Allah buyurdu ki: Şüphesiz ki ber sizin bilmediklerinizi bilirim.” Bakara Sûresi, 2:30.
3. Şüphesiz ki ben bilirim.

1. Beşerdeki maslahatlar ve beşerin hayr-ı kesîre nisbeten mefsedetleri, şerr-i kalildir; şerr-i kalîl için hayr-ı kesîri terk etmek, hikmete muhalifdir.

2. Beşerin hilâfete olan sırr-ı liyâkati, melâikece meçhul, Hâlıkça malûmdur.

3. Beşerin onlara tercih hakkını veren hikmet, melâikece meçhuldür.

4. اِنَّ ’nin ifade ettiği tahkik, bazen sarih hükme değil, cümlenin bir kaydından istifade edilen zımnî bir hükme râci olur. Burada اِنَّ ’nin tahkiki,

لاَ تَعْلَمُونَ kaydından istifade edilen hükm-ü zımnîye râcidir. Yani, “Sizler, muhakkak bilmiyorsunuz.” Ve keza Allah’ın ilmi lâzım, beşerin vücudu melzumdur.

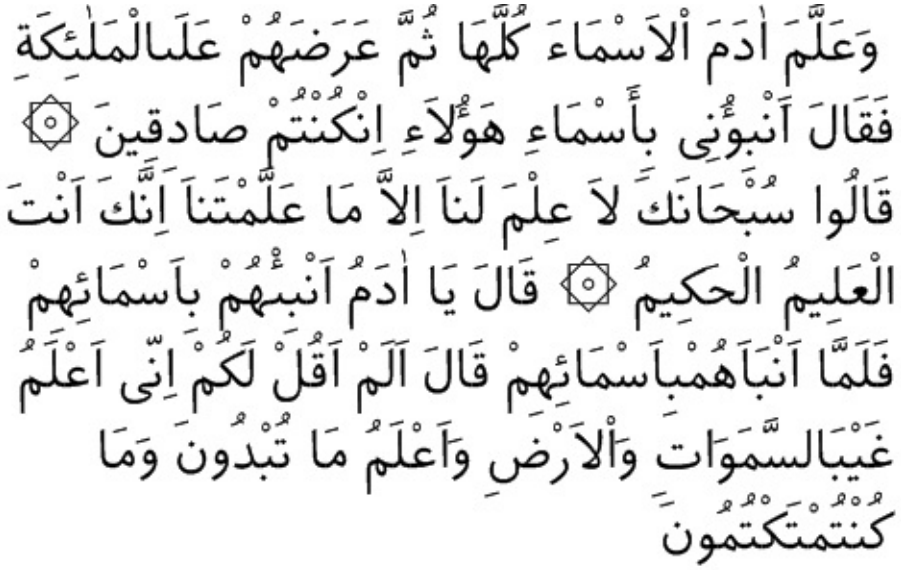
Bu cümlede ilm-i İlâhinin vücuduna delâlet eden اَعْلَمُ[1] den, beşerin vücuda geleceği tebarüz eder. Çünkü اَعْلَمُ nün delâletine göre, ilm-i İlâhî taallûk ve tahakkuk etmiştir. Öyleyse beşerin vücudu herhalde olacaktır.

Melâikeye verilen o icmalî cevabın tahkiki hakkında اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ[2] âyetinden şöyle bir izahat alınabilir ki: Cenâb-ı Hakkın ef’âli, hikmetlerden, maslahatlardan hâli değildir. Öyleyse mevcudat, halkın malûmatında münhasır değildir. Öyleyse melâikenin adem-i ilimleri, beşerin adem-i vücuduna delil olamaz.

1. Ben bilirim.
2. “Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilir ve her şeyi hikmetle yaratır.” Tevbe Sûresi, 9:28

Ve keza, Cenâb-ı Hak, hayr-ı mahz olarak melâikeyi yaratmıştır, şerr-i mahz olarak da şeytanı yaratmıştır, hayır ve şerden mahrum olarak behaim ve hayvanatı halk etmiştir. Hikmetin iktizasına göre, hayır ve şerre kadir ve câmi olarak dördüncü kısmı teşkil eden beşerin yaratılması da lâzımdır ki, beşerin şeheviye ve gadabiye kuvvetleri kuvve-i akliyesine münkad ve mağlûp olursa, beşer, mücahedesinden dolayı melâikeye tefevvuk eder. Aksi halde, hayvanattan daha aşağı olur; çünkü özrü yoktur.

31-33. âyetlerin tefsiri

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَىالْمَلٰئِكَةِ
فَقَالَ اَنْبِئُونِى بِأَسْمَاءِ هٰؤُلَاءِ اِنْكُنْتُمْ صَادِقِينَ ۞
قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ
الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ۞ قَالَ يَا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ
فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْبِاَسْمَائِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ
غَيْبَالسَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا
كُنْتُمْتَكْتُمُونَ

[1]

1. Bakara Sûresi, 2:31-33.

Cenâb-ı Hak, bütün eşyanın isimlerini Âdem'e (a.s.) öğretti. Sonra o eşyayı melâikeye göstererek dedi ki: "Eğer iddianızda sadık iseniz, bunların isimlerini bana söyleyiniz." Melâike, dediler ki: "Seni her nekaisden tenzih ve bütün sıfât-ı kemaliye ile muttasıf olduğunu ikrar ederiz. Senin bize öğrettiğin ilimden başka bir ilmimiz yoktur; herşeyi bilici ve her kimseye liyakatine göre ilim ve irfan ihsan edici Sensin." Cenâb-ı Hak dedi ki: "Ya Âdem! Bunların isimlerini onlara söyle." Vakta ki Âdem, isimlerini onlara söyledi, Cenâb-ı Hak dedi ki: "Size demedim mi semavat ve arzın gaybını bilirim ve sizin Âdem hakkında lisan ile izhar ettiğinizi ve kalben gizlediğinizi bilirim."

Mukaddeme

Bu tâlim-i esmâ meselesi, ya Hazret-i Âdem Aleyhisselâmın melâikenin inkârlarına karşı mu'cizesi olup, melâikeyi inkârdan ikrara icbar etmiştir; yahut melâikenin, hilâfetine itiraz ettikleri nev-i beşerin hilâfete liyakatini melâikeye kabul ettirmek için izhar ettiği bir mu'cizedir.

Ey arkadaş! Herşeyin Kitab-ı Mübînde mevcut olduğunu tasrih eden [1] وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ âyet-i kerimesinin hükmüne göre;

1. "Yaş ve kuru ne varsa ap açık bir kitapta yazılmıştır." En'âm Sûresi, 6:59.

Kur’ân-ı Kerim, zahiren ve bâtınen, nassen ve delâleten, remzen ve işareten, her zamanda vücuda gelmiş veya gelecek herşeyi ifade ediyor. Buna binaen, gerek enbiyanın kıssa ve hikâyeleri, gerek mu’cizeleri hakkında Kur’ân-ı Kerimin işârâtından fehmettiğime göre,[HAŞİYE-1] mu’cizat-ı enbiyadan iki gaye ve hikmet takip edilmiştir.

Haşiye-1 Eğer Müellifin, tenzilin nazmından çıkardığı letâifte şüphen varsa, ben derim ki, *İbnü'l-Fârıd'ın* kitabından tefe'ül ederken şu beyit çıktı: كَأَنَّ الْكِرَامَ الْكَاتِبِينَ تَنَزَّلُوا عَلَى قَلْبِهِ وَحْيًا بِمَا فِي صَحِيفَةٍ (Sanki Kirâmen Kâtibîn yazılı bir sayfayı onun kalbine ilhâm ediyordu.) *Habib.*

Birincisi: Nübüvvetlerini halka tasdik ve kabul ettirmektir.

İkincisi: Terakkiyat-ı maddiye için lâzım olan örnekleri nev-i beşere göstererek, o mu’cizelerin benzerlerini meydana getirmek için nev-i beşeri teşvik ve teşci etmektir. Sanki Kur’ân-ı Kerim, enbiyanın kıssa ve hikâyeleriyle terakkiyatın esaslarına, temellerine parmakla işaret ederek, “Ey beşer! Şu gördüğün mu’cizeler, birtakım örnek ve nümunelerdir. Telâhuk-u efkârınızla, çalışmalarınızla şu örneklerin emsalini yapacaksınız” diye ihtar etmiştir.

Evet, mâzi, istikbalin âyinesidir; istikbalde vücuda gelecek icatlar, mâzide kurulan esas ve temeller üzerine bina edilir. Evet, şu terakkiyat-ı hâzıra, tamamıyla dinlerden alınan işaretlerden, vecizelerden hasıl olan ilhamlar üzerine vücuda gelmişlerdir. Evet:

1. İlk saat ve sefine, mu’cize eliyle beşere verilmiştir.

2. Kâinatın ihtiva ettiği bütün nevilerin isimlerini, sıfatlarını, hassalarını beyan zımnında beşerin telâhuk-u efkârıyla meydana gelen binlerce fünun sayesinde, وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا [1] âyetiyle işaret edilen Hazret-i Âdem’in mu’cizesine mazhar olmuştur.

1. “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.” Bakara Sûresi, 2:31.

3. Bütün san’atların medarı olan demirin yumuşatılıp kullanılması sayesinde icad edilen bu kadar terakkiyatla nev-i insan, [1] وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ âyetiyle işaret edilen Hazret-i Davud’un mu’cizesine mazhardır.

4. Yine telâhuk-u efkâr ile, tayyare gibi, icad edilen terakkiyat-ı havaiye sayesinde nev-i beşer غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ [2] âyetiyle sür’ati beyan edilen Hazret-i Süleyman’ın mu’cizesine yaklaşıyor.

5. Kıraç ve kumlu yerlerden suları çıkartan santrifüj âleti, اِضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ [3] âyetiyle işaret edilen Hazret-i Mûsa’nın (a.s.)

asâsından ders almıştır.

6. Tecrübeler sayesinde ve telâhuk-u efkâr ile husule gelen terakkiyat-ı tıbbiye, Hazret-i İsa'nın (a.s.) mu'cizesinin ilhamatındandır.

Hakikaten şu mu'cizelerle bu terakkiyat arasında pek büyük münasebet ve muvafakat vardır. Evet, dikkat eden adam, bilâ-tereddüt, o mu'cizeler bu terakkiyata birer mikyas ve nümunelerdir diye hükmeder.

Ve keza, [4] يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا âyet-i kerimesinin delâletine göre, Hazret-i İbrahim ateşe atıldığı zaman, ateşin harareti burudete inkılâp etmesi, beşerin keşfettiği yakıcı olmayan mertebe-i nâriyeye örnek ve me'hazdır.

1. "Demiri de onun için yumuşattık." Sebe' Sûresi, 34:10.
2. "Süleyman'a da, sabah gidişi bir aylık, akşam gidişi de bir aylık mesafe olanrüzgârı verdik, ve onun için erimiş bakırı da kaynağından sel gibiakıttık." Sebe' Sûresi, 34:12.
3. "Mûsâ'ya 'Âsânı taşa vur' dedik. Derhal (taştan) on iki pınar su aktı." Bakara Sûresi, 2:60.
4. "Ey ateş, serin ve selâmetli ol." Enbiyâ Sûresi, 21:69.

7. [1] لَوْلَا أَنْ رَأَا بُرْهَانَ رَبِّهِ âyet-i kerimesinin—bir kavle göre—işaret ettiği gibi, Hazret-i Yusuf'un (a.s.), Kenan'da bulunan babasının timsâlini görür görmez Züleyha'dan geri çekilmesi ve kervanları Mısır'dan avdet ettiğinde Hazret-i Yakub'un [2] إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ yani, "Ben Yusuf'un kokusunu alıyorum" demesi ve bir ifritin Hazret-i Süleyman'a "Gözünü açıp yummazdan evvel Belkıs'ın tahtını getiririm" demesine işaret eden [3] أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ âyet-i kerimesi, pek uzak mesafelerden celb-i savt, suret vesaire gibi beşerin keşfettiği veya edeceği icâdâta nümûne ve me'hazdırlar.

8. "Hazret-i Süleyman'a kuş dilini öğrettik" mânâsında [4] عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ olan âyet-i kerime, beşerin keşfiyatından radyo, papağan, güvercin gibi âlât ve hayvanların konuşmalarına ve mühim işlerde kullanılmasına me'hazdır.

1. "Eğer Rabbinin delilini görmeseydi." Yûsuf Sûresi, 12:24.
2. Yûsuf Sûresi, 12:94.
3. "Sen daha gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm." Neml Sûresi, 27:40.
4. "Bize kuşların dili öğretildi." Neml Sûresi, 27:16.

Ve hâkezâ, beşerin henüz keşfedemediği çok mu'cizeler vardır; istikbalde yavaş yavaş keşfine muvaffak olur. Bu âyetin nazmında dahi emsâli gibi üç vecih vardır.

● ***Birinci vecih: Evvelki âyetle irtibatıdır.*** Şöyle ki:

1. İnsanın hilkati hakkında melâikenin itirazlarına, evvelki âyette umumî,

fehmi kolay, ikna edici bir cevap verilmiştir. Bu âyetle, avam ve havassı ikna eden tafsilâtlı bir cevap verilmiştir.

2. Evvelki âyette, beşerin hilâfet meselesi tasrih edilmiştir. Bu âyette ise, nev-i beşerin melâikeye karşı gösterdiği mu'cize ile, dâvâ-yı hilâfeti ispat edilmiştir.

3. Evvelki âyette, beşerin melâikeye tereccuh etmesine işaret edilmiştir. Bu âyette, tereccuhunun illetine işaret edilmiştir.

4. Beşerin arzda hilâfet-i kübrâya mazhar olmasına evvelki âyetle delâlet edilmiştir.

Burada ise, bütün tecelliyata mazhar bir nüsha-i camia olarak gösterilmiştir. Bu da, ayrı ayrı istidatlara mâlik ve ilim ve istifadelerinin yolları çok olduğundandır. Evet, beşer, zahir ve bâtın havas ve duygularıyla, bilhassa derinliğine nihayet olmayan vicdanıyla kâinatı ihata etmiş bir kabiliyettedir.

● ***İkinci vecih: Cümlelerin birbiriyle irtibatlarıdır.*** Şöyle ki: وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا [1] cümlesi, اِنِّي اَعْلَمُ مَا لاَتَعْلَمُونَ [2] cümlesinin mazmununu tahkik ve icmâlini tafsil ve ibhamını tefsirdir.

Ve keza, Cenâb-ı Hakkın arzında beşerin halife olması, Allah'ın hükümlerini icra ve kanunlarını tatbik etmesi içindir. Bu ise, tam bir ilme mütevakkıftır.

Ve keza, birinci âyette, kelâmın sevkiyatı iktizasınca şöyle bir takdir olacaktır: Âdem'i halk etti, tesviye etti, cesedine nefh-i ruh etti, terbiye etti, sonra esmâyı tâlim etti ve hilâfete namzet kıldı. Sonra vaktâ ki Âdem'i melâikeye tercih etmekle rüçhan meselesinde ve hilâfet istihkakında ilm-i esmâ ile mümtaz kıldı; makamın iktizası üzerine, eşyayı melâikeye arz ve onlardan muarazayı talep etti; sonra melâike aczlerini hissetmekle Cenâb-ı Hakkın hikmetini ikrar ettiler. Kur'ân-ı Kerim, buna işareten,

ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُنِي بِأَسْمَاءِ هٰؤُلاَءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ [3]

dedikten sonra, قَالُوا evvelce İblisin enaniyet ve kibrine kanarak yaptıkları istifsardan pişman olarak

سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ [4] dediler.

1. “Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti.” Bakara Sûresi, 2:31.
2. “Şüphesiz ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim.” Bakara Sûresi, 2:29
3. “Sonra Allah bütün varlıkları melâikeye göstererek dedi ki: ‘Eğer iddianızda sadık iseniz, bunların isimlerini bana söyleyiniz.’” Bakara Sûresi, 2:31.
4. “Seni her türlü noksandan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur. Sen her şeyi hakkıyla bilir, her işi hikmetle yaparsın.” Bakara Sûresi, 2:32.

Sonra vaktâ ki istidatlarının adem-i camiiyetinden dolayı, melâikenin aczi zahir oldu; makamın iktizası üzerine, Âdem’in iktidarının beyanı icap etti ki, muaraza tamam olsun. Bunun için, قَالَ يَا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ [1] hitabıyla Âdem’e ferman etti.

Sonra, vakta ki mesele tebeyyün etti ve hikmetin sırrı zahir oldu, geçen cevab-ı icmâlînin bu tafsilâta netice kılınması makamın iktizasından olduğuna binaen,

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ [2]

Yani, “Sizin ketmettiğiniz şeyi bilirim.”

1. "Cenab-ı Hak dedi ki: 'Ya Âdem! Bunların isimlerini onlara söyle.'" Bakara Sûresi, 2:33.
2. "Cenab-ı Hak dedi ki: 'Size demedim mi semavat ve arzın gaybını bilirim ve sizin izhar ettiğinizi ve gizlediğinizi bilirim.'" Bakara Sûresi, 2:33.

Şu mukavele ve mükâlemeden anlaşılıyor ki, İblisin enaniyeti, kibri, melâikeye sirayet etmiştir ve yaptıkları istifsara, bir taifenin itirazı da karışmıştır.

● ***Üçüncü vecih: Cümlelerin heyet ve nükteleri:***

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا [1] Yani, Cenâb-ı Hak, Âdem’i (a.s.) bütün kemâlâtın mebâdisini tazammun eden âli bir fıtratla tasvir etmiştir ve bütün maâlînin tohumlarına mezraa olarak yüksek bir istidatla halk etmiştir ve mevcudatı ihata eden ulvî bir vicdan ve ihatalı on duyguyla teçhiz etmiştir ve bu üç meziyet sayesinde, bütün hakaik-i eşyayı öğretmeye hazırlamıştır, sonra bütün esmâyı kendisine öğretmiştir. Demek bu cümlenin evvelindeki وَ şu mukadder olan üç cümleye işarettir.

1. “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.” Bakara Sûresi, 2:31.

عَلَّمَ [1]Bu kelimenin ihtiyar edilmesi, ilmin ulüvv-ü kadrine ve kadrinin yüksek derecesine ve hilâfete mihver olduğuna işarettir.

Ve keza, esmânın tevkîfine, yani Şâri’ tarafından bildirilmiş olduğuna remzdir. Zaten esmâ ile müsemmeyat arasında takip edilen münasebât-ı vaz’iye, bunu teyid ediyor.

Ve keza, mu’cizenin vasıtasız Allah’ın fiili olduğuna imadır. Fakat felâsifeye göre harikalar, ervah-ı harikanın fiilidir.

اٰدَمُ hilâfeti irade edilen ve Âdem ismiyle tesmiye edilen küre-i arzın sahibi şahs-ı mâhuttur. İsminin tasrihi, teşrif ve teşhiri içindir.

اَلْاَسْمَاءَ [2]isim ve sıfat ve hâsiyet gibi eşyayı birbirinden ayırıp temyiz ve tayin eden alâmet ve nişanlardır; yahut insanlar arasında münkasım olan lügatlardır.

عَرَضَهُمْ [3]Arz edilen eşya olduğu halde, zamirin esmaya rücûundan, ismin ayn-ı müsemmâ olduğuna kail olan Ehl-i Sünnetin mezhebine işarettir.

كُلَّهَا [4]Âdem'in melâikeden cihet-i imtiyazı ve melâikenin muarazadan sebep ve medar-ı aczi, esmânın heyet-i mecmuası olduğuna işarettir. Yoksa esmânın bir kısmını, belki kısm-ı âzamını melekler de bilirler.

1. Öğretti.
2. İsimler.
3. Onlara arzetti, sundu.
4. Hepsini, tamamını.

ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُونِى بِأَسْمَاءِ هٰؤُلَاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ [1]

ثُمَّ [2]terâhî ve bu'd-u mesafeyi ifade ettiği cihetle, şöyle bir takdire işarettir. هُوَ اَكْرَمُ مِنْكُمْ وَاَحَقُّ بِالْخِلَافَةِ Yani, "Âdem sizden daha kerim ve hilâfete daha müstahak ve lâyıktır."

عَرَضَهُمْ Müşterilere gösterilmek üzere kumaş toplarının açılıp arz edildiği gibi, eşyanın envâı da bast edilerek enzar-ı melâikeye gösterilmiştir. Bu tâbirden şöyle bir işaret çıkıyor ki: Mevcudat, müdrik ve âlimin malıdır. İlimle alır, isimle ahzeder, suretlerinin temessülüyle temellük eder.

هُمْ [3]müzekker ve âkıllar cemaatinden kinayedir. Burada müzekkerin müennese ve âkılın gayr-ı âkıla tağlib ve teşmiliyle, mecazen envâ-ı eşyaya ircâ edilmiştir. Bu itibarla, هُمْ kelimesinde bir mecaz, iki tağlib vardır. Bu mecaz ile o tağlibleri icbar eden esbab, عَرَضَ [4]kelimesinin işaret ettiği üslûptur. Çünkü

melâikeye envâ-ı eşyanın arzı, mânevî bir resm-i geçit manzarasını andırıyor.

1. “Sonra Allah bütün varlıkları melâikeye göstererek dedi ki: ‘Eğer iddianızda sadık iseniz, bunların isimlerini bana söyleyiniz.’” Bakara Sûresi, 2:31.
2. Sonra (bk. ḥ-r-f: Atıf harfleri).
3. Onlar.
4. Arzetti, sundu.

Malûm ya, resm-i geçitleri yapan, müzekker ve âkıl insanlardır. Bunun için, burada iki tağlibe ve dolayısıyla bir mecaza mecburiyet hasıl olmuştur.

عَلٰى arz edilenin levh-i a’lâda nakşedilen sûretler olduğuna işarettir.

سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ [1] HAŞİYE-1

وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ [2]

Allah’ın avn ü inayetiyle; ümidimin, iktidarımın fevkinde şu tercümeyi iyi-kötü yaptım. Noksanları çoktur, Müellifçe ıslahları lâzımdır. Zaten onun himmetiyle bu kadarını ancak yapabildim. Yoksa, nazm-ı Kur’ân’daki îcazlı olan i’câzı, kısa ve veciz olarak beyan eden bu tefsiri sönük, kör bir fikirle tercüme etmek, Abdülmecid’in işi değildir. Yine onun fart-ı şefkatinden himmeti yetişti, ikmâline muvaffak oldum.

Müellifin küçük kardeşi ve Nur talebesi

Abdülmecid

1. “Seni her türlü noksandan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur. Sen her şeyi hakkıyla bilir, her işi hikmetle yaparsın.” Bakara Sûresi, 2:32.
Haşiye-1 İntihabım olmayarak, ihtiyarsız bir tarzda, âdeta umum Sözlerin ve Mektupların âhirlerinde şu âyet (سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ. Bakara Sûresi, 2:32.) bana söylettirilmiş. Şimdi anladım ki, tefsirim de, şu âyetle hitam buluyor. Demek inşaallah bütün Sözler, hakikî bir tefsir ve şu âyetin bahrinden birer cetveldir. En nihayet, yine o denize dökülüyorlar. Şu tefsirin hitamında, güya her Söz, mânen şu âyetten başlıyor. Demek, o zamandan beri, yirmi senedir daha şu âyeti tefsir ediyorum; bitiremedim ki tefsirin ikinci cildini yazayım. (*Said Nursî*).
2. “Onların duaları ise şu sözlerle sona erer: ‘Ezelden ebede her türlü hamd ve övgü, şükür ve minnet, Âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.’” Yûnus Sûresi, 10:10.

Ecnebî Filozofların Kur'ân'ı Tasdiklerine Dair Şehadetleri

(Bu filozofların Kur'ân hakkındaki senalarının bir hülâsası küçük Tarihçe-i Hayat'ta ve Nur Çeşmesi Mecmuasında yazılmıştır.)

Prens Bismarck'ın Beyanatı

Sana muasır bir vücut olamadığımdan müteessirim, ey Muhammed (a.s.m.)

Muhtelif devirlerde, beşeriyeti idare etmek için taraf-ı Lâhutîden geldiği iddia olunan bütün münzel semavî kitapları tam ve etrafıyla tetkik ettimse de, tahrif olundukları için, hiçbirisinde aradığım hikmet ve tam isabeti göremedim. Bu kanunlar değil bir cemiyet, bir hane halkının saadetini bile temin edecek mahiyetten pek uzaktır. Lâkin Muhammedîlerin (a.s.m.) Kur'ân'ı, bu kayıttan âzâdedir. Ben, Kur'ân'ı her cihetten tetkik ettim, her kelimesinde büyük hikmetler gördüm. Muhammedîlerin (a.s.m.) düşmanları, bu kitap Muhammed'in (a.s.m.) zâde-i tab'ı olduğunu iddia ediyorlarsa da, en mükemmel, hattâ en mütekâmil bir dimağdan böyle harikanın zuhurunu iddia etmek, hakikatlere göz kapayarak kin ve garaza âlet olmak mânâsını ifade eder ki, bu da ilim ve hikmetle kabil-i telif değildir. Ben şunu iddia ediyorum ki, Muhammed (a.s.m.) mümtaz bir kuvvettir. Destgâh-ı kudretin böyle ikinci bir vücudu imkân sahasına getirmesi ihtimalden uzaktır.

Sana muasır bir vücut olamadığımdan dolayı müteessirim, ey Muhammed (a.s.m.)! Muallimi ve nâşiri olduğun bu kitap, senin değildir; o Lâhutîdir. Bu kitabın Lahutî olduğunu inkâr etmek, mevzu ilimlerin butlanını ileri sürmek kadar gülünçtür. Bunun için, beşeriyet senin gibi mümtaz bir kudreti bir defa görmüş, bundan sonra göremeyecektir. Ben, huzur-u mehabetinde kemal-i hürmetle eğilirim.

Prens Bismarck

En temiz ve en doğru din, Müslümanlıktır

Meşhur muharrir, müsteşrik, edebiyat-ı Arabiye mütehassısı ve Kur'ân-ı Kerimin mütercimi Doktor Maurice şöyle diyor:

Bizans Hıristiyanlarını, içine düştükleri bâtıl itikatlar girîvesinden, ancak Arabistan'ın Hıra Dağında yükselen ses kurtarabilmiştir. İlâhî kelimeyi en ulvî makama yükselten ses, bu ses idi. Fakat Rumlar bu sesi dinleyememişlerdi. Bu ses, insanlara en temiz ve en doğru dini tâlim ediyordu. O yüksek din ki, onun hakkında, Gundö Firey Hesin gibi muhakkik bir fâzıl, şu sözleri pek haklı olarak söylüyor: "Bu dinde mukaddes sular, şâyân-ı teberrük eşya, esnâm ve azizler, yahut a'mâl-i sâlihadan mücerred imanı müfit tanıyan akideler, yahut sekerat-ı mevt esnasında nedametin bir fayda vereceğini ifade eden sözler, yahut başkaları tarafından vuku bulacak dua ve niyazların günahkârları kurtaracağına dair ifadeleri yoktur. Çünkü bu gibi akideler, onları kabul edenleri alçaltmıştır."

Zamanlar geçtikçe, Kur'ân'ın ulvî sırları inkişaf ediyor

Doktor Maurice, Le Parler Française Roman ünvanlı gazetede, Kur'ân'ın Fransızca mütercimlerinden Selman Runah'ın tenkidatına verdiği cevapta diyor ki:

Kur'ân nedir? Her tenkidin fevkinde bir fesahat ve belâgat mucizesidir. Kur'ân'ın, 350 milyon Müslümanın göğsünü haklı bir gururla kabartan meziyeti, onun, her mânâyı hüsn-ü ifade etmesi itibarıyla, münzel kitapların en mükemmeli ve ezelî olmasıdır. Hayır, daha ileri gidebiliriz:

Kur'ân, kudret-i ezeliyenin, inayetle insana bahşettiği kütüb-ü semaviyenin en güzelidir. Beşeriyetin refahı nokta-i nazarından Kur'ân'ın beyanatı, Yunan felsefesinin ifâdâtından pek ziyade ulvîdir. Kur'ân, arz ve semanın Hâlıkına hamd ve şükranla doludur. Kur'ân'ın her kelimesi, herşeyi yaratan ve herşeyi hâiz olduğu kabiliyete göre sevk ve irşad eden Zât-ı Kibriyanın azametinde mündemiçtir.

Edebiyatla alâkadar olanlar için, Kur'ân, bir kitab-ı edebdir. Lisan mütehassısları için Kur'ân, bir elfaz hazinesidir. Şâirler için Kur'ân, bir âhenk menbaıdır. Bundan başka bu kitap, ahkâm ve fıkıh namına bir muhit-i maariftir.

Davud'un (a.s.) zamanından, Jan Talmus'un devrine kadar gönderilen kitapların hiçbiri, Kur'ân-ı Kerimin âyetleriyle muvaffakiyetli bir şekilde rekabet edememiştir.

Bundan dolayıdır ki, Müslümanların yüksek sınıfları, hayatın hakikatini

kavramak nokta-i nazarından ne kadar tenevvür ederlerse, o derece Kur’ân ile alâkadar oluyorlar ve ona o kadar tazim ve hürmet gösteriyorlar.

Müslümanların Kur’ân’a hürmetleri daima tezayüd etmektedir. İslâm muharrirleri, Kur’ân âyetlerini iktibasla yazılarını süslerler ve o yazılar o âyetlerden mülhem olurlar. Müslümanlar, tahsil ve terbiye itibarıyla yükseldikçe, fikirlerini o nisbette Kur’ân’a istinad ettiriyorlar. Müslümanlar, kitaplarına âşıktırlar ve onu, kalblerinin bütün samimiyetiyle mukaddes tanırlar. Halbuki, kütüb-ü İlâhiyeye nâil olan diğer milletler, ne kitaplarına ehemmiyet verirler ve ne de onlara hürmet gösterirler.

Müslümanların Kur’ân’a hürmetlerinin sebebi, bu kitap pâyidar oldukça, başka bir dinî rehbere arz-ı ihtiyaç etmeyeceklerini anlamalarıdır. Filhakika, Kur’ân’ın fesahat, belâgat ve nezahet itibarıyla mümtaziyeti, Müslümanları başka belâgat aramaktan vareste kılmaktadır. Edebî dehâların ve yüksek şâirlerin Kur’ân huzurunda eğildikleri bir vâkıadır. Kur’ân’ın hergün daha fazla tecellî etmekte olan güzellikleri, hergün daha fazla anlaşılan, fakat bitmeyen esrarı, şiir ve nesirde üstad olan Müslümanları, üslûbunun nezahet ve ulviyeti huzurunda diz çökmeye mecbur etmektedir. Müslümanlar, Kur’ân’ı tâ rûz-u haşre kadar pâyidar kalacak kıymet biçilmez bir hazine addeylerler ve onunla pek haklı olarak iftihar ederler. Müslümanlar, Kur’ân’ı, en fasih sözlerle, en rakik mânâlarla coşan bir nehre benzetirler.

Şayet Monsieur Renaud İslâm âlemiyle temas etmek fırsatını elde edecek olursa, münevver ve terbiyeli Müslümanların, Kur’ân’a karşı en yüksek hürmeti perverde ettiklerini ve onun evamir-i ahlâkiyesine fevkalâde riayetkâr olduklarını ve bunun haricine çıkmamaya gayret ettiklerini görürdü.

Yeni nesiller ve asrî mekteplerin mezunları da, Kur’ân’a ve Müslümanlığa karşı müstehziyane bir cümlenin sarfına tahammül etmemektedirler. Çünkü Kur’ân, iki sıfatla bu ehliyeti hâizdir.

Bunların birincisi: Bugün ellerde tedavül eden Kur’ân’ın Hazret-i Muhammed’e (a.s.m.) vahyolunan kitabın aynı olmasıdır. Halbuki, İncilile Tevrat hakkında birçok şüpheler ileri sürülmektedir.

İkincisi: Müslümanlar, Kur’ân’ı, Arapçanın en kuvvetli muhafızı ve esasat-ı diniyenin amelî bir mahiyet almasının en kuvvetli menbaı telâkki ederler.

Binaenaleyh, Monsieur Renaud eserini tashih edecek olursa, bu tercümesiyle, insanları tenvir hususunda insanlığa büyük bir muavenette bulunur ve bâtıl itikadların hudutlarını tarümar etmeye hâdim olur.

Doktor Maurice

[Nur Çeşmesi'nde ve Risale-i Nur'da yazılan bu nevi filozoflardan kırk altıncısıdır.]

Zat-ı Kibriya hakkındaki âyetlerin ulviyeti veKur'ân'ın kudsî nezaheti

Mister John Davenport, "Hazret-i Muhammed (a.s.m.) ve Kur'ân-ı Kerim" ünvanlıeserinde Kur'ân-ı Kerimden bahsederken şu sözleri söylüyor:

Kur'ân'ın sayısız hususiyetleri içinde bilhassa ikisi fevkalâde mühimdir.

1. Zât-ı Kibriyayı ifade eden âyâtın âhengindeki ulviyettir. Kur'ân-ı Kerim, beşerî zaaflardan herhangi birisini Zat-ı Kibriya'ya isnaddan münezzehtir.

2. Kur'ân, başından sonuna kadar, gayr-ı beliğ, gayr-ı ahlâkî, yahut terbiyeye muhalif fikirlerden, cümlelerden ve hikâyelerden tamamen münezzehtir.

Halbuki bütün bu nakîsalar, Hıristiyanların ellerindeki muharref Kitab-ı Mukaddeste mebzuliyetle vardır.

John Davenport

Kur’ân, serapa samimiyet ve hakkaniyetle doludur

Carlyle şöyle diyor:

Kur’ân’ı bir kere dikkatle okursanız, onun hususiyetlerini izhara başladığını görürsünüz. Kur’ân’ın güzelliği, diğer bütün edebî eserlerin güzelliklerinden kabil-i temyizdir. Kur’ân’ın başlıca hususiyetlerinden biri, onun asliyetidir.

Benim fikir ve kanaatime göre, Kur’ân, serapa samimiyet ve hakkaniyetle doludur. Hazret-i Muhammed’in (a.s.m.) cihana tebliğ ettiği davet, hak ve hakikattır.

Carlyle

Müslümanlık, tecessüd ve teslis akîdesini reddeder

İngiltere'nin en meşhur ve en büyük müverrihlerinden Edward Gibbon Roma İmparatorluğunun İnhitat ve Sukutu adlı eserinde şöyle diyor:

Ganj Nehriile, Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) arasındaki memleketler, Kur'ân'ı, bir kanun-u esasî ve teşriî hayatın ruhu olarak tanımışlardır. Kur'ân'ın nazarında, satvetli bir hükümdarla, zavallı bir fakir arasında fark yoktur. Kur'ân, bu gibi esaslar üzerinde öyle bir teşrî vücuda getirmiştir ki, dünyada bir nazîri yoktur.

Müslümanlığın esasatı, teslisiyet ve Allah'ın tecessüdiyetini ve vahdet-i vücut akidesini reddetmektedir. Bu mutasavvifâne akideler üç kuvvetli ulûhiyetin mevcudiyetini ve Mesih'in, Allah'ın oğlu—hâşâ!—olduğunu öğretmektedir. Fakat bu akideler, ancak mutaassıp Hıristiyanları tatmin edebilir. Halbuki Kur'ân, bu gibi karışıklıklardan, iphamlardan âzâdedir.

Kur'ân, Allah'ın birliğine en kuvvetli delildir. Feylesofane bir dimağa mâlik olan bir muvahhid, İslâmiyetin nokta-i nazarını kabul etmekte hiç tereddüt etmez. Müslümanlık, belki bugünkü inkişaf-ı fikrimizin seviyesinden daha yüksek bir dindir.

Edward Gibbon

Hâlıkın hukukuyla mahlûkatın hukukunu en mükemmel surette ancak Müslümanlık tarif etmiştir

Kur’ân’ın telkin ve Hazret-i Muhammed’in (a.s.m.) tebliğ ettiği esâsâttan mükemmel bir ahlâk mecellesi vücut bulur. Esasat-ı Kur’âniyenin muhtelif memleketlerde insanlığa ettiği iyiliği ve ettikten sonra da Allah’a takarrub etmek isteyen insanları Cenab-ı Hakka raptettiğini inkâr etmek mümkün değildir.

Hâlıkın hukuku ile mahlûkun hukuku, ancak Müslümanlık tarafından mükemmel bir surette tarif olunmuştur. Bunu yalnız Müslümanlar değil, Hıristiyanlar da, Mûseviler de itiraf ediyorlar.

Marmaduke Pickthall

Kur’ân ile kavanin-i tabiiye arasında tam bir âhenk vardır

Yeni keşfiyatın veyahut ilim ve irfanın yardımıyla hallolunan, yahut halline uğraşılan mesail arasında bir mesele yoktur ki İslâmiyetin esasâtıyla taarruz etsin. Bizim, Hıristiyanlığı, kavanin-i tabiiye ile telif için sarf ettiğimiz mesaiye mukabil, Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân’ın tâlimiyle kavanin-i tabiiye arasında tam bir âhenk görülmektedir. Kur’ân, her hürmete şâyân olan eserdir.

Levazaune

Kur’ân, bütün iyilik ve fazilet esaslarını muhtevîdir; insanı, her türlü dalâletlerden korur

Kur’ân, insanlara hukukullahı tanıtmış, mahlûkatın Hâlıktan ne bekleyeceğini, mahlûkatın Hâlıkla münâsebâtını en sarih şekilde öğretmiştir. Kur’ân, ahlâk ve felsefenin bütün esasatını câmidir. Fazilet ve rezilet, hayır ve şer, eşyanın mahiyet-i hakikiyesi, hülâsa her mevzu Kur’ân’da ifade olunmuştur. Hikmet ve felsefenin esası olan adalet ve müsavatı öğreten ve başkalarına iyilik etmeyi, faziletkâr olmayı talim eden esaslar, bunların hepsi Kur’ân’da vardır. Kur’ân, insanı iktisat ve itidale sevk eder, dalâletten korur, ahlâkî zaafların karanlığından çıkarır, teâli-i ahlâk nuruna ulaştırır, insanın kusurlarını, hatalarını i’tilâ ve kemâle kalb eyler.

Müsteşrik Sedio

Kur’ân, öyle bir Peygamber sesidir ki, onu bütün dünya dinleyebilir. Bu sesin aksi, saraylarda, çöllerde, şehirlerde, devletlerde çınlar.

Kur’ân şiir midir? Değildir. Fakat onun şiir olup olmadığını tefrik etmek müşkildir. Kur’ân, şiirden daha yüksek birşeydir. Maamafih, Kur’ân ne tarihtir, ne tercüme-i haldir, ne de İsa’nın (a.s.) dağda irad ettiği mev’ize gibi bir mecmua-i eş’ardır. Hattâ Kur’ân, ne Buda’nın telkinatı gibi bir mâba’d e’t-tabiiye, yahut mantık kitabı, ne de Eflâtun’un herkese irad ettiği nasihatler gibidir.

Bu, bir Peygamberin sesidir. Öyle bir ses ki, Onu, bütün dünya dinleyebilir. Bu sesin aksi, saraylarda, çöllerde, şehirlerde, devletlerde çınlar. Bu sesin tebliğ ettiği din, evvelâ nâşirlerini bulmuş, sonra teceddütperver ve îmar edici bir kuvvet şeklinde tecellî etmiştir. Bu sâyededir ki, Yunanistan ile Asya’nın birleşen ışığı, Avrupa’nın zulümat-âbad olan karanlıklarını yarmış ve bu hâdise, Hıristiyanlığın en karanlık devirlerini yaşadığı zaman vuku bulmuştur.

Dr. Johnson

Kur’ân’ın cihanşümul hakikati: Kur’ân, Allah’ın birliğine inanmak hakikat-i kübrâsını ilân eder

İngilizce-Arapça, Arapça-İngilizce lügatlerin muharriri Doktor City Youngest Kur’ân hakkında şu sözleri söylüyor:

Kur’ân, insanların yed-i istifadesine geçen eserlerin en büyüklerinden biridir. Kur’ân’da, büyük bir insanın hayal ve seciyesi, en vâzıh şekilde görülmektedir.

Carlyle“Kur’ân’ın ulviyeti, onun cihan-şümul hakikatindedir” dediği zaman, şüphesiz, doğru söylemişti.

Muhammed’in (a.s.m.) doğruluğu, faaliyeti, hakikatı taharride samimiyeti, sarsılmayan azmi, imanı, kendisini dinlemek istemeyenlere ezelî hakikati dinletmek yolundaki sebatı, bana kalırsa, onun, o cesur ve azimkâr Peygamberin hâtem-i risalet olduğunun en kat’î ve en emîn delilleridir.

Kur’ân, akaid ve ahlâkın, insanlara hidayet ve hayatta muvaffakiyet temin eden esasatın mükemmel mecellesidir. Bütün bu esasatın üssü’l-esası, âlemin bütün mukadderatını yed-i kudretinde tutan Zât-ı Kibriyaya imandır.

Allah’ın birliğine iman etmek hakikat-i kübrâsını ilân ediyorken, Kur’ân, lisan-ı belâgatin en yükseğine ve nezahetin şâhikasına varır. Kur’ân, Allah’ın iradesine itaati, Allah’a isyanın neticelerini izah ederken, insanların muhayyilesini elektrikleyen en seyyal lisanı kullanır. Resul-i Kibriyaya tesellî vermek ve onu teşvik etmek, yahut halkı sair Peygamberlerin ahvâliyle, milletlerinin âkıbetiyle korkutmak icap ettiği zaman, Kur’ân’ın lisanı, en kat’î ciddiyeti almaktadır.

Mâdem ki Kur’ân’ın birbirine düşman kabileleri, yekdiğeriyle mücadele eden unsurları derli toplu bir millet haline getirdiğini, onları eski fikirlerindendaha ileri bir seviyeye yükselttiğini görüyoruz; o halde, belâgat-iKur’âniyenin mükemmeliyetine hükmetmeliyiz. Çünkü, Kur’ân’ın bu belâgati, vahşî kabileleri medenî bir millet haline getirmiş, dünyanın eski tarihine yeni birkuvvet ilâve etmiştir. Zaman ve mekân itibarıyla birbirinden çok uzakoldukları gibi, fikrî inkişaf itibarıyla da birbirinden çok farklı insanlara harikulâde bir hassasiyet ilham eden ve muhalefeti hayrete ve istihsana kalb eden Kur’ân, en şâyan-ı hayret eser tanınmaya lâyıktır. Kur’ân, beşerin mukadderatıyla meşgul âlimler için tetebbua şayan en faydalı mevzu sayılır.

Doktor City Youngest

Kur’ân’ın lisanı, nezahet ve belâgat itibarıyla nazirsizdir. Kur’ân, bizatihî muhteşem bir mucizedir.

Kur’ân’ın mutaassıp münekkidi ve mütercimi Corselle diyor ki:

Kur’ân Arapçanın en mükemmel ve pek mevsuk bir eseridir. Müslümanların itikadı veçhile bir insan kalemi, bu i’câzkâr eseri vücuda getiremez. Kur’ân, bizatihî daimî bir mucizedir; hem öyle bir mucize ki, ölüleri diriltmekten daha yüksektir. Bu mukaddes kitabın ta kendisi, menşeinin semavî olduğunu ispata kâfidir. Muhammed (a.s.m.), bu mucizeye istinaden, bir peygamber olarak tanınmasını istemiştir. Arabistan’ın çıplak ve kısır çöllerini aydınlatan, şair ve hatiplere meydan okuyan Kur’ân, bir âyetine bir nazire istemiş; hiçbir kimse bu tahaddîye karşı gelememişti. Burada yalnız bir misal irad ederek, bütün büyük adamların Kur’ân’ın belâgatine baş eğdiklerini göstermek isterim.

Hazret-i Muhammed’in (a.s.m.) zamanında, Arabistanşâirlerinin şehriyarı, şair Lebid idi. Lebid, muallâkattan birinin nâzımıdır. O zaman putperest olan Lebid, Kur’ân’ın belâgati karşısında lâl kalmış, bu belâgati en güzel sözlerle ifade etmişti. Kur’ân’ın belâgati karşısında hayran kalan Lebid, Müslümanlığı kabul etmiş, Kur’ân’ın ancak bir Peygamber lisanından duyulacağını söylemiştir.

Kur’ân’ın lisanı, beliğ ve harikulâde seyyaldir. Cenab-ı Hakkın şan ve celâletini azamet sıfatlarını ifade eden âyetlerin ekserîsi, müstesna bir güzelliği hâizdir. Kur’ân’ı bîtarafane tercümeye gayret ettimse de, kàrilerim, Kur’ân’ın metnini sadakatkârâne bir ifadeye muvaffak olamadığımı göreceklerdir. Bu kusuruma rağmen, kàriler tercümemde bahis mevzuu ettiğim muhteşem âyetlerin birçoklarını okuyacaklardır.

Corselle

Kur’ân, beşeriyete ilâhî bir lütuftur. Kur’ân, muzaffer cumhuriyetler meydana getirmiştir.

Kur’ân âyetlerini nüzul tarihine göre tercüme ve tertip eden İngiltere’nin en mutaassıp papazlarından Rodwell, şu hakikatleri itiraf ediyor:

Kur’ân, Arabistan’ın basit bedevîlerini öyle bir istihaleye uğratmıştır ki, bunların âdetâ meşhur olduklarını zannedersiniz. Hıristiyanların telâkkisine göre

Kur’ân’ın nâzil olmuş bir kitap olduğunu söyleyecek olsak bile, Kur’ân putperestliği imha; Allah’ın vahdaniyet akîdesini tesis; cinlere, perilere, taşlara ibadeti ilga; çocukları diri diri gömmek gibi vahşî âdetleri izale; bütün hurafeleri istîsal; taaddüd-ü zevcatı tahdit ile, bütün Araplar için İlâhî lütuf ve nimet olmuştur.

Kur’ân bütün kâinatı yaratan, gizli ve âşikâr herşeyi bilen Kadîr-i Mutlak sıfatıyla Zât-ı Kibriyayı takdis ve tebcil ettiğinden, her sitayişe şayandır. Kur’ân’ın ifadesi veciz ve mücmel olmakla beraber, en derin hakikati, en kuvvetli ve mülhem hikmeti takrir eden elfaz ile söylemiştir. Kur’ân, devamlı memleketler değilse de, muzaffer cumhuriyetler vücuda getirmeye hâdim olacak esasları muhtevî olduğunu ispat etmiştir. Kur’ân’ın esaslarıyladır ki, fakr ve sefaletleri ancak cehaletleriyle kabil-i kıyas olan, susuz ve çıplak bir yarımadanın sekenesi, yeni bir dinin hararetli ve samimî sâlikleri olmuşlar, devletler kurmuşlar, şehirler inşa etmişlerdir. Filhakika Müslümanların heybetidir ki, Füsdat, Bağdat, Kurtuba, Delhi, bütün Hıristiyan Avrupa’yı titreten bir azamet ve haşmet ihraz etmişlerdir.

Rodwell

Müslümanlık, dünyanın kıvamı olan bir dindir; cihan medeniyetinin istinad ettiği temelleri muhtevîdir

Fransa'nın en maruf müsteşriklerinden Gaston Care, 1913 senesinde Le Figaro Gazetesinde, yeryüzünden Müslümanlık kalkacak olursa, müsalemetin muhafazasına imkân olup olmadığı hakkında makaleler silsilesi yazmış ve o zaman bu makaleler Şark gazeteleri tarafından tercüme olunmuştu. Fransız müsteşriki diyor ki:

Yüz milyonlarca insanın dini olan Müslümanlık, bütün sâliklerine nazaran, dünyanın kıvamı olan bir dindir. Bu aklî dinin menbaı ve düsturu olan Kur'ân, cihan medeniyetinin istinad ettiği temelleri muhtevîdir. O kadar ki, bu medeniyetin, İslâmiyet tarafından neşrolunan esasların imtizacından vücut bulduğunu söyleyebiliriz.

Filhakika, bu âlî din, Avrupa'ya, dünyanın imarkârâne inkişafı için lâzım olan en esaslı kaynakları temin etmiştir. İslâmiyetin bu fâikiyetini teslim ederek, ona medyun olduğumuz şükranı tanımıyorsak da, hakikatın bu merkezde olduğunda şek ve şüphe yoktur.

Fransız muharriri, daha sonra, Kur'ân'ın umumî müsalemeti muhafaza hususundaki hizmetini bahis mevzuu ederek diyor ki:

İslâmiyet, yeryüzünden kalkacak ve bu suretle hiçbir Müslüman kalmayacak olursa,barışı devam ettirmeye imkân kalır mı? Hayır buna imkân yoktur!

Gaston Care

Kur’ân bütün dinî kitaplara fâiktir

Alman âlimlerinden ve müsteşriklerinden Jochahim du Rulpp Kur’ân’ın sıhhate verdiği ehemmiyetten bahsederken şu sözleri söylüyor:

İslâmiyetin, şimdiye kadar Avrupamuharrirlerinden hiçbirinin nazar-ı dikkatini celb etmeyen bir safhasını bahis mevzuu etmek istiyorum. İslâmiyetin bu safhası, onun sıhhati muhafaza için vuku bulan emirleridir. Evvelâ şunu itiraf etmek lâzımdır: Kur’ân, bu nokta-i nazardan bütün dinî kitaplara fâiktir. Kur’ân’ın tarif ettiği basit, fakat mükemmel sıhhî kaideleri nazar-ı dikkate alırsak, bu mukaddes kitap sayesinde, bütün dünyanın bazı kısımlarıyla, haşarat mahşeri olan Asya’nın müthiş bir tehlike olmaktan kurtulduğunu görürüz. Müslümanlık nezafeti, temizliği, nezaheti bütün sâliklerine farz etmekle, birçok tahripkâr mikropları imha etmiştir.

Jochahim

Kur’ân âyetleri İslâmiyetin muhteşem bünyesinde altın bir kordon gibi işlenmiştir

Sembires Encyclopedia namıyla intişar eden İngilizce muhitü’l-maarifte, Müslümanlıktan şu suretle bahsolunmaktadır:

İslâm Peygamberinin seciyesini aydınlatan Kur’ân âyetleri, son derece mükemmel ve son derece müessirdir. Bu kısım âyetler, Müslümanlığın ahlâkî kaidelerini ifade eder. Fakat bu kaideler, bir iki sûreye münhasır değildir. Bu âyetler, İslâmiyetin muhteşem bünyanında, altından bir kordon gibi işlenmiştir. İnsafsızlık, yalancılık, hırs, israf, fuhuş, hıyanet, gıybet, bunların hepsi Kur’ân tarafından en şiddetli surette takbih olunmuş ve bunlar reziletin ta kendisi tanınmıştır.

Diğer taraftan, hüsn-ü niyet sahibi olmak, başkalarına iyilik etmek, iffet, haya, müsamaha, sabır ve tahammül, iktisat, doğruluk, istikamet, sulhperverlik, hakperestlik herşeyden fazla Cenab-ı Hakka itimad ve tevekkül, Allah’a itaat, Müslümanlık nazarında hakikî iman esasları ve hakikî bir mü’minin başlıca sıfatları olarak gösterilmiştir.

Resul-i Ekrem idrak ve şuur timsâlidir

Profesör Edward Monte, "Hıristiyanlığın İntişarı ve Hasmı Olan Müslümanlar" ünvanlı eserinin 17 ve 18'inci sayfalarında diyor ki:

Rasyonalizm, yani "akliye" kelimesinin müfadını ve tarihî ehemmiyetini tevsi edebilirsek, Müslümanlığın aklî bir din olduğunu söyleyebiliriz. Akıl ve mantık mısdâkıyla akaid-i diniyeyi muhakeme eden mektep, rasyonalizm kelimesinin, İslâmiyete tamamıyla mutabık olduğunu teslim etmekte tereddüt etmez.

Resul-i Ekrem şuur ve idrak timsâli olduğu, dimağının iman ışıkları ve kâmil bir yakîn ile pür-nur olduğu muhakkaktır. Resul-i Ekrem, muasırlarını aynı heyecanla alevlemiş, bu sıfatlarla teçhiz etmiştir. Hazret-i Muhammed (a.s.m.), başarmak istediği ıslahatı, İlâhî bir vahiy olarak takdim etmiştir. Bu, İlâhî bir vahiydir. Hazret-i Muhammed'in (a.s.m.) dini ise, akıl kaidelerinin ilhamlarına tamamıyla muvafıktır.

Ehl-i İslâma göre İslâmiyetin esas akaidi, şu suretle hülâsa olunabilir:

Allah birdir; Muhammed (a.s.m.) Onun Peygamberidir. Filhakika, İslâmiyetin esaslarını sükûnetle ve derin bir teemmülle tetkik ettiğimiz zaman, bunların, Allah'ın birliğine ve Muhammed'in (a.s.m.) risaletine, sonra haşir ve neşre ve itikada müntehi olduklarını görürüz. Bizzat dinin esasları tanınan bu iki akide, bütün dindar insanlarca akıl ve mantığa müstenid telâkki olunmakta ve bunlar Kur'ân'ın akidelerinin hülâsası bulunmaktadır.

Kur'ân'ın ifadesindeki sadelik ve berraklık, Müslümanlığın intişar ve i'tilâsını bilâ-tevakkuf temâdi ettiren sâik kuvvet olmuştur. Resul-ü İslâm tarafından tebliğ olunan mukaddes talimatın cihanşümul terakkisine rağmen, Müslümanların ilham kaynağı ve en kuvvetli ilticagâhı Kur'ân olmuştur. En takdiskâr ve kanaat-bahş bir lisanla, başka bir kitab-ı münzelin tefevvuk edemeyeceği bir ifade ile takrir eden kitap, Kur'ân'dır. Bu kadar mükemmel ve esrarengiz, her insanın tetkikine bu kadar açık olan bir din, muhakkak, insanları kendisine meclûb eden i'câzkâr kudreti hâizdir. Müslümanlığın bu kudreti hâiz olduğunda şüphe yoktur.

Edward Monte

Bir Müdafaa (Takriz)

Birkaç defa beraat kazanan Risale-i Nur’un bir kaç vilayette haksız müsaderesine dair, Nur’un yüksek bir talebesinin mahkemesindeki müdafaasından bir parçadır.

(Bu müdafaa, bir takriz olarak buraya ilhakı münasip görülerek derc edilmiştir.)

Diyarbakır Sulh Ceza Mahkemesi Yüksek Makamına,

Mahkeme-i âdilenizin huzuruna çıkmaktan fevkalâde memnunum.

Âdil mahkemeler; Kâinat Hâlıkının Hak isminin, Âdil isminin ve daha çok esmâ-i İlâhiyenin tecellîgâhıdır. Hak nâmına hükmeden, Âdil-i Mutlak hesabına adalet eden ve hakikî, İslâmî bir adâlet olan kürsî-i muallâ ne yüksektir, ne mübecceldir! Hak tanımaz mağrur zâlimleri huzurunda ser-füru ettiren, haksızları hakkı teslime icbar eden âdil mahkemeler, en yüksek tebcile ve en âli ihtirama sezâdırlar.

Zulüm ve gadr ile hukuku ihlâl edilmiş, haysiyet ve şerefi pâyimal edilmiş mazlumların, huzurunda ahz-ı mevki ile tazallum-u hâl eden bîçarelerin şu dünya-yı fânide ihkak-ı hak için mesned-i re’sleri, mahkemelerdir. Şu halde, ne şeref-bahş bir taht-ı âlîdir ki; mazlûmlara melce’ ve penah, zalimlere de hüsran ve tebah oluyor.

İnsanların ebrarını da, eşrarını da cem’ eden huzur-u mehâkim, öyle korkulacak bir yer değildir. Belki muhabbete, hürmete lâyıktır.

Sultanlarla köleleri, asilzadelerle âhâd-ı nâsı müsavi tutan şu makam, saltanattan da mübecceldir. Hususuyla, bütün âlem-i insaniyete devirlerin, asırların akı-şı boyunca adâlet dersini veren İslâm mahkemeleri; akvâm-ı sâirenin engizisyonlarına mukabil, adâlet nûrunu bîçare beşerin kara sahifesine haşmetle aksettirmiştir. Adliye ve adâlet tarihimiz, bunun binlerle misâline şahittir.

Ezcümle; bu mübarek, adâletli mahkemenin huzurunda iftiharla arz etmek isterim ki; meşhur İslâm seyyahı ve tarihçisi Evliya Çelebi, Seyahatnâme’sinde diyor ki: “İlk İstanbul kadısı (hâkimi) olan Hızır Bey Çelebi’nin huzurunda, Haşmetli Padişah Fâtih ile bir Rum mimarı arasında şöyle bir muhakeme cereyan eder:

Büyük bir âbidenin inşasında kullanılacak iki mermer sütunu Fâtih, bir Rum

mimarına teslim eder. Mimar da, Fâtih'in arzusunun hilâfına olarak, bu sütunları üçer arşın kesip kısaltır. Fâtih, cezaen, Rum mimarının elini kestirir. Rum mimarı da, Fâtih aleyhine dâvâ açar. Bunun üzerine mahkemeye celp edilen Büyük Padişah, baş köşeye geçmek istemiş. Birdenbire, hâkimin şu ihtarıyla karşılaşmış:

"Oturma beyim! Hasmınla mürafaa-i şer'î olacaksın; ayakta beraber dur!"

Hızır Bey Çelebi; bu koca şanlı Padişah-ı maznûna, haksız el kestirdiği için, kendisinin de kısasa tâbi olduğunu ve elinin kesileceğini bildirir.

Fakat, mimar kısası istemediği için, Büyük Fâtih, günde on altın tazminata mahkûm olur ve hattâ kısastan kurtulduğu için, bu tazminatı kendiliğinden yirmi altına çıkarır.

İslâm mahkemesinin adâletinin şanlı misallerinden biri olan şu misal, bize en haşmetli hükümdarlarla en âciz fertlerin huzûr-u mehâkimde müsavî olduğunu gösteriyor.

İşte ben de bugün, Fâtihkadar şanlı, kahraman İslâm hâkimi Hızır Bey Çelebi'nin makamının mümessili olan ve hakikî adâlet-i Kur'âniyeyi esas tutan bir makamın yerinde bulunan bir mahkemenin huzurunda bulunuyorum. Bütün kalbimi huzur ve sürura kalbeden memnuniyetim budur.

Kahraman ecdadımızın bu kadar ulviyetinin sırrı; kalblerinde Allah korkusunun mevcudiyetiyle, Kur'ân nurunun ve nihayetsiz feyzinin ruhlarında yerleşmiş olması ve kudsî hakaika karşı sonsuz ve nihayetsiz derecede merbutiyetleridir. O mübarek ecdattan bize tevarüs eden, Allah ve Kur'ân için akıttıkları kudsî kanlarının hâlen eserleri bulunan bu yurtta ve aziz canlarını feda ettikleri şu memlekette: "Kur'ân'ın kudsî hakikatlarına hizmet ediyor, Kur'ân'ın tefsirini okuyor, evinde bulunduruyor" kaydıyla mahkemenin huzuruna sevk edildim.

Evet muhakememiz şahsımla alâkadar olmaktan ziyade, Risale-i Nur'un muhakemesidir. Risale-i Nur ise, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyanın semavî ve kudsî hakaikının tereşşuhatı olmak hasebiyle, o yüksek eserlerdeki kıymet, doğrudan doğruya Kur'ân'a âittir. Şu halde, muhakeme de Kur'ân'ın muhakemesidir. Ehl-i Tevhid'in kitabı olan Kelamullah bütün âyât ve beyyinatıyla Hâlık-ı kâinatın vahdaniyetini ve ehadiyetini ilân ediyor.

Kur'ân'ın ehl-i ukûlü hayrette bırakan i'câzı, belâgat ve fesahati, nihayet derecedeki yüksek üslûbu, selâset-i beyanı, elhasıl sonsuz bedayi' ve camiiyeti ile ins ve cinnin kıyamete kadar gelecek ihtiyacâtına ekmeliyetle kâfi gelmesi, dünya ve âhiret saadetinin rehberi bulunması ve bütün asırlardaki tabakat-ı beşere hitap etmesi ve kâinat Hâlıkının marziyatını kullarına bildirecek âyât ve

beyyinatı tefsir ve izah edecek mütehassıs ehl-i ilmin bulunması zaruretine binaen her asırda gelen binler müdakkik ehl-i ilim, yüz binlerle Kur'ân tefsirlerini meydana getirmişler; bütün asırları Kur'ân'ın nuruyla ışıklandırmışlardır.

İşte Risale-i Nur da; bu asırda Kur'ân'ın feyziyle vücut bulan, beşerin tekemmülâtına uygun olarak Kur'ân'ın gösterdiği mu'cizeli hakikatların, bu tekâmül ile sâha-yı fiile konulduğunu bildiren ve asrın idrakine hitap eden gayet kudsî bir tefsirdir. Kur'ân baştanbaşa Tevhid-i İlâhîyi ilân ediyor. Risale-i Nur da, İman-ı Billâh'ı gösteren ve hakaik-ı imaniyeyi ders veren âyetleri tefsir ediyor.

İşte muhakemenin asıl mevzuu budur.

Otuz seneden beri gizli din düşmanlarının, komünistlerin ve masonların tahrikâtiyle Risale-i Nur şâkirdleri, birçok mahkemelere sevkedilmişler. Âdil mahkemeler de, o hâin, gizli din ve Kur'ân düşmanlarının ettikleri iftiraları inceden inceye tetkik etmişler, "Bunlarda bir suç yok; kitaplar ise, faideli kitaplardır" diyerek, çok mahkemeler beraatla neticelenmişlerdir.

Temyiz mahkemesi de, üç defa mahkemelerin beraat kararını tasdik etmiş. Hüküm kaziye-i muhkeme haline geldiği halde, memleketi umumî bir dinsizliğe sürüklemek için perde arkasındaki din düşmanları; faaliyetlerini mütemadiyen tazelemişler, sükûn ve âsâyişe pek çok muhtaç olan memleketimizi bu cihetten zaafa uğratmak için adliyeleri, mahkemeleri daima hâinâne tertiplerle meşgul etmişlerdir.

Evvelce şifahen dahi arz ettiğim vecihle; Selef-i Salihîn'in bıraktığı kudsî tefsirler iki kısımdır: Bir kısmı, ahkâma dâir tefsirlerdir. Diğer bir kısmı da, âyât-ı Kur'âniyenin hikmetlerini ve iman hakikatlarını tefsir ve izah ederler. Selef-i Sâlihînin bu türlü tefsirleri çoktur. Hususan Gavs-ı Âzam Şâh-ı Geylânî, İmam-ı Gazalî, Muhyiddîn-i Arabî, İmam-ı Rabbanî gibi zevat-ı kiramın eserleri, bu kısım tefsirlerdir. Bilhassa Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hazretlerinin Mesnevî-i Şerifi de bu tarz bir nevi manevî tefsirdir. İşte Risale-i Nur, bu tarz tefsîrlerin en yükseği, en mümtazı ve en müstesnâsıdır. İşte mâdem bu tarz tefsirler mütedavildir, kimse ilişmiyor, Risale-i Nur'a da ilişmemek lâzımdır. İlişenler, Kur'ân'a ve ecdada düşmanlıklarından ilişirler.

Risale-i Nur, erkân-ı imaniyeyi ve âyât-ı Kur'âniyeyi tefsir ederek öyle bir tarzda beyan eder ki; hiç bir münkir, hiç bir dinsiz, o hakikatları inkâr edemez. Hem riyazî bir katiyetle ispat eder, göze gösterir, aklı doyurur, letâifi kandırır; artık hiç bir imanî ve Kur'ânî hakikatı inkâra mecal kalmaz. Bundan dolayıdır ki; dinsizler, komünistler, bu memlekette Risale-i Nur varken mel'unâne

fikirlerini sâha-yı tatbike koyamadıklarından ve bir manevî bekçi gibi Risale-i Nur daima karşılarına çıktığından, Risale-i Nur'un her vecihle neşrine sed çekmeyi gaye edinmişlerdir.

Risale-i Nur, tahkikî iman dersleri verir. Şâkirdlerini her türlü fenalıktan alıkoyar. Kalblere doğruluk aşılar. Onu hakkıyla anlayan artık fenalık yapamaz. Onun içindir ki, bugün memleketin her tarafındaki Risale-i Nur talebeleri, asâyişin manevî muhafızı hükmündedirler. Şimdiye kadar hiç bir hakikî Nur talebesinde âsâyişe münafi bir hareket görülmemiş, âdeta Nur talebeleri zabıtanın manevî yardımcısı olmuşlardır. Risale-i Nur talebelerinin rıza-i İlâhîden başka, a'mâl-i uhreviyeye müteveccih olmaktan gayri düşünceleri yoktur. Şu halde, Risale-i Nur'a garazkâr tertipler hazırlayanlar, perde arkasındaki malûm din düşmanlarından başka kimse değildir.

Yukarıdaki mâruzatımızda birçok mahkemelerin beraat kararlarının mevcudiyetini arz etmiştim. Elde edebildiğim tarih ve numaralarını beyan ederek, o âdil ve yüksek mahkemelere milyonlar Nûr Şâkirdleri nâmına minnettarlığımızı bildirmek isterim. Umum Risalelerin beraat ve iadesi hakkında Denizli Ağır Ceza Mahkemesi'nin 15/Haziran/1944 tarihli beraat kararıyla, İstanbul Eminönü Ağır Ceza Mahkemesi'nin 1953 tarih ve 1951/137 esas ve 27/952 kararıyla ki; geçen celsede Sebilü'r-Reşad Gazetesi'nin takdim ettiğim nüshasında bildirilen beraat kararıdır. Ayrıca mahkeme-i âlinize sûret-i mahsusada arz ve takdim ettiğim Asâ-yı Mûsâ dahil umum Risale-i Nur Külliyatının Mersin Ağır Ceza Mahkemesinin 17/1954 esas 421/954 karar ve 9/4/954 tarihli beraat kararının mevcudiyetleri; mahkemelerin temininde olarak hiç bir elin Risale-i Nur'a ilişmemesini tazammun ettiği halde, mestur düşmanların hainâne faaliyetleriyle bu sefer de tahsisen Asâ-yı Mûsa kastedilerek âdil ve yüksek mahkemeye gelmiş bulunuyoruz.

Risale-i Nur, İman-ı Billah ile Tevhid'i; en yüksek derecede, aynelyakîn ve hakkalyakîn bir sûrette göze gösterip bütün letâifi âzamî derecede doyurmasıyla imanı taklidden kurtarıp, derece-i tahkike yükseltir. Asâ-yı Mûsa'da ise, bu ulvî ve kudsî iman dersi, en parlak bir sûrette, hem görülmemiş ihtişam ile ispat edildiğinden, yüz otuz cilde yaklaşan Risale-i Nur tefsirinin âdeta hülâsası hükmündedir.

Bütün semavî kitapların ve bütün peygamberlerin en büyük dâvâsı, Hâlık-ı Kâinatın ulûhiyet ve vahdaniyetini ilândır. Kur'ân, baştanbaşa Tevhid'i gösterir. İşte Asâ-yı Mûsa da; Müslümanlara ve umum beşeriyete Cenâb-ı Hakkın birliğini ve delâil-i vahdaniyetini güneş gibi göstermesinden, en büyük bir mütefekkir ile bir dinsizi ve bir feylesofu hakaik-ı imaniyeyi tasdike mecbur ettiği gibi, en âmî bir adamın da en yüksek hakikatları, en büyük bir suhûletle

anlamasını temin eden, tevhidi gösteren, âyât-ı Kur’âniyenin en kudsî bir tefsiridir.

Aynen ismi gibidir. Nasıl ki Mûsa Aleyhisselâm, elindeki asâsıyla kara taşlardan, çorak vadilerden, ateş fışkıran çöllerden âb-ı hayatı fışkırttığı gibi, Asâ-yı Mûsa da, vahdaniyet-i İlâhiyeyi ispat etmesiyle dünya ve âhiret âlemlerini ziyadar edecek Tevhid nurlarını fışkırtıyor; taş gibi kalpleri, mum gibi eritiyor; şevki ile gönülleri teshir ediyor.

Hem mâdem mahkemelerin beraatı mevcut ve vicdan hürriyeti var ve hiçbir memlekette ilim ile iştigal edenlere ilişilmiyor; şu halde, ûlum-u evvelîn ve âhirîni câmi olan Risale-i Nur’a da ilişilmemek lâzımdır.

Risale-i Nur yurdun âsâyişine, sükûn ve selâmetine hizmet ettiğine delil; milyonlar talebelerinin hiçbirisinde bir vak’anın görülmemiş olmasıyla beraber, hepsinin de nâmuskârane faaliyetleriyle müstakim görülmeleridir. Risale-i Nur Külliyatı, Asâ-yı Mûsa ile birlikte kütüphane-i mesâimin harîminden alınması ile, her türlü suç unsurunun mevcudiyetini bizzat ref’eder. Zira her münevver adam, kütüphanesinde her nevi kitabı bulundurur, okur, tetkik eder. Mel’unâne fikirleri neşreden ve anarşistliği telkin eden kitaplar bile kütüphanelerde açıkça tetkike tâbidir.

Hülâsa: Risale-i Nur, Kur’ân’ın bu asırda en yüksek ve en kudsî bir tefsiridir. Hakikatları semavîdir, Kur’ânîdir. O halde Kur’ân okundukça, o da okunacaktır. Risale-i Nur, mücevherat-ı Kur’âniye hakikatlarının sergisidir, pazarıdır. Bu ulvî pazarda herkes istediği gibi ticaret yapar. Uhrevî, mânevî zenginliklere mazhariyeti temin eder.

Bu kadar maruzatımızla ifade etmek istedim ki: Maksadımız, imanımızı kurtarmaktır, imana hizmettir, Kur’ân’a hizmettir. Âhirete müteveccih olan bir hal ise, hiçbir günâ suç mevzuu olamaz. Mütemadiyen şikâyette bulunduğumuz o gizli din düşmanları, türlü türlü entrikalarla, tertiplerle, iz’açlarla bizleri bu kudsî vazifeden men’etmeye uğraşmaktadırlar. Bizler ise bu kudsî yolda Kur’ân ve iman için herşeyimizi fedâya seve seve hazırız.

Değil dünyevî ızdıraplar, cehennemî azaplar da verilse, bıçaklarla da doğransak, en müthiş ölümlere de maruz bırakılsak, asırlar boyunca milyonlar mübarek ecdadımızın feda-yı can ettikleri bu kudsî hakikata, bizim cânımız da feda olsun. Bir değil, bin ruhum da olsa, Kur’ân için, iman için hepsini feda etmeye her zaman hazırım!

Şu aziz vatanın taşları, toprakları, âbideleri, kubbeleri, camileri, minareleri, mezar taşları, türbeleri; Kur’ân’ın tebliğ ettiği zemzeme-i Tevhidi haykırıyorlar. İman ve Kur’ân’ın ezelî nûrunu, atom zerratına kadar nüfuz edip ilân ettiği

Tevhid hakikatını, hiç bir kuvvet bu vatanın ve bu milletin sîne-i pâkinden silemez.

Muhterem mahkemenizden, yüksek adaletinizden; hakaik-ı Kur'âniyeyi ve vahdaniyet-i İlâhiyeyi haşmetle ilân eden ve tevhidi, âzamî derecede gösteren Risale-i Nur Külliyatının iadesine ve beraatına karar vermenizi rica ederim.

Risale-i Nur, Kur'ân'ın malıdır. Arşı ferşe bağlayan Kelâmullah ile mâzi cânibindeki milyarlar ehl-i iman, evliya ve enbiya alâkadar oldukları gibi, Risale-i Nur mahkemesiyle de mânen alâkadardırlar. Çok ihtiyarlamış arzın, dörtyüz milyon Müslüman sekenesi, Risale-i Nur'un beraatına ve serbestiyetine ve intişarına muntazırdırlar.

Mâzi tarafından perde-i gayb arkasına çekilen mübarek ecdadımızın nûranî kafileleri, ulvî makamlarından Risale-i Nur mahkemesine mânen nâzırdırlar. Müstakbel cephesinin feyizkâr nesilleri, beraat[HAŞİYE-1] kararını bekliyorlar.

Emekli Yüzbaşı *Mehmed Kayalar*

Haşiye-1 Bu müdafaanın serdedildiği muhakeme, beraetle neticelenmiştir.

يَا اَللّٰهُ يَا رَحْمٰنُ يَا رَحِيمُ يَا فَرْدُ يَا حَيُّ
يَا قَيُّومُ يَا حَكَمُ يَا عَدْلُ يَا قُدُّوسُ

İsm-i Âzamın hakkına ve Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyânın hürmetine ve Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâmın şerefine, bu mecmuayı bastıranları ve mübarek yardımcılarını Cennetü’l-Firdevste saadet-i ebediyeye mazhar eyle. Âmin. Ve hizmet-i imaniye ve Kur’âniyede daima muvaffak eyle. Âmin. Ve defter-i hasenatlarına, *Sözler* mecmuasının herbir harfine mukabil, bin hasene yazdır. Âmin. Ve nurların neşrinde sebat ve devam ve ihlâs ihsan eyle. Âmin.

Yâ Erhamerrâhimîn! Umum Risale-i Nur şakirtlerini iki cihanda mes’ut eyle. Âmin. İnsî ve cinnî şeytanların şerlerinden muhafaza eyle. Âmin. Ve bu âciz ve biçare Said’in kusuratını affeyle. Âmin.

Umum Nur şakirtleri namına *Said Nursî*

Table of Contents

Tenbih
İfadetü’l-Meram
Kur’ân Nedir, Tarifi Nasıldır?
Fatiha Sûresi
Bakara Sûresi
1. âyetin tefsiri
2. âyetin tefsiri
3. âyetin tefsiri
4. âyetin tefsiri
5. âyetin tefsiri
6. âyetin tefsiri
7. âyetin tefsiri
Mukaddeme
İkinci Bir Mukaddeme
8. âyetin tefsiri
9-10. âyetlerin tefsiri
11-12. âyetlerin tefsiri
13. âyetin tefsiri
14-15. âyetin tefsiri
16. âyetin tefsiri
17-20. âyetlerin tefsiri
21-22. âyetin tefsiri
Mukaddeme
Mukaddeme
23-24. âyetlerin tefsiri
Nübüvvet hakkında
Mukaddeme
25. âyetin tefsiri
Mukaddeme
26-27. âyetlerin tefsiri
28. âyetin tefsiri
Tetimme
29. âyetin tefsiri
30. âyetin tefsiri
31-33. âyetlerin tefsiri

Mukaddeme
Sana muasır bir vücut olamadığımdan müteessirim, ey Muhammed (a.s.m.)
En temiz ve en doğru din, Müslümanlıktır
Zamanlar geçtikçe, Kur’ân’ın ulvî sırları inkişaf ediyor
Zat-ı Kibriya hakkındaki âyetlerin ulviyeti veKur’ân’ın kudsî nezaheti
Kur’ân, serapa samimiyet ve hakkaniyetle doludur
Müslümanlık, tecessüd ve teslis akîdesini reddeder
Hâlıkın hukukuyla mahlûkatın hukukunu en mükemmel surette ancak Müslümanlık tarif etmiştir
Kur’ân ile kavanin-i tabiiye arasında tam bir âhenk vardır
Kur’ân, bütün iyilik ve fazilet esaslarını muhtevîdir; insanı, her türlü dalâletlerden korur
Kur’ân, öyle bir Peygamber sesidir ki, onu bütün dünya dinleyebilir. Bu sesin aksi, saraylarda, çöllerde, şehirlerde, devletlerde çınlar.
Kur’ân’ın cihanşümul hakikati: Kur’ân, Allah’ın birliğine inanmak hakikat-i kübrâsını ilân eder
Kur’ân’ın lisanı, nezahet ve belâgat itibarıyla nazirsizdir. Kur’ân, bizatihî muhteşem bir mucizedir.
Kur’ân, beşeriyete ilâhî bir lütuftur. Kur’ân, muzaffer cumhuriyetler meydana getirmiştir.
Müslümanlık, dünyanın kıvamı olan bir dindir; cihan medeniyetinin istinad ettiği temelleri muhtevîdir
Kur’ân bütün dinî kitaplara fâiktir
Kur’ân âyetleri İslâmiyetin muhteşem bünyesinde altın bir kordon gibi işlenmiştir
Resul-i Ekrem idrak ve şuur timsâlidir
Birkaç defa beraat kazanan Risale-i Nur’un bir kaç vilayette haksız müsaderesine dair, Nur’un yüksek bir talebesinin mahkemesindeki müdafaasından bir parçadır.
Ecnebî Filozofların Kur’ân’ı Tasdiklerine Dair Şehadetleri

Bir Müdafaa (Takriz)